

Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson - Ríkisréttindi Íslands, skjöl og skrif (1908)

Útgáfa 1.0 af rafræna skjalinu

Þetta PDF skjal er hluti af raksturs skönnunar á prentuðu eintaki af téðu riti. Markmið þessarar útgáfu er að veita almenningi færi á að eignast sitt eigið rafrænt eintak af því án endurgjalds.

Skjalið er upprunalega birt á vefnum <https://urlausnir.is>. Þar má finna rafrænar útgáfur hinna bindanna og verða nýrri útgáfur af skjölunum í boði þar.

Takmörkun ábyrgðar

Höfundur skjals þessa afsalar sér allri ábyrgð, að því marki sem lög heimila, vegna beinnar og/eða óbeinnar notkunar skjalsins sjálfs eða afurða sem af því leiðir. Þó að stefnt hafi verið að því markmiði að skjalið endurspegli sem best innihald upprunalegu bindanna er hvorki hægt að tryggja né ábyrgjast að það hafi tekist. Framangreint á einnig við um efnislegt innihald prentuðu eintakanna sem skönnuð voru.

Höfundaréttur

Höfundur skjals þessa álitur að hvers kyns höfundaréttur á prentaða eintakinu sé útrunninn.

Hvers kyns höfundarréttur sem höfundur skjalsins gæti hafa skapað sér til handa með skönnuninni sjálfri eða öðru framlagi sínu til sköpunar þess, skal vera meðhöndlaður í samræmi við Creative Commons Zero höfundaleyfið (CC0 1.0 Universal eða síðari útgáfa þess).

Ábendingar

Séu ábendingar um mögulegar úrbætur á skjalinu er hægt að koma þeim á framfæri við höfund þess.

Höfundur skjalsins: Svavar Kjarrval (svavar@kjarrval.is)

Björn Böforn

RÍKISRÉTTINDI ÍSLANDS.

SKJÖL OG SKRIF.

SAFNAD HAFNA OG SAMIÐ

JÓN ÞORKELSSON OG FINNAR ARNÓRSSON.

REYKJAVÍK.

KOSTNAÐARMAÐUR: SIGURÐUR KRISTJÁNSSON.

FÉLAGSPRENTSMÍÐJAN.

1908.

FÉLAGSPRENTSMÍÐJAN. — 1908.

Formáli.

Í haust eð var kom okkur til hugar í samráði við kstnaðarmann þessarar bókar að gefa út lítið kver, sem hefði inni að halda helztu skjöl og skilríki um ríkisréttindi þessa lands, ásamt nokkrum skjringum við skjöl-in, og stuttu yfirliti yfir, hvernig stjórn landsins hafi verið háttad að réttu lagi eptir að landið gekk undir Noregskonung 1262. Okkur, sem mörgum öðrum, þótti orðið nóg um alla þá staðlausu stafi, sem mæltir hafa verið hér á landi hin síðari árin af flestum álfum um þetta efni, svo að ósýnt mátti virðast, hverju öll alþýða manna ætti að trúa um það, hvað satt væri um þessi miklu málefni. Hitt þótti okkur og ekki síður skylt, að all-ur landslýður feingi þekking á gögnum þeim og rökum, sem að þessu efni hníga, í þeirri mynd, að þau væri öllum auðlesileg og saman komin í einn stað til hagræðis fyrir fólkið, af því að þessu máli hefir verið þannig varið, að skjöl þessi og gögn hafa eiginlega aldrei komið í hendur almennings hér á landi, þó að mest af þeim hafi verið prentað áður á við og dreif. En sumum af skjölum þessum er svo varið, að þau ættu að vera kunn á hverju heimili í landinu, og Gamla sáttmála ætti í rauninni hvert manns barn hér á landi að kunna utanbókar eins og faðir vor.

Þó að til rits þessa væri í upphafi stofnað sem til kvers eins lítils, hefir það þó í meðförunum vaxið svo, að það er nú orðin slík bók sem góðir menn mega sjá. Efnið reyndist svo vaxið, þegar farið var að eiga við það, að okkur fannst ekki hægt að komast hjá því að draga að bókinni sem mest af öllu því, sem að þessu máli lýtur, og í því má vera til fróðleiks á einhvern hátt, og þó er það orðið í stytta máta í allflestum greinum. Við látum okkur ekki detta í hug, að við komum hér fram með neinar nýjar kenningar eða upp-götvánir, sem lærðum mönnum sé í heild sinni áður ókunnar, en að eins hitt, að fá þetta efni dregið hér í eina heild til hæggra yfirlits fyrir alla. Og þó að hér hafi orðið að fara stutt yfir sögu víða, hugsum við þó, að bók þessi geti orðið nokkur lykill að því, hvar frekari grein eða grundvöll sé að finna fyrir aðalatridum þessa máls. — En einginn má láta sér detta í hug, að við ætlumst til að hafa gert hér fullnaðarrannsókn, er tæmi þetta efni í botn.

IV

Af ásettu ráði er það orðið, að við höfum í heild sinni haldið okkur við tímabilið 1262—1662, af þeirri ástæðu, að allar þær breytingar, sem hafa orðið á stjórnarfari Íslands eptir að einveldið komst á og allt til þessa dags, eru að okkar hyggju frá lagasjónarmiði alveg þýðingarlausar fyrir ríkisréttindi landsins og réttarstöðu þess, sökum þess, að þær eru annaðhvort gerðar að handamáli af einvaldri konungsstjórn eða þá að einræði af konungi eða dönsku löggjafarvaldi án þess, að Íslendingar sjálfir hafi af fullum og frjálsum vilja eða á fulllögformlegan hátt lagt samþykki sitt á þær. Sú sanna réttarstaða landsins nú verður að okkar skoðun að miðast við það, hver staða landsins var að réttum og órofnum lögum á tímabilinu 1262—1662. Þá var Ísland konungsríki og hafði full ríkisréttindi að lögum. Þessari skoðun hélt og Jón Sigurðsson í ritum sínum jafnan fram, enda þótt hann hafi sjaldan orðið „ríki“ um Ísland, heldur „land“, sem er í fullu samræmi við gamla málsvenju. Sama skoðun kemur fram hjá hinum scenska lögfræðingi Ragnari Lundborg ritstjóra í Uppsöllum í riti hans „Islands statsrechtliche Stellung“, Berlin 1907, og mun hann þar fyrstur manna hafa haft djörfung til þess að segja það afdráttarlaust, að Ísland hafi alltaf verið og sé enn „de jure“ sjálfstætt ríki, þó að það hafi sökum ofríkis ekki náð að njóta þeirra réttinda sinna í verki. Þar sem því er vikið að tímabilinu eptir 1662, þá er það aukaatriði, að öðru leyti en því, að benda til þess, að allt, sem eptir þann tíma hefir gerzt um breytingar á réttarstöðu landsins, sé á eingan hátt bindandi fyrir Ísland framvegis.

Stærft okkar við þessa bók hefir verið svo varið, að Jón Þorkelsson hefir geingið frá og samíð allan kaflann frá bls. 1—159, en Einar Arnórsson frá bls. 160 og bókina út, og höfum við hagað samvinnunni svo, að hvor okkar hefir jafnan lesið yfir allt, sem hinn skrifaði, og jafnan höfum við borið okkur saman um allt, til þess að koma okkur niður á hverju einu.

Um málefni þetta allt skal hér að lyktum visað til rita Jóns Sigurðssonar, bæði í Nýjum Félagsritum og annarsstaðar, því að hann vitum við alspakastan og óljúgfróðastan allra manna, sem um þessi mál hafa skrifað. Rit Konráðs Maurers eru og góð í sambandi við rit Jóns. Þess skal og enn getið, að mörg drög í handritasafni Jóns Sigurðssonar hafa verið okkur til mikils gagns við samning þessarar bókar.

Reykjavík 16. Marts 1908.

Jón Þorkelsson.

Einar Arnórsson.

I.

Sáttmáli af hendi Norðlendinga og Sunnlendinga um skattgjald til Hákonar konungs gamla og Magnúsar konungs lagabætis, gerður á Alþingi 1262.

[Eptir Fornbréfasafni I, Nr. 152 og tveimur handritum frá 18. öld, sem nýlega eru komin fram, — og er annað þeirra skrifað eptir „Stokks-eyrarbók“, „sem ritað hefir Árni. Gíslason 1616 og átt hefir Jens Söfrensson 1652“.]

Sammæli bænda fyrir norðan ok sunnan á Íslandi.

Þat var sammæli bænda fyrir sunnan land ok norðan, at þeir játuðu æfinlegan skatt herra Hákoní konungi ok Magnúsi, land ok þegna, með svörðum eidi, xx álnir hverr sá maðr, sem þingfararkaupi á at gegna. Þetta fé skulu saman færa hreppstjórar ok til skips flytja, ok fá í hendr konungs umboðsmanni, ok vera þá úr ábyrgð um þat fé.*

Hér í mót skal konungr láta oss ná friði ok islenskum lögum.

Skulusexskip ganga af Noregi til Íslandsíjsumur enu næstu, en þaðan í frá sem konungi ok hinum bestum bændum landsins þykir hentast landinu.

Erfðir skulu uppgfast fyrir islenskum mönnum í Noregi, hversu leingi sem þær hafa staðit, þegar réttir koma arfar til, eða þeirra lögligir umboðsmenn.

Landaaurar skulu upp gefast.

* VIII álnir, sum hðrr.

Slíkan rétt skulu íslenskir menn hafa í Noregi sem þá er þeir hafa beztan haft ok þér hafit sjálfir boðit í yðrum bréfum, ok at halda friði yfir oss svo sem guð gefr yðr framast afl til.

Jarlinn* viljum vér yfir oss hafa meðan hann heldr trúnað við yðr, en frið við oss.

Skulum vér ok vorir arfar halda allan trúnað við yðr meðan þér ok yðrir arfar halda við oss þessa sáttargerð, en lausir ef hún rýfst at beztu manna yfirsýn.

Þegnanna eiðr.

Til þess legg ek hönd á helga bók ok því skýtt ek til guðs at ek sver Hákoní konungi ok Magnúsi land ok þegna ok æfinligan skatt með slíkri skipan sem nú erum vér á sáttir orðnir ok mál dagabréf þar um gert váttar.

Guð sé mér svá hollr sem ek satt segi, gramr ef ek lýgr.

* Jarl, Stokkseyrarbók og hitt handritið.

II.

Gamli sáttmáli af hendi Íslendinga við Hákon konung gamla Hákonarson og Magnús konung son hans um skattgjald og landsréttindi Íslands, samþykktur á Alþingi 1263 (og 1264, og endurnýj-
aður síðan).

[Fornbréfasafn I, Nr. 153 og 156; VI, Nr. 3].

Sáttmáli þessi er af Jóni Sigurðssyni heimfærður til 1263 og 1264 eptir því, hvort eiðstafurinn fylgir honum í handritunum eða ekki. Sáttmálann, þar sem eiðstafurinn fylgir, heimfærir hann til 1263, en eiðstafslausan til 1264. Alt er þó sami sáttmálinn og munar þar eingu, nema eiðstafnum og orðamun, sem tíður er og eðlilegur, þar sem um margar afskriptir er að gera. En ýmsir hafa viljað vefeingja það, að þessi árfærsla væri rétt. Sumir meðal annars af því, að nafn Hákonar konungs gamla, er lézt 16. Dec. 1263, er nefnt í sáttmálanum, sem heimfærður er til 1264, en ekki nafn Magnúsar konungs lagabætis, sem þá hafði tekið ríki í Noregi. Í sjálfu sér gæti agnúi þessi þó alveg horfið, þegar þess er gætt, að eingin sönnun er feingin fyrir því, og mun seint með vissu fást, að Íslendingar hafi verið búnir að fréttu lát Hákonar konungs á Alþingi 1264, þegar sáttmálinn var samþykktur. Mætti þá falla sæmilega saman eiðstafur og sáttmáli. Gæti þetta því fyrir þá skuld verið sáttmáli sá, er saminn var og samþykktur á alþingi 1263, þegar Oddaverjar geingust undir skattgjaldið, og síðan aptur, þegar Ormur Ormsson Svinfellingur og Síðumenn gerðu slíkt hið sama árið eptir. Það gæti og legið nærri að ætla, að 1264 hefði einginn nýr sáttmáli verið gerður, heldur hafi Síðumenn og Austfirðingar unnið eið að því, að halda þann sáttmála, sem gerður hafði verið árið áður. Eðlilegt mætti það og virðast, að einginn sérstakur sáttmáli hefði verið gerður við Magnús konung lagabæti, heldur hafi landsmenn svarið að halda trúnað við hann eptir því sem skilið var í sáttmála þeim, er þeir höfðu rétt áður gert við föður hans og hann.

Af ýmsum orðatiltækjum sáttmálans hefir einkum Konráð Maurer í riti sínu *Island von seiner ersten Entdeckung*, München 1874 bls. 471—73 (sbr. *Lögfræðing* III. bls. 15) og sömuleiðis Gísli Brynjólfsson (*Om Islands statsretlige Forhold til Danmark*, Kh. 1889 bls. 10—11 sbr. og formála við það rit eftir Arnljót Ólafsson bls. IV—V) viljað sýna fram á, að sáttmáli þessi, eins og hann liggur fyrir, gæti ekki verið orði til orðs sá sáttmáli, sem gerður var á árunum 1263 og 1264, eða með öðrum orðum, ekki hinn eiginlegi Gamli sáttmáli, heldur væri það endurnýjun hans við Hákon konung hálegg frá 1302. Meðal annars byggir Maurer það á því, að vitnað sé til „*lög bókar*“, og telur það ekki geta átt við annað en Jónsbók, því að á þjóðveldistímanum hafi eigi verið nein allsherjar löggilt lög bók til, heldur hafi það verið söfn laga, er einstakir menn höfðu dregið saman handa sjálfum sér, og á þann hátt sé til orðnar þær fornu bækur af Grágás, er vér nú höfum. Að visu er það svo, að ýmsir báklar laganna voru ritaðir á „*skrár*“, og hefir það verið skilið svo, að það hafi verið skinnrollur, en ekki hver eða bækur, en þó er þess að gæta, að snemma á tímum munu menn hafa farið að rita söfn af öllum lýðveldislögnum á *bækur*. Er það órækust sönnuvin, að fram á vora daga eru geymdar tvær miklar skinnbækur af Grágás í heild sinni (Konungsbók og Staðarhólsbók), er öllum hinum vitrustu mönnum kemur saman um, að ritaðar sé, meðan enn var lýðveldi hér á landi. Þar að auki eru enn til leifar af tveimur skinnbókum af Grágás, sem hafa verið miklu eldri. Önnur að beztu manna tölu frá hér um 1150—1200, en hin frá hér um 1200—1230. Til er og brot af fimtu skinnbókinni (*Pingeyrarbók*), er spökustu menn greinir á um, hvort rituð muni vera í lok þjóðveldistímans eða litlu síðar. Það virðist því svo, að á þjóðveldistímanum hafi verið til mörg heildarsöfn af Grágás, og einginn hörgull þá verið hér á allsherjarlög bók. En þyki mönnum nú svo sem þessi bókabrot muni eins vel geta verið leifar af þeim gömlu „*skrá*“, þá er annað, sem menn geta ekki hlaupið þurrum fótum yfir, en það er, að önnur hin mikla og góða skinnbók, sem enn er til af Grágás (Staðarhólsbók), talar með berum orðum um „*fornar lög bækur*“ landsins („þat er ok aftekit, er ritat var í *fornum lög bókum*“, Grg. Staðarhólsbók, Kh. 1879 bls. 101). Af því að lög bækur þessar (codices) voru samsettar að fyrirsögn einstakra manna, en ekki að allsherjarráði, þykir mönnum það koma, að þær skilur nokkuð á og ein greinir frammar en önnur á vixl. Reyndar er og gert ráð fyrir því í lögnum sjálfum, að „*skrárnar*“ kunni að skilja á, og var þá svo ákveðið, ef til þrautar kom, að það skyldi ráða, er framæst greindi og stæði á skrá biskupsstólsins í Skálholti. En til voru þau höfuðatriði, er einginn

áskilnaður gat orðið um, og í öllum lögbókum hlaut að standa. Eitt af þeim atriðum var um greiðslu þingfararkaupts. Upphæðin er hvergi tiltekin í Grágás eins og vér þekkjum hana nú, og ekki heldur í þessum sáttmála. Hann tiltekur að eins „þingfararkaup“ slíkt sem lögbók „vottar“. Þó að upphæð þingfararkauptsins standi ekki í þeim bókum af Grágás, sem geymzt hafa fram á vora daga, er eingan veginn þar með sagt, að ákvæði hafi ekki staðið um upphæð þess í hverju héraði í einhverjum bókum af henni, sem til hafa verið á síðustu dögum lýðveldisins hér á landi. Það segir sig og sjálft, að þeir menn, sem uppi voru 1262 og 1264, hafa vitað, hversu hátt þingfararkaupið reis fram til þess tíma og um þeirra daga. Að sáttmálinn skirskotar til lögbókar, þarf því út af fyrir sig hvorki að sanna til né frá um aldur hans, enda er það athugandi, hvort hann skirskoti ekki alstaðar til lögbókar, er sé í vendum.

Maurer hefir og talið því til sönnunar, að sáttmáli þessi væri yngri en frá 1264, að í honum er svo til orða tekið, að goðorðin hafi „at fornu“ verið uppgefin. Í sjálfu sér þarf „at fornu“ hér ekki að merkja í „ómuna fornöld“, heldur að eins „fyrrum“. Og sé á það lítið, að frá sáttmála þeim, sem gerður var 1263, geingu þeir Oddaverjar og Áverjar, verður orðatiltæki þetta ekki fjarri því að vera eðlilegt, því að þeir Haraldur og Filippus Sæmundarsynir höfðu einmitt þá fyrir löngu („at fornu“ fyrrum, fyrr meir) gefið upp goðorð sín við Hákon konung, og voru nú (1263) báðir fyrir laungu dauðir (1251), svo að það voru frændur þeirra og niðjar, sem skattinum játuðu 1263. Sumir voru og búnir að gefa goðorðin upp laungu fyrri en Oddaverjar höfðu gert.

Þá hefir Maurer enn talið það því til mótfalls, að sáttmáli þessi væri frá 1263 og 1264, að í honum eru nefndir „lögmenn“ og „sýslumenn“, því að þá hefðu verið „lögsögumenn“ hér á landi og alt fram til 1271, og sýslumenska ekki þekzt. Ekki sýnist þó þurfa að setja þetta mjög fyrir sig, því að þetta voru nöfn á slíkum embættismönnum í Norgei þá, og var ekkert annað eðlilegra en að Hallvarður gullskór hefði heimtað og feingið fram, að þau yrðu tekin hér upp með hinu nýja stjórnarfari. „Lögmáður“, en ekki lögsögumaður, stendur og í Járnsíðu, og frumvarpið að henni ætlar Þórður háyfirdómari Sveinbjörnsson þó að hafi verið gert fyrir 1261, eða á undan sáttmálanum. Væri því svo varið, gæti og skirskotun sáttmálans átt við þessa þá fyrirhuguðu lögbók.

Vera má, að einhverjum komi það kynlega fyrir, að í sáttmálanum er komið svo að orði, að landsmenn bjóða Hákon konungi þjónustu sína „undir þá grein laganna, er samþykkt er í milli konungdómsins og þegnanna, er landið byggja.“ Þetta þarf þó ekki að vera sáttmálanum til reingingar. Eðlilegast er að skilja þetta svo, að átt sé við ákvæði

sjálfs sáttmálans, þau er á eptir fara, eða þá vísað blátt áfram til þeirra laga, sem væntanlega yrðu samþykkt af aðilum þeim, er áttu að taka þátt í löggjafarvaldinu. Og það, að sáttmálinn er kallaður „lög“, haggar ekki þessum skilningi hið minsta. Samningur Íslendinga við Ólaf konung helga á 11. öld öndverðri er líka kallaður „lög“ (sbr. Grág. Konungsbók II bls. 197).

Þegar athuga og rannsaka skal, hvað standa hefir átt og staðið hefir í Gamla sáttmála frá 1263 og 1264, þá er samþykktarbréf Norðlendinga og Sunnlendinga frá 1262 og samþykktarbréf landsmanna 1302 ólýgnasti votturinn um það. Það er einginn efi á því, að alt það úr samþykktinni 1262, sem hneig að því að tryggja rétt landsmanna gagnvart konungsvaldinu, hlaut að verða endurtekið í aðalsáttmálanum frá 1263—64, enda er öll þau atriði að finna í þessum sáttmála lið fyrir lið, bæði um *skipgang til landsins, uppgjöf erfða í Noregi, um lögaurana, um rétt Íslendinga í Noregi, jarl-inn og ákvæðið um, að landsmenn séu lausir allra mála, ef sáttmálinn sé rofinn*. Í samþykktinni frá 1302 er það beint sagt, að í Gamla sáttmála hafi staðið ákvæðið um, að *íslenzkir skyldu vera lögmenn og sýslumenn*, einu fremur um *skipagang til landsins og um utanstefningar*. Þá eru upp talin öll atriði þau, sem í þessum sáttmála standa, nema þessi grein: „*Item, at konungr láti oss ná íslenzkum lögum ok fríði eptir því sem lögbók váttrar ok hann hefir boðið í sínum bréfum*.“ En rökin að henni standa líka í samþykktinni frá 1262, og eptir því sem hér er til orða tekið, þarf alls ekki að vera átt við lögbók, sem þegar er blíð að samþykkja, heldur einungis við lögbók, sem væri í vændum og ráðgert sé, að gerð muni (sbr. ætlan Þórðar Sveinbjörnssonar um Járnsíðu í aths. hans um þá lögbók bls. VII).

Það er því með þessum fornu samþykktum frá 1262 og 1302 sannað, að í sáttmála þeim, sem hér fer á eptir, stendur alt það, er standa hefir átt í Gamla sáttmála, og einmitt ekkert meira né annað, enda er ekkert í sáttmála þessum, sem þurfi að vera því til fyrirstöðu, að hann sé hinn rétti sáttmáli milli Íslendinga og Noregskonungs frá 1263 og 1264, og svo hefir þetta verið skilið, eptir því sem forn handrit af sáttmálanum herma, nú hin síðustu 400 árin, allar götur ofan frá 15. öld (sbr. Fornbréfasafn I, Nr. 156, H., I., O., Q., S., T.; VI, Nr. 3.; sbr. enn fremur Áshildarmýrarsamþykkt frá 1496). En þyki mönnum þessi rök ekki nógu rík og vilji telja að „Gamli sáttmáli“ í þessari mynd sé einungis eins og hann hafi verið endurnýjaður síðar, svo sem 1302, geta menn þó ekki rekið sig úr vitni um það, að sáttmáli þessi hefir að halda óbrjáluð öll þau atriði, er standa áttu og staðið hafa í „Gamla sáttmála“.

Gamli sáttmáli á millum Noregs kongs ok Islendinga.

Í nafni föður ok sonar ok heilágs anda.

Var þetta játað ok samþykkt af öllum almúga á Islandi á Alþingi með lófataki:*

At vér bjóðum (virðuligum herra) Hákonu konungi hinum kórónaða vára þjónustu undir þá grein laganna, er samþykkt er í milli konungdómsins ok þegnanna, þeirra er landit byggja.

Er sú hin fyrsta grein, at vér viljum gjalda konungi skatt, ok þingfarar kaup slíkt sem lögbók váttaf, ok alla þegnaskyldu, svá framt sem haldin er við oss þau heit, sem í móti skattinum var játað.

Utanstefningar viljum vér aungvar hafa, utan þeir menn, sem dæmdir verða af várum mönnum á Alþingi í burt af landinu.

Item at íslenskir sé [lögmenn ok sýslumenn** á landi váru af þeirra ættum, sem at fornu hafa goðorðin upp gefit.

Item at sex hafskip gangi á hverju ári til landsins forfallalaust.

Erfðir skulu ok upp gefast fyrir íslenskum mönnum í Noregi, hversu leingi sem staðið hafa, þegar réttir arfar koma til eðr þeirra umboðsmenn.

Landaurar skulu upp gefast.

Slíkan rétt skulu hafa íslenskir menn í Noregi sem þeir hafa beztan haft.

Item at konungr láti oss ná íslenskum lögum ok friði eptir því sem lögbók váttaf ok hann hefir boðið í sínum bréfum, (sem guð gefr honum framast aft til).

Jarl viljum vér hafa yfir oss meðan hann heldr trúnað við yðr, en frið við oss.

Halda skulum vér ok vorir arfar allan trúnað við yðr meðan þér og yðrir arfar halda við oss þessa sættargerð, en lausir, ef rofin verðr af yðvarri álfa at beztra manna yfirsýn.

Anno M. ijc lxij.***

Hér eptir er eiðr Islendinga.

Til þess legg eg hönd á helga bók ok því skjót ek til guðs

at ek sver herra Hákonni konungi ok Magnúsi konungi land ok þegna ok æfinligan skatt með slíkri skipan ok máldaga sem nú erum vér á sáttir orðnir ok sáttmálsbréf vart vátta.

Guð sé mér hollr, ef ek satt segi, gramr ef ek lýg.

* 4 handrit hafa þessa grein svo: „Var með þessu játað ok samþykkt skattgjaldi af Íslandi undir Noregs krúnu af almúganum með lófataki á Alþingi, en aungvu öðru.“ (Fornbréfasafn I, Nr. 156, K, L, R; V, Nr. 3).

** [Í einni skinnbók frá hér um bil 1480—1500 (Fornbréfasafn I, Nr. 156, D), og í einu pappírshandriti, sem ekki hefir verið notað við útgáfur sáttmálsans, stendur hér: „lögmenn, *hirðstjórar* og svo sýslumenn“. Þetta orð *hirðstjóri* getur þó ekki hafa staðið í sáttmálanum frá upphafi, því að *jarl* átti æðsti valdsmaður konungs á Íslandi að heita og vera, ef þessi sáttmáli skyldi órofinn vera. En það kom fljótlega í ljós, að konungur ætlaði sér að komast hjá því að halda sáttmálann, og að því er jarlsdóminn snerti breytti hann skjótlega alveg gagnstætt honum. Með þeim kafla af Kristindómsbálki Járnsíðu (kap. 3—7), sem eiginlega er alveg sniðinn upp á Noreg, — en að engu leyti Ísland, — þó að ekkert samsvarandi finnist í Landslögum Magnúsar lagabætis, hefir konungur ætlað að smeygja því inn að breyta jarlinum í *hirðstjóra*. Það er reyndar ekki líklegt, að þessir kapitular Járnsíðu hafi verið samþykktir á Alþingi, því að þeir eru einungis um konungserfðir í Noregi, en ekki um það, hver eigi að vera konungur á Íslandi, og koma því Íslandi ekkert við. Það er því sennilegast, að eins sé ástatt með þenna kafla Kristindómsbálks í Járnsíðu sem allar Konungserfðir, sem fylgt hafa Jónsbók, að hann hafi ekki staðið þar frá upphafi. En af því að Járnsíða hefir ekki geymt nema í *einu* fornu handriti, er erfitt að segja neitt hér um með fullri vissu. En þó að þessir kapitular hefði staðið í Járnsíðu frá upphafi, þá voru þeir fallnir úr sögunni með Jónsbók 1281, og ekkert kom þá í þeirra stað, svo að jarlinn stóð enn eftir sáttmálanum. En þegar konungur kom því ekki fram að afnema jarlsdæmið heint með lögum, þá fann hann upp á öðru, en það var að skipa eingan jarl á Íslandi, eingan alsherjar umboðsmann sinn yfir allt land, heldur var hann að skipa mönnum hálft land til yfirsóknar eða hluta af því, og dreifa þar með öllu. En sá, sem lagði smiðshöggið hér á, var Hákon konungr háleggr, er skipaði með réttarbótinni 17. Júní 1308 (Norges gamle Love III, 74—81) *jarlsnafn* og lendra manna af í öllu „Noregskonungsríki“, nema í Orkneyjum, og

baud, að í þeirra stað skyldi koma *hirðstjórar*. Þó að þessi réttarbót sé norsk og hafi aldrei verið samþykkt af Íslendingum, hefir þó konungur án efa með ofriki, sem gekk hátt um þessi ár, viljað halda henni til gildis að því, er Ísland snerti. En þar með braut hann bæði þenna sáttmála og þá samþykkt, sem við hann hafði verið gerð sex árum áður, því að hún endurtekur að upphafi, að landsmenn vilji halda trúnað við konung undir þá grein, sem áður var samþykkt milli konungs og þegnanna (í gamla sáttmála). Af þessu sáttmálsrofi konungs voru Íslendingar því að lögum lausir allra mála við hann.— En þetta innskot um *hirðstjóran* er eigi að síður merkilegt. Landsmenn höfðu fljótlega feingið að kenna á því eptir að konungsstjórn var komin á, að útlendir (norrænir) menn fóru með æðstu erindi konungs hér á landi og voru yfir það skipaðir, — og jarlsnafninu þá enda heldur lítt á lopt haldið, — og þeir gefizt misjafnlega, verið ásælnir og yfirgangssamir. Er það því beint tekið fram í bréfi landsmanna 1320 til ríkisráðsins norska, að þeir geri það meðal annars að skilyrði fyrir nýrri hollustu af sinni hendi, að „lögmenn og sýslumenn og allir valdsmenn á landinu“ sé íslenzkir; eiga þeir þar auðsjáanlega einkum við æðsta valdsmann konungs, sem þeir sneiða kænlega hjá að nefna *hirðstjóra*, af því að þeir vissu, að þeir áttu rétt á því, að hann væri *jarl*, en konungur var hinsvegar búinn með ofriki að taka af jarlsdæmið. Að konungarnir hafi undir þetta bundizt í rikisskuldbindingum sínum, má sjá af skjölum frá 15. öld, svo sem bréfi ríkisráðsins norska 25. Ágúst 1481, þegar Þorleifur Björnsson var skipaður *hirðstjóri* á Íslandi (Fornbréfasafn VI, Nr. 361). En enn þá skýlausara kemur það fram í rikisskuldbinding Hans konungs 1. Febrúar 1483, sem kölluð er Hálmsaðarecess, því að þar standa þessi orð: „Item viljum vér eigi leyfa að neinir kaupmenn frá Hansastöðunum sigli til Íslands, og eigi viljum vér setja þar neinn *útlendan höfuðsmann*“ (Fornbréfasafn VI, Nr. 419). Reyndar rauf Hans konungur þetta óðara en hann hafði slept orðinu, og voru útlendir höfuðsmenn hver um annan þveran hér á landi um hans daga. Og Kristján annar bætti ekki úr um það fyrri en þingheimur skrifaði honum 14. Júlí 1520, og gerir kröfu þess „sem svarinn sáttmáli þar um gjör út vísar, að vér skulum hafa *íslenzkan hirðstjóra*, þann sem oss haldi með lög og rétt“.

*** Ártal þetta finst að eins í einu handriti, og er það skinnbók frá hér um bil 1585 (Fornbréfasafn V, Nr. 3).

III.

Bréf Magnúss konungs lagabætis með Jónsbók 1280 um bálka-
skipan í bókinni.

*. . . Næst Kristindómsbálki er um konungs þegnskyldu,
at alþýðan skili þann sama guð hafa skipat konungdóminn til
veraldligs umboðs sem biskupinn til andligs . . .*

Bréf þetta sýnir berlega, eins og Jón Sigurðsson tók fram í riti
sinu gegn J. E. Larsen 1855, að *konungserfðir hafa ekki staðið í Jóns-
bók frá upphafi*, þó að þær hafi verið teknar upp í allar útgáfur hennar,
enda getur þeirra að aungu í sögu Árna biskups, þar sem skýrt er frá
þingdeildunum 1281, þegar Jónsbók var tekin í lög. Það, sem um
konungserfðir stendur í Járnsíðu, á að eingu við Ísland, heldur Noreg,
og er alveg óvíst að það hafi staðið þar að upphafi, þó að það standi
í því eina forna handriti af þeirri lögbók, sem nú er til. Fyrir það er
reyndar -síst að synja, eptir öllum framferðum Noregskonunga, að
reynt hafi verið með Járnsíðu að koma inn norrænum konungserfðum
á Íslandi, þó að til þess þyrfti góða einurð, þegar lítið er til sátt-
málanna, sem gerðir höfðu verið við konung nokkrum árum fyrir.
Eru því eingin líkindi til, að neitt slíkt hafi verið samþykkt með Járnsíðu,
og þó að svo hefði verið, var það fallið úr sögunni með henni sjálfri, er
Íslendingar undu bæði illa og skamma stund við. Handrit Jónsbókar
bera þess og ljóst vitni, að konungserfðir hafi eingar í bókinni staðið
í öndverðu, og er það nú komið betur í ljós en áður með hinni
miklu og vönduðu útgáfu Ólafs konferenzráðs Halldórssonar af Jónsbók
(Kh. 1904). Leikur einmitt sá kaffi bókarinnar svo á lausu, sem nillum
er Kristindómsbálks og Þegnskyldu, í mörgum bæði fornum og nýlegri
handritum, að þar er fyllt upp á ýmsa vegu, ýmist með konungserfðum,
ýmsum kapitulum úr Hirðskrá Norðmanna eða jafnvel Kristindómsbálki
Járnsíðu, ellegar þá að Konungserfðir vantar alveg, og ekkert sett í

staðinn, svo sem er í hinni ágætu og fornu skinnbók Skálholtsdómkirkju af lögbókinni, sem einmitt er lögð til grundvallar fyrir hinni nýju útgáfu. Hins vegar standa konungserfðir í þessari bók aptan við lögbókina meðal réttarbóta, sem sumar voru ætlaðar Íslandi, en fjöldi þeirra þar á móti norskur og ógildur hér á landi alla daga. Hafa því konungserfðirnar verið þar teknar upp til fróðleiks aptan við lögbókina, svo sem norsku réttarbætarnar, er Skálhyltingar (um 1360) hafa fundið þær fyrir sér í öðrum handritum, og á þann hátt hafa konungserfðirnar komizt inn í Jónsbók í fyrstu, að menn hafa tekið að færa þær inn í lögbókar handrit sín sér til fróðleiks. Konungserfðir hafa því alls ekki staðið í þeirri bók, sem Skálholtsbók sú, er vér nú höfum, var rituð eptir. Hefir þetta í sjálfu sér mikið að merkja, því að það eru allar líkur til, að Skálholtsbók sé komin beint af sjálfu frumriti Jónsbókar, er samþykkt var á Alþingi 1281, og geymt hafi verið á biskupsstólnum í Skálholti, að því fráteknun, sem tekið hefir verið nokkurt tillit til breytinga, sem á lögbókina voru komnar með lögteknum réttarbótum. Er það í samræmi við gamlar venjur langt ofan úr öldum, að frumrit lögbókarinnar hafi verið geymt þar, en ekki annarsstaðar, því að það var fornt lag, að þar skyldu geymast lagaskrár landsins, og það jafnan standa, ef skrár greindi á, er Skálholtskrárnar héldi, eins og segir í lögréttupætti Grágásar (Finsens útg. I, 213): „Þat er ok, at þat skolo lög vera á landi hér, sem á skrám standa. En ef skrár skilr á, ok skal þat hafa, er stendr á skrám þeim, er byskopar eigo. Nú skilr enn þeirra skrár á, þá skal sú hafa sitt mál, er lengra segir þeim orðum, er máli skipta með mönnum. En ef þær segja jafnlangt, ok þó sitt hvár, þá skal sú hafa sitt mál, er í Skálaholti er.“

Hinn síðasti útgefandi Jónsbókar, Ólafur konferenzráð, gat því ekki hafa verið heppnari í valinu en að leggja handrit þetta til grundvallar fyrir útgáfunni, sem hann og hefir gert. Það eitt mætti að finna, að hann hefir ekki fylgt Skálholtsbók í því að skipa Konungserfðum á óæðra bekk aptan við bókina, þar sem þær mega eiga heima, heldur sett þær inn í hana, eptir ýmsum öðrum, að visu fornum, handritum á milli Kristindómsbálks og Þegnaskyldu, en þar eru þær ekki réttmætari en hver annar samtíningur, sem hefir verið settur þar inn í mart af handritunum. Það haggar augu um þetta efni þó að menn á Íslandi á 16. og 17. öld væri stundum gegn yfirgangi Danakonunga að bera Konungserfðir Jónsbókar fyrir sig sem lög.

IV.

Samþykkt Islendinga um endurnýjan Gamla sáttmála við Hákon
konung hálegg Magnússon 1302.

1.

[Fornbréfasafn II, Nr. 177].

Almúgans samþykkt.

Í nafni föður ok sonar ok heilags anda.

Var þetta jáð ok samþykkt af almúganum á Alþingi, utan handgeingnum mönnum, með fullu þingtaki.

At vorum virðulegum herra Hákon Noregs konungi hinum kórónaða bjóðum vær fullkominn góðvilja vorrar þjónustu, at hafa ok halda þá lögbók, sem hinn signaði Magnús konungr sendi út sem vær sórum næst.

Alla viljum vær ok eiða vora halda við konungdóminn undir þá grein lögmálsins, sem samþykkt var millum konungdómsins ok þegnanna, þeirra sem landit byggja.

Er sú hin fyrsta, at vær viljum gjalda skatt ok þingfararkaup, xx álnar, sem lögbók vottar, ok alla þá þegnskyldu, er lögin votta með stöddum endimörkum oss á hendr.

Hér á mót, sakir fátæktar landsins ok nauðsynja þess fólks, er landit byggja, at ná þeim heitum, er oss voru móti jáð skattinum í fyrstu af konungsins hálfu, því at fullkomlega þykjumst vær sjá at litla hrið stendr vort land við fyrir fátæktar sakir, ef svo mikit góz dregst af, en litit eða ekki kemr í staðinn.

En þat eru þau heit at islenzkir sé sýslumenn ok lögmenn á landi voru, ok þvílíkan skipagang hafa sem heitið var á hverju

ári út hingað forfallalaust, ok þeim gæðum hlaðin, sem nyttsamlig sé landinu ok oss.

Viljum vær eingar utanstefningar hafa framar en lögbók vottar, því at þar höfum vær margfaldan skaða af feingit, ok við þat þykjumst vær eigi búa mega.

En allr sá boðskapr, er oss býðr meira afdrátt eðr þyngsl en áðr er svarit ok samþykkt, þá sjáum vær með aungu móti, at undir megi standa sakir fátæktar landsins.

En hálfu síðr þorum vær fyrir vorum herra Jesu Christo at já nú meira undan þeim guðs olmosum, sem áðr með guðs miskunn höfum vær veittar oss til sáluhjálpar.

Biðjum vær einkanliga virðuligan herra Hákon konung enn kórónaða og alla aðra dugandis menn, at þeir þraungvi oss eigi framar en lög votta til meiri álaga.

Þat gefi vor herra Jesus Christus at þetta vort ráð verði sjálfum guði til tignar ok virðingar, öllum helgum til lofs ok dýrðar ok konunginum í Noregi ok öllu hans réttu ráðuneyti til vegs ok virðingar, en oss til friðar ok frelsis. Amen.

2.

Samþykkt nefndarmanna.

[Fornbréfasafn VIII, Nr. 2].

Þetta er samþykkt nefndarmanna, at þeir vilja sverja Hákon konungi land ok þegna eptir þeim eiðstaf, sem stendr í bók várri ok sjálfs hans bréf þykkir oss váttu, ok hér með viljum vér jätta bók þá, er virðuligr herra Magnús konungr sendi oss með Jóni lögmanni, í vald virðuligs herra Hákonar konungs til þvílíkra umbóta sem sjálfr hann vill fyrir sjá með beztu manna ráði ok samþykkt, **þeirra sem á eru landi váru.**

V.

Bréf Íslendinga til ríkisráðsins í Noregi um skilmála fyrir sáttmála við Magnús konung minniskjöld Eiríksson 1320.

[Fornbréfasafn II, Nr. 343, með hliðsjón af tveimur gömlum afskriptum, sem ekki hafa fyrr verið notaðar.]

Um skattlofan ok eið Íslendinga.

Öllu vitru ok virðulegu ríkisráði ok geymslumönnum konungsgarðs í Noregi senda bændr og almúgi á Íslandi kveðju guðs ok sína.

Yðr viljum vér kunnigt gera, at Gunnarr rásveinn téði fyrir oss á Alþingi með auðmjúkum góðvilja við konungdóminn sem hann fremst mátti, at þér báðut oss sverja jungherra Magnúsi, dóttursyni virðuligs herra Hákonar konungs hins kórónaða, slíkan þegnskyldu eið sem hans virðiligum foreldrum var [játat æfinliga til þarfinda ok þeirra afkvæmi at forfallalaus, konungsins vegna í móti várum skattgjöfum at tilskildum sex skipum* hingat til landsins hvert sumar, þeim gæðum hlaðin, er landinu væri nyt-samlig, ij fyrir norðan, ij fyrir sunnan, j í Austfjörðu ok j á Vestfjörðum, ok at islenzkir sé lögmenn ok sýslumenn ok allir valdsmenn á landinu. Sé annarr lögmaðr fyrir norðan land, en annarr fyrir sunnan, ok hafi þeir eigi sýslur.

En sökum þess, at vér viljum ekki, at af oss standi nokkur brigð várs máls, þá höfum vér gert ok gera viljum alla þá þegn-

* [játat af váru foreldri æfinliga fyrir sik ok sína eptirkomendr oss til þarfinda ok váru afkvæmi, ok af konungsins álfa tilskilit á móti várum skattgjöfum vj skip, — stendur í einu handriti,

skyldu, sem vér erum honum skyldugir at veita eptir fyrr sögðu skilorði, þar til er þér megit gott ráð fyrir gera, at vér megim ná fornum heitum ok nýjum skilmála.

Vitið þat fyrir vist, at vér þykjumst lausir eptir því fornasta bréfi, sem vort foreldri svór Hákoní konungi gamla, ef vér fáum eigi at sumri þat, sem oss er játat af hánnum ok nú mælum vér til:

Viljum vér eigi at flytjist meiri skreið af landinu meðan hallæri er, en kaupmenn þurfa til matar sér.

Utanstefningar samþykkjum vér eigi framar en lögbók vátтар.

Þá eina viljum vér sóknarmenn hafa, er bændr kjósa.

Viljum vér þann tíma sverja, en eigi fyrr, sem ríkisins ráðs bréf með innsiglium er oss sent, ok þar með fram komi góðvili.

Gefi þat várr herra Jesus Christus, at þér gerit svá ráð fyrir þessu ok öllu öðru, at sálu virðiligs herra Hákonar konungs sé til eilífs fagnaðar, jungherra Magnúsi til heiðrs ok æru, ok oss öllum til friðar ok farsældar bæði í bráð ok leingd. Amen.*

* Eingin rök finnast til þess, að neinn sérstakur sáttmáli hafi verið gerður við Hákon hálegg eptir samþyktina 1302, sem hér fer næst á undan, né heldur við Magnús smek (ríkisráðið) eptir þetta bréf, og mun slíkur sáttmáli aldrei hafa til verið. Konungar hafa með bréfi lofað landsmönnum því að halda Gamla sáttmála og geingið að þeim skilyrðum, sem sett voru af nýju að auki, og þá var alt uppfyllt, sem heimtað var. Slíkt hið sama er að segja um Eirík konung Magnússon, að frá hans dögum þekkist einginn sáttmáli við Íslendinga. Þess skal hér enn getið, að eiðstafur sá, sem prentaður er í Fornbréfasafni II, Nr. 73 (1280), og kallaður „Hollustueiður Íslendinga o. s. frv.“ er einginn allsherjar hollustueiður, heldur er þar fallið úr orðið „tveggja“ (o: Íslendinga, þ. e. Björns Þorsteinssonar í Miðfelli og Lopts Helgasonar). Sama orð er og fallið úr í efnisyfirlitinu framan við bindið.

VI.

Árnesingaskrá eða almenn samþykkt Íslendinga um allsherjar samtök til að vernda landsréttindi Íslands, gerð í Skálholti 20. Júlí 1375.

[Fornbréfasafn II, Nr. 198. — Samþykkt þessa hafa menn áður ýmist árfært til 1300, 1304 eða 1306, og hefir þar verið farið eptir sögulegum líkum, því að ekki árfæra hana nema einar tvær elztu afskríptir hennar, sem til skamms tíma hafa lítt verið kunnar; er önnur þeirra gerð 1589, og er brot eitt. Hitt er afskrípt Jóns lögmanns Sigurðssonar frá c. 1600 í skjalabók í Landsskjalasafninu, og var hún ekki fram komin, þegar skrá þessi var prentuð í Fornbréfasafni. Er af henni helzt að ráða, að skrá þessi sé gerð 1375 „á setta og fimtugasta ári“ Magnúss konungs minniskjaldar.]

Arnesingaskrá.

In nomine domini amen.

Á setta ok fimtugasta ári var þetta samþykkt og samtal allra beztu manna ok almúga á Íslandi, gert í Skálholti in translacione sancti Thorlaci.

In primis at menn vilja halda alla þegnskyldu við konungdóminn ok hafa lög ok landsrétt eptir því, sem svarin vottar vor landslagabók með konunganna lögteknun réttarbótum.

Svo viljum vér ok hafa alla íslenzka lögmenn ok sýslumenn, ok aungvar utanstefnur um þau mál, sem lögmenn ok sýslumenn fá hér yfir tekit, ok eigi framar rekstr sýslanna en í löglegan tíma, utan bændr samþykki annat, ok eigi þá neina, sem eigi eru fullveðja fyrir þeim völdum, sem koma af Noregi. En svo at þat haldist, þá lýsi þeir bréfum sínum um sinn á þriggja hreppa þingi í hverjum fjórðungi um alt landit, ok riði við tiunda mann á sjálfs síns kostnað til hesta ok járna, ok riði handgeingnir menn ok

þæendr ok lögmaðr, ef hann er nær, til þeirra þinga, at því beitr gangi konungsins réttir at lögum.

Eingar nýjungar eðr álögur viljum vér undir gangast framar en forn þegnskylda krefr.

Um skuldir kaupmanna, leysi hverr eyrir annan eptir jafnaði, ef þat brestr, sem skilit er, eptir því, sem lögmaðr úrskurðar eðr dómr dæmir. Ef kaupmenn gera ólög landsmönnum, þá sé lögmaðr skyldr ok almúgi, sá sem næstr er, til at fylgja þeim, svo at þeir fái rétt eptir lögum, er mishaldnir eru áðr þeir fara burt, ok sýslumaðr í því héraði, sem brotit er at. Svo ok at kaupmenn hafi sinn rétt af landsmönnum eptir dómi eðr lögmanns úrskurði.

Lögmenn viljum vér jafnan hafa hina sömu forfallalaust, ok ekki umskipti á gera, þá eina þó, er í lögréttu eru samþykktir af almúga með réttu þingtaki, ef þeir halda hlýðni við vorn konung ok lög við þegnana. Kunni þeim ok nokkut at mistakast eðr á at verða, þá vili þeir bæta öll sin brot eptir beztu manna ráði.

Svo ok viljum vér eingan þann sýslumann hafa eðr lénsmann í landit, er sýslu leigir eðr undir nokkrar nýjar álögur geingr, utan þær, sem hér eru lögteknar.

Um þá menn, sem óskil gera ok eigi vilja dóma halda, takist ok haldist undir rétt rannsak, þar til er þeir lúka eptir lögum peninga eðr refsing.

Nú ef nokkur rýfr þetta ok úr geingr þessu samtaki, þá sé allir skyldir, þeir er halda, at sjá svo til með þeim, at öðrum verði til viðrsjónar at leiða sik með öðrum göðum mönnum í því lík samtök ok rjúfa sinn trúnað við almúgann.

Ef menn kunna styrks við at þurfa af öðrum fjórðungum, þá skulu allir beztu menn skyldugir til at riða, ok styrkja þá til laga ok réttinda, þeir sem beiddir verða eptir jafnaði upp á réttan reikningskap.

VII.

Hyllingarbréf Íslendinga til Eiríks konungs af Pommern 1. Júlí 1419.

[Fornbréfasafn IV, Nr. 330. Bréf þetta er ritað á blendingsmáli úr íslenzku og dönsku (norsku), og er bréf þetta fært hér til algerðrar íslenzku sem næst orðum frumskjalsins.]

Bréf Íslendinga, að allur landslýður hafi hylt minn herra Eirík konung 1419.

Vorum virðuligum herra, herra Eiríki með guðs náð Noregs, Svíaríkis, Danmerkur (og) Gota konungi og hertoga yfir Pommern, heilsum vér allur almúgur, lærðir og leikir, á Íslandi kærlega með guðs kveðju og vorri auðmjúkri þjónustu, kunngerandi yðar náð, að vér lofum yður vorri trúrri þjónustu, og viljum yður hylla og hafa fyrir réttan konung yfir oss, og eingán annan, og undirbindum oss að vera yður hollir og trúir sem réttum þjenurum ber sínum herra að vera og vor lögbók út vísar og vorir forfeður hafa veitt yðrum forverurum, réttum Noregs konungum, játandi yður þar með skatt og alla hlýðskyldu af landinu, sem lofligum landsins vana ber kongdóminum gera. Hér í mót biðjum vér yðar náðir auðmjúkliga, að þér haldið oss með frið og lög, og látið oss njótandi verða allra þeirra réttarbóta, sem landið er áður svarið krónunni og konungdóminum.

Kom og yðvart bréf hingað í landið til oss, í hverju þér forbuðað oss að kaupslaga með** nokkura útlenzka menn. En vorar réttarbætur gera svo ráð fyrir, að oss skyldu koma sex*

* þ. e. vor.

** þ. e. við.

skip af Noregi árliga, [hvað sem * ei hefir komið upp á langa tíma, hvar af yðar náð og þetta fátæka land hefir tekið grófan skaða. Því upp á guðs náð og yðart traust höfum vér vordið (að) kaupslaga með ** útlenska menn, sem með frið hafa farið og réttum kaupningskap *** og til hafa siglt. En þeir duggarar og fiskarar, sem reyfað hafa og ófrið gert, þeim höfum vér refsa látið. Nú stár til guðs náðar og yðar, að þér skrifið oss til, hversu vér mættum bestan frið hafa og yðarn vinskáp og hylli.

Hér með befölum vér yður guði og öllum himinríkisherskap.

Ög til meiri staðfestu og auðsýningar vors trúskapar með ** yður, þá höfum vér heingt vor innsigli á almúgans vegna fyrir þetta bréf, er svo heita: Arnfinnur Þorsteinsson, yðarra foreldra hirðmann, Rafn lögmann, Oddur lögmann, Loptur Guttormsson, Gísli Andrésson, Hallur Ólafsson, Höskuldur Runólfsson, Ólafur Jónsson, Árni Einarsson, Auðun Salomonsson, Þorvaldur Oddsson, Helgi Styrsson, Sigurður Arngrímsson, Guðini Oddsson, Ásgeir Arnason, Sigurður Þorvaldsson, Sæmundur Oddsson, Magnús Jónsson, Geir Arnason, Brynjólfur Steinröðarson, Jón Egilsson, Sigmundur Oddsson, Böðvar Hrafnsson og Helgi Bjarnason, gert á Þingvelli laugardaginn næsta eptir Péturs messu nm sumarið Anno domini M^o cd^o decimo nono.

* [= sem,

** þ. e. við.

*** = kaupskap.

VIII.

Ashildarmýrarsamþykkt eða bréf lögréttumanna og bænda í Árnessþingi til Alþingis um endurnýjun á Gamla sáttmála og Árnesingaskrá hinni gömlu (VI. hér að framan), til þess að verja réttindi alþýðu í Árnessþingi og almenn landsréttindi, gerð 1496.

[Fornbréfasafn VII, Nr. 359].

Hér hefst Árnesingaskrá, sem gerð var anno 1496.

Öllum mönnum þeim, sem þetta bréf sjá eður heyra, sendum vér lögréttumenn, landbúar og allur almúgi í Árnesi hirðstjórum, lögmönnum og lögréttumönnum á Alþingi kveðju guðs og vora.

Vitanligt skal yður vera, að vér höfum séð og yfirlesið þann sáttmála og samþykkt, sem gjör var á millum Hákonar kongs hins kórónaða og almúgans á Íslandi, sem hann vottar og hér eptir skrifað stendur.

Í nafni föður og sonar og anda heilags.

Var þetta játað og samþykkt af öllum almúga á Íslandi á Alþingi með lófataki, at vér bjóðum Hákonu konungi hinum kórónaða vora þjónustu undir þá grein laganna, er samþykkt var á millum kongdómsins og þegnanna, er landit byggja.

Er sú hin fyrsta grein, að vér viljum gjalda konungi skatt og þingfararkaup sem lögbók vottar og alla þegnskyldu, svo framt sem haldit er við oss það móti var játað skattinum.

Í fyrstu, að utanstefnur viljum vér aungvar hafa, utan þeir menn, sem dæmdir verða af vorum mönnum á alþingi* burt af landinu.

* þingi, orðam.

Item að íslenzkir sé lögmenn og sýslumenn hér í landinu af þeirra ættum, sem goðorðin hafa upp gefið að fornu.

Item að vi hafskip gangi á hverju ári til landsins forfallalaust með landsins nauðsynjar.

Erfðir skulu upp gefast fyrir íslenzkum mönnum í Noregi, hversu leingi sem staðið hafa, þegar réttur erfingi kemur til eður þeirra umboðsmenn.

Landaaurar* skulu og upp gefast.

Item skulu íslenzkir menn slíkan rétt hafa í Noregi sem þeir hafa beztan haft.

Item að kongur láti oss ná friði og íslenzkum lögum eptir því sem lögbók vottar og hann hefir boðið í sínum bréfum sem guð gefur honum framast vit til.

Item jarl viljum vér hafa yfir oss á meðan hann heldur trúnað við yður, en frið við oss.

Halda skulum vér og vorir arfar allan trúnað við yður meðan þér haldið trúnað við oss og yðrir arfar og þessar sáttargerðir, en lausir ef rofið verður af yðvarri hendi að beztu manna yfirsýn.

Nú fyrir þessa grein, að oss þykir þessi sáttmáli ei svo haldinn vera sem játað var, fyrir sakir lagaleysi, ofsóknar og griðrofa, ómöguligar áreiðir og nógligra fjár upptekta og manna, sem nú gert hefir verið um tíma í fyrr greindri sýslu Árnesi, og hér fyrir lögðum vér greindir Árnesingar almenniliga samkvomu á Áshildarmýri á Skeiðum eptir gömlum landsins vana, því viljum vér með aungvu móti þessar óvenjur leingur þola, hafa né undir ganga.

Item samtókum vér að hafa aungvan lénsmann utan íslenzkan yfir greindu takmarki Árnesi og riða ei fjölmennari enn við fimta mann, því viljum vér gjarna styrkja hann með lög og rétt kongdómsins vegna, þann sem það má með lögum hafa og landsins rétti vill fylgja. En ef sýslumaður** hefir greinda sýslu Árnes, þá riði ekki fjölmennari en við tíunda mann, sem bók vottar.

Item samtókum vér að einginn maður í sögðu takmarki taki sér húsbónda utan sveitar, þó þeir búi á annara manna jörðum.

Item ef nokkur uppsteytur byrjast í vorri sveit Árnesi af utan-sveitar mönnum (með) nokkurn órétt, hvort sem gert er við ung-

* leiðrétt; laugaurar, hðrr.

** sjálfur, bætir við annað hðr.

um eður gömlum, rikum eður fátækum, þá skulu allir skyldir eptir að fara (þeim), er vanhlut gerðu, og eigi fyrri við hann skiljast en sá hefir fulla sæmd, sem fyrir vanvirðingu varð. Kann svo til að bera, að hefndin verði meiri í eptirförinni en tilverknaðurinn, þá skulu allir skattbændur jafnmiklu bitala. En þeir, sem minna eiga, gjaldi sem hreppstjórar gera ráð fyrir.

Item skulu ij menn vera til kjörnir í hrepp hverjum að skoða og fyrir að sjá, að þessi vor skipan og samþykki sé haldin, og ef til Alþingis þarf að riða sveitarinnar vegna, þá skal hver skattbóndi gjalda viij álnir í þingtoll. En þeir iiij álnir, sem minna eiga, þeim kost skulu halda.

Item viljum vér (ei) hér hafa innan héraðs þann, er ei fylgir vorum samtökum. Skulum vér eiga samkvomu vora á Áshildarmýri á Bartolomeus messo dag á haustið. Enn í annan tíma á vorið, föstudaginn þá mánuður er af sumri, og koma þar allir forfallalaust.

En hver, sem eitt af þessum samtökum rýfur og áður hefur undir geingið, sekur iij mörkum og taki innanhreppsmenn til jafnaðar.

Og til sanninda og fullrar samþykktar hér um, setti Haldór Brynjólfsson, Páll Teitsson, Ólafur Þorbjarnarson, Pétur Sveinsson, Gvöndur Einarsson, Gísli Valdason, Ari Narfason, lögréttumenn, Jón Árnason, Sigurður Egilsson, Einar Hallsson, Þorvaldur Jónsson, Þórður Sigvatsson, bændur í Árnesi, sin innsigli með fyrrnefndra lögréttumanna innsiglium fyrir þetta samþykktarbréf með almúgans samþykki, leikra og lærðra, með jáyrði og handabandi, er skrifað var et cet.

IX.

Bréf þrettán helztu bænda og lögréttumanna fyrir sunnan land til konungs um íslenzkan hirðstjóra samkvæmt heitorðum í Gamla sáttmála, ritað á Hlíðarenda 14. Júlí 1520.

[Safn til sögu Íslands II, 198—199. — Það hafði opt fyrri orðið misbrestur á því, að Íslendingar feingi íslenzka hirðstjórana, en alt til þessa höfðu aldrei orðið eins mikil brögð að því, eins og síðustu 40—50 árin áður en hér var komið, einkum þó í frá fráfalli Þorleifs hirðstjóra Björns-sonar 1486. *Diðrik Pining* (1486—1490) var svoli og reyfari og umboðsmenn hans útlendir eingu betri; *Ambrosius Illegvath* (1492—1493), og er hans að litlu getið; *Pétur Trúlsson* (1493—1495), sem líklega er sami maður og Pétur skytta, og var hann svo illa þokkaður af sínum eiginmönnum, að þeir réðu honum bana; *Pétur Kláússon* var hér eitt ár eða svo (1497); *Benedikt Histen* (1500—1501); *Kai von Alefeldt* (1501—1505), var dæmdur frá hirðstjórn af rikisráði fyrir ýmsa óreiðu, og þá var *Lénarður* fógeti hér á landi, sem var svo kyntur, að Íslendingar fóru að honum og drápu hann. Þá var *Hans Rantzow* og umboðsmaður hans *Ólafur Diðriksson*, sem lét taka góða menn fasta fyrir aungvar sakir. Þá kom *Söffren Norby*, hermaður einn, og *Hans Eggertsson* norrænn, og síðast *Týli Pétursson*, sem gerði hvað eptir annað upphlaup með vopnum á Alþingi, óð upp á menn, særði þá og kastaði í fangelsi fyrir aungar sakir, og var að síðustu dæmdur óbótamaður, og drepinn].

. . . vér auðmjúklega beiðunst, að hans verðug náð láti oss aptur fá þau frelsi og friheit, sem oss voru lofuð af vorum virðuligustum herra Hákoní kongi ágætrar minningar í móti þeim skatti og þegnskyldu, sem vér höfum honum játað krúnunnar vegna, sem svarinn sáttmáli þar um gjör út visar, að vér skulum hafa íslenzkan hirðstjóra, þann sem oss haldi með lög og rétt, hverra vér þykjunst nú mjög mist hafa í næstu iij ár forliðin fyrir ofsa og ákefð útlenzkra hirðstjóra og umboðsmanna. . . .

X.

Eiðatökurnar 1551 og aðdragandi þeirra nokkur á siðabyltingar-
timunum.

Um og eftir 1520 hefst að mörgu nýtt tímabil að því, er snertir réttindi landsins. Aðstaða og afstaða landsins hafði á 13. öld og alla 14. og 15. öld verið nokkurn veginn hin sama. Sáttmálinn milli konungs og landsmanna (Gamli sáttmáli) hafði þegar frá því í öndverðu verið margbrotinn og það margkært af landsmönnum, sem þá voru samkvæmt honum lausir allra mála. Og sáttmálsrofin voru ekki einungis mörg af konungs hendi, heldur einnig stórvægileg og gifurleg, svo að hann hafði fyrir laungu brotið af sér allan rétt til nokkurrar þegnskyldu af Íslandi. Eins og áður hefir verið á vikið, byrjaði konungur strax — því að *Gizur jarl* var úr sögunni — að rjúfa sáttmálann með því, að skipa ekki jarl yfir landið, og hefir sá verið ásetningur hans að skipa hann ekki framvegis, eða með öðrum orðum, hann hefir ásett sér að rjúfa sáttmálann í því, er hann gæti, þegar í öndverðu.* Hefir hann auðsjáan-

* Þess er getið á bls. 15 hér að framan, að aldrei síðan Gamla sáttmála muu neinn sérstakur sáttmáli hafa verið gerður við Noregskonunga. Bæði finnast eingin deili til slíks, og svo var það ofureðlilegt, að menn væri fastheldnir við það að vikja í einu né breyta til frá skjali því, sem var grundvöllur allra þeirra réttinda, er landsmenn höfðu trygt sér í öndverðu, þó að þeir eftir atvikum kynni stundum að bæta við nýjum skilyrðum í bréfsformi til konungs. En hitt er jafnsjálfsgagt samkvæmt sáttmálanum, að við hver konungaskipti varð að leita samþykkis Íslendinga sérstaklega um hollustu við þann konung, er tók við ríkisstjórn. Þetta var líka stöðug regla. Eiríki konungi Magnússyni og Hákonu hertoga var svarið land og þegnar 1281 (Annálar); Hákonu hálegg 1302 (Forni annáll, Höyersannáll, Konungsannáll, Skálholtsannáll og Flateyjarannáll); Magnúsi konungi Eiríkssyni 1321 (Gottskálksannáll; Konungsannáll og Flateyjarannáll segja 1320); 1366 var Hákonu konungi Magnússyni „svarið land alt“ (Hólaannáll; í Gottskálksannál stendur „dæmt“ fyrir „svarið“

lega verið hálfsmelikur um, að jarlinn kynni að verða sér offarl og að hættulegt væri að hafa æðsta valdið í landinu í höndum eins manns, er væri svo hár í metunum að hann mundi hafa hirð um sig sjálfur. Tók hann því að skipa fleirum en einum í senn umboð sitt yfir landinu, svo að sameinað æðsta vald í landinu sjálfu skyldi í einskis eins manns höndum vera, og jafnhliða því reyndi hann að smeygja því inn með Járnsiðu, að æðsti valdsmaður skyldi hafa hirðstjóra met ein — því embætti var Magnús konungur þá að koma á í Noregi — og vera fyrir hirð *konungs* á Íslandi, sem voru hinir handgeingnu menn, er konungur þá fór smám saman að tryggja sér með því að veita þeim nafnbætur, gera þá að riddurum, skutilsveinum og öðru því um líku. En hafi þeir kapitular Járnsiðu nokkurn tíma verið samþykktir af Íslendingum, þar sem gert var ráð fyrir hirðstjóra í stað jarls, þá féllu þeir þó, sem fyrr segir, úr sögunni með Járnsiðu sjálfri, þegar hún gekk úr gildi 1281 og Jónsbók var tekin í lög; því að sá eini staður í Jónsbók, sem getur hirðstjóra, stendur einmitt í einum af þeim kapitulum Kristindómsbálks (10. kap.), sem aldrei voru lögteknir hér á landi. Og aldrei tóku Íslendingar réttarbótina frá 17. Júní 1308 í lög, og hafa aldrei síðan lögtekið að hafa yfir sér *hirðstjóra í stað jarls*. Hirðstjórinn hafði því að lögum jarls vald, þótt hann hétir hirðstjóri eða hvað annað, svo sem höfuðsmaður, bifalningsmaður, lénsmaður ellegar lénsheerra. Það er og augljóst, að konungur hefir vel vitað, að Jónsbók gerði einga breyting á þessu, því að hann skipaði jarl yfir landið þegar honum bauð svo við að horfa. 1286 tók Eiríkur konungur Magnússon sér þá dírð að heimta með Guðmundi presti Hallssyni lið til hernaðar héðan af landi, en „þetta hafði aldri fyrr orðit, at konungur beiddist útboðs af Íslandi“. Stefndi hann þá til sín öllum handgeingnum mönnum af Íslandi og fjórum tígum manna úr hverjum fjórðungi.* Ekki er ólíklegt, að konungur hafi ekki geingið að því gruflandi, að Íslendingar mundu ekki verða mjög fúsir á að gegna þessari lögleysu, og þurfti því nú á góðu verkfæri að halda, og þá var eingin

og er það án efa ritvilla, því að bæði þau handrit hafa sama frumrit að grundvelli) og 1377 var Hákoní konungi enn „svarið land og þegnar“ eptir beiðni hans (Lögmannsannáll; sbr. Gottskálksannál), og 1382 (1383) var Ólafi konungi Hákonarsyni unninn hollustueiður (Lögmannsannáll, Flateyjarannáll). Sjá að öðru leyti um hollustu við næstu konunga rit Jóns Sigurðssonar Om Islands Statsretslige Forhold, Kh. 1855 bls. 27 ff.

* Biskupasögur I, 756–758; Annálar. Í annálum helztu er talið, að konungur hafi heimt cc (= 240) af bóndalýð auk handgeinginna manna.

tregða á um jarlinn, því að það ár (1286) var „herra Auðun (hestakorn, norrænn maður) *gjörr jarl yfir Íslandi*“.* En þó að konungur feingi hér að auki Árna biskup í Skálholti í lið með sér um útbóðið, fékk Rafn Oddsson þó afstýrt því, að því væri að nokkru sint, og síðan hafa Íslendingar aldrei gegut neinu útbóði.** Hitt er vafasamara, hvort síðan hafi nokkur jarl verið skipaður yfir landið. Þó hafa meun helzt skilið það svo, að *Kolbeinn jarli*, sem getið er í Sjávarborgarmáldaga Auðunar biskups***, gæti átt við Kolbein Auðkýling (d. 1309), og að hann kynni að hafa verið skipaður jarl yfir Íslandi.

En þó að Íslendingum tækist að hrinda af sér leiðangurslögleysu konungs og kæmu sér hjá því að samþykkjast það, að hirðstjóri kæmi í stað jarls, var þó hitt örðugra að komast hjá því að þola þær lögleysur, er konungur skipti æðstu yfirskipan landsins milli fleiri manna, einkum ef vinsælir menn innlendir áttu í hlut, svo sem 1270, þegar Rafni Oddssyni og Ormi Svinfelling Ormssyni var skipað alt land; og enn var þeim Rafni og Þorvarði Þórarinssyni 1273 skipað land alt undir konungs valdi. En þó að konungur hefði upptökin að þessu, hlaut það heldur að gefa honum undir fótinn hér um, að Árni biskup, sökum staða- og kirknamála sinna, ritaði konungi, að hentara væri, að „fleiri væri valdsmenn“ en einn yfir landi.**** En konungur lét ekki þar við sitja að skipa landið fleirum en einum af landsmönnum, heldur var hann óspar á að skipa Norðmönnum umboð sitt hér á landi, svo sem Indriða böggli 1271, og honum og Loðni af Bakka 1279, Loðni lepp 1280—1281, Ólafi af Steini Ragneiðarsyni 1287—1288, (Þórði Hallsyni af Möðruvöllum og) Pétri af Mói 1292, og Pétri af Eiði Norðlendingafjórðung 1293—1294. Árið 1301 voru þeir Loðinn af Bakka og Bárður Högnason, báðir Austmenn, löglaust skipaðir lögmenn hér á landi af konungi, og Álfur úr Króki jafnframt skipaður yfir tvo fjórðunga landsins; fór hann og með frekar fjárkröfur af konungs hendi.

* Annálar.

** Krisján fjórði fann upp á því að heimta hertoll nokkurn af Íslandi með bréfi 4. Ágúst 1624, en Íslendingar færðust undan því gjaldi, og var svo krafa þessi apturkölluð með konungsbréfi 7. Nóv. 1625 (Lagasafn M. Ket. II, 346—347). Stríðshjálpartollurinn, sem krafizt var um daga Kristjáns konungs fimla, var eins og hvert annað gjórræði, sem framið var eptir að einveldið var komið á.

*** Fornbréfasafn II, 468.

**** Biskupas. I, 707.

En þá var landsmönnum nóg boðið, og gerðu þeir svo gustmikinn aðsúg að Krók-Álfi, að hann dó skömmu síðar, og norskir urðu lögmenn aldrei hér á landi upp frá því. En á ýmsu lék um hirðstjórnina, og voru hirðstjórnarnir annað veiðið norrænir. Var opt yfir því kært og stundum urðu þeir hirðstjórnar nokkuð æfistuttir. Íslendingar hafa því aldrei samþykkt útlenda hirðstjóra, þó að þeir yrðu að þola þá, en margsinnis hafa þeir afbeðið þá og afsagt.*

Nýjum álögum um lög fram höfðu landsmenn og alt hingað til feingið furðanlega varizt, og vantaði þó ekki áleitni konungvaldsins. Bónaveturinn 1418 er nafnkunnur. Frekju Margrétar drottningar 1392, þar sem hún „beiddi með skyldu, at hverr maðr gæfi henni hálfmörk forngilda, ok lagin við landráðasök“, svöruðu landsmenn svo, að þeir gerðu þá úrlausn fyrir sakir Vigfúsar hirðstjóra, sem án efa hefir verið vel þokkaður maður, að enir beztu menn játuðu „at gefa átta álnar hafnarvöðar“, „ok skildu frá, at þat skyldi skattur heita, né optar krefja“**. Eins hrundu menn af sér gingjaldinu, sem Kristján konungur annar var að kvabba um á árunum 1508—1511, að það gjald skyldi gjaldast „einu sinni“ og „ekki optar enn nú“***. Menn höfðu því alt fram á síðaskiptatímana ekki komið konungi upp á að gera að föstu gjaldi neinar beinar álögur á landsmenn sjálfa, sem ekki voru heimilaðar í fornum lögum landsins. Af „Launguréttarbót“ svo nefndri frá 26. Nóv. 1450, sem reyndar finst ekki að lögtekin hafi verið nokkurn tíma hér á landi—þó að miklu síðar, þegar farið var að rugla saman því, sem var lög og ekki lög, væri farið að vitna í hana og jafuvel dæma eptir henni—má sjá hverjar tekjur konungur telur sér bera af Íslandi.**** En þær eru þessar: skattur, sekkjagjöld, landskyldir, sakeyrir og þegngildi.*****

* Í bréfi Íslendinga til Kristjáns konungs fyrsta 4. Júlí 1480, er einna harðast að orði kveðið um þetta efni, því að þar er útlendum hirðstjórum skipaður sess með útlendum vetrarlegumönnum, sem dæmdir höfðu verið burt af landinu. Þar er og svo að orði komizt: „og sáttmáli út vísar, að hér skuli einginn hirðstjóri vera í landið, nema sá hér er innlendir af gömlum hirðstjóra ættum“ (Fornbréfasafn VI, Nr. 264). Þó að ekki sé hér nákvæmlega orðað, er það þó auðsætt, að hér er verið að vitna í Gamla sáttmála.

** Flateyjarannáll.

*** Fornbréfasafn VIII, Nr. 190 og 293.

**** Fornbréfasafn V, bls. 68.

***** Um upptök gjafstollsins hefir verið mikil óvissa. Hafa merkir rithöfundar talið svo, að grundvöllur hans sé gömul venja frá því kringum

Landskyldir konungs frá Íslandi stafa í öndverðu frá 13. öld, frá því Hákon gamli var að kasta eign sinni á óðul manna og fastaeignir, sem honum þóttu vera í sökum við sig, svo sem Snorri Sturluson. Síðan, eptir því sem óbótamál þóttu til falla, var svo sem auðvitað, að konungur léti ekki dragast úr greipum sér fasteignirnar. 1391 féllu undir

1380,* en á hverju það sé bygt, verður ekki hæglega séð. Gjafstollinn áttu eptir Garðadómi 1. Maí 1566 að taka að hálfu konungur eða umboðsmaður hans, en að hálfu prófastar. En þessa gjalds til konungs er ekki að neinu getið í Launguréttarbót frá 26. Nóv 14:0, né heldur í Alþingisdóminum 1535, og er því svo að sjá sem konungi hafi þá ekki enn verið greitt neitt slíkt gjald, og þó rekja sumir uppruna þessa gjalds allar götur til Magnúsar konungs lagabætis (1263–1280). Í syrpu einni, sem ritað hefir Hálfðán lögréttu-maður Jónsson, á Reykjum í Ölfusi 1707,** merkur maður á sinni tíð, stendur svo hljóðandi skýrsla „Um gjafstolla og prófaststolla“:

„Gjafstollar eru eptir gömlu Íslenzkra orðsproki inn í landið komnir fyrir uppgjöf sekta í tíð kongs Magnúsar lagabætis, sem reformeraði íslenzk lög, áður kölluð Gulapingslög af Hákoní kongi hans föður þeim kórónaða og í Noregs konga kronikum kölluðum þeim gamla, að þar sem í þeirri Hákonarbók hingað í landið gefinni af nefndum kongi er ákveðið sakafall býsna stórt, til dæmis þar sem voru 30 merkur, 24 merkur, 18 merkur, 12 merkur, 8 merkur, hafi Magnús kongur í sinni tíð sökum fátæktar Íslands gefið þess innbyggjurum stórum eptir þá skuldagjalds hæð, og sumstaðar limiterað til sjötta parts, til fjórða parts og líka jafnvel til þriðja parts, svo sem í Jónsbók mun vera að finna, hver upphæð sakafallsins er hjá því miklu minni en í Hákonar lögbók um getur. Hefir nú Magnús konungur skilið sér aptur af Íslands innbyggjurum fyrir minkan sakafallsins og þess uppgjöf þetta gjaf-tollagjald, hvert langvaranlega hefir í landinu viðhaldist og kongl. Majest. bréf í tíð hirðstjórans Laurits Krús útpykkilega um getur.

Í kaþólskrí tíð hefir konungurinn haft 20 fiska gjafstoll af hverjum skatt-bónda og prófasturinn annan jafnháan, svo sem í eptirmyndan þeirra sekta, sem kaþólskir biskupar tóku áður undir páfuns veldi, sem ráða má af dómi Hinriks Krag(s) Anno 1566 dateruðum. En in ecclesia reformata hefir þeim prófaststollum verið afslegið af kongl. Majestat, og frá prófóstunum ályktað-ir á Alþingi með dómi Anno 1579.“

Frásögn þessi sýnist ekki vera mjög sennileg, heldur ágizkan ein og hugsmíðar. Öllu nær sanni virðist vera frásögn sú um rök tolls þessa, er stendur í dómabók einni, sem rituð er nálægt 1640,*** en hún er á þessa leið:

* Jón Árnason, Ísl. Rettergangr, Kh. 1762, bls. 45; Bjarni Thorsteinsson, Om kongel. og andre offentlige Afgifter i Island, Kh. 1819, bls. 70; Magnús Stephensen, Gaman og alvara I, Leirárg. 1798, bls. 123.

** Handritasafn Khd. Bókmentafél. 531. 8vo bls. 305–308.

*** Landsbókasafn 63 4to bl. 88.

konung Skógaeygnir undir Eyjafjöllum*, er síðan var kallað Skógalén. Og nokkru síðar en hér var komið eða 1471 féllu undir konung Merkur-eignir undir Eyjafjöllum eptir Krossreiðardómi.** Jarðeignir Guðmundar Arasonar hafði konungur selt aptur. — En ljósast og öruggast segir Alþingisdómur sá frá 1535, sem hér fer á eptir, til um það, hver þá sé viðurkend gjöld konungs frá Íslandi.***

„Svo að menn viti, hverninn prófastsgjafthollar komið hafa til, skrifast eptirfylgjandi.

Prófastar skulu ekki heimta neina gjaftholla héðan af, utan þar gerist um ný skikkann með almennilegri samþykkt, því vér vitum, að þeir gjafthollar eru ei öðruvis tilkomnir í fyrstu en svo, að forðum daga hér í landi, þá almúginn var plágaður, þjáður og þvingaður með margháttuðum páfasetningum, svo að menn kunnu varla svo að lifa, að þeir yrði ei í einhverju brotlegir, þá vildu menn heldur gefa prófasti x eða xx álnir en að verða klagadír og kyljadír fyrir sérhvert misferli, og þar um gerðu menn almennilega samþykkt. En nú þarf einginn þær sóknir og álögur að óttast, því þeir páfasetningar, upp á hverja þeir gjafthollar voru grundvallaðir, eru nú fyrir laungu af lagðir, svo sem var um páfans helgihöld, föstur og þurföstur, afhald sérlegs matar og allar sektir, sem kirkjunnar formenn tóku forðum daga, eptir því, sem þá geingu lög í landi, eru nú fyrir laungu afskipaðar. Því skulum vér ekki að skikka vorum próföstum neina gjaftholla, utan svo sem Ordinanzían ávísar.“

Þetta kemur allvel heim við Alþingisdóm frá 1579 (Lagasafn handa Ísl. I, 108; sbr. og Miðgarðadóm Henriks Krags frá 1. Maí 1566, Lagasafn I, 92—96), og einkum þær afskriptir hans, sem bæta því við, að gjafthollurinn skuli gjaldast „eptir því, sem kongsbréfið hljóðar og skipar“ (Landsbókasafn 65. 4to I, 13). Þaraf er að ráða, að gjald þetta hafi alt fram um síðaskiptin einungis greiddt kirkjuvaldinu, en konungar hafi með bréfi, sem að svo stöddu er ekki auðfundið, heimtað þetta gjald að öllu undir sig frá kirkjunni, eins og hann fór með sakeyri allan, og biskupstíundirnar með umboðsbréfi Knúts Steinssonar 16. Apríl 1556 (Lagasafn I, 73—75), og leikmenn þá getað unt klerkdóminum þess að verða af því. Ólafur biskup Hjaltason bar sig strax upp undan tíundunum við konung árið eptir (1557), og slíkt hið sama hefir Gisli Skálholtsbiskup gert, því að með konungsbréfi 28 Febr. 1558 veitir konungur honum tíundir af Múla, Skaptafells, Árness, og Ísafjardarsýslum og 12 Apr. 1565 leggur hann tíundirnar af Barðarstrandarsýslu og Rangárfingi til Skálholtsskóla. Hólabiskupi voru og aptur veittar tíundir af Vudlapingi og Hegranesspingi með kgsbr. 29. Marts 1560 (Lagasafn I, 77—78).

* Flateyjarannáll.

** Fornbréfasafn V, Nr. 573.

*** Sbr. þó ~~þá~~ *martollinn* eptir kgsbr. 22. Febr. 1523 og Alþingissamþykkt 1533.

Þó að áleitnin og ófyrirleitnin af hendi Noregskonunga gagnvart Íslendingum væri hvervetna ærin, var hún þó hvergi meiri en að því, er verzlunina snerti, hvernig svo sem menn vilja skilja ákvæði Gamla sáttmála um skipagang til landsins.* Sé þau skilin eins og í bréti Íslendinga til Eiríks konungs af Pommern 1. Júlí 1419, að konungur skuldbindi sig til þess að sjá um, að árlega gangi til Íslands ekki færri en sex skip hlaðin þeim gæðum, er landinu væri nytsamleg, svo að aldrei skyldi landið verða gjörsamlega siglingarlaust neitt ár, þá hafði konungur margrofið það heit, og þar með fyrirgert öllum rétti sínum til Íslands. Skilji menn ákvæði sáttmálans um þetta efni hins vegar svo, „að konungur mætti aldrei leggja fult farbann milli landanna, eða, að hann mætti aldrei banna sex skipum sigling til Íslands, fermdum með þeim gæðum, sem landinu væri nytsamleg“, — og sá skilningur liggur næst, — þá var konungi þar með líka lögð úkylda á herðar, og verið að takmarka rétt þann, er Noregskonungar höfðu áður svo ósnokið og löglaust tekið sér um farbönn frá Noregi til Íslands. Því síður var konungi þar með gefin nokkur lagaheimild til þess af Íslendingum að ein-skorða undir hæstu refstir verzlun landsins fyrst við Noreg og síðan um 1350 að dirfast á þá gjörsamlegu lögleysu að loka fyrir alla verzlun landsins við aðra en sjálfan sig eða Björgvin eða við þá, er hann veitti verzlunarleyfi í það og það skiptið, og leggja gjöld á hvert skip, er til Íslands rak verzlun, hin svo nefndu *sekkjagjöld*, sem voru sex fiskar af hverju hundraði tölfræðu, er flutt væri til Noregs eða annara landa frá Íslandi.** Þetta gjöræði hefir þegar frá upphafi mætt ákafri mótspyrnu, og lögleysa þessi iðnglega að eingu verið höfð af Íslendingum, enda hirti konungur ekkert um að byrgja upp landið að nægri kaupsiglingu, sem hlaut þó að vera sjálfsgöð skylda hans, eptir að hann hafði einokað verzlun landsins við sjálfan sig eða einn verzlunarstað í

*. Um verzlun landsins á þessu tímabili er merkisritgerð í Nýjum félagsritum XXII, 100—135 eptir Konrad Maurer.

** Vald það, er konungur tók sér yfir verzlun landsins, hefir hann kanske þótt hafa tekið að erfð með goðorðunum eptir goðana. Að öðrum kosti hlaut það að vera eins og hvert annað gjöræði, sem konungarnir dirfðust á, og samkvæmt skoðunarmáta þeirra tíða á verzlunarefnum í heild sinni. En yfir verzluninni höfðu goðarnir reyndar ekkert vald, nema, ef til vill, til þess að leggja kaupalag á varning útlendra kaupmanna til þess að firra landsmenn ránskaupum, en þó sést ekki af Grágás, að þeir hafi einu sinni haft vald til þessa. En á 15. og 16. öld eru nóg rök til þess, að sýslumenn lögðu lag á varning kaupmanna hér á landi.

Noregi. Og Norðmenn sjálfir voru ekki hótí betri en konungur, og af þeirra hálfu var alt gert til þess, að verzlun landsins væri einskorðuð við Noreg og að Noregur hefði alt gagn af henni. Þótti þeim Kristján fyrsti hafa verið oflinur í því að einoka verzlun Íslands við Noreg, og þurfti þó ekkert á að frýja. Í greinum þeim dagsettum í Ósló 1. Febr. 1482, er „Noregsriki og þess innbyggjarar“ telja þau efni, sem þeir þykjast hafa verið vanhaldnir af í tíð Kristjáns konungs og krefjast bóta á áður en kosinn verði og samþykktur nokkur konungur fyrir Noregsriki, stendur meðal annars þetta: „Item að Ísland sé í hendur feingið innbornum Norðmanni, og að af mætti leggjast kaupsigling sú útlendra manna til Íslands, sem nú er þangað, að fornspurðu ríkisráðinu og er Noregsriki til mikils skaða og tjóns.“* Það var svo sem auðvitað, að konungsefni mundi ekki vera leingi að hugsa sig um að gera við þessu, enda hljóðar svo 47. grein í ríkisskuldbinding Hans konungs, sem kölluð er Kalmarrecess, frá 7. Sept. 1483: „Item viljum vér og eigi leyfa, að nokkrir kaupmenn frá Hansastöðunum sigli til Íslands, og viljum eigi setja þar neina útlenda menn að höfuðsmönnum.“ **

Hvernig sem þessi grein sáttmálans því er skilin, hafði konungur, bæði með vanrækslu og gjöræði um þetta, margfaldlega brotið af sér allan rétt til Íslands, því að þó að þetta væri þolað, var það aldrei lögheimilað af Íslendingum. Það eitt hafa þeir á þessum tímum lögheimilað með Alþingisdómi 1. Júlí 1500, að tekin væri sekkjagjöld „eptir gömlum vana landsins“, af enskum kaupmönnum, sem verzluðu á Íslandi***. En hitt var snemma gert að rétti konungs, að hann ætti til flutnings gjalda sinna af landinu fjórða hluta alls farrýmis í hverju skipi, er gekk frá Íslandi til Noregs, eptir að það hafði „geingið sína fyrstu reisu“, samkvæmt lögmansúrskurði frá 3. og 7. Júlí 1409****, og er það beint tekið fram, að þessi ákvæði sé gerð, svo að góz konungs skyldi ekki sökum farleysis drafna niður hér á landi, forsómast og forganga.

* „Item at Island antwordes en indfödder Norges man, ock then seglatz som til Island är aff vtlenske men är Norges Rige til stor skade ock forfang Norges Radh entket at sporde aff leggis.“ (Hadorph: Svenske Rimkröniker, Stockh. 1674, Bil. bls. 305.)

** „Item wiliom wi och ey tilstädhia at nakra köpmen aff Hönsestäderna segla till Yslandh. Och wiliom wi ey säthia ther nakra vtlenska men til Höfwismen.“ (Hadorph: Svenske Rimkrönikor, Bil. bls. 318—333).

*** Fornbréfasafn VII, Nr. 499.

**** Fornbréfasafn III, Nr. 599 og 600.

Það þarf svo sem ekki að spyrja að því að, Kristján konungur annar mundi ekki láta óhirt sekkjagjöldin, enda ítrekaði hann þau með bréfi 25. Nóv. 1516,* og minti Íslendinga í tilbót með bréfi 22. Febr. 1523 á, að þeir mætti ekki verzla við nokkurn útlending fyrri en þeir hafi greitt umboðsmanni konungs 20 gyllini af hverju skipi, „sem þeir árlega sé vanir og skyldugir að gjalda,“ og kalla sumar afskriptir bréfsins það „hafnartollinn“**.

Á dögum Friðriks fyrsta var mikil sigling Hamborgara og Brimara hingað til landsins, og gerðu landsmenn verzlunarsamning við þá upp á eiginhönd 3. Júlí 1527. En það stóð ekki leingi óáreitt, því að Norðmenn létu þá hin næstu ár hverja kærana ofan í aðra dynja til Friðriks konungs yfir því, að öll Íslandsverzlunin sé að komast í hendur Þjóðverja og hverfa frá Noregi.***

Alt gjöræði konungs um verzlunina hafði einga heimild í fornum og réttum lögum landsins, og ekki batnaði um siðaskiptin né upp úr þeim, og fór þá og síðan um verzlunina ýmislega. Þó héldust kaupsetningarnar í gildi alt fram að 1619.

Um sama leyti (um 1350) sem konungur einokaði verzlanina, tók hann og að leggja það í vana sinn að selja landið á leigu eða leigja tekjur sínar af landinu, en síðan leigðu hirðstjórnir sýslurnar og lénin og var það í fyrstu illa þegið, þó að leigufyrirkomulagið stæði að nokkru leyti fram á vora daga, sem nú lifum. Hvað há leigan var á þessum tímum, er fátt til frásagnar um, en hún hefir sjálfsagt verið mismunandi eptir því, hvað mikið var boðið. En það er haft eptir sögn Stranda-Kols, sem leingi var með Torfa hirðstjóra Arasyni, að á dögum Torfa (1450—1459) hafi verið goldið eitt hundrað fyrir hvert þing (þinghá) í hverri sýslu.****

* Fornbréfasafn VIII, Nr. 458.

** Sbr. Lagasafn Magnúsar Ketilssonar I, 174. Sbr. ennfremur Alþingis-samþykkt frá 30. Júní 1533.

*** 19. Maí 1531; í Nóv. 1532; 29. Júlí 1533 (Fornbréfasafn Norðmanna VIII, 745—748; IX, 681—684; X, 708—709, 727—729, 731—733.)

**** Fornbréfasafn III, bls. 770. — Í Konungsannál er tekið svo til orða 1307: „Útkoma Ívars Hólms Jónssonar með kongs bréfum; í þeim stóð svo, at sýslumenn skyldu eignast hálfan vísaeyri; þat eru, x álnir af hverjum bónda, en áðr voru .v. álnir.“ Var það lögleysa. Hversu mikinn skatt konungur fékk af landinu um þetta leyti má nokkuð sjá af skrá þeirri um skattbændur á

Þó að landsmenn hefði með Gamla sáttmála og síðari skilyrðum fyrir hollustu við Noregskonunga áskilið skýlaust, að æðstu veraldarvaldsmenn i landinu væri Íslendingar, þá höfðu þeir ekki haft tök á því að tryggja sér það, að æðstu valdsmenn kirkjunnar væri jafnan íslenzkir, þó að það væri gömul venja, að biskupar væri kosnir hér á

Íslandi frá 1311, sem prentuð er i Fornbréfasafni II, Nr. 205 og IV, Nr. 7, og þó ber afskríptum skrárinnar nokkuð á milli. Eldri og betri afskríptin er hér kölluð I, en sú lakari II.

Norðlendingafjórðungur.

Skattbændur.	Skattur.
I, 900+180+70	= 1150. — 95 hdr. 100 ál.
II, 500+100+20 400+ 80+60 }	= 1160. — 96 — 80 —; hækkun: 100 ál.

Austfirðingafjórðungur.

Skattbændur.	Skattur.
I, 400+ 80+84	= 564. — 47 hdr.
II, 200+ 40+40 200+ 40+24 }	= 544. — 45 — 40 —; lækkun 1 hdr. 80 ál.

Sunnlendingafjórðungur.

Skattbændur.	Skattur.
I, 800+160+38	= 998. — 83 hdr. 20 ál.
II, 200+ 40+28 500+100+60 }	= 928+? — 77 — 40 —; lækkun 5 hdr. 100 ál.

Vestfirðingafjórðungur.

Skattbændur.	Skattur.
I, 900+180+20	= 1100. — 91 hdr. 80 ál.
II, 200+ 40+60 500+100+40 200+ 40+90 }	= 1270÷? — 105 — 100 —; hækkun 14 hdr. 20 ál.

Skattbændur alls á landinu 1311:

I, 3812. —	Skattur þar af 317 hdr. 80 ál.
II, 3902. —	— — — 325 — 20 —

Mismunur: 90 skattbændur; skattmunur 7 hdr. 60 ál.

Það lætur nærri, að meðalverð allra meðalverða 1906 hafi verið 0,56 á landaura-alin eða 67,20 hvert landaurahundrað. Eftir því yrði allir skattar konungs af landinu 1311 hér um bil þetta, að peningatali nú:

I, 21,347 kr. 20 aurar; II, 21,851 kr. 20 aurar. Meðaltal af báðum skránum 21,599 kr. 20 aurar.

landi af landsmönnum sjálfum. Höfðu þeir þó feingið nægilega á því að kenna, að fátt hafði reynzt skæðara þjóðveldinu til falls né greitt betur götu fyrir konungi til þess að skattgilda landið en það, að tokizt hafði fyrir og um miðja 13. öld að koma norrænum biskupum á báða biskupsstóla landsins. En hér var þá við erkibiskupana og klerkaráðið í Niðarósi að eiga, og höfðu þeir ekki reynzt síður hlutsamir á Íslandi en konungsvaldið, og svo hafði páfinn vitanlega altaf vald (*provisio*) til þess að skipa biskupa, svo að hér var við rannan reip að draga. Konungs- og klerkavaldið í Noregi studdu og hvort annað til þess að ná yfirráðum á Íslandi, og íslenzku biskuparnir á síðara hluta 13. aldar og framan af 14. öld hugsuðu og ekki um annað, en að efla vald kirkjunnar, og varð framkoma þeirra því ósjaldan einmitt í bága við trygging réttinda landsins. Frá því 1323—1465 höfðu útlendir biskupar óslitið haft Skálholtsstól, nema árin 1413—1425, sem Árni Ólafsson var þar biskup, og eru það alls 129 ár, sem sá biskupsstóll var í höndum útlendinga, en Hólastóll var það í samfeld og óslitin 179 ár, frá 1341—1520, þegar Gottskálk biskup Nikulásson dó. Þetta útlenda biskupastóð var landinu á flestan hátt til óþurftar og til þess að efla klerkaríkið frá Niðarósi stórum, og hélt að eingu leyti taum landsmanna. En þegar hér er komið, var komin sú breyting á þetta, að báðir biskupsstólar voru nú skipaðir Íslendingum, er báðir reyndust hinir mestu kjarkmenn og skörungar, sem hvorki viluðu fyrir sér, eptir því sem við varð komizt, að þæfast fyrir ofriki og yfirgangi konungsvaldsins, né að ganga í berhögg við erkibiskupinn, þegar svo bar undir.* Nú þurfti og á því að

Eptir Íslendingabók Ara (kap. 10) voru þeir bændur um 1096, er þingfarar-kaupi áttu að gegna hér á landi, svo sem hér segir:

Austfirðingafjórðungur	700 + 140 = 840.
Rangæingafjórðungur	1000 + 200 = 1200.
Breiðfirðingafjórðungur	900 + 180 = 1080.
Eyfirðingafjórðungur	1200 + 240 = 1440.

4560

eða 703 fleiri en skattbændur voru 1311 eptir meðaltali af báðum afskriptum skrárinnar. Eptir sama reikningi hefir Austfirðingum hnignað langmest, 286 skattbændum færri en 1096, því næst Norðlendingum um 285 og þá Sunnlendingum um 237, en Vestfirðingafjórðungi hefir einum farið fram um 105 skattbændur. Þó verður að gæta þess, að takmörkin milli Vestfirðingafjórðungs og Sunnlendingafjórðungs verða óljós 1311, sökum þess, að öll Borgarfjarðarsýsla og nokkuð af Mýrasýslu er þar talið sér.

* Þegar á 13. öld (1263), voru erkibiskuparnir farnir að dirfast á það að draga undir sig veiting rikustu staða á landinu, og undan íslenzku bisk-

halda, því að nú fóru þeir tímar í hönd, að fastara varð sorfið að réttindum landsins en nokkru sinni fyrri, og kirkjuvaldinu sýnt svo freklega í tvo heimana, að það reið því að lyktum að fullu. Var því eðlilegt, að svo hlyti að fara, að eins og konungsvaldinu á 13. öld kom aðalstuðningurinn um skattgilding landsins þá frá biskupunum, eins kæmi konungsvaldinu og yfirgangi þess á siðabyltingartímunum hér á landi harðasta mótstaðan frá biskupum landsins.

Kristján konungur annar hafði gert harðleikið bæði klerkum og aðalsmönnum í rikjum sínum, en leitað meir fylgis alþýðunnar. Hann hneigðist og að hinum nýju kenningum Luthers, sem farnar voru að breiðast út nokkuð til Norðurlanda. En eftir hin illræmdu Stokkhólmsvíg sögðu Svíar honum upp hlýðni og hollustu, og tóku konung sér. Danir fylgdu eftir og sögðu honum upp 13. Apr. 1523, og hrökk hann þá úr landi og til Niðurlanda, og hugsaði til þess að kunna að geta feingið lið hjá Karli fimta Þýzkalandskeisara mági sínum, og eflzt svo til ríkis aptur. Leitaði hann þar í ýmsra bragða á þessum árum, enda höfðu Norðmenn látið hann hlutlausan um sinn, og svarið hafði Ólafur erkibiskup Engilbrektsson á vígsluför til Rómaborgar honum hollustueið 1524 í Niðurlöndum, og ekki sögðu Norðmenn (ríkisráð þeirra) Kristján frá ríki hjá sér fyrri en 5. Ágúst 1524. En 23. Ágúst 1524 gera þeir ráðstafanir um ríkisstjórn í Noregi, þar til réttur konungur kæmi, og sama dag tóku þeir til konungs Friðrik fyrsta, föðurbróður Kristjáns, sem Danir höfðu áður tekið til ríkis.* Settu Norðmenn honum þó ýmsa kosti, og afsögðu að Noregur yrði annað en kjörriki, en ekki

upunum, og þeim bætti héldu þeir fram alt til þess, sem hér er komið; meðal þessara staða var Oddi og Hitardalur. En 1528 lætur Ögmundur biskup með klerkadómi hér á landi dæma undir Skálholtsbiskup veiting á Odda, og Hitardal gerði hann einnig sömu skil. Þeir staðir, sem erkibiskup þóttist eiga veiting á, voru hinir sömu, sem eftir siðaskiptin voru leingi sérstaklega veittir af konungi.

* Fornbréfasafn Norðmanna I, Nr. 1067; IX, Nr. 532 og 534. Á öllum þessum fundum ríkisráðsins var Jón Arason, þá nývigður biskup, að Hólum. Hann var og á ríkisráðsstefnunum 2., 3. og 6. Sept. 1524 (Fornbrs. Nm. I, Nr. 1068; VI, Nr. 697; VII, Nr. 591), enda vilnar hann í það siðar, að hann sé svarinn inn í Noregs ríkisráð. En það gefur að skilja, að gerðir hans hér gátu einga þýðingu haft fyrir Ísland, því að hann sat þar ekki í umboði þess, og hafði ekkert umboð af Íslendinga hálfu til að álykta þar eða ákveða neitt fyrir þeirra hönd, og ríkisráðinu var það jafnheimildarlaust í heild sinni. Það var ekkert Alþingi fyrir Íslendinga, en hvergi annarsstaðar en þar eða í landinu sjálfu hyllu þeir ætíð konunga sína. Jón Arason sat

erfðaríki, lén skyldu feingin innbornum Norðmönnum og enn fleira. En öll loforð Friðriks fyrsta Norðmönnum til handa voru brögðuð, þó að hann geingi að því í bili, sem til var skilið. Hann lét og aðalinn vaða uppi; hneigðist og að kenningum Luthers. Og þó að sú samþykkt yrði 1527, að í Danmörku skyldi kenning Lútherstrúarmanna og kathólskra manna njóta jafnréttis, lék þó konungi hugur á því að ná undir sig auð og eignum kirkjunnar. Hann gerði og alt til þess að fá ríkisráð Norðmanna lagt niður og lækka þá í öllu.* Um þessa tíma voru þeir helztu menn í Noregi Ólafur erkibiskup Engilbrektsson og af leikmönnum Vincencius Lunge. Voru þeir framan af samtaka og mest í fyrirsvari fyrir Norðmönnum og börðust fyrir því af alefi, að Noregur skyldi að eingu verða háður Danmörku, og hafa sjálfsagt ætlað að losa Noregs ríki úr öllum teingslum við Dani, og gera það að ríki sér. Þegar Kristján annar og kom til Noregs 1531, eptir að honum hafði tekizt að safna að sér nokkru liði, var hann, mest fyrir atfylgi erkibiskups, tekinn þar til konungs af ríkisráðinu, en varð þó frá að hverfa, og geingu þá Norðmenn aptur undir Friðrik konung. Friðrik konungur lézt 10. Apríl 1533, og tóku þá við tíðindasamir tímar um mörg ár þar á eptir, því að stórlegur ágreiningur gerðist um það, hvern til konungs skyldi taka. Vildi aðallinn danski kjósa Kristján elzta son Friðriks konungs, en Norðmenn, borgirnar Kaupmannahöfn og Málmey og öll alþýða manna vildu nú fá aptur Kristján konung annan, sem nú var orðinn kathólskur. Það ráð studdu Lybikumenn, Kristofer greifi af Aldinborg, — sem barðist að minsta kosti í orði kveðnu til ríkis til handa Kristjáni konungi öðrum, — og enn fleiri. Vænti sá flokkur stoðar sunnan að, einkum frá Karli fimta Þýzkalandskeisara. Hófst þá hið svo nefnda *greifastríð*, er stóð fram til 1536, og veitti þar ýmsum betur, þó að Kristján Friðriks-son næði ríki að lyktum. Var því á þessum árum stundum vant að sjá, hvernig ráðast mundi um ríkisstjórnina, og meðan á þessu stóð hafði ríkisráðið á hendi landstjórnina í Noregi.

því í ríkisráðinu sem hver annar einstakur maður. Hitt er annað mál, hvort bæði hann og Norðmenn hafi þá ekki hugsað sér að hafa eitthvert hagræði af því, að hann væri þar.

* Að Friðrik fyrsti hafi og ekki ætlað sér að láta Ísland ónotað, má ráða af lénaskrá einni frá hans dögum (hér um bil 1524) því að þar er gert ráð fyrir að hafa þær tekjur af landinu, *sem það geti þolað*: „Item om wor nadig herre tycker at hawe Island selffwer ok hawe syn foged stedhe ther sidindis, som skicke til nadhe skatthen ok renthe som landhet kan tolæ“. (Nye Danske Magazin VI, 324).

Af orðalaginu í Alþingissamþyktnni eða Alþingisdómi beztu manna á Íslandi frá 30. Júní 1533, sem hér fer á eftir, er ekki beint hægt að ráða, hvort þeim var þá kunnugt um að Friðrik konungur var þá látinn fyrir frekum hálfum þriðja mánuði. En hitt er hægra að sjá, að Íslendingum hefir verið fullljóst hvert veðrafar var í lopti, að hina fornu kirkjuskipan reiddi til falls og að réttindi landsins mundu í voða, er hlaut að fara saman eftir því, sem á stóð.

„Dómur um landsins nauðsynjar.*

Öllum þeim góðum mönnum, sem þetta bréf sjá eður heyra senda** Eirekur Þorsteinsson, Jón Hallsson, Jón Eireksson, Björn Jónsson, Ólafur Narfason, Hrafn Guðmundsson, Jón Árnason, Brandur Guðmundsson, Árni Einarsson, Pétur Arason, Erlendur Einarsson og Björn Arnórsson, Þorleifur Pálsson, Þorleifur Guðmundsson, Daði Guðmundsson, Ólafur Guðmundsson, Erlingur Gíslason, Sigurður Oddsson, Auðun Sigurðsson, Þormóður Arason, Jón Ólafsson, Gísli Hákonarson, Pétur Loptsson, Þorsteinn Torfason góðum mönnum kunnigt** með þessu voru opnu bréfi árum eftir guðs burð m. d. xxx. og iij ár á mánudaginn næstan eftir Péturs messu á almenniligu Öxarárþingi vorum vér í dóm nefndir af Erlendi Þorvarðssyni lögmanni sunnan og austan á Íslandi og Ara Jónssyni lögmanni norðan og vestan á Íslandi með ráði og samþykki beggja biskupanna og fóvitans Diðriks af Briamstöðum, að skoða og rannsaka og fullnaðardóm á að leggja um almúgans nauðsynjar og landsins eð bezta. Var það vor fullnaðardómur og almúgans samþykkt, sem hér eftir stendur skrifaður et cetera:

In primis, að rétt Noregis lög gangi báði*** kongdómsins vegna og kirkjunnar vorum heygbornasta herra Noregs kongi til heiðurs og æru, en oss og fátækum almúga hér í landið til styrks og hjálpar eftir því, sem hans sjálfs bréf út vísar, sem hann sendir hingað æ jafnan landsins eð bezta.

Item að svarinn sáttmáli haldist í millum kongs valds og kirkju með öllum þeim linkindum og réttarbótum, sem Noregs kongar hafa áður út gefið.

* AM. Fasc. XLVIII, 12, frumrit á skinni. Við dóminn hefir í öndverðu verið fest samþykktarbréf ríkisráðsins frá 29. Sept. 1533 (AM. Fasc. XLVIII, 13); er í því beint sagt, að Ögmundur biskup í Skálholti hafi borið dóminn fram af hendi Íslendinga.

** Svo.

*** P. e. bæði.

Item sá dómur haldist, sem dæmdur var í Pinings tíð um landsins nauðsynjar, sem er veturlæga útlenzkra, haldist stöðuglega eptir þenna dag, utan lögmenn og lögréttumenn sjái þar nokkra nauðsyn til sakir fátækdóm(s) landsins, að eigi megi haldast, svo að vor náðugasti herra kongurinn fái þar aungvan skaða.

Item biðjum vér um gjarna, að sá sáttmáli haldist, sem kongarnir hafa gert í forliðið ár, konung Friðrek og konungurinn af Englandi, sérliga um þá grein sem þetta land snertur, að hver maður ráði sínu og selji sinn fisk í þeim kaupstað, sem líkar, og hafi til matar sem nauðsynjar.

Item að einginn dirfist að sigla út af landinu, hvorki leikur né lærður, að gera buldur og óróa fyrr en hans mál sé skoðað áður á Alþingi af lögmanninum og xij lögréttumönnum, og skrifi þeir fyrir vorn heygbornasta herra konunginn sannleik úr þess manns máli. Hver öðruvis gerir og rægir mann fyrir kongi eða biskupi, hann straffist eptir Norigis lögum.*

Item að duggara sigling skipist burt undan landinu, sakir þess að þeir ræna báði fé og fólki burt af þessu fátæka landi og forminka svo vors náðugasta herra konungsins skatt og guðtíund, og þeir réttlíga straffist af kongsins fóvitum og sýslumönnum, eða hverjum sem helst, sem þeim kunna að ná, utan vægð; því svoddan ólögum kunnum vér með aungvu móti af að koma, utan með vors náðugasta herra konungsins hjálp og góðum ráðum et cetera.

Hér með höldum vér allir heilaga trú og guðs lögmál, sem guð hefur sett og heilagir feður hafa samþykkt. Styrkjum nú hér eptir hvorir aðra, kongs vald og kirkju, eptir réttum Norigis lögum.

Item að allir útlenzkir menn, sem hingað sigla, gjaldi vorum náðugasta herra konunginum fullan toll, sem er xx gyllini af hverju skipi. Hverir annars gera, hafi hér aungva hantéring.**

Og til meiri auðsýningar og sannenda hér um settu fyrr greindir herrar biskup Ögmund að Skálholti og biskup Jón að Hólum og Diðrik fóviti að Briamstöðum og fyrrskrifaðir lögmenn sín innsigli með vorum fyrr nefndra manna innsiglum fyrir þetta domsbréf skrifað í sama stað og dag sem fyrr segir.“

Landsmönnum hefir án efa ekki þótt seinna vænna að lýsa því skýrt og skoriort yfir, að þeir vildu halda öllum gömlum réttindum landsins og „heilagri trú og guðs lögmáli, sem guð hefir sett, og heilagir feður

* Ögmundur biskup átti þetta ár í máli út af róg, sem um hann hafði verið borinn fyrir konung.

** Sbr. hafnartollinn í kgsbr. 22. Febr. 1523.

hafa samþykkt“, — því að nú voru ýmsir útlendir menn farnir að boða hinn nýja sið á Íslandi, og sumir íslenskir menn farnir að verða blendnir í trúnni.* Hafa Íslendingar þá án efa, hvað sem á dyndi um sinn, ætlað að taka höndum saman við Norðmenn, eða öllu heldur Ólaf erkibiskup og þá, er honum fylgdu, og bæði vildu vernda Noreg sem frjálst ríki og svo fornan átrúnað og kirkjuskipan. En Íslendingar hafa og verið enn meira stórhuga en það að halda sér til Norðmanna einna. Þeir hafa og sjálfir viljað kanna viðar fyrir sér, hvað fært væri að fara. Því var það, að Ögmundur biskup, þá háaldraður maður, ekki einungis fór sjálfur utan með dóm þennna samsumars 1533 til þess að fá á honum staðfesting ríkisráðs Norðmanna — sem þá hafði konungsvald —, heldur lagði hann leiðina síðan suður á Þjóðverjaland, — eptir að ríkisráðið hafði samþykkt Alþingisdóminn 29. Sept. um haustið —, að því er ætla má, ef til vill, á fund keisara, til þess að fá að vita, hvers þaðan væri að vænta, og að öðru leyti til þess að heyrast fyrir um, hvernig málefni heilagrar kirkju stæði. Er ekki ólíklegt, að sú ferð hafi verið gerð með ráði erkibiskups og annara biskupa Norðmanna, og sýnist hann

* Sá fyrsti í Skálholtsbiskupsdæmi, sem ber verður að því að semja sig að hinum nýja sið, er Páll Vigfússon á Hlíðarenda, sonur Vigfúsar hirðstjóra Erlendssonar, og var það frændfolk alt hinir mestu vinir Ögmundar biskups. En ári fyrri en hér er komið, fær biskup grun um það, að Páll hafi sjálfur farið með kjötát á föstudögum og gefið öðrum kjöt að eta. Var Páll þá ungur og nær tvítugu. Aðra eins villu gat biskup vitanlega ekki látið órefsta, enda nefndi hann klerka sína í dóm í Skálholti 11. Apríl 1532 „um Pál Fúsason um kjötát“, og hljóðar kæran upp á það, að Páll „hefði rofið trúlofan við biskupinn. Item í annari grein, að hann hefði innleitt nýja villu og vantrú í hans biskupsdæmi, og gefið kjöt að eta upp á föstudag.“ Eru dómsorðin þar um svo: „En fyrir þá aðra grein, er hann skyldi hafa gefið kjöt að eta föstudag, dæmdum vér hann skyldugan að sverja sjöttareid, en ef hann féllist á eiðnum, dæmdum vér hann fallinn í bann af sjálfs síns vorki og skyldugan að taka lausn og skriptir, og sekan sem lögin út visa.“ (Landsbókasafn 122. 4to. 223—225). Hefir Páll þá sjálfsagt lofað bót og betran til þess að komast hjá stríðu biskups. Í Hólabiskupsdæmi hefir farið að bóla á þessari hreifingu miklu fyrri, eptir því sem ráða er af dómi Gottskálks biskups frá 12. Maí 1517. Þar dæmir hann Jón Sigmundsson í bann fyrir það, „að hann hefði talið rangan átrúnað fyrir mönnum og framið, og svo upp byrjað nýja villu móti guðs lögum með sinni trakteringu og trúarinnar afgangu“ (Fornbréfasafn VIII, Nr. 471). Hér er þó athugandi, að þetta var hálfu ári áður en Luther birti trúarsetningar (theses) sínar.

hafa haft hraða á för sinni, en að öðru leyti haft vetursetu í Noregi.^{1]} Til er enn bréf Ögmundar biskups til Höskuldar biskups í Stafangri, dagsett í „Hanabergi“ í Björgvin 18. Janúar 1534, og skýrir það langbezt frá þessari ferð og öllu erindi biskups og ýmsu fleira merkilegu.^{2]} Er það á blændingsmáli, og hljóðar á þessa leið:

„Sempiterna Salus et protectio sit semper vobiscum in Christo Jesu Domino nostro. — Mikillega þökkum vér yður, kæri bróðir, fyrir öll góðheit, sem í^{3]} sýndet^{4]} oss heima hoss^{5]} með yður og í Beren^{6]} in die consecrationis. Höfum vér haft snara reisu út af Þýzkaland, og þrisvar til Þrándheims og hid^{7]} til Bern^{8]}. Vorum vér hos^{9]} vorn kæra herra erkibiskupinn í xiiij daga. Gerði hann alt heiðursamlega til vor, og það að segja yðru bróðerni túsund^{10]} marga góða nátt.^{11]} — Sendum vér yður eitt opið pergamansbréf^{12]}, sem hann og ríkisins ráð hafa bisiglt^{13]}; meina eg Íslandi og þess innbyggjurum til gagns og góða, bigirnandi af yðru bróðerni, að í^{3]} vili setja yðart innsigli þar fyrir. Bjóða útlenzki menn sig af ýmsum stöðum að koma þar inn nýrri trú og nýju lögmáli, hvað ví^{12]} viljum með aungvan máta samþykkja, því vér formerkjum ei annars en það sé enar mestu staðleysur heiminum, holdinu og óhreinum anda til gleði og vilja, þvert á móti guði til mannsins sáluhjálpar, til stór sorg og ógagns, sem ví^{12]} biðjum allsmektugan guð vinna bót upp á, sem makt og miskunn hefur út [ofur ald veraldena^{13]}. Sýnist þess það hér í Beren^{6]} og þess biskups-

[^{1]} Vincencius Lunge getur um dvöl Ögmundar biskups þenna vetur í Noregi í bréfi til Ólafs erkibiskups 24. Jan. 1534 á þessa leið:

„... Jtem bispenn af Jissland haffuer offuer vinther leigett hoss jomfrw Madhelene paa Hatteberg oc er nw hiid tiill Bergen kommen, athendis mett allerforste att ville rwste segh paa hiemweyen tiill Jisland ighen. Hwilechet meg icche tycches raadeligt att were (effther thii then gode herre saa langt hiid i riigett komen er) noghen stedtz att drage for end then herredag som berammid er nw sanctj Hans dag i Kiøbnehaffn att stande skall forslidhen oc standhen er ...“ (Fornbréfasafn Norðmanna VII, Nr. 709).

[^{2]} Landsbókasafn 122. 4to bls. 250—252, eptir bréfabók Ögmundar biskups. Bréfið er prentað í latneskri þýðingu í Kirkjusögu Finns biskups II, 528. Fyrirsögn handritsins er „Bréf til biskups í Stafangri“.

[^{3]} = þér. [^{4]} = sýnduð. [^{5]} = hjá. [^{6]} = Björgvin.

[^{7]} = hingað. [^{8]} = þúsund.

[^{9]} = það kærlega að heilsa yður.

[^{10]} þ. e. skinnbréf = Alþingisdómurinn 30. Júní 1533.

[^{11]} = innsiglað. [^{12]} = vér. [^{13]} = yfir alla veröldina.

dæmis sé gandske* mjög um vent meir til vonða en til góða, sem guð náði. — Biðjum ví yðart bróðerni að forsmá ei þann eingelska pening, sem ví sendum yður, hvað ví viljum gjarnan í framtíðinni ýtar** meir upp á yður hugsa alt til góða. — Höfum ví feingið stóran skaða, fyrst í því, að vor dómkirkja brann með öllum sínum klukkum og clenodiis, þar með þrjú hafskip hvert eptir annað. Eru ví nú þar fyrir mikið skyldugir. Vildum ví gjarna heim mót sumarið með guðs náð og miskunn, nær ví kunnum fá nokkuð skip. Hefði yðar náð góð ráð upp á malt eða korn, þá biðjum ví yður um nokkra hjálp til sjós í vort skip, — því nú er ganske hörð tíð í Beren, — því vér aktum oss að halda í Stor***. *Kann vor sendiboði að segja yður það nokkuð, sem ví skrifum eigi.* — Cum his paucis commendo vos omnipotenti Deo nunc et in evum. — Scriptum Hanaberg dominica infra octava epiphanie anno salutis M^o d^o. xxx^o. iiij^o.“

Af bréfi þessu má sjá, að Ögmundi biskupi hefir ekki litizt vel á blikuna í Björgvin, hvað hinn nýja sið snerti, og með þessi og önnur tíðindi hefir hann farið til Íslands sumarið 1534. Hafði hann þá meðal annars afrekað það í þessari ferð að Ólafur erkibiskup og ríkisráðið í Noregi hafði falið honum og Jóni biskupi á Hólum yfirstjórn landsins og að „uppbera og að sér taka, hvor í sinu biskupsdæmi, alla krúnunnar rentu“, og var sú skipan staðfest með Alþingisdómi árið eptir, 1. Júlí 1535. Í þeim dómi, sem er merkilegur, er ekki talið, að konungur eigi þá neina aðra rentu af landinu en *skatt, sakafé og sekkjagjöld*, og er þá skýlaust skipað fyrir, að það fé megi ekki burt af landinu flytjast fyrri en „guð gefur oss réttan kong til Norigis“. Er þess í þeim dómi getið, að þá kalli þeir báðir til ríkis á Íslandi Kristján hertogi Friðriksson og Kristofer greifi í Aldinborg, en þingheimur vill þá hvorugum þeirra gegna af því að krúnan í Noregi hafi aungvan útvalinn konung yfir sig, „því vér höfum henni svarið og réttum Noregskonungi vora eiða“. En dómur þessi er svo látandi:

„Að biskupar skuli upp bera kongsins rentu á Íslandi.****

Öllum góðum mönnum þeim, sem þetta bréf sjá eður heyra senda Jón Þorvarðsson, Jón Eireksson, Björn Jónsson, Eiríkur Snjólfsson, Jón

* = harla.

** = enn.

*** = Storð, ey við Noreg.

**** Eptir bréfabók Jóns skálds Hallssonar í Næfurholti, AM. 191. 4to bls. 48—49, skrifadri samtíða á skinn, — og skjalabók Skálholtsstóls, AM. 258. 4to bls. 72—75, og er sú afskrift gerð eptir frumriti dómsins og staðfest í Skálholti 28. Marts 1643 af Brynjólfi biskupi og sex mönnum öðrum, og er þeirri afskrift mest fylgt hér. Sbr. Kirkjusögu Finns biskups II, 268—270.

Sæmundsson, Filippus Runólfsson, Magnús Jónsson, Jón Holgason, Skúli Tumasson, Eirekur Snorrason, Guðmundur Guðmundsson, Björn Jónsson, Jón Jónsson, Gísli Jónsson, Gísli Hákonarson, Jón Þorláksson, Þorvaldur Árnason, Magnús Björnsson, Einar Einarsson og Þórður Gunnarsson, svarnir lögréttumenn, kveðju guðs og sína, kunnigt gerandi, að þá liðið var frá hingaðburð vors herra Jesu Christi M. d xxx og v ár, miðvikudaginn næsta eptir Péturs messu og Páls á almenniligu Óxarárþingi vorum vér í dóm nefndir af ærligum mönnum Erlendi Þorvarðssyni, lögmanni sunnan og austan á Íslandi, og Einari bónda Brynjólfssyni, er þá hafði lögligt umboð Ara Jónssonar lögmanns norðan og vestan á Íslandi, að skoða og rannsaka og fullnaðardóm á að leggja, hverja makt eður afl þau bréf skulu hafa, sem inn eru komin í landið. Í fyrstu grein bréf frá herra Ólafi erkibiskupi í Þrándheimi og öllu ríkisins ráði í Noregi, hvað inni helldur, að hann bifalar verðug herra í guði biskup Ögmundi og herra biskup Jóni að Hólum, að þeir upp beri og að sér taki, hvor í sínu biskupsdæmi, alla krúnunnar rentu. Í annari grein bréf hertuga Kristiern* svo hljóðandi, að hann bifalar Diðrik Vaget upp að bera konungsins rentu hér í landið. Í þriðju grein bréf herra Kristoffer greifa í Oldinborg og Delmenhorst, í hverju svo stóð, að hann bifalar herra Markús Meyer hirðstjórn yfir öllu Íslandi. *Þykir oss ekki vort lögmál hlýða uppá þessa þeirra skipan hertugans og greifans, sakir þess að krúnan í Noregi hefir aungvan útvalinn konung yfir sig, því að vér höfum henni svarið og réttum Noregs kongi vora eiða. Því að heilags anda náð til kallaðri dæmdum vér fyrr nefndir dómsmenn með fullu dóms atkvæði herra erkibiskupsins og ríkisins ráðs bréf í Noregi skjalligt og myndugt í allan máta og herra biskup Ögmund í Skálholti og biskup Jón á Hólum fullmektuga, hvor í sínu biskupsdæmi, og alla krúnunnar rentu að sér mega taka eptir því sem þeirra bifalingarbréf útvisar og inniheldur. Sömuleiðis dæmdum vér, að einginn krúnunnar renta skal burtu flytjast af landið, hvorki skattur, sakafé né sekkjagjöld, inn til þess að allsmektugur guð gefur oss réttan kong til Norðis. Svo og dæmdum vér, að hver sýslumaður, sem heima heldur sína sýslu, skal bívара sinn skatt til næsta Óxarárþings, og biskupinum þætti fullar vörzlur fyrir hafa; en þeir, sem ekki halda eður hafa sínar sýslur heima, þá afgreiði biskupinum sinn skatt og toll.*

* Friðrik konungur fyrsti andaðist 10. Apr. 1533, en Kristján þriðji var ekki tekinn til ríkis í Noregi fyrri en 1536, og á því tímabili hafði ríkisráðið norska ríkisstjórnina á hendi, sem áður greinir.

Samþykkti þenna vörn dóm herra biskup Ögmund, Erlendur Þorvarðsson lögmann og Einar Brynjólfsson og þar með öll lögréttan, lærðir og leikir.

Og til sanninda hér um settu fyrr greindir herrar sín innsigli með vorum fyrr greinda manna innsiglium fyrir þetta dómsbréf, hvert er skrifað var í sama stað, ári, degi síðar en fyrr segir“.

Það virðist varla geta verið mjög vafasamt, að það hafi um þessi ár verið full ætlan Norðmanna og Íslendinga í sameiningu að losa sig við Dani og reyna á þann hátt að fá varðveitt bæði gamalt stjórnarfar og fornan sið.* Virðist svo sem Íslendingar, einkum biskuparnir, hafi verið staðráðnir hér um og eingu óskeleggari en Norðmenn. Því að það er í sjálfu sér varla tilgangslaus tilviljun að jafnharðan sem Ögmundur biskup er kominn til Íslands sumarið 1534, sendir Jón biskup Arason síra Sigurð son sinn utan með vegabréfi gerðu á Hólum 23. Júlí 1534, er gildi til þriggja ára eða meir, ef nauðsyn krefur, til þess að reka *áriðandi* erindi fyrir biskup sjálfan og kirkju hans á ýmsum stöðum í *Þýzkalandi* og Noregi.** Hver þessi áriðandi erindi hafi verið er varla mjög erfitt að gízka á***, þó menn að öðru leyti víti lítið um afrek síra Sigurðar í þessari ferð, nema það, að 10. Nóv. um veturinn 1534 fékk hann veitingarbréf af Ólafi erkibiskupi fyrir Grenjaðarstað, og kennir það manni, að Jón biskup hefir ekki farið að eins og Ögmundur biskup, að dæma staðaveitingarnar af erkibiskupi.

Meðan veldi Norðmanna stóð með sem mestum blóma hneig undir Noregskonung mikið ríki og víðlent, en sundurborið, Noregur, Ísland, Grænland, Færeyjar, Hjaltland, Orkneyjar, Suðureyjar og Mön. En

* Í samræmi við þetta er að skilja orð klerka í bréfi á prestastefnu á Eyjarlandi 15. Júní 1541, „að vér viljum hylla og halda vörn högbornasta herra og första konung Kristjern Friðriksson fyrir Norigis krónu, og vörn réltan herra og konung eptir því, sem vér höfum áður samþykkt, hylt og haldið hann jafnan síðan hann var inn settur í ríkið af Norigis ríkis ráði“. (Ríkisskjalasafn Dana, Isl. & Færøe Nr. 21).

** „ . . . cui quidem antedicto domino Sigvardo tres ad integros annos, et ultra, si necessitas negotiorum aut postulaverit aut expedierit, arduis pro nostris propriis negotiis et rebus ecclesie nostrae, favore et licentiam ad nonnullas partes tum Germaniae tum Norvegiae expediendis concessimus, et per praesentes dedimus . . .“ (Landsbókasafn 61. 8vo).

*** Eitt af þeim erindum hefir sjálfsagt verið að útvega Jóni biskupi prentsmiðju, þá sem hann fékk þetta ár, og hann án efa hefir ætlað að hafa til þess að efla fornan sið kirkjunnar, og hann lét prenta í það ár (1534) kathólska handbók klerka, þá er gekk um Niðaróss erkibiskupsríki (Breviarium Nidarosicnse).

skömmu eptir að tekizt hafði að skattgilda Ísland, eða árið 1266, gerðist sátt milli „Magnúss Noregskonungs ok Alexanders Skotakonungs með þeim hætti, at Alexander Skotakonungr skyldi taka undir sitt vald og ríki Mön og Sudreyjar allar, en gjalda upp frá þessu ári e marka brendra á hverjum xij mánuðum Noregskonungi, ok um fram iiij hundruð marka brendra á næstum iiij vetrum eptir sættina“.* Stóð svo fram á 15. öld, að ríkið hélt sér nokkurn veginn óskert að öðru en þessu. En það hafði ekki verið leingi í höndum konunga af Aldinborgarætt áður þessi landagæzka tæki að ódrýgjust enn meira, enda sýnast þeir sumir ekki hafa tekið nærri sér að bralla með þessi lönd og þessar þjóðir eins og það væri ekki annað en nokkurra hundraða kot, og fólkið innstæðukúgildi. Fjárkröggur Kristjáns konungs fyrsta eru svo alkunnar og voru svo óprotlegar, að Sviar kölluðu hann botnlausu hitina. Árið 1468 gípti hann James þriðja Skotakonungi Margrétu dóttur sína og skuldbatt sig með skjali dagsettu 8. September sama ár til þess að gjalda Skotakonungi með henni í heimanfylgju 60,000 flórinur, og átti hann að greiða 10,000 flórinur af heimanfylgjunni áður en eða um leið og dóttir hans færi vestur um haf; en fyrir þeim 50,000 flórium, sem eptir stóðu, veðsetti hann Skotakonungi (Skotlandskrúnu) Orkneyjar, þangað til hann eða eptirkomendur hans, réttir Noregskonungar, gætu leyst þær úr veðinu með þessari upphæð í peningum. Þegar til kom, gat Kristján konungur ekki greitt nema 2,000 flórinur af þeim 10,000, sem hann hafði lofað, og veðsetti svo með bréfi 20. Maí 1469 Hjaltland á sama hátt fyrir þeim 8,000 flórium, sem eptir stóðu, svo að hann hafði á rúmu hálfu ári veðsett bæði löndin Hjaltland og Orkneyjar Skotlandsríki í sínar *eigin þarfir* fyrir samtals 58,000 Rínargyllina eða nær 535,000 krónum.** Það er alkunnugt að það veð hefir aldrei verið leyst síðan, og var það þó eitt af þeim skilyrðum, sem Norðmenn settu Friðriki konungi fyrsta, þegar þeir tóku hann yfir sig, að hann leysti aptur undir Noregskrúnu Hjaltland og Orkneyjar.

Þá voru nú vestureyjarnar allar farnar, en eptir voru norðureyrlöndin, sem ekki munu hafa þótt jafnútgeingileg, þó að betra gæti verið að þrifa til þeirra heldur en að hafa ekkert fyrir sig að bregða, ef á lægi. Reyndar þarfti á 16. öld ekki að telja annað en Ísland og Færeyjar, því að þá voru þeir búnir að *týna* Grænlandi.

Þegar Kristján konungur hinn annar hafði verið rekinn frá ríkjum bæði í Svíþjóð, Danmörku, og síðan Noregi, og hann var orðinn landflótta, tók

* Konungsannáll.

** Sbr. Oppressions of the islands of Orkney and Zetland from original Documents by David Balfour. Edinb. 1859. Formáli bls. xii—xiii.

hann að leita liðs á ýmsar hendur til þess að geta á nokkurn hátt, et verða mætti, komist aptur til ríkja. Meðal annara sneri hann sér til Henriks áttunda Englakonungs. Byrjar hann með því að fara þess á leit í Ágúst [15 (?) Ágúst] 1523, að Henrik konungur veiti sér nokkura hjálp gegn verzlunarhlunnindum handa enskum þegnum af Íslandi, Færeyjum og Björgvin.* En síðar kemur það fram, að Kristján hefir beint beðið Englakonung um peningalán og boðið honum Ísland og Færeyjar að veði, en Englakonungur tekið dræmt í það. Kláus Pétursson kanzlari Kristjáns ritar honum 12. Dec. 1523 meðal annars á þá leið, að herra Hans Heroldt hafi komið frá Englandi og sagt sem sannreynd, að Englakonungur vildi ekkert eiga við Ísland né hin önnur löndin, eptir að Englendingar komu þaðan og sögðu frá því, hvernig farið hefði verið með Týl Pétursson** og aðra menn Kristjáns konungs. Hugði herra Hans því, að Englakonungur mundi ekki vilja lána peninga út á þetta veð.*** En Kristján konungur var ekki af baki dottinn fyrir þetta, og hugsaði sér að fá lánið samt, og ritar Kláusi kanzlara Péturssyni meðal annara orða á þessa leið 4. Apr. 1524: „Þess vegna sendi eg yður bréf til Englakonungs, og er það tryggingarskjál. Bið eg yður kærlega, að þér haldið þegar á hans fund, og semjið við hann um, að hann vilji lána oss 100,000 englotta**** gegn veði í nokkrum löndum vorum, sem þér hafið skipan um, eða vilji hann ekki gera það, þá ætla eg að borga lánið á ársfresti.“***** Það er þó ekki ólíklegt, að Englakon-

* Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearkiv III, 111.

** Týli Pétursson var dæmdur dræpur óbótamaður með lögmansdómi hér á landi fyrir margar og miklar sakir. Hann var og drepinn hér á landi.

*** „ . . Then samme tijd at her Hans Heroldt kom hijd aff Engeland tha sagde han for sannighen at kongen wijlle inthet befatthe sijg met Jjsland heller oc the andre land sijden the Engelske komme tedhen oc giorde rychthe ther wdaff hwickeledes the hafde faret om met Tijlæ Pethersson oc andre som edhers nadhe tijl hordhe. Oc menthe her Hans at konghen skulle icke wijllæ lonæ pennighe ther oppo ther fore forhallett her Antonius at reyse tijl Engeland. . . .“ (Fornbréfasafn Norðmanna X, Nr. 382). Englakonungur hefir þá litið svo á, að Íslendingar væri orðnir fráhverfir Kristjáni II. og væri það nóg, þó að Norðmeun hefði ekki enn sagt honum upp.

**** þ. e. 450,000 kr.

***** „ . . . Therfor sende ieg ether nv eth bref till koning aff Engeland som er en credensse bedher ieg ether kerlighen ati giffwer ether strax till hannwm och hanller med hannwm at han wille lee oss eth cm engeloth paa noget wore land som i haffwe befalling paa eller om han icke thet vel giore well ieg tha affbetallle inden eth aar etc. . . .“ (Fornbréfasafn Norðmanna X, Nr. 412).

ungi kunni að hafa þótt veðið heldur vonarpeningur, úr því að Kristján var rekinn frá rikjum og löndum, og átti því lítt löndum að ráða. Það kom líka í góðar þarfir að veð þetta var ekki notað í þetta sinn, því að ekki leið á laungu áður annar kæmi, sem þurfti á því að halda.

Eptir lát Friðriks fyrsta hófst greifastríðið svo nefnda, eins og fyrri getur, um rikisráðin eptir hann, milli Kristjáns sonar hans og einkanlega Kristofers greifa af Aldinborg og Alberts hertoga af Mecklenborg með stuðningi Lybikumanna — en að baki þeim stóðu Burgundar og Karl keisari fimti, — og stóð yfir árin 1534—1536. Gekk Kristjáni vel að ná konungdómi hjá Jótum, á Sjálandi og á Fjöni (1534), en annarsstaðar varð torsóttara. Eins og að líkindum lét, varð honum féskeylt og mart hrumult þegar fram í sótti og þurfti þá að hafa úti ýmsar klær, því að alt var til kongdómsins vinnanda. Fyrir hvern mun reið honum og á að ná einhverjum friðarsamningnum við Lybikumenn og að ná þeim úr andskotaflokkinum. Vinur Englendinga þurfti hann og að vera, en Henrik áttundi hafði verið nokkuð tvíbentur í þessum málum, og ekki fjærri, að honum léki hugur á rikjum þeim á Norðurlöndum, er nú stóðu að nokkru að eptir fráfall Friðriks konungs. Englandskonungur lét og líklega bæði við Karl keisara og Lýbikumenn. Í samningatilraunum þessum kemur það fram, að umboðsmaður Kristjáns Friðrikssonar (siðar konungs hins þriðja) fer fram á það við Crumwell umboðsmann Englakonungs, að Englakonungur láni honum té *gegn því að fá Ísland að veði*. Að visu þykist Pétur Svave, sekreteri Kristjáns konungs, í fyrstu gera það upp á sitt eigið eindæmi, en seinna kemur það fram með fullu verki. Setur Pétur þessi undirstöðuatriði til friðarsamninga fram í fyrstu 15. Marts 1535, og nefnir hann þau: „Greinar feingnar í hendur Crumwell um friðarsamninga milli Danakonungs og Lybikumanna, og því næst um það, á hvern hátt gæti komið á samband milli Dana, Englendinga og Lybikumanna. Eg Pétur Svave hafði ekkert umboð til þess að koma fram með þessar greinar, en þegar Crumwell vildi endilega fá að vita, hvað eg legði til, setti eg þetta fram svo sem frumgögn til sáttasamninga, og tók eg það fram, að þessi atriði væru frá mér, en ekki konungi mínum. — Greinar um friðarsamninga“. Því næst stendur í skránni: „*Enskir og Þýzkir kaupmenn fara mjög opt til Íslands, og má, ef til vill, veðsetja hans hátígn landið um tíma fyrir ákveðinni fjárupphæð*“.* Þó að Pétur Svave sverji og

* Articuli de pace concilianda inter Daniæ regem et Lubecenses, deinde quo pacto inter Anglos, Danos et Lubecenses foedus confici possit, Crumwello traditj. — De hijs articulis proponendis ego Petrus Suavenius mandatum nullum habui, sed cum omnino uellet scire meam sententiam Crumwellus,

sárt við leggi, að þetta sé að eins uppástunga sín, en ekki „konungs síns“, má svo sem geta því nærri, að hann hefði aldrei tekið upp á því hjá sjálfum sér að fara að bjóða fram rikislöndin til panta undan konungi að honum fornsparðum. Það kemur líka beint fram í Janúar árið eftir (1536), að Kristján konungur hefir sótt fast að fá þetta lán og jafnan otað Íslandi og Færeyjum fram sem veði, en gremst um leið að Englakonungur ávarpar hann ekki með konungstitli, heldur kallar hann hertoga af Holsetalandi. Í skýrslu einni frá því síðast (27?) í Janúar 1536, sem er „úr bréfum og öðrum skjölum og skrifum meðteknum frá dr. Boner og Richard Caundishe 14. Febrúar“*, — en þeir voru sendiherrar og umboðsmenn Englakonungs —, segir meðal annars svo:

„Þeir láta þess getið, að Richard Caundishe hafi verið hjá hertoganum af Holsetalandi** og samið við hann um það, er bréf herra skrifarans*** höfðu inni að halda, og var hann óánægður út af því, að hans hátign ávarpar hann ekki með konungstitli. . . . *Loks bað hann hans hátign konunginn**** um 100,000 punda lán eptir hinum gamla mælikvarða, og lofði hann líka hans hátign hjálp á sjó og landi fyrir það, auk endurborgunarinnar, og að gefa honum Ísland og Færeyjar að veði*“***** Einn-

proposui ista tamquam media concordiae ineundae et praefatus sum, articulos meos esse, non regis meji.

Articuli de concilianda pace.

Islandia admodum frequentata ab Anglicis et Germanicis mercatoribus fortassis oppingnorabitur regiae maiestati pro certa pecuniarum summa ad tempus . . .

(Aarsberetn. fra d. kgl. Geheimearkiv, Kh. 1865. III, Nr. 70).

* „Out of the letters and other copies (reports) and writings received from dr. Boner and Richard Caundishe the 14th of February“. (Aarsberetn. fra d. kgl. Geheimearkiv Kh. 1870, IV, 27—32). Þýðinguna á því, sem hér er tillært á íslenzku úr skýrslu þessari ensku, hafa þeir gert Mag. Árni Þorvaldsson og Jón konsúll Þorvaldsson.

** þ. e. Kristjáni konungi.

*** þ. e. sekretera Kristjáns konungs.

**** þ. e. Henrik áttunda Englakonung.

***** „They signifie also, that Richard Caundishe hath been with the duke of Holst and treated with him upon the contents of mr secretaries letters, who being evel content, that the kings majestie in his letters doth not insigne him with the title of king . . . requiring fynally a lone of the kings highness of 100000 pound after the old rate, promysing as well ayde to his grace for the same, besides the repayment, by water and land, as for a token to give him Iseland and Fera. . . .“

fremur stendur í skýrslu þessari: * *] „Næsta dag kom kanzlari hertogans * með öðrum manni úr hans ráðuneyti til bústaðar hins fyrr nefnda Richards, og tóku þeir að skýra frá, hve miklum útgjöldum húsbóndi þeirra hefði orðið að sæta í sínum stöðugu styrkjöldum, er staðið hefði yfir í tvö ár og fram yfir það, og hversu Lýbikumenn, hertoginn af Mecklenborg og greifinn af Oldenborg hefðu samið við Burgundaættina um framsölu Kaupmannahafnar og Elbowe til keisarans, og lýstu þeir því yfir, að 80,000 Jóakimsdalir væri til reiðu í Brimum til að flytjast til Kaupmannahafnar í þeim tilgangi, og ásökuðu þeir keisarann harðlega um ágirnd (metorðagirnd) og ótrygð, og lýstu því sömuleiðis yfir, að þeir vildu allir fyrr deyja en að hann feingi vilja sinn í þessu efni, og báðu þeir jafnframt konunginn ** hjálpar sér til verndar, og mintu á það í þessari tilkynning, að Frakkakonungur hafi gert þeim ýms góð boð, og hafi þeir loks óskað að fá hjálp hans háttignar konungsins, og að fyrnefndur Richard og hans félagi mundu senda boð til þess að fá að vita vilja hans í þessu efni. Því næst notaði áðurnefndur Richard tækifærið til þess að spyrja um það, hverjar góðar ástæður hann gæti komið fram með, er gæfu tilefni til slíkrar tilkynningar, og tók hann það fram, að ef svo færi, að þeir feingi einhverja peninga,

* *] „The next day came unto the lodging of the said Richard the [duke chancelour with one other of his counsel *, and they began to declare, what charges their maiestie ** had sustyned in his continual wars by 2 year and more continued, and how the Lubeckers, the duke of Mecklenborough and the grave of Oldenburgh had confedered *** with the house of Bourgoyne for delyvery of Copnam-haven and Elbowe to the emperor declaring iiij^{xx} ml (80000) yochomdales to be ready at Breame to be conveyed to Copman-haven for that purpose, and earnestly accusing the emperor of ambition and unfaithfulness, as well declaring, that they wold dye all before he shuld haue their in his desyre, as requiring aide of the king for their defence, remembring in this communication, that the French king hath made them sundry good offers, with desyre finally to haue the kings highness ayde, and that the said Richard and his college wold dispatch a post to know his pleasure touching the same. Whereupon the said Richarde tok occasion to ask, upon what good grounde he might make suche aduertisement, alleaging it shuld not only be mete, in case they should have any money of his grace, to

* p. e. Kristjáns priðja.

** p. e. Englakonung.

* [duke and others of his counsel, orðam.

** maister, orðam.

*** considered, orðam.

frá hans hátign, þá skyldi það eigi að eins vera rétt og sanngjarnt, að þeir væri endurgreiddir og endurgoldnir, heldur og, að nægileg trygging og veð væri fyrir því fé með öðrum gögnum og gæðum, og heimtæði hann að veði framsölu Kaupmannahafnar og Elbowar í hendur konunginum.* Þetta kváðu þeir ómögulegt vera, með því að Kaupmannahöfn væri aðsetursstaður konungsins í Danmörku; en þeir sögðu, að húsbóndi sinn ætti ýmsar aðrar eyjar, svo sem Ísland og Færeyjar, og með þeim gæti hans hátign verið fullnægja gerð; og þannig fóru þeir burt og lofuðu því (um leið), að hann skyldi daginn eftir fá að tala einslega við húsbónda sinn, og fór téður Richard fyrst þess á leit, að hann feingi leyfi til þess.

Þegar hann kom, skýrði hann fyrst téðum hertoga ** frá því samtali, sem áður hefur verið tekið fram, að hann hafi átt við ráðuneyti hans. Síðan óskaði hann (Richard), að hann (hertoginn) tæki það til athugunar, að hann (Richard) hefði ekkert umboð til að semja um nein önnur mál en þau tvö atriði viðvikjandi skipunum og friðnum. Því næst skýrði áður nefndur hertogi frá þeim mikla kostnaði, er hann hefði orðið fyrir í þessum styrjöldum, sem stöfuðu af vélráðum keisarans gaguvert Danmörku, og í þeim notaði hann Lýbikumenn, sem nýlega hafa hleypt þremur eða fjórum páfatrúarmönnum til valda og virðingar innan borgar þeirrar, í þeim tilgangi, að þeir geti bæði slókt ljós guðs orða og greitt fyrir áformum keisarans, og lýsti hann skýrt yfir sinni

have the same again restored and repaid, but also sufficient gage and pawne for the same, with other benefite and commoditie, demanding for a pawne the delyverance af Copman-haven and Elbow into the kings hands. Which they answered was not possible, being Copman-haven the seate of the king of Denmark, but they said, *their master had divers other isles as Iseland and Feraye, wherein his grace might be satisfied.* And thus they departed, making promise, that he should the next day speak secretly with their maiestie*, the said Richarde requiring them first, he might so do.

At whose comming he first declared unto the said duke the communication before specified had with his caunsail; after he desyred him to consider, that he had no commission to treat of any other matter than of the two articles for the shippes and peax. Whereupon the said duke declared his great charges sustained in these wars with the practise of the emperor for Denmark, wherein he used the Lubeckers, who lately have admytted 3 or 4 papists into rule and autoritie within their citie, to the intent they may both extinguish the word of God and further the emperors purpose, declaring

* p. e. Englakonungi.

** p. e. Kristjáni þriðja.

* rétt; maister.

(miklu) þörf, og að því, er snerti veð það, er téður Richard áður gat um, þá sagði hann (hertoginn), að hans hátign (Englakonungur) gæti feingið tvö stór eyllönd, og nefndi Ísland og Færeyjar, og um annað þeirra, það er að segja Ísland, hafði hann feingið þá vitneskju, að það hefði gniött brennisteins að geyma. Þessu var svarað á þá leið, að hann (Richard) og félagi hans þyrðu ekki, að svo lettvægu tilefni gefnu, að hreifa þessu málefni við hans hátign (Englakonung), nema því að eins að þeir gætu feingið betri ástæðu og efni til þess, þegar það væri tekið til athugunar, hve mikil óþægindi gæti af því leitt fyrir hans hátign, að hann hjálpaði áðurnefndum hertoga, með því að keisarinn mundi þá snúa gremju sinni gegn honum, sem hans hátign nú er í bandalagi og vináttu við. Og nú fór téður hertogi til ráðuneytis sins og ræddi málið við þá, en nefndu Richard óskaði þess, að þeir færðu kröfur hans í letur, og lofaði hann, ef það kæmi í ljós, að þær yrðu þannig lagaðar, að af þeim gæti leitt eitthvað gott fyrir hans hátign konunginn, þá skyldi þeim verða framfylgt eptir ósk hans. Þegar hertoginn kom aptur, lýsti hann því, að hann gæti á eingan hátt látið af hendi neinn annan hluta af ríki sínu en þau tvö áðurnefndu eyllönd, og kvæðst hann vera ánægður með, að hans hátign skyldi hafa þau að veði, og fæ sitt einnig endurgöldið. Svo mundi hann auk þess vera skyldur til að birgja hans hátign upp með skipum, riddurum og fótgaungaliðsmönnum á öllum eptirfarandi tímum, fyrir endur-

playnlie his necessity, and for a pawne, mentioned before by the said Richarde, said that his grace might have two great countreys naming Ise-land and Feraye, whereof th'one that is Iseland he found had great plentie of brymestone. To this it was answered, that he and his colleague durst not upon this light matter move his grace, unless they might get some better grounde and foundation, considering how many imcommodities might ensue to his highnes by the ayding of the said duke, themperor setting in fote against him, with whom his grace is nowe in leage and amytie. And here the said duke went to his counsail and debated with them, whom the said Richard desired to put his demands in writing, promising, in case they shuld apper such, as whereupon to the kings maiestie might ensue any good effecte, to have the same effectual according to his desire. When the duke returned, he declared, that in no wise he cold departe with any other parcel of his realm than the two islands before named, which, as he said, he was content, his grace shuld haue for a token and his money repaid to; so he wold besides be bound to pursue his grace with shippes, horsemen and fotemen at all times after for a reciproque, requiring

gjald, en fyrir hjálp sína krafðist hann 300,000 * englotta. Þessu svaraði téður Richard þannig, að hann þyrði ekki að hreifa þessu máli við hans hátign, og þess vegna óskaði hann að fá svar viðvikjandi hinum tveimur atridunum.“

Í bréfi einu frá Edmund Boner, rituðu í latínu máli, til Péturs Svave í Janúar 1536, kemur hið sama skýrt fram sem nú hefir verið talið.** Stendur þar meðal annara greina svo: „Embættisbróðir minn (Richard Caundishe) hefir fyrrum sagt mér, að konungur þinn hefði talið sjálfum sér trú um, og þætti það, að konungur vor hefði veitt lið óvinum hans. Item að sami herra kanzlari og herra Wolf Powis hefðu viljað, þegar þeir voru að ræða um stuðning þann og hjálp, er konungi yðar yrði veitt af konungi vorum, að konungur vor skyldi hafa eyldöndin Ísland og Færeyjar að veði o. s. frv. (Þá hefði Caundishe svarað): Konungur vor sækist ekki eptir neinu slíku eða þvílíku. Item að konungur þinn, þegar um sama styrk og hjálp var að ræða, hefði, að því athuguðu, að hann mundi eiga nokkuð leingi í þessum styrjöldum, krafizt 300,000 englotta og lofað vináttu sinni og góðvilja ásamt greindum eyldöndum. (Þá hefði Caundishe svarað): Fleira um beiðslur er það að segja, að ekki ætla eg að kaupa það svo dýru verði að iðrast eptir.“***

Þeir höfðu því á 12 ára fresti nafnarnir, Kristján annar og Kristján þriðji, reynt að svæla Íslandi út að veði til Englendinga fyrir peningaláni, að Íslendingum fornspurðum og á þeim tíma, sem hvorugur þeirra átti neitt yfir landinu að segja, Kristján annar rekinn af ríki og Kristján þriðji ekki einu sinni kominn til ríkis í Noregi, og því síður á

for his ayde iije ml. angelots. Whereunto the said Richarde answered, he durst not moue the kings maiestie therein and therefore desired answer to the two articles“.

* p. e. 1,350,000 kr.

** Aarsberetninger fra d. kgl. Geheimearkiv, Khöfn 1870, IV, bls. 21—22.

*** Collega meus mihi olim dixit, quod princeps tuus offendebarur in eo, quod persuadebat sibi, principem nostrum auxilium prebuisse inimicis suis Item quod idem dominus concellarius et dominus Wolf Powys loquentes de suppetijs et auxilijs per regem nostrum principi vestro exhibendis voluerunt, quod rex noster haberet in pignus insulas Islandie et Faraye etc. „Rex noster nihil tale aut simile petit“. Item quod princeps tuus loquendo de eisdem suppetijs et auxilijs, attento quod diutius implicatus esset istis bellis, poscebat ter centum milia angelotorum, pollicitus amicitiam et benevolentiam vna cum dictis insulis. „De plus petitionibus: penitere ego tanti non emam“.

Íslandi. Það er því hrein hending að Íslendingar eru ekki orðnir þegn-
ar Englakonungs fyrir langalaungu, því að fáum mun blandast hugur
um það, að um innlausnina á þessu veldi mundi hafa farið svipað og
með Orkneyjar. Þá var Ísland því og að skoðan konunganna sjálfra
ekki fastar bundið við Noreg né Danmörku en svo, að það mátti leysa
það alveg úr þeim teingslum.

Eptir að Kaupmannahöfn hafði gefzt upp og Kristján þriðji haldið
þangað innreið sína 10. Ág. 1536, var Danmerkurriki á hans valdi. En
þá þurfti að fara að hugsa fyrir Noregi, og voru þar nú hægri tök á
öllu en fyrri, því að þegar fram í sótti gátu þeir ekki orðið samtaka
Ólafur erkibiskup Engilbrectsson og Vincencius Lunge, og er þar skemst
af að segja að Noregur var kúgaður til hlýðni 1536, og skattgildur —
rikisráð Norðmanna varð skammlíft úr því* — og hafði Lunge að sið-
ustu geingið vel fram í því að reka konungserindi, enda kostaði það
hann lífið að lyktum (1536). En Ólafur erkibiskup varð landflóttá, og
lézt skömmu síðar (1538).

En nú var Ísland eptir, og voru menn skiptir í tvo flokka þar sem
annarsstaðar; aðrir héldu fast við hinn forna sið, en hinir fylgdu siða-
breytingunni Luthers. Þá hreifingu hafði Kristján þriðji notað alstaðar
greipilega til þess að bera sig upp til valdanna og síðan til þess að
steypa um allri kirkjustjórn og leggja hana að miklu undir sjálfan sig
og ná undir sig auðæfum kirkjunnar, alt undir yfirskyni útbreiðslu
hreins og ómeingads guðs orðs. Alla hina dönsku kathólsku biskupa
lét hann taka fasta óvörum á einum og sama degi. Útlitið hlaut því
að vera geigvænlegt í augum biskupanna á Íslandi og fyrir sjálfstæði
landsins, því að búast mátti við, að þangað mundi nú snúið áleitni allri
af konungsvaldinu. Þess var heldur ekki langt að biða, og kom það
fram á margan hátt. Fógetar þeir, er konungur setti yfir landið um
þessi ár, voru óhlutvandar og illmennir, og sýndu einkum áreitni Ögmundi
biskupi og síðan fullan fjandskap. Diðrik van Minden var veginn í
Skálholti 1539, eptir að Claus van der Merwitz hafði tekið Viðeyjar-
klaustur og sett Diðrik yfir það, og hann farið með ránum og grip-
deildum; og hrífsað hafði Claus Viðeyjarklaustur undir sig, án þess
að geta borið fyrir sig konungs skipan til þess,** þegar á reyndi; ætlaði

* Það var lagt niður 1537. Að Jón biskup Arason skírskotar til rikis-
ráðsins í Noregi og skýtur sér undir það miklu síðar, er í samræmi við alla
skoðun hans á framferðum konungsvaldsins, og hefir hann talið það lögleysu
eina og markleysu, að það var lagt niður. Það var og ekki annað en of-
beldisverk, sem stórmenni Dana hafði skuldbundið konung til að fremja.

** Claus þóttist að visu hafa konungsskipan til þessa, og las hana upp
í Viðey, þegar hann var að taka klaustrið, en aldrei kom það bréf fram sið-

Diðrik síðan að taka austurklaustrin. Claus van der Merwitz hafði og borið þann róg fyrir konung, að Ögmundur biskup hefði látið drepa Diðrik. Þar með fékk konungur góða sök á hendur biskupi. En Alþingisdómur dæmdi 1540 Claus þar um fullan rógsmann og frá hirðstjórn. En með Alþingisdómi frá 30. Júní 1541, sem þeir út nefndu lögmennirnir Erlendur Þorvarðsson og Þorleifur Pálsson, og Pétur Andrésson lögmaður af Túnsbergi, — mikils hefir þótt við þurfa — var dæmt um töku Viðeyjarklausturs og víg Diðriks. Hafði Jón sýslumaður Björnsson, Guðnasonar, háð dóm í Laxárholti 1539, um víg Diðriks í umboði Erlends lögmanns, — sem lögmaður ætlaði að ganga frá, — og dæmt Diðrik réttðræpan, og Erlendur lögmaður því næst staðfest þann dóm í Kópavogi síðar sama ár (1539). Finnur Alþingisdómur þessi ekki að því, að ekki hafi verið nægar sakir á Diðriki, en af því að hann hafi verið drepinn án dóms, þá skjóta þeir af beggja hendi Laxárholtisdómi til konungs*.

2. September 1537 lét Kristján þriðji samþykkja ný kirkjulög eða Ordinanzíu, þar sem alt var sniðið eptir þeim nýja sið. Var honum það hið mesta áhugamál að fá hana samþykta um öll sín ríki, því að þar með þótti honum mikið unnið. Árið eptir (1538) sendi hann hana biskupunum á Íslandi, og urðu þeir ekki skjótir til svara Ögmundur og Jón. En í umburðarbréfi sínu til klerkdómsins í Skálholtsbiskupsdæmi þetta ár (1538), segist Ögmundur biskup vilja halda hana, „en um umskipting á messuembætti og tíðagerðum kunnum vér einga misbreytni á að gera sakir fátæksdóms og kunnáttuleysis í landið“.** En ekki flýtti hann sér að gefa konungi anz, og er þó svo að sjá sem konungur hafi nú og á næstu árum margítrekað það við biskupana að svara sér upp á Ordinanzíuna. Hins vegar virðast biskuparnir hafa notað tímann til þess að átta sig, og ef til vill, til þess að skygnast um eptir stoð nokkurri annarsstaðar frá, þótt ekki verði beint séð, hvort þeir hafi á einhvern hátt feingið loforð eða ekki hjá Karli keisara fimta um það, að þeim væri óhætt í skjóli hans að halda fornum siðum og snúast öndverðir gegn Ordinanzíu Kristjáns þriðja og þar með gegn allri stjórn hans yfir landinu. Án sérstaks trausts þaðan yrði lítt skiljanlegt, að Ögmundur biskup hefði ekki leitt hjá sér að gefa út um-

ar. Ekki er ólíklegt, að það hafi verið undirmál konungs og Claus, að hann ætti að taka klaustrin.

* Sbr. Ríkisskjalasafn Dana, Ísland & Færøe Nr. 13—15 og 25; enn fremur Landsb. 122. 4to bls. 117.

** Kirkjusaga Finns biskups II, 566.

burðarbréf sitt 12. Marts 1539 til allra manna í Skálhóltsbiskupsdæmi móti kenningum Luthers, enda *skýtur biskup sér í bréfinu með berum orðum undir vald keisarans*. Þetta kemur og vel heim við það, að keisarinn var um þessi ár í grimmum hug til Kristjáns konungs, og ritaði honum harkalega til árið 1540*. Að öðru leyti var það alment tekið eiðsvarin skylda rómverska keisarans að vernda Rómaborgarkristni gegn öllum óvinum. Í Þessu bréfi, sem er afarmerkilegt og að *nokkru leyti klerkasamþykkt*, er komið svo að orði*: „En nú af öðrum parti höfum vér heyrt, að upp hefir risið einn grámunkur og prédikað nýja villu og vantrú, eigi síður í þessu voru fátæka fósturlandi en annarsstaðar út sent sína sendiboða, hverir að mjög fjarri standa guðs postulum, og þeim heilögum doctoribus, sem útskýrt hafa heilög guðspjöll og guðs boðorð. Finnum vér það hvergi, hvorki í guðs lögum né manna, að þessari villu sé hlýðandi í nokkurn máta, því að hún hefur upphafið ilt og efnislaust, miðdikið mátalaust og endann afskaplegan. Því með beztu manna ráði, sem nærri oss hafa verið, leikra og lærðra, segjum vér í guðs nafni amen fyrr sagða villu og vantrú ónýta og að aungu haldandi og fyrirbjóðum öllum og sérhverjum í Skálhóltsbiskupsdæmi að halda með fyrr sagðri villu á móti guðs lögum, svo leingi og þar til að hingað í landið kemur opið bréf af páfaligu valdi og keisaraligu majestate“.

Hér er svo tekið af skarið að skýringar þarf ekki við, og þar með fylgdi það, að allir villutrúarmenn voru settir „í sterkasta forboð undir banns áfelli“, en þeim boðin aflausn, er snerust aptur til rétttrar kathólskrar trúar. Ekki er ólíklegt að þetta bréf kunni að hafa æst upp konungssendlana hér á landi, og meðal annars valdið því að þeir bæði fóru að gerast nærgaungulir við klaustrin, og vissu ekki hver smánaryrði þeir áttu að velja Ögmundi biskupi, eins og Diðrik van Minden.*** Biskup var ú orðinn háaldraður og sjónlaus og fór nú að hugsa um að fá

* Nicol. Cragii Historia Regis Christiani III. Havniæ 1737, bls. 213.

** AM. Fasc. XLIX, 18, frumrit bréfsins, er Árni Magnússonar á því orði sýnir bezt, hve síra Hannesi Björnssyni í Saurbæ á Hvalfjarðarströnd. Prentað í Kirkju-sögu Finns biskups IV, 227—228.

*** Eitt af ókvæðisorðum Diðriks um biskup var það, að hann kallaði hann „hundabrifara“. Skýring Árna Magnússonar á því orði sýnir bezt, hve geðslegur maður Diðrik var til orða sinna: „Það convitium hundabrifari, sem Diðrik van Minden sagði við Ögmund biskup, mun hafa komið af cælibatu clericorum. Kanske menn hafi hneykslað coactos illos cælibes með, að þeir consvesceraði cum canibus, qvippe animalibus domesticis, álíka og sum-ir tala (nescio qvam veré) um Rómlenzka og geitur eða calicutiskar hænur“. (Landsbókasafn 62. 8vo).

biskupsdæminu góðan forstöðumann eptir sig, — því að síra Sigmundur frændi hans var dáiun, — og var nú Gizur Einarsson kosinn á þessu ári (1539) til biskups, og staðfestir konungur þá kosningu 15. Marts 1540. En um leið og Gizur var kosinn ritaði Ögmundur biskup konungi 1. Júlí 1539 bréf á lágbýzku og bað um Viðeyjarklaustur sér til uppeldis, það sem hann ætti eptir ólífað, en sagði þó ekki af sér fyrri en 19. Maí 1540. Þó svarar hann konungi ekki enn neinu upp á Ordinanzeuna. En með Gizuri biskupi hafa um vorið 1540 sjálfsagt komið út strangar skipanir um anz uppá hana, því að þetta ár rita báðir gömlu biskuparnir konungi um þetta efni.

Í bréfi sínu til konungs 6. Ág. 1540* skirskotar Ögmundur biskup til innsiglaðs bréfs almúgans, er Jón biskup sendi honum þá. Í þessu bréfi, sem dagsett er á Óxarárþingi 30. Júní 1540**, standa þessi djörfu og alvarlegu orð: „Vér höfum feingið nokkur bréf með yðar náðar umboðsmönnum, sem nokkuð upp á hljóða umskipti kennimannlegs embættis og kristilegra siða. Svörum vér svo þar til, að vér vilju gjarna gera og tala alt það yðar náðar heiður og herradóm má auka kristninni til styrkingar, það (vér) vitum að bezt má gerast svo gudi líki, en mönnum hæfi. En þó vér höfum hvorki lesið né heyrt síðan Norðurlöndin voru fyrst kristnuð, að nokkuð kongligt vald hafi umskipti á gert kennimannlegu embætti, utan það hafi verið inn sett af rómversku valdi, þá viljum vér í öllum hlutum hneigjast til yðar náðar vilja, það vér vitum oss gera mega fyrir utan skaða lífs og sálar. Allar vondar óvenjur viljum vér af sniða, en guðs orðum og yðar góðum ráðum fram fylgja eptir vorri fremstu formögan. Það embætti og átrúnað viljum vér halda, sem vorir visustu lærðir menn verða allir samþykkilegir og ekki eru í móti réttum Noregs lögum. Vili yðar herradóms umboðsmenn setja upp á oss nokkurn þann átrúnað að halda, sem í móti er vorum skilningi, þá biðjum vér auðmjúklega yða(r) konungligt majestat að gefa oss orlof með vort lausafé að vér megum hjálpa oss í þeim ríkjum, sem guð vísar hverjum, því svo mikill fátækdómur og hallæri hefur verið í Íslandi um nokkur forliðin ár, að með stórrí neyð hefur orðið hjálpað fátæku fólki, og þó hafa margir menn dáið af rétt hungur, þeir sem eigi hafa verið nær þeim góðum mönnum, sem nokkra hjálp hafa getað gert. Vili yðar herradómur láta halda oss með rétt Noregs lög, sem yðrir og vorir forfedur hafa jafnan haldið síðan kristindómurinn eflaðist, þá viljum vér gjarnan allir lífa og deyja undir yðar konu(n)gligri vernd⁴. Undir þetta bréf ritar Jón biskup og Ari lögmaður og með þeim 24

* Kirkjusaga Finns biskups II, 566—568.

** Safn til sögu Íslands II, 503—506.

helztu leikmenn norðan og vestan lands, og einu af þeim er Daði í Snóksdal. Frá Skálholts biskupsdæmi hefir ekkert svar komið þetta ár, því að Gizur biskup réð aungu þá á þingi, og varð að lofa klerkum sínum 29. Júní 1540,* „að eg vil halda þá og regera eptir góðu og gömlu heilagrar kirkju lögmáli, sérlega eptir því, sem þær statutur votta, er löglegar sýnast og nauðsynlegar, að ókreinktum þeirra kennimannlegum friheitum. Sömuleiðis eptir því, sem Kristinréttur inni heldur og ekki er á móti sönnu guðs lögmáli. Svo og, að eg vil veita þeim þann styrk og forstöðu fyrir öllum og sérhverjum innlenzkum og útlenskum, sem dómkirkjunnar formanni til ber“.

Það má nærri geta, hvernig konungi muni hafa brugðið við þessi svör og þessar fréttir, því að enn hafði honum ekki heppnast að ná neinu því taki á landsmönnum, sem væri ugglaut að halda. Mátti því búast við, að nú mundi konungur hugsa sér að taka til harðari ráða, enda sendi hann nú næsta ár, 1541, Kristofer Hvítfeldt á tveimur herskipum** til Íslands með höfuðsmanns valdi. Í bréfi því, er konungur ritar þá 18. Apríl 1541 Gizuri biskupi, eru ekki með ákveðnum orðum talin önnur konungserindi, er Hvítfeldt eigi að reka, en að dæma um mál Claus van Merwitz og að hann eigi að þinga við alla alþýðu („halda lögþingi“) „og síðan hjálpa öllum og sérhverjum til laga og réttar“. Ef ekki hefði verið neitt annað en þetta á seiði, þá gat það varla orðið mjög hættulegt og til þessa þurfti ekkert hervald. En erindin voru ofboð lítið fleiri, en þau var ekki hægt að skrifa, heldur átti Hvítfeldt að skýra biskupi munnlega frá þeim, því að svo stendur í bréfinu: „Sömuleiðis höfum vér skipað honum að framkvæma þar í landi fyrir vora hönd mörg önnur ýmisleg erindi vor og störf, og mun hann sjálfur skýra yður frekar frá vilja vorum og hvernig í öllu liggur.“*** Það gat vitanlega ekki dulizt, hver þessi vilji konungs var, enda kom það brátt í ljós, að það var bæði að fá Ordinanzíuna samþykta og unninn almennan hollustueið, og að því búnu að fá landsmenn til að greiða sér nýtt gjald, sem kallað var „landshjálp“, upp í þann hinn mikla kostnað, er konungur hafði haft „í næstliðnum styrjöldum“, þegar hann var að brjótast til ríkis í Danmörk og Noregi fyrir sjálfan sig. Það áttu Íslendingar nú að fara að borga „bæði fyrir yðar eigin persónur og svo af kirkjum og klaustrum“, segir konungur í bréfi sínu til lands-

* AM. 232. 8vo bls. 26; Kirkjusaga Finns biskups III, 277—278.

** Safn I, 72.

*** MKet. I, 230—231.

manna 18. Apríl 1541 um þetta gjald.* Til reksturs þessara erinda hefir konungi þótt vissara að hafa hervald við hendina. En síra Jón Egilsson segir og með berum orðum, að Hvítfeldt hafi þar að auki átt að taka Ögmund biskup og flytja hann utan**, og hefir hann þá líklega átt að taka Jón biskup líka, ef hann næði í hann, og til þessara hreystiverka hefir líklega þótt betra að hafa eitthvað beitt í höndunum.

Þar er stytzt af sagt, að Alþingi 1541 var háð undir vopnum danskra hermanna, alveg eins og Kópavogseiðarnir síðar. „Landshjálpinni“ var játað og klerkar samþykktu 28. Júní Ordinanzina, þó ekki frekara en svo, að það væri „að höldnum öllum kennimannlegum friheitum, en það afsegjum vér hana í nokkurn máta að mótstanda það þessu landi vilægi-legt er.“*** Með þessu var ekki mikið sagt, enda hefir konungur beðið Gizur að gera betri skil árið eptir, og þá var Ordinanzian samþykkt óskorað á Miðdalsprestastefnu 28. Júní (1542), en þá skoruðust líka undan ýmsir beztu klerkarnir, svo sem Sigvarður ábóti í Veri, síra Ólafur Kolbeinsson og fleiri. — Þriðja erindið var og rekið. Ögmundur biskup var tekiinn og fé hans rænt konungi til handa sem kunnugt er.

Fyrir norðan land vissu menn þessi erindi að svo miklu leyti sem þau höfðu verið gerð augljós og ætla mátti á. Hafði því Jón biskup og klerkar hans að nokkru leyti búið sig undir, áður hann riði til þings, um svör uppá „landshjálpinu“ og hollustu við konung, og hafði hann haldið prestastefnu á Eyrarlandi 15. Júní (1541), og lofa klerkar þar að gera konungi styrk með „landshjálpinu“ „sem réttum herra og kongi“ og vilja „styrkja herra kongsins umboðsmann“ „meður því, að þeir haldi oss og almúganum með rétt Norðis og Íslands lög og gömul friðheit og löglegar siðvenjur, sem vorum kirkjum, oss og almúganum ber að hafa.“*** Á leið til Alþingis frétti Jón biskup og menn hans, að búið væri að taka Ögmund biskup og fé hans án dóms og laga, og leizt honum þá ekki ráð að fara leingra. Ritar hann þá 27. Júní 1541 frá Kalmans-tungu ásamt sex klerkum og sex leikmönnum bréf til Alþingis,**** og lýsa þeir því þar, „að vér viljum heiðra, hylla og halda vörn heygbornasta herra, herra Kristiern Þríðriksson fyrir vörn réttan herra og Noregskonung, og gjalda honum allan þann skatt og skyldur, sem kongsins þegnum til ber réttum Noregskonungi að veita eptir þeim svörnum sáttmála, sem vér og vorir forfedur hafa fyrir oss játað. Vér feingum bréf nú í sumar með inn-

* MKet. I, 232–34.

** Safn I, 72.

*** AM. 232. 8vo bl. 25a.

**** Ríkisskjalasafn Dana, Isl. & Færöe, Nr. 21.

***** Safn til sögu Íslands II, 207–208.

sigli vors heygbornasta herra kongsins, hlýðandi, að hans umboðsmann hér upp á landið skyldi halda oss með rétt lög og gamlar góðar kristilegar siðvenjur, sem hér í landið hafa haldist. Þar upp á treystum vér og byrjuðum vora ferð til Alþingis reidar úr Norðlendingafjörðungi til Kalmanstungu í Borgarfjörð. Þar feingum vér þau tíðindi, að biskup Ögmundur væri fangaður fyrir utan sinn vilja, og hans peningar væri teknir fyrir utan dóm. Því sýnist oss og fleiri mönnum sem eigi sé haldið það herra kongsins bréf, sem hans herradómur hefur oss nú á sama ári út sent. Og svo vitum vér sannlega, að þau friheit, privilegíur og svarinn sáttmáli hefir optlega af herra kongsins umboðsmönnum hér í landið eigi haldinn rerð. Og fyrir þessar greinir vill almúginn í augvan máta að vér riðum til þings nú um sinn. En samþykkja munum vér beztu manna ráð og samþykktir, þær sem gerðar verða á Alþingi, og oss sýnist ekki í móti Noregs og Íslands lögum. Styrkja viljum vér og hylla þann herra kongsins umboðsmann, sem nú er innsettur í landið, í öllum greinum, sem oss er mögulegt, ef hann vill halda oss og almúgann í Norðlendingafjörðungi með rétt lög og landsins vana, eptir því, sem herra kongsins bréf inni heldur“.

Því næst ritar Jón biskup Kristófer Hvítfeldt sendibréf*, þakkar honum „skrifelse“, og afsakar forföll sín að koma til þings, en með bréfið sendir hann Ólaf prest Hjaltason. Minnist biskup á, að höfuðsmaður muni ætla að hafa umboðsmann fyrir sig á Íslandi, og segir: „Ráðlegra þykir oss, þér setjið þar íslenskan mann til.“ Lofar biskup „landshjálpi“ og ritar síðan svo: „Sagði séra Haldór (Benediktsson) oss, þér hefðuð sagt, að herra konungurinn vildi hafa kirkjunnar clenodia, en það vilja prestarnir ekki laust láta, utan hans náð sendi sitt innsiglað opið bréf þar uppá, hvað eða hversu mikið hans heygbornasta náð vill þar af hafa. Þær ordianzior, sem herra konungurinn vill inn setja um kristindóminn og kennimannanna síðu, munum vér eigi kunna stórt í móti að tala því, sem almennileg guðs kristni heldur og capitulum í Þrándheimi samþykkir, því þangað er vort traust og tilflukt, hvað sem vér þurfum í kristnihaldinu að leiðréttast.“ En þessi svör biskups uppá Ordianziuna munu ekki hafa þótt alveg eins og ætlað var til.

Í annan stað ritar Ari lögmaður Jónsson bréf frá Kalmanstungu sama dag (27. Júní 1541) og sendir til Alþingis**. Segir hann þar af sér lögmannsembætti og lýsir yfir því, „að eg vil hylla og halda minn heygbornasta herra kong Kristjern Friðreksson fyrri réttan Norigs kong og

* Ríkisskjalasafn Dana, Isl. & Færøe Nr. 26.

** Safn til sögu Ísl. II, 208—209.

gjalda honum skatt og alla þegnskyldu eptir því sem vor íslensk lögbók inni heldur, sem mínir forfedur hafa sig undir svarið, og oss var hingað send af Magnúsi kongi með herra Jóni lögmanni. Svo og vil eg halda þann svarinn sáttmála, sem játað var skattinum Hákonu kongi hinum kórónaða, með öllum þeim greinum, sem þar inni standa, sérdeilis að vér náum friði og íslenskum lögum et cetera . . .

. . . En eg býð mig til allrar hlýðni og hollustu við minn heggborn-asta herra konginn og alla hans jóvita og umboðsmenn, þá sem frið og landsins lög halda.“

En það er af „landshjálpargjaldinu“ að segja, að landsmenn reittu sig til að gjalda það að nokkru, og fékk Hvítfeldt mikið fé með sér í þá konungsbeiðsluna, þegar hann fór af landi héðan um sumarið. Syðra var það kallað svo, að Gizur biskup greiddi það fyrir hönd landsmanna af silfri og auðæfum Skálholtskirkju, sem þó mun hafa verið tilætunin að landsmenn endurgyldu. Litið mun samt hafa orðið um það. Þó getur Gizur biskup þess, að fáeinir prestar, svo sem síra Marteinn Einarsson og síra Ólafur Kolbeinsson, hafi greitt sér peninga upp í landshjálpinu. Hversu miklu silfri Skálholtskirkja var svipt á þenna hátt, segir konungsbréfið 19. Nóv. 1542* frá, en það var fimm lóðum miður en 700 lóð silfurs að Kólnarvikt og *gullkaleikur* að auk, og þess utan 60 Jóakimsdalir og 20 englott, er Gizur biskup sendi konungi að gjöf.**

* M. Ket. I, 244.

** Til er kvittunarbréf konungs til Hvítfelds fyrir silfri því, er hann kom með frá Íslandi, dagsett 6. Ágúst 1541 (Ríkisskjalasafn Dana, Reg. over alle Landene IV, 10^b; Danske Magazin III, 1747, bls. 351—352), sem skýrir hér nákvæmar frá. Er það á þessa leið:

Christoffer Ottsson fick Quitandtze.

Wij Christian et cetera. Giöre alle witterliigt att oss Elskelig Christo-ffer Huitfeldt wor mand thiennet och Embitzmand paa wort Slott Stenuigsholm haffuer nu wdj dag wdj wort Egitt kamer offuer andtuordet oss sielff wdj (egen handtt) thette effterschreffne guld (och) sølff som hand paa wore wegne haffue(r) opeboret aff tholden skat och tisligeste aff Bisperne paa wort land Jsland, som er först. xij. Rosenobbel tyffue och thry halffue nobler. thry hundredt firesindtztyffue och tuo Engelotter. elluffue engelske kroner. fire golt gylden. fire dubbil ducater. tre frandtz kroner och ett hundredt threduge och fire Jochimsdaller och en ort som hand haffuer oppeboret aff Bishop Agemundt. Jtem tiuge Engelotter, och thresindtz tiuge Jochimsdaller aff superendent gedtsse. Jtem halffresindztuige och fire engelotter. Threduge och thry rinske gylden. threduge och tu frandske kroner. Sexten enpter gylden, thj Engelske kroner. en rosenobbel. fire halffue

Það var því ekkert undarlegt, þó að heldur sneyddist um auðræði dómkirkjunnar eptir að svona hafði verið sópað, enda svarar Gizur biskup svo upp á beiðni Þorvarðs Einarssonar, er þá var við nám á Kaupmannahafnarháskóla, um námsstyrk af fjársjóði Skálholtskirkju: „Þann fjársjóð hefi eg ekki feingið. Hann er flogiun á braut til Danmerkur. Hvíli hann í friði!“ *

Eitt af tiltækjum þeim, sem Hákon gamli hafði mikið í frammi, þegar hann var að ná undir sig Íslandi, var að stefna á sinn fund undir ýmiskonar yfirvarpi beztu mönnum landsins, gefa þeim ýmsar tyllisakir, leggja síðan fyrir þá farbann út til Íslands og fá þá til að öðrum kosti að sverja sér þau loforð, sem hann vildi hafa. Fyrir þenna óhafandi yfirgang átti sú grein í gamla sáttmála að girða, er svo hljóðar: „Útanstefningar viljum vér aungvar hafa, utan þeir meun, sem dæmdir verða af vorum mönnum á Alþingi í burt af landinu.“ ** En

nobler. thre encke(n)de ducater. tho portegalöser. threten hundrett tresindztuge och otte lod sølff. Jtem en sølff dagert wueget. Jtem firesindztuiffue och fire marck lybsk. wdi slatter regnet sexten slatter for try marck lybsk och end try ort. Jtem guldkalck weyer fire lödig marck en lod sølff. som hand haffuer opboret aff tholden och skatten ther paa Landit. Thi lade wij forne Christoffer huiufeld och hans Arffuinge Quit frij ledig och for ald ydermere kraffue tiltalle eller effthermaning aff oss eller wore Arffuinge efftherkomere koninger wdj danmarck for forne som guld sølff och pennche i alle maade. Till ydermere windisbyrd haffue wij ladit trycke wort Signet paa thette wort obne breff. giffuet wdj. wor stad malmøe thend löffuerdag nest effther sancti petri Aduincula dag Aar mdlj.

vnder vort Signet

dominus rex manu propria subscripsit.

* „Scripsisti te nescire quomodo accideret, quod nullas a me literas accepisti, eo quod tuas ad me dedisti litteras, in quibus petiisti, ut ex thesauro Ecclesie uellem tibi aliquid porrigere. Sed ego thesaurum illum non adeptus sum. Auolauit in Daniam. Requiescat in pace!“ (Bréfabók Gizurar biskups A. M. 232. 8vo bl. 58 b). — Það silfur, sem rænt var frá Ögmundi biskupi, var, eptir því, sem hinn norski lögmaður (Pétur Andrésson frá Túnbergi) hafði upp skrifað, „iij hundruð og xxv (lód á vikt); item iij hundruð tíræð englott; item þar að auk lód xl og xi stykki. Hefir síra Einar Ólafsson skrifað smátt og stórt. Item í litlum posa lxxx stykki og eitt. Item eitt stórt hundrað.“ (Kirkjusaga Finns biskups II, 569, eptir bréfabók Gizurar biskups.)

** Sá skilningur á þessari grein, sem kemur fram hjá Gísli Brynjólfsyni og síra Arnljóti Ólafssyni (Om Íslands statsretlige Forhold til Danmark

Þessi grein sáttmálans var eins og aðrar greinar hans þrásækilega rofin, og keptu þeir stundum að kalla mátti konungur og erkibiskup hvor við annan að stefna utan lærðum og leikum undir einhverju yfirskyni eða fyrir einhverjar sakir. 1289 var Jörundi biskupi á Hólum stefnt utan; 1303 og 1318 var stefnt utan bæði lærðum höfðingjum og leikum; 1308 var Jörundi biskupi og síra Lafranz Kálfssyni stefnt utan af erkibiskupi og 1334 báðum biskupunum um skil páfatíundar. 1297, 1299 og 1350 var utan stefnt bændum og þar með í eitt skipti handgeingnum mönnum um ýmsar sakir. Það mátti nærri geta, að annar eins yfirgangsmáður og Kristján þriðji léti ekki þetta ráð ónotað. Og nú var tækifærið, því að svör klerkdómsins bæði nyrðra og syðra 1541 upp á Ordinanzíuna hafa honum sjálfsagt þótt ófullnægjandi, enda stefndi hann nú 25. Marts 1542 utan báðum biskupunum Gizuri og Jóni með blíðum orðum*; lagðist Gizur ekki þá ferð undir höfuð, en Jón biskup var

Kh. 1889), að utanstefningar merki útboð til leiðangurs af Íslandi, fær með eingu móti staðizt, enda geta Íslendingar þess að eingu 1286, þegar þeir mótmæltu útboðs dirfsku Eiríks konungs, að það sé sáttmálarof. En hitt er satt, að konungur átti aungan rétt til útboðs af Íslandi, og þurfti eingan varnagla við því að slá í sáttmálanum, sem var efalaust. — Til frekari áréttingar því, sem sagt er hér á bls. 6, að greinin um utanstefnur hafi staðið og eigi að standa í Gamla sáttmála, þyki mönnum samþykktin frá 1302 ekki segja það nógu ljóslega, skal hér bent á, hve mismunandi greinar þessar eru fram settar í sáttmálanum 1263 og samþykktinni 1302. Í samþykktinni (bls. 13 að framan) er svo að orði komizt: „Viljum vær eingar utanstefningar hafa *framar en lögbók vottar*,“ eða með öðrum orðum, að þar er skýlaust vitnað til lögbókar. En í Gamla sáttmála 1263 segir: „Utanstefningar viljum vér aungvar hafa, *utan þeir menn, sem dæmdir verða af várum mönnum á Alþingi í burt af landinu*.“ Er þetta einmitt eðlilega orðað í sáttmála frá 1263 meðan eingin samþykkt lögbók var til, og er hér beint verið að gefa lagareglur um nýtt efni, sem eingin ákvæði eru til um.

* Friðrik annar greip og til utanstefninga, og stefndi Páli lögmanni Vigfússyni fyrir sig með bréfi 27. Marts 1563 fyrir það, að hann hefði leyft Englendingum kaupskap í Vestmannaeyjum, og Simon Surbech, umboðsmaður konungs í eyjunum, hafði kært (M. Ket. II, 24—25). Á hverjum rökum sú kára hefir verið verður nú ekki séð með vissu. En til er dómur Páls lögmanns frá 1562 um það, „hverninn fara skyldi um þann ókristilegan kaupskap, sem Eyjamenn og Sundamenn hefðu við fátækan almúga, hvað oss virtist á móti sannleikanum og vorum landslögum, sannlega nú mest og helzt eptir því árferði, sem guð hefir gefið. Því í guðs nafni amen virtist oss þeir aungvan kaupskap hafa mega, utan með sýslumanns ráði og þeirra, sem hann kallaði til með sér, og þó eptir bókarinnar orðum. En hver, sem öðruvís

varari um sig, og hefir látið æfintýr Ögmundar biskups og afdrif sér að varnaði verða, og þorði ekki að eiga undir því að ganga í neina gildru, og fór því hvergi, en sendi í sinn stað síra Sigurð á Grenjaðarstað, son sinn, síra Ólaf Hjaltason, og Ísleif bónda á Grund Sigurðsson, teingdason sinn. Hefir hann gefið þeim umboð sitt eptir bréfi hans til konungs 30. Júlí 1542 að dæma,* og þó ekki fororðslaust. En strax um vorið, þegar utanstefnubréfið kom, gerðu þeir samning með sér biskuparnir Jón og Gizur 22. Maí 1542 að vera hver öðrum til styrks og stuðnings eptirleidis. Getur verið, að Gizuri biskupi hafi ekki meir en svo verið farið að litast á blikuna um aðfarir konungs, því að sex dögum áður en hann stefndi biskupunum utan, eða 19. Marts 1542, gaf hann út bréf, þar sem hann lýsir því, að hann ætli að senda skip með mjöl, malt og aðra vöru til Íslands, og leggur bann fyrir, að fiskur stólsins í Skálholti sé seldur fyrri en skip hans komi. Það er svo sem ekki verið að spyrja um það, hvað biskupsstólnum sé hagfeldast. En sátt og sami þeirra biskupanna hélzt vel á meðan þeir lifðu báðir.

Sendimenn Jóns biskups unnu konungi þann eið, sem hann óskaði eptir, og þá skipaði konungur með bréfi 19. Nóv. 1542** af allan fornan sið og ceremóniur klerka á Íslandi. Sama ár (1542) skipaði konungur og að setja skyldi skóla á klaustrunum í Skálholtsbiskupsdæmi, en kaðaði það þó jafnharðan aptur að nokkru, og dembdí síðan skólunum upp á biskupsstólana. En eiða þeirra sendimanna sinna þóttist Jón biskup ekki bundinn við að því, er snerti tíðasaungva og kirkjusiði, og hélt eptir sem áður fornum hætti í sínu biskupsdæmi.

dirfist að kaupa, þá sé upptækt fyrir hvorumtveggjum, kongs umboðsmanni og þeirra fylgjurum . . .] til handa, og þó sekur fjórum mörkum við kong eptir . . . og Piningsdómi fyrir það þeir keyptu ólögliga“ (Bibl. Bodl. Oxf. Collect. F. M. 127. 4to, skr. c. 1640, maukfúð), En eptir þetta varð minna um utanstefningar, og var heldur tekinn sá upp að senda hingað umboðsdómara, þegar svo stóð á, eins og 1618, þegar þeir dæmdu alla dóma á Alþingi Friðrik Fris og Jörgen Vind.

* Kirkjusaga Finns biskups II, 661–662. — Í íslenzka textanum stendur, að biskup vilji balda það, er þessir menn lofa „eptir allri minni formegun, það eg kann og eg má og eg get gert“. Latínska þýðingin hjá Finni biskupi er nokkurn veginn óhlutdræg, en athugasemdir hans við þetta bréf eru hlutdrægar mjög og ranghverfar. „Það eg má“ þýðir hér: það, sem mér er ekki ósært eða óhaldandi. Frumrit þessa bréfs er í Ríkisskjalasafni Dana, Isl. & Færøe Nr. 27. — Khavns Selsk. Skr. V, 269.

** Lagasafn I, 57–58; M. Ket. I, 239–241.

Er svo að sjá sem konungur hafi ekki tekið hart á því, og hafi sætt sig við það, — sem hann lagði mikla áherzlu á, — að geta neytt Jón biskup til þess að rýja klaustur og kirkjur norðanlands í konungs sjóð. Eru óræk gögn fyrir því, að Jón biskup, svo óljúft, sem honum þó hlaut að vera það, hefir látið undan þessari óseðjandi kirknaránsgræðgi Kristjáns þriðja, því að til er enn kvittan konungs frá 13. Marts 1545 fyrir 400 lóðum silfurs, er Jón biskup sendi konungi með Otta höfuðsmanni Stígssyni frá kirkjum og klaustrum í Hólabiskupsdæmi.*

Eptir dauða Gizurar biskups 1548 kom það skjótt í ljós, hvað Jóni biskupi var ósært í eiði þeirra umboðsmanna hans til konungs 1542, og það var að vinna öðrum kirkjusíðum en hann hafði fylgt, og annari kirkjustjórn, eiða en heilagri Rómaborgarkirkju. Þeir eiðar, sem hann hafði svarið Rómaborgarkristni, hafa honum þótt styrkari og helgari en svo, að þá mætti hann með nokkru móti rjúfa. Tók hann því að gerast afskiptasamur um helgihöldin í Skálholtsbiskupsdæmi, og lét á Alþingi þá um sumarið fela sér þar alla yfirskipan, og tók því næst að breyta þar öllu til hins forna horfs. Þá fékk hann og Sigvarð ábóta á Þykkvabæjarklaustri — hinn ágætasta af öllum klerkum syðra þá af hinum forna síð — kosinn til biskups í stað Gizurar,** en í annan stað kusu síðbyltingamenn sira Marteín Einarsson, og staðfesti konungur þá kosningu, en hafði að eingu kosningu Sigvarðar ábóta***. En nú tók konungi ekki að litast á blikuna, og þóttist sjá í hendi sér, að Jón biskup ætlaði sér að ráða öllum kristnihöldum syðra og koma af hinum nýja síð, og þá mundu verða laus yfirráð konungs yfir landinu. Þreif hann þá enn til utanstefninganna, og stefndi nú Jóni biskupi fyrir sig 1548 og heitir honum að vísu friði og félegum degi að heiman og heim, en biskup fór hvergi og mun hafa treyst laust lofordum konungs, sem ekki var ástæðulaust, og næsta ár gaf konungur bæði prestum í Skálholtsbiskupsdæmi út verndarbréf móti Jóni biskupi og lýsti Jón biskup útlægan og friðlausan, jafnframt því, sem hann skrifaði Daða í Snóks-

* „Otte Stiissen fick Quitandz paa fire Hundret lod sølff som her Joen i Hollestigt paa island sende ned med Hannom och bleff Jochim beck paa ko. ma. wegne andtwordet som forne her Joen optog aff kierecker oc Closter wdi forne Hollestigt. Cum inhibitione solita. datum Colling Fridagen, nest effther Söndagen Oculi Aar. et cetera. mdxlv“ (Ríkisskjalasafn Dana, Reg. over alle Landene IV, 20).

** Ekki kom það hér fram, sem Gizur biskup þó lét stundum í veðri vaka, að Jón biskup væri að silja um Skálholtsstól handa síra Birni syni sínum.

*** Sigvarður ábóti dó í Khöfn 1550 (Khavns Selsk. Skrifter VII, 8).

dal sérstaklega um það að taka Jón biskup og láta ekki til sleppa. Voru þau bréf lesin upp á Alþingi 1549 í áheyrn Jóns biskups, en hann lét það að einu buga sig, en fór að víggirða Hólastað, tók Marteín biskup fanginn og réð einn öllu í Skálholtsbiskupsdæmi, og þóttist, að sögu, að síðustu ekki eiga annað eptir til þess að ráða öllu landinu, en að leggja undir sig einn hálfan kotungsson, og er helzt ætlað, að hann hafi átt þar við Dada í Snóksdal. En þessum yfirráðum var öllum lokið með Sauðatellsreið hans haustið 1550 og síðan með aftöku biskups og sona hans 7. Nóvember það ár í Skálholti, sem alkunnugt er. Höfðu Íslendingar þá varizt í 14 ár einir, síðan Noregur gafst upp, yfirgangi konungsvaldsins, svo að það hafði ekki komið fram fullum vilja sínum hér á landi, né nein allsherjar hollusta feingist af landsmönnum.

Þegar það spurðist fram, að Jón biskup hefði látið taka Marteín biskup fastan og hefði hann í haldi og réði nú svo að kalla einn öllu, mátti svo sem geta nærri, að tekið yrði til einhverra harðræða eptir því kappi sem konungur hafði lagt á að ná valdi yfir Íslendingum og notað til þess síðabyltinguna framar öllu öðru. Hún var handhæg, kom í nafni guðs og góðra síða með yfirgang og ásælni. Gerði konungur nú út 4 herskip 1551 til Íslands til þess að taka Jón biskup og sonu hans og færa sér, — því að aftaka þeirra hafði þá ekki enn frézt til Danmerkur, — losa Marteín biskup úr haldi og setja hann aptur á Skálholtsstól. Svo og skyldu þeir setja Ólaf prest Hjaltason biskup að Hólum í stað Jóns Arasorar, er vera skyldi af settur. Þeir skyldu og taka hollustneiða með skjallægum ritningum af öllum landslýð, og, ef nauðsyn krefði, skilja eptir svo mikið lið til vetrarsetu á Íslandi sem þurfa þætti. Skyldu tvö þessara skipa koma sunnan að landinu, annað í Straumi og hitt í Hafnarfjörð og var fyrir því Otti Stígsson, sem þá var orðinn umboðsmaður konungs hér á landi, en tvö þeirra skyldu halda norður fyrir land, og til Eyjafjarðar. Fyrir þeim skipum voru þeir þeir Axel Juul og Kristofer Thronðsson. Skyldi Otti Stígsson ganga á land með 100 hermannna, en þeir nyrðra með 300, og ráða á og taka Jón biskup og allan hans flokk, hvar sem stæði.* En þá var

* Þess má geta að konungur var þá búinn að taka undir sig klaustur in í Danmörku með öllum þeirra eignum fyrir laungu og sparði þau ekki til útgjaldanna. Meðal annars heimtaði hann af þeim leiðangursgerð til þessara herferðar til Íslands, og átti Sóreyjarklaustur að gera út 16 menn, klaustrið í Öndverðum-skógi 12 menn, Eseromklaustur 6 menn og Eplatóttarklaustur 6 menn (Ríkisskjalasafn Dana, Tegnelse paa alle Landene III, 288—290).

Jón biskup dæinn; þurfti því einskis við; landið var varnar og forustulaust og menn sundurlyndir, og því vandalaust verk að kúga landsmenn með herliði til allrar hlýðni í svipinn, hvort sem þeim var það ljúft eða leitt. Voru þá landsmönnum gerðar nauðungarskuldbindingar bæði á Alþingi og á Oddeyrri fyrir norðan land, báðar undir vopnum. Fór Otti Stígsson með 200 hermanna til Alþingis og „á þinginu fór þá ekki annað fram en eiðar og swardagar“. Sagt er að Páll Vigfússon á Hlíðarenda, sem þá var að visu ekki lögmáður, — hann varð það síðar, — heldur sýslumaður í Rangárþingi og önnur hönd Erlends lögmans frænda síns, hafi ekki viljað sverja fyrri en Otti hafði við hann í heitingum.*

Skuldbindingar og swardagabréf þau, sem landsmenn voru undir líflát kúgaðir til að skrifa undir 1551, eru einkum eptirtektaverð fyrir það, hvað gífurleg þau eru, þó að skuldbindingar þessar hins vegar, af því, hværnig þær eru feingnar, séu í sjálfu sér niðingsverk og markleysa, sem einginn var skyldugur að halda leingur en hann var neyddur til. Meðal annars er landsmönnum gert hér að skrifa undir það, að þeir skuli vera „réttum eptirkomendum kongum í Danmörk og Noregi hverjum eptir annan að eilífu, hollir og trúir, heyrugir og undirgefneir og fylgagtugir“, sem svona fororðslaust út af fyrir sig er ósamrýmanlegt hinum forna sáttmála og óbrjáluðum lögum landsins. En þó að eiðaathöfn þessi og skuldbindingar gæti eptir eðli sínu ekki verið bindandi fyrir Íslendinga fremur en hver önnur nauðung, verður markleysan þó enn áþreifanlegri fyrir það, að umboðsmaður konungs, Otti Stígsson, sjálfur hirðstjóri landsins, sver þess eið á sama þinginu að „halda hvern mann við lög og rétt, ríkan sem fátækan, eptir því sem Noregskonungar hafa oss játað, og samþykkt hefir verið millum náðugasta herra kongsins og þegnumna hér á Íslandi, sem réttum hirðstjóra ber að gera og Íslands lögmanni að halda“. Það þarf ekki mikinn skarpleika til þess að sjá að hér er verið að vitna til sáttmálanna fornu við Noregskonung, og að hirðstjórinn er hér að skuldbinda sig til að halda þá.** Og þessi eiður hirðstjórans mátti til með að vera skuldbindandi og gildur, því að hann hlaut að vera unninn af frjálsum vilja, sökum þess að eingin tók höfðu Íslendingar þá til þess að kúga hirðstjóran til neins. Hitt hefir og

* Sbr. Bisk. II, 257.

** Samhljóða eið hefir Eggert Hannesson unnið, þegar hann tók við lögmensku 1554 og líklega fleiri hirðstjórar og lögmenn síðan. Er þetta og í fullu samræmi við það, að konungur býður lögmönnum í öllum lögmansbréfum frá því 1553 og fram að 1662 að halda landsmenn með „lög, skil og rétt eptir íslenskum lögum“. Sbr. Safn til sögu Íslands II, 209—216, 217,

hvergi komið fram, að hirðstjórnann hafi brostið umboð af konungs hendi til þessarar skuldbindingar. *Með eiðunum og skuldbindingunum frá 1551 hafa Íslendingar því að eingu leyti slept neinu af hinum fornu ríkisréttindum landsins.*

Konungi þótti mikils við þurfa, þegar hann sendi herskipin til Íslands 1551 til þess að taka Jón biskup og syni hans. Skrifar hann þá ekki einungis sjálfur öllum lýð fyrir norðan land um að hjálpa til að vinna Jón biskup, og lofar þeim uppgjöf allra saka, ef þeir geri það, heldur ritar hann og sérstaklega um sama efni 12 helztu höfðingjum í landinu, þar á meðal sumum aldavinum og venzlamönnum Jóns biskups og sona hans, svo sem Jóni Magnússyni á Svalbarði, Þorleifi Grímssyni á Möðruvöllum og Eyjólf Einarssyni í Dal, dótturmanni biskups.* Ekki vantaði einurðina. Samt þótti þetta ekki nóg. Konungur hafði falið Pétri Plade (Petrus Palladius) Sjálandsbiskupi að hafa nokkuðskonar eptirlit með siðabyltingunni og kirkjumálunum á Íslandi, og biskup sá hafði vitanlega tekið það fúslega að sér, því að það var vegsauki. Nú þurfti hann og að láta eitthvað til sín taka og ritar nú tvö bréf til Íslands með herskipunum 1551, bæði dagsett 3. Maí, annað til klerka í Hólabiskupsdæmi, en hitt til klerka syðra, bæði hér um bil jafnsnyrtimannlega orðuð. Eru þau sambland af guðsorðapvogli og bullandi skömmum og rógi um Jón biskup. Í bréfinu til Hólaklerka stendur meðal annara orða þetta: „Mér sárnar það af öllu hjarta, svo sannarlega hjálpi mér guð almáttugur, að þér hafið átt svo leingi sannan varg fyrir biskup, — sem ekkert hefir lært annað en að tæta og rífa í sundur sauði Jesú Christi, — þann blindaða og vesæla Jón Arason, sem ekki hefir numið nærri eins mikið og aumur neðstibekkingur eða pilthnokki í skólanum hérna. Ekki eitt einasta barn er hér í þessum skóla, hafi það verið hér í eitt ár undir tilsögn skólameistara, að ekki sé það betur að sér en sá, sem þér kallið biskup. Ó, drottinn dýrðarhár! Slíkur biskup hæfir svinum, en ekki mönnum . . .“** Í bréfinu til Skálholts-

238; ennfrems lögmannsbréf Haldórs Ólafssonar útgefið af konungi 11. Maí 1622, (Landsb. 6. Fol. bl. 89). Slíkt hið sama býður konungur Holgeiri höfðsmanni Rosenkranz í skipunarbréfi hans (1620). Landsb. 6. Fol. bl. 81.

* MKet. I, 285—290.

** Dönum hefir leingi verið kalt til Jóns Arasonar, og má jafnvel í ritum danskra manna enn á vorum dögum, sem taldir eru með merkjum rit höfundum, finna honum ekki mjög vandaðar kveðjurnar, um leið og lokið er lofsorði á suma móttöðumenn hans, sem einskis er um vert. Þeim þykir Jón herskár og hortugur. En hafa Danir nokkurn tíma fundið að því, að

klerka er svipaður munnsöfnuður. Getur hann þar um, að nokkrir muni fallnir frá sannleikanum „sökum þess guðræka biskups Jóns, sem af blindni sinni og æði tók að gina og öskra móti guðs orði, rétt líka sem einn ormur eður maðurur teygir höfuðið móti sólinni, og verður þó óðara að láta það falla aptur niður, og blifur líka sem áður ormur eður maðurur, en sólina sakaði ekki . . .“* Slikt málæði þessa Sjálandsbiskups var álíka uppbyggilegt eins og heimild konungs var góð til þess að láta biskup þenna blanda sér í málefni kirkjunnar á Íslandi.

Daginn eftir að eiðarnir höfðu verið unnir á Oddeyri, eða hinn 16. Júní 1551, nefndu þeir Axel Juul og Kristofer Thronðsson 24 hina beztu menn norðan lands og vestan í dóm um þá feðga Jón biskup og syni hans og sakir þær, er á þá voru bornar, og stóðu þar vopnaðir hermenn yfir dómendum, alveg eins og yfir þeim, sem eiðana unnu daginn áður. Það þurfti svo sem ekki að spyrja að því, hvernig sá dómur mundi fara, því að þeir mundu fljótt hafa feingið goldið kaupið, sem hefðu gerzt svo djarfir að verja þá feðga. Jón Magnússon á Svalbarði og Þorleifur Grímsson — vörzlumenn og afar barna þeirra Jónssona — svöruðu líka, að þeir hefðu eingar málsbætur fram að færa, þegar þeir voru um það spurðir fyrir dóminum. Það sýnist jafnvel hafa verið geingið svo hart að verki, að þeir hafa ekki séð sér fært að leggja gjafabréf síra Björns frá 14. Sept. 1548 til barna sinna fram í dóminum.** Sakirnir, sem tilfærðar eru í dóminum hljóða upp á *fangan Marteins biskups*, — sem Jón biskup frá sínu sjónarmiði skoðaði edlilega og réttilega villumann og því réttfangaðan, hvar sem stóð — *um töku konungsgarða* — sem eignarréttur konungs að var heldur en ekki tvisýnn —, *um að Jón biskup hefði haft konungsbréf að eingu* — hafði ekki gegnt utanstefnum konungs, sem voru lögleysa og sáttmálabrot, né heldur kastað trú sinni eftir vild konungs —, *að biskup hafi kúgað landsmenn* — þá, sem að mörgu leyti ráku af eigingirni löglaus erindi konungs og settu sig upp á móti guði og rétttri kristni og réttindum landsins —, *að hann hefði gert upphlaup í landinu* — gat ekki setið hjá og horft á, að bæði guði og heilagri guðs kristni væri misboðið og gömul réttindi landsins fótum troðin. Hvorir voru upphlaupsmennirnir meiri í landinu Jón biskup Arason og synir hans eða Kristján konungur þriðji og sendlar hans? Dæmi þeir, sem vilja. Jón biskup stóð á móti

Absalon biskup hafi verið of herskár, eða þótt hann hæfastur til þess að vera biskup yfir svínum?

* Harboe: Kjöbenhavns Selsk. Skrifter VII, bls. 97—100. (Om Reformationen i Island).

** MSteph. 27. 4to bls. 184—185.

og varðist út á við heimildarlausum yfirgangi og ásselvi, en konungur og hans menn frömdu yfirganginn. Hitt er annað mál, að menn mundu hafa kosið að Jón biskup og synir hans hefðu farið hægar að ýmsum göðum innlendum mönnum og hænt þá til fylgis við sig.* En það spilti aðstöðunni fyrir gömlu biskupunum bæði hér á landi og annarsstaðar, að alt var áður komið í mesta harka milli kirkjuvaldsins og leikmanna, og hafði sá styrr staðið um langan aldur.

En aðalsökin og hin fyrsta, sem erindrekar konungs bera á Jón biskup og syni hans, er sú, að þeir hafi verið *landráðameinn og Jón biskup meinsærismaður*. Hjóðar íslenzki texti dómsins svo um þetta atriði:** „ . . . Og klöguðu hverninn biskup Jón í Hólabiskupsdæmi, sem verið hefði, með ij hans sonum, herra Birni og Ara Jónssonum, hefði verið hans náðar kongligri majestet fráfallnir, og höfðu sig uppsett og borið öfundskjöld í móti hans hogmektugheit, og vildu þar til gera landið og landsins innbyggjara með sér affallna samlandi og fólki í svoddan máta að forráða og undir aðra annarlega herra að draga og forvenda, í móti þeim eiði, hollustu og mannskap, sem fyrr nefndur biskup Jón hefði látið gera og sverja hans kon. Majestet af einum hans syni sira Sigurði Jónssyni og Ísleifi Sigurðssyni hans mág og herra Ólafi Hjaltasyni hans eigin trúlyndum presti“***

Umboð það, sem Jón biskup hafði gefið sendimönnum sínum til konungs 1542, var svo orðað, eins og áður er tekið fram, að *ad það fól einga*

* Sbr. þó lýsing Orms lögmanns Sturlusonar Bisk. II, 460—461. Eptir henni sýnist Daði að síðustu hafa skákað fullmikið í skjóli konungs og geingið of frekt fram.

** Gömul dómabók í Landsbókasafni 6. Fol. (ritað c. 1640 eptir eigin hendi Jóhanns höfuðsmanns Bucholts).

*** Danski frumtextinn hljóðar svo (Ríkisskjalasafn Dana, Færøe & Isl. 37; Khavns Selsk. Skr. VII, 94—97):

„ . . . oc tha Beklagade the Hwrledis Byscob Joenn till Hole Stijgt medt tuende Hans Szønner wijðth naffn Aare Jonsson oc Heer Biorn Jonsson ware Hans nadis Koninglige Hogmectighed aff falden, oc Haffde segh wpsaeth oc fórdth Affuindzskiold emod Hans nadis Ko: Majest. oc wilde ther tiill Giøre Landit oc landssens Jndböggere met thennom affeldige, Samme landt oc folck wdj szaa maade at florrade oc wnder fremmidt Herskab at floruende emodt then Eedht Hwldskab mandskab oc troff thienisth forne Byscop Jonn Haffde ladet giurdt oc suorit Hans nadis Ko: Ma: formedelst en Hans egen Szønner Heer Sijffuerdt Jonsson oc Hanss Swager ijsslöff Swrsson szaa en Hans egen presther Heer Oluff Hialtason“.

byggjandi skuldbindingu í sér, þótt Finnur biskup vilji telja það „fult“ umboð, og þyki að Jón biskup verði traudla sýknaður af meinsæri né landráðum*. En dómur hans og annara, sem skrifað hafa um siðabreytinguna hér á landi, hefir um þetta efni og annað, er þar að hnigur, lítið að merkja, því að þeir hafa flestir skrifað hneykslanlega hlutdrægt, fegrað í öllu siðaskiptamenn og hallað greipilega á Jón biskup og hans menn. Um meinsæri gat hér ekki verið að tala, því að biskup hafði eingu því lofað, sem ekki hlaut að vera laust, eptir framferði konungs, hvenær sem vera skyldi.

En að því, er til landráðanna tekur, og þess að Jón biskup hafi viljað koma Íslandi undir erlenda ríkisstjórn, þá er merkjandi það, er Björn á Skarðsá segir við árið 1549: „Svo og hafði biskup Jón þá mök og mikil skipti við Engelska og Hollenzka, og vilja menn halda, að hann hafi tilskrifað keisaranum í Þýzkalandi að eignast landið og veita sér styrk því að halda með sömu trúarbrögðum, hvert bréf einn Hollenzkur skyldi frambæra, en það hindraðist í Þýzkalandi, og urðu svo bréfin síðar uppvis“**. Ennfremur er þess gætanda, að í bréfi 3. Marts 1551 segir Kristján konungur þriðji: „Sami biskup hefir á margan hátt annan hegðað sér ótilhlýðilega, og svo sem óhlýðinn þegn, en það þykjumst vér mega sjá, að þetta hafði hann ekki gert, ef Hamborgarar hefðu ekki ýtt undir hann til þess“***. Það þarf svo sem ekki djúpt að grafa til þess, að sjá að konungur rekur mótstöðu Jóns biskups beina leið yfir Hamborg til Karls Þjóðverja keisara, ellegar þá að hann hefir ætlað, að Ísland hafi átt að ganga í lýðrikissamband við Hansastaðina. En hafi það hið fyrra verið ætlan konungs, þá hefir hann ekki treyst vel þeli keisarans til sín, þó að fagurt væri látið, því að gert höfðu þeir samband með sér 1544 Karl keisari og Kristján þriðji og í bréfi til Kristjáns konungs 1547 hafði keisarinn heitið því, að gera ekkert það, er Danmörku mætti til skaða vera, og enn 1550 koma þeir sér vel saman****. Á hverjum rökum þessi grunur sé að öðru leyti byggður, verður ekki sagt að svo stöddu með neinni vissu. Það eitt vita menn með vissu, að Jón biskup ritaði páfanum bréf 1548 með Úlfi stýrimanni Hanssyni, og það páfa að skýra sér frá því, hvað gera skyldi við

* Kirkjusaga II, 661—662.

** Annálar I. 154; Bisk. II. 444.

*** Khavns Selsk. Skr. VII. 47—48.

**** Cragii Hist. Christ. III., Hafn 1737 bls. 262, 294, 339. Sbr. Annála Björns á Skarðsá I, 138,

Rómaskattinn úr Hólabiskupsdæmi, því að einginn erkibiskup væri í Þrándheimi til þess að taka við honum, „en ekki bjó undir því bréfi annað, og eingin landráð, þó það væri sagt“. Svaraði páfi bréfinu, og sagði, að biskup skyldi gefa fé þetta fátækum. Var frumrit páfabréfsins geymt leingi hjá síra Sigurði á Grenjaðarstað í pjáturkoðri, og var ekki meira en þrjár línur. „Og eigi vissi eg“, segir Magnús Björsson, sonarson Jóns biskups, „biskup Jón gera neitt í móti konunginum, nema það hann vildi ei leggja af klaustrin og kirkjurentur, og það að Marteinn var tekinn“*. — En páfabréf þetta, dagsett í Rómaborg 9. Marts 1549, er enn til í íslenskri þýðingu**, og segir það sjálft bezt til, hversu saknæmt það er, og er það á þessa leið:

„Bréf páfans Pauli tertii*** til Jóns biskups Arasonar á
Hólum Anno 1549.

Páll hinn þriðji með því nafni heilsar yður, hjartanlegi bróðir, með æfinlegri blessan.

Vér höfum feingið þetta þitt bréf þann 27. dag Augusti mánaðar forliðins árs, hvert bréf sannlega var fult með mikilli mildi við guð, með forsvarandi hlýðni við oss og þetta heilaga sæti, hvar fyrir vér þökkum yður út af þeim hæsta velgjörningi í guði vorum herra. *Ráðum vér þér, að þú látir þína hjörð haldast í sama skikk*, takandi af mönnum lof hér á jarðriki, en út at sjálfum guði eilíft líf í himnaríki. Og það, sem til kemur sancti Péturs fé, deilið það og út gefið fyrrskrifaða peninga velviljuglega með fátækum nauðpurftugum, þeim sem þér sýnist miskunnar séu verðir. *Treystið til vor, það sem vér megum gera með guði, skulum vér þig aldrei yfirgefa*. Sjálfur guð alnáttugur blessi þig og þína hjörð. Er þetta bréf út gefið í Róm við sancti Péturs kirkju undir fiskarans hring dag ix. Martij mánaðar Anno M. d. xlix. á fimtánda ári vors biskupsdæmis****

* Bisk. II, 322—333.

** Landsbókasafn 115. 4to I, 184, bréfasafn frá síra Jóni Haldórssyni í Hitardal. Stendur þar: „Þetta bréf fluttu út Ulfur og Loðvík“. — ÍBfél. Khb. 256. 4to bls. 179. — Prentað á latínu (þýtt úr íslenzku) í Kirkjusögu Finns biskups II, 686.

*** „Þetta er Paulus tertius, sem varð páfi Anno 1534, en dó 1549, d. 10. Novembris“ (á spássíu með hendi síra Vigfusar í Hitardal).

**** Neðan við er bætt á latínu: Datum Romæ apud Rotas die nono Martij sub Annulo piscatoris Anno Episcopatus nostri xv“.

Hér er að vísu um eingin landráð að gera í þessu bréfi, en það hlaut að auka Jóni biskupi hugrekki til þess að setja sig á móti hinum nýja sið af alefli.

Í sakargiptaflaumi þeim, sem Kristján skrifari las upp fyrir aftöku þeirra feðga,* — sem að öðru leyti verður að hafa að litlu hér, því að það er alt ósannaður vaðall, — eru og borin „landráð“ á þá feðga. Þeir „dramba og segja, að þeir hafi ekki með neinn *danskan* kong að gera“. Þar segir og, að Jón biskup hafi lofað og „tilsagt þeim Hamborgarkaupmönnum, að hann og hans synir skyldu svo leika og spila við þá Danska, að hér skyldi ekki einn finnast eptir lifandi að vori komanda (1551), hvað það kostaði“. Jón biskup hefði og sagt, að hvorki skyldi þeir Lafranz fígeti Múli eða Marteinn biskup og hann vera landstjórnamenn allir hér á landi næsta vor (1551), hvað sem það kostaði. Varð hann þeim óljúgheitur um það, því að það efndi hann. Og við alla mótstöðu hans gegn konungi er ekkert að athuga og um eingin landráð að tala. Hann og Íslendingar voru í fullum rétti laganna að gera alt til þess að varna Kristjáni konungi þriðja allrar hollustu hér á landi, og eins að leita þar til liðs af öðrum þjóðum. Sá konungur hafði gjörsamlega brotið af sér allan rétt til Íslands, samkvæmt Gamla sáttmála. Hann hafði gert alt, sem hann gat, til þess að veðsetja land og þjóð á Íslandi öðrum konungi, að Íslendingum fornsparðum og áður en hann hafði nokkuð yfir því landi eða þeirri þjóð að segja. Hann lofar gömlu biskupunum, Jóni og Ögmundi, bréflaga, að þeir skuli fá að halda fornum sið, og hann eða hans menn halda það ekki betur en svo, að loforð þetta er notað og trú biskupanna á það til þess að svikjast að þeim til að taka þá. Alþingissamþykktina frá 1533 um að halda vel fornan sið og átrúnað hafði ríkisráðið nerska staðfest, sem þá hafði ríkisstjórnina á hendi og því hafði konungsvald, svo að hún var svo gild lög sem framast mátti verða. Hana gerði konungur sér alt far um að fá landsmenn til að ónýta með því að samþykkja Ordinanziu hans, og þegar hann gat ekki feingið þá til þess á löglegan hátt, þá sendi hann herskip til landsins til að *neyða* þá til þess. Hærra brot á hinum forna sáttmála af konungs hendi en kúgun við landsmenn gat ekki til verið. Konungur gripur til átastefninga, sem sáttmálinn bannar gjörsamlega. Konungur tekur undir sig dómlaust eignir Ögmundar biskups og lætur rupla og ræna í landi, er einga allsherjar vopnamótstöðu veitir, og hann taldi sjálfur að stæði undir sinni vernd, og hann vonar jafnvel svo góðs til guðs í farreglum þeim, sem hann setur herskipunum,

* Bisk. II, 462—471.

er hann sendi til Íslands 1551 til þess að taka Jón Arason, að þeim mætti auðnast að fá einhvern ránsföng* í þeirri ferð. Að hann rúði hér klaustur og kirkjur var svo sem auðvitað, því að hann gekk eins og logi yfir akur yfir kirknaeignir um öll sín ríki. Konungur lýsir Jón biskup Arason gríðlausan og útlægan og skipar að taka hann og *fiara sér*. Það var svo sem ekki af konungs hendi verið að spyrja að því, hvað væri lög í þeim efnum hér á landi, eða hvort það ætti ekki að stefna honum fyrir dóm hér í landinu sjálfu, rannsaka málið, og dæma það síðan. Þegar búið er að taka Jón biskup og sonu hans lýsir Örmur lögmaður Sturluson biskup og hans menn „undir míns herra kongsins frið og gríð“ eptir því fremsta og frekasta sem hann mætti með lögum gera, og dæmir síðan með tylftardómi alt þeirra mál til næsta Öxarárþings**. Og lögmansdóm mátti einginn rjúfa, nema konungur með *bestu manna ráði*, „þeirra sem á eru landi vóru“. Ofan í dóm og friðlýsing lögmans lætur svo Kristján skrifari og þeir, sem með honum réðu, taka af biskup og syni hans, og unnu þar með að lögum fult óbótaverk. En ekki hrærði konungur legg né lið til þess að hegna þessum mönnum, sem landslögin sögðu dræpa. En þegar Kristján skrifari svo var veginn af Íslendingum, eptir að hann hafði gert sig að dauðamanni, þá

* Í „Seeartickel als den Schiffuolck vnd krigsleuten gegeben nach Jssland abgefertigt“, útgefnum af konungi 9. Apríl 1551 í Flensborg, stendur þetta meðal annars (Ríkisskjalasafn Dana, Tegn. p. alle Landene III, 319—324):

(7) Zum Siebenden, ob es sach were, das gott der Almechtige vns ein beuthe von vnsern feinden zufugte soll solch gut vnuorrugkt hieher nach Coppenhagen gefurt vnd daselbst, nach altem gebrauch vnd gewonheit, gepartett vnd gebeutett werden

(8). Zum achten, so solle vnser Amiral der oberste von vnser beuthe den Zehenden pfennig vnd von des gemeinen mans beuthe, sie werde zu wasser oder lande gewonnen (*rétt*: gewonnen eða genommen), auch der zehenden pfennig haben

(12). Zum zwollfften, welche beuthe von vnsern Amiral obersten vnd hauptleuten zu lande genohmen wirtt, die soll die helffte vns vnd die helffte dem gemeinen manne zugestellt werden, desgleichen zu wasser, auch also, wie vorgeschriben stehett.

(13). Zum dreyzehenden, so soll aller Brandtschatz so gewonnen, zu wasser oder lande, von vnserm Ammiral ingenohmen ohne mittel vns zugestellt vnd vleissige rechnunge daruon gethan werden.

** Bisk. II, 458—461.

voru banamenn hans eltir á röndum eptir konungsskipan og dæmdir ó-bótamenn og geingið ríkt eptir þeim framkvæmdum af konungsveldinu*. Og dæmi nú hver sem vill, hver maður Kristján konungur þriðji hefði verið, ef yfir hann hefðu átt að ganga íslensk lög og dómur hér á landi.

En um ránsfeing þann, er þeir Axel Juul og Kristofer Thronðsson höfðu upp úr þessari för, eru til óræk gögn, því að konungur gaf þeim kvittun fyrir ránsfénu 17. Okt. 1551 um haustið, þegar þeir voru komnir aptur úr ferðinni**. Er í því kvittunarbréfi tekið skýrt fram, að alt það silfur og dýrgripir sé frá *Hóladómkirkju*, *Munkahverárklaustri*, *Möðruvallaklaustri* og *Þingeyraklaustri*. Er silfur þetta talið svo í bréfinu: „1 Hinrickus nobel, 7 gullgyllini, 6 Deventergyllini, 1 gullkaleikur með patínu, 1 monstrantium (skrin undir guðs likama) með 8 glerplötum, 1 nýr gyltur kaleikur og patína, 93 dalir og 6 skildingar lybskir, 3790 lóð silfurs, 3 silfurbúnir baglar úr rostungstönn, 3 „kalkonskar“ hnetur silfurbúnar og 1 að auki búin með eiri. Af þessu hafa þeir afhent, í fyrsta lagi það, sem þeir hafa feingið oss *sjálfum* í hendur: 1 gullkaleik með patínu, 1 monstrantium með 8 glerplötum, er vo 66 lóð, 1 nýr kaleikur gyltur með patínu, 3 silfurbúnir baglar úr rostungstönn, 3 „kalkonskar“ hnetur silfurbúnar og 1 að auki búin með eiri. Sömu-leiðis afhenda þeir vorum kæra rentumeistara *Eskeld Oxé*: 1 Hinrickus nobel, 7 gullgyllini, 6 Deventergyllini, 93 dali og 6 sk. lybska, 3676 lóð silfurs. Sömu-leiðis höfum vér og skipt við þá á 48 lóðum silfurs að *Kölnararvíkt*, sem eptir stóð hjá þeim, en þeir höfðu meðtekið það í dölum og eptir norrænni vog. Sömu-leiðis höfum vér og unt og gefið fyrrgeindum Axel Juul og Kristofer Thronðssyni 1 silfurkönnu, 1 silfurskál og 2 eirstaup, sem ekki er talið með í fyrrnefndri upphæð. Og þar með er reikningsskapur þeirra uppá meðtöku téðra tekna þeirra hins vegar klár og útkljáður og þeir einskis þar af frammar skyldugir eptir hljóðan skrár þeirra og reikningsskapar. Item hafa þeir og nú afhent oss 37 $\frac{1}{3}$ merkur af skírum eiri, sem þeir höfðu feingið frá fyrrnefndri dómkirkju og klaustrum“.

Reikni nú þeir, sem það girnast, hvað mikið það, sem hér og að

* Sbr. MKet. I, 313—318.

** Ríkisskjalasafn Dana, Reg. paa alle Landenae, V, 126. Prentað í Kirkju-sögu Finns biskups IV, 252—253.

framan er talið, að konungi áskotnaðist hédan af landi með ráni og yfirgangi á siðabyltingartímunum, muni vera í þeim peningum, sem nú gilda.*

* Skrá um fasteignir þær, er konungur tók undir sig eplir Ögmund biskup, Ara lögmann og sira Björn Jónsson er prentuð í safni til sögu Íslands I, 126—128, 127—131. Sbr. Biskupasögur II, 275—276.

Skuldbindingarbréfið á Oddeyri 15. Júní 1551.

Á íslensku.

[Eptir dómabók skrifaðri hér um bil 1608].

Hollustueiður Íslendinga fyrir norðan og vestan við kong Kristján þann þriðja og hans son Friðrik þann annan með því nafni.

Vér eptirskrifaðir menn herra Ólafur Hjaltason [fullmektugur biskup og superintendens í Hólastikti eptir mins hogbornasta herra kongsins maiestat og náð fullmektarjáyrdi og samþykki almúgans á Íslandi lærðra og leikra,* herra Thumas ábóti Munkapverár Eiríksson, Sigurður Jónsson officialis og beneficiatus Grenjaðarstaðar, síra Björn Gíslason forstandari Möðruvallaklaustrs, Gottskálf Jónsson officialis, síra Torfi Jónsson í Saurbæ, Jón Mattheias-

* [biskup og superintendens út í Hólastikti, danski frumtextinn.

Á dönsku.

[Frumrit í Ríkisskjalasafni Dana, Isl. & Færöe 34. — Afskript í JSig. 372. 4te. — Prentað í Kjöbenhavns Selsk. Skrifter VII, 90—93].

Menighedens for norden och wesen wdj Hole Stigt paa Jssland Hyldings breff. giffuit Koning Christian och hans Søn Hertugh Friderich.

Wij efftherskreffne Oluff Hialthason Byscob oc Superintendens wdj Hwole Stygt. Thomas Ericksson abbett wdi mwncketweraa kloster. Sygwrðth Jonsson official tiill Gronrastad Biøiorn Gyslesson tiill Mødruwel klosther. Gorskalc Jonsson official Thorffue Joensson tiill Swrby Joen mattiasson tiill Bredebolstedt. Lopter pethersson tiill widetolstunge. Hogne pethersson tiill Hoskildstedt Magnus gudmindsson tiill Guddall Gudmynd Biørnsson tiill Fagrenes oc Stole eynersson tiill meelffeldt

son á Breiðabólstað, síra Loptur Pétursson í Viðidalstungu, síra Högni Pétursson á Höskuldsstöðum, síra Magnús Guðmundsson í Guðdölum, síra Guðmundur Björnsson í Fagranesi, síra Stulli Einarsson á Mælifelli, sóknarprestar í sama biskupsdæmi, Ormur Stullason lögmenn norðan og vestan á Íslandi, Þorsteinn Finnbogason, Þorleifur Grímsson, Páll Grímsson, Þormóður Arason, sýslumenn, Jón Magnússon, Ormur Jónsson, Einar Brynjólfsson, Magnús Bjarnarson, Gísli Hákonarson, Gísli Jónsson, Þorsteinn Simonarson, Þorbergur Bessason, Eyvindur Gunnarsson, Hallur Egilsson, svarnir lögréttumenn, Nikulás Þorsteinsson, Fúsi Þorsteinsson, Grímur Þorleifsson, Magnús Jónsson, Brynjólfur Jónsson, Pétur Einarsson, Þórður Pétursson, Þorgrímur Guðmundsson og Tumi Þorgrímsson, hér með allir frómustu menn lærðir og leikir, með öllum almúganum búandi fyrir norðan og vestan á Íslandi, í Hólabiskupsdæmi, gerum öllum viturligt með þessu voru opnu bréfi fyrir oss og vora erfingja og eptirkomendur fædda og ófædda, að eptir því almáttigur guð með sinni guðdómlegri náð og fyrirsjá, utan alla blóðsúthelling, hefur nú afstílt og niðurlagt þann skaðlega

Szom Sogneprestere ere. Oermer Stolasen Laagmand Thorsten fonbosson Thorloff Grijnsson. poffuill Grymsson. Tormod aresson Szom Sytzelmenndt ere. Joen Magnussen. Oermer Jonsson. Eyner Bryndelsson Magnus Biörnsson Gysle Hogensson. Gysle Joensson Thorsten Semonsson. Thorberck Bessesson. Ewinder gundersson Haedler Eyeldsson Szom sworne Lauretismend ere. Nicolaus thorstensson. Fwess Thorstensson. Grym thorlosson Magnus Jonsson Brynnyld ionsson petther eynersson Thorndt pethersson Thorgrym gudmindsson oc thome thorgrymsson mett Menнге Bønder oc almoe Heer paa yslandt foer Norden oc westen wdi Hole Boendis Giøre alle vittherligt oc kiendes met thette wort obne Breff. foer oss wore arffuinge oc efftherkommere. Att effther thy then almectigste Gwdt aff syn Guddomelige Nade oc forsyffuen wden Stort Bloedtz wdstyrtningh Haffuer nw affstylth oc nederlagdt thette Skadelige wprøer. wenighedt oc tuedracht Szom heer paa landit formedelst then whørssom. wgudelige oc affalden Byscob Joen Hans Szønner oc Anhenger en tiid langh (thetzwēer) werit Haffuer Szaa oc effther thy Stormectigste Hogbornne fursth oc Heer Her

uppsteyt, ósamþykki og tvídrægni, sem á landinu var, sérdeilis af þeim óhlýðna biskup Jóni og hans sonum og tilheingjurum nokkra stund, þess verr, verið hefur, en eptir því sá stórmektugasti höfðingi herra Christjan Friðriks-son, Danmerkur, Noregs, Vindlands og Gautlands kongur, vorra allra náðugasti herra og kongur, hefur nú af kristilegri mildi og svo sérdeilis unnustu og náð sparað og þyrmt þessa heila lands innbyggjurum, svo að hans V(erðug) K(onglig) M(aie-stet) með þessu sínu voldugu stríðsfólki hér nú á landinu, svo vel fyrir sunnan sem norðan, högmektugustu heit aurlaugskipa flota innsent hefur oss og vorar konur og börn og góz eptir vorri forþéna að straffa, sömuleiðis eptir því að þetta sama fyrr-nefnda vort fósturland Ísland hefur jafnlega og af gamalli tíð legið og heyrt og enn nú er liggjandi undir Noregs krúnu, fyrir hverja sök og skuld, að vér höfum lofað og svarið og hylt þessum tveimur hans náð-ugasta konglig maiestat bifalningsmönnum hér á landinu nú með sama konglig maiestat máta innsenda, sem eru erligir og velburðugir menn Kristofor Trundsson höfuðsmaður til Epel-

Cristiann Koningh Fredericks Szønn Dannemarkis Norigis Wendis oc Gottis Koningh Hertugh wdj Slessuigh Holsthen Stormarn oc Dytmersken Grefue wdj Oldenborigh oc Delmenhorst woris aller Nadigste Koningh oc Heer haffuer nw aff Cristelige myldhedt Szaa oc aff Sønderlige Gunst oc Nade. Spaert oc forskonit oss. woris Høstruer oc Bøørn. oc thetthe Hiele landz indbøggere ycke offuer oss eller thennom at-haffue ladit Straffuit (effther thenne woris Store Brøst oc forsemlse) met thette Hans Nadis Koninglige Maiestatz welighe Krigsfolck nw heer paa Landit Szaa well Szönden som Norden landz med Syn Koniglig Hogmectighedtz orlogs Skibsflode Nw indskickit Szammeledis effther thy Thetthe forbenefnt woris federne Landt ysslanndt haffuer Stedtz oc aff Arildtz tiidt Legith oc Hørdt. oc endt nw er eth tiilhengende Lymoedtt wnder norgis Rügis Krone. watskyldt. Tha haffue wij Loffuit. Hwldit. oc Sworit paa Hans Nadis Koninglige Maiestatz wegne thesse tuende Hans Nadis Ko: Ho: Beffalingsmendt Hiid tiill Landit met same Krigsmacht nw indskicket Szom er Erlige oc welbyrdige mend Cristoffer trwnds-

holts* (og) Axel Jul til Villþorp** upp á hans velburðugheits konglig maiestat hogbornasta vegna, í svoddan máta, að vér lofum vorra vegna, svo og alls landsins innbyggjara vegna, andligrá og veraldligrá, þeirra sem nú fæddir eru eða hér eptir koma, og nú með þessu voru opnu bréfi lofum, sverjum, bepliktum oss upp á vora trú og þeirra kristiliga trú, æru og sáluhjálþ, og svo upp á vort líf og góz, að vér viljum og skulum vera og blifa hogmektugasta vorum allra náðugasta kong Christjan Friðrikssyni, svo og stórmektugasta, högbornasta första og herra Friðrik útvöldum kongi til Danmerkur og Noregs, Vindlands og Gautlands et cetera, hans kongligs maiestats kæra syni, svo og þeirra réttum eptirkomendum kongum í Danmark og Noregi, hverjum eptir annan að eilífu hollir, trúir, heyrugir, undirgefnir og fylgaktugir, þeirra konglig maiestats bezta og gagn að gera og vita, svo og þeirra ógagn og skaða með allri vorri yztu makt og megni af vanda og aptur halda, sömuleiðis aldri hans konglig maiestat affalla eður frá víkja,

* danska frumritið; Epelholms, ísl. textinn.

** = Willistrup.

son Höffuitzmand tiill Ebbelholt og Axel Jwll tiill willistrup Huldskab mandskab Eedth. oc troff thienist. wdj Szaa made at wij wijdt Krafft oc macht thette wort obne Breffuis oc Segell paa wore egne saa oc Meniige Landssens Indbøggers wegne heer foer Norden oc westen. engen wnderthagenne andelige eller werdtstlige aff them nw føedt ere eller Heer effther kome skulle tiill euige tiidt alle endrechteligen oc huer ij seer. mett Handth. Mwndt oc Hierthe. Loffue. Swere oc forpligte oss paa woris oc thieris Cristelige troff. Ere oc Seels Salighedt Szaa oc wijdth Lijffuits oc Guotses forthabelse. wden all wndskildinge eller Hielperede at ville oc Skulle were oc Bliffue Hogbemelth woris aller Nadigeste Koningh oc Heer. Koningh Cristiann. Koningh Fredericks Szððn. Thessligeste Stormectigste Hogborne Furste oc Heer. Heer Frederick wduald Konningh tiill Danemarck oc Norigh Hertugh wdi Slessuigh Holsthen Stormarn og Dytnersken Greffue wdj Oldenborigh oc Delmenhorst Hans Nadis Ko: Maiestat. Kiere Szððnn Szaa oc theris efftherkomere Koningher wdj Danemarck oc Noriigh en effther then anden tiil Euige tiidt. Hwldth oc troeff. Høriighe oc Lyduge. wndergiffuene oc felligactuge. theris Koningliger Maiestat Besta oc

hvorki af velmakt né þreingingu, eigi heldur fyrir vináttu, lokkan eður kúgan eður fyrir nokkra aðra höndlan eður meðul, hvort sem það er mót eður með. Svo sannarlíga hjálpi oss guð og hans heilaga orð. Til framar meiri vitnisburðar og betri forvörunar að þessi fornefnd vor og almúgans Íslands innbyggjara norðan og vestan á Íslandi í Hólabiskupsdæmi hylling stöðug og óbrigðuglig með öllum sínum orðum og punktum og articulis að eilífu og óbrigðugliga haldast skuli og vér af öllum frómustu landsins innbyggjurum beðnir og bifalaðir og fullmakt gefin upp á allra þeirra vegna hverjum og einum í sínum stað, heingjum vort innsigli fyrir neðan þetta vort opið bréf, gefið og skrifað á Íslandi [á Oddeyri í Eyjafirði mánudaginn næste eptir Sancti Barnabe apostoli, sem er fimt- anda dag Junij mánaðar árum eptir guðs burð 1551*.

* [eptir danska frumritinu; á Odd- eyri 20. dag Junij Anno 1552, ísl. textinn gamli.

gaffnn at Ramme oc wyde Szaa oc theris aergisthe oc Skade aff all woris yttherste macht oc formuge at affwende oc tiillbageholde. Aldrige nogne theris Koninglige Hogmecthighedt at affalde eller fraa wijghe Huercken formedelst nogen woldt eller macht ther oss kunde fraatrengte Ey helder wydth Gwnst. lockelse eller Beuegning eller formedelst nogett andet mytdell ther oss mett eller emodt were kanndt Szaa Sandingen Hielpe oss Gwdt allermectigste oc sijtt Helige ordth. Tiill thetz ýtther mere wyndisbyrd oc Bedre foruaringe. at thenne forskreffne woer oc menuge ýsslandz Jndbyggers Eedth oc Hýldyngh heer for Norden oc westen Boendis. faest oc wbrödeligen wydt alle Syne ordt punchter oc artyckler wdj alle made effther somm forskreffuit stander tiill euige tiidth wfforkrenckelige holdis skall Ere wij forskreffne presthemd laugmand Sytssellmendt laagretismendt med andre Besthe oc frommeste mendt tilbedet oc aff alle forneffnte Lands Jndbøgere Beffalit oc fwldt macht giffuene paa voris egne oc alle theris wegne athenge woris Jngssegell oc Sigenether neden thette woris oc theris obne Breff Szom Giffuit oc Skrifuit er Heer paa ysslandt paa Odderööre ij Ööffiurth Then Mannndag nest effther sanctij Barnabe apostolj Szom er femthende dagh Junij Manith aar effther Gudtz Byrd mdl paa thet fursthe.

Eiðstafurinn á Oddeyri 15. Júní 1551.

[Landsbókasafn 69, 4to bl. 125, skrifað um 1640. — Landsbókasafn 72. 4to bls. 166—67, með hendi síra Jóns Haldórssonar í Hitardal c. 1720. — Prentað í sögu Magnúsar prúða, Kh. 1895, bls. 60—61.]

Eiður almúgans á Oddeyri.

T(íl) p(ess) l(eggur) p(ú) h(önd) á h(elga) b(ók) og [p(vi)* s(kýtur) p(ú) p(inu) m(áli) til g(uðs)** að eptir þeirri hylling, sem gerð og samþykkt var á*** Oddeyri af hinum skilrikustu mönnum, lærðum og leikum, sver eg vorum allra kærasta, náðugasta herra og kongi, kong Christjan Freðrikssyni, Noregs og Danmerkur kongi, og hans kæra syni Freðrik, útvöldum kongi, til**** Noregs og Danmerkur, að vera hollur og trúr undirsáti með ráð og dád og***** allri lýðskyldu, og afvenda allan þeirra skaða og fordjarfan, leynilega og opinberlega, og aungvan þann styrkja, sem þeirra vilja mótfall veita, hvorki með orðum né verkum. Og svo hjálpi þér guð og hans heilaga evangelium.

* mætti og lesast: p(annig). ** [það segir þú til guðs(!) 72. *** í 72. **** b. v. 72.

3.

Skuldbindingarbréf á Alpingi 30. Júní og 1. Júlí 1551.

Á íslenzku.

[Frumrit í Ríkisskjalasafni Dana Isl. & Foröe 35. — Afskript í J. Sig. 372 4to.]

Vér undirskrifaðir herra Mar-teinn Einarsson biskup og sup-erintendent í Skálholtsbiskups-dæmi, eptir mins högbornasta herra kongsins maiestate og með fullnaðarjáyrdi og samþykki al-múgans á Íslandi lærðra og leik-ra, herra Snorri Hjálms-son, Einar Árnason, Árni Arnórsson, Gisli Jónsson, Jón Þorleifsson, Björn Ólafsson officialis, Jón Bjarnason, Oddur Haldórsson, Einar Ólafsson, Freysteinn Grims-son, Eyjólfur Grímsson, Jón Ein-arsson, Sveinn Jónsson og Jón Haldórsson beneficiati og sókn-arprestar Skálholtsbiskupsdæmis, Erlendur Þorvarðsson lögmann sunnan og austan á Íslandi, Páll bóndi Fúsason á Hlíðarenda, Eggert Hannesson, Jón Þorvarðs-son, Jón Björnsson, Filippus Run-

Á dönsku.

[Frumrit í Ríkisskjalasafni Dana Isl & Foröe 36. — Afskript í J. Sig. 372. 4to.]

Hyldings breffue paa koning Christian och Hertug Friderich aff Menigheden Sönden och östen paa Jsland.

Wij effther screffne Martin Einarsson Superatennndens och biscop vdj skalhols stigt Snore Hialms-son ij Holte Einar enars-son(!) ij vattanes(!) Arne arnesson ij Hetterdal gislæ ionsson ij saler-dall Joen torlaffsson ij gufu-dall biörn olafsson ij stadt ij Grindeuig officiales Joen biörn-esson ij Odde. odder Haldors son ij bee Einar olaffsson ij gordan frösten grimsson ij staff-holte. Eiolffer grimsson ij mal-um. Jon einarsson ij gerdum Simon ionsson ij Kalffholte oc Jon Haldorsson ij øre Bene-ficiarj oc Sogne prester ij skal-

ólfs-son, Arni Gislason, Ormur Jónsson, Jón Jónsson í Bæ, Hallur Ólafsson, Þorleifur bóndi Páls-son, Daði Guðmundsson, Brandur Einarsson, Sigurður Oddsson, Ari Jónsson, Björn Jónsson, svarnir lögréttumenn, hér með allir frómustu menn lærðir og leikir, með öllum almúga búendum fyrir sunnan og austan á Islandi í Skálholtsbiskupsdæmi, gerum öllum viturligt og meðkennunst með þessu voru opnu bréfi fyrir oss og vora erfingja og eptirkomendur, fædda og ófædda, að eptir því að almáttugur guð af sinni guðdómlegri náð og forsjá utan alla blóðsúthelling hefir nú afstillzt og niður lagzt þann skaðlega uppsteyt, ósamþykki og tvídrægni, sem hér á landinu, sérdeilis af þeim óhlýðna, óguðlega afgeingna biskup Jóni, hans sonum og tilheingjurum nú nokkra stund, þess verr, verið hefir; nú eptir því að stórmektugasti heyg- borni forstjóri og herra, herra Christian Friðriksson Danmerkur, Noregs, Wendis, og Gottis konungur, hertug út í Slessvik, Stór-meren, Hollstenn, Dytmerskenn, greifi í Oldenborg og Delmenhorst, vor allra náðugasti herra og kongur, hefir nú af kristilegri mildi og svo sérdeilis gunst og náð sparað og þyrmt þessa lands innbyggjara, svo að hans náðar-

holdts biscopsdomen etc. Elender torualdsson lagmann sonden oc osten paa islandt Pouel bonde fuseson. eggertt Hansson aff vapn. Jon bonde torualdsson. Joen bonde biörnsson. Dadj bonde gudmansson. philippus rannolfs-son arne gislason orñ ionsson Jon bonde ionsson Hallar olaffs-son torleffuer paelsson brander einarsson sigurder odsson aruid ionsson oc Biörn ionsson sornelage-rettismenndth med meninge bön-der oc almwe for sònden oc østen paa islandt giøre alle viderligt oc kendis med thette vortt opne breff for oss oc vore arffuinge oc efftherkommere. at effther thij then almectuste gudt Haffuer nu aff sinne gudommelig nade oc forsywnn vthen stortt blodtz vt-stórting affstildt thette scadelig oprør tuedract oc venighet som nu paa islandt formedelst then vhorsoñ vgudelig oc affaldne biscop Joen aruitsson fòr norden oc hans twende sønner Aruidt oc biørñ oc thieris tiilhengere en tiid langh (thiiss verre) varett Haffuer. thisligest effther thij stormectuste høgborne første oc Herre Herr Cristiann Danmarkis Norgis vendis etc. Koningh Hertog vdj slesuigh Holstenn stor-marnn oc Dittmersken Greffue vdj oldenborg oc delmenhorst etc. wor alder kiæreste nadigste herre

full konglig Maiestet með þessu sínu voldugu stríðsfólki hér nú á landi svo vel fyrir sunnan sem fyrir norðan með sínum högmektugustheitt orlogsskipa flota innsent, ekki hefir oss, vorum konum, börnum og gózi eptir vorri forsóman látið straffa, sömuleiðis eptir því að þetta sama fornefnda vort fösturlund Ísland hefir jafnlega og af gamalli tíð legið og heyrt og enn er nú eitt til liggjandi liðamót undir Noregs krúnu, fyrir hverja skuld, að vér höfum lofagt, svarið og hylt þessum tveimur hans náðugasta konglig Maiestets bifalningsmönnum hér á landinu nú með sama krigsmakt innsendum, sem er ærlegan og velburðugan mann Otta Stígsson föeta og befalningsmann yfir Ísland; Geirmund Þorbernsson skipshöfuðsmann upp á Davíð, upp á hans náðeste konglig Maiestets heygbornasta vegna, í soddan máta, að vér og vorra vegna, svo og alls landsins innbyggjara vegna, andlegra og veraldlegra, þeim sem nú fæddir eru eða hér eptir koma kunna til eilífrar tíðar hér fyrir sunnan, og aungvum undanteknum, allir með einu samþykki, hver fyrir sig með hönd og munn og hjarta, svo við kragt og makt þessa vors opna bréfs lofum, sverjum og bepliktum oss upp

och Koningh Haffuer aff cristelig milhedtt saa oc aff sinderlige gunst oc nade spardt oc forskonnett oss vores Høstruer börnn oc gutz oc icky effther vores forsømmelssæ oc brøst met thette Hans nadige koninglige M^{ts} vel-duge Kriigsfolck ladit straffett som nu saa well Norden som sønden lands met sijne koninglig Hogmectughedz orlogs skiffue indskickett ere. sammeledis effther thij thette vores fædernælandt islanndt haffuer stedtz oc aff arildz tiidt legett oc hørtt oc end nu er ith tiilhengende leedmoedtt watskildt fraa norgis kronæ Tha haffue wij alle med mennige lanndzens indbiggere Her for sønden oc østen paa vores egne voris arffwinge oc efftherkommere fødde oc vfødde andelige oc verdzlig alle thieris vegne loffuit Hyldiigt oc soretth Thiisse Hanns nadis Kongelige M^{ts} fuldmectuge befallingsmenndt paa Hañs nadis koninglige Høgmectughedz vegne som ere erlig welburdige menndht Otte stigsson oc germunndth Suenske Huldscap mandskaff eedt oc tro tieniste vdj saa made att wij nu med krafft oc macht same wortt opne breffues vidt voris cristelige tro æræ seell oc salighet saa oc vidt liiff æræ seell oc gotzes for-tabelssæ loffuer swerer oc for-

á vora og þeirra kristilega trú, æru og sáluhjálpi, og svo uppá vora lífs, æru og góð tapan, að vér viljum og skulum vera og blífa högbemeldte vors allra náðugasta herra konglig Maíestet konung Christiern. konungs Friðriks son, svo og stórmektugasta heygborna forsta og herra herra Friðrik útvöldum kong til Danmark og Noreg, hertug út í Slesvík, Holstenn, Stormarenn og Dittmerskenn, greifi út í Oldenborg og Delmenhorst, hans náðar kongligrar Maíestets kæra son, svo og þeirra réttum eptirkomendum kongum í Danmörk og Noregi hverjum eptir annan að eilífu hollir og trúir, heyrugir, undirgefnir og fylgaktigir, þeirra konglega Maíestets bezta og gagn að gera og víta, svo og þeirra ógagn og skaða með allri vorri ysterste makt og megni af vanda og aptur halda, sömuleiðis aldri hans kongleg Maíestet af falla eða frá víkja, hvorki af velmakt né þraungingu, eigi heldur fyrir unnustu, lokkan eður kúgan eða nokkra aðra höndlan eða midel, hvort sem oss er það í móti eða með. Svo sannarlega hjálpi oss guð og hans heilaga orð. Til frammar meiri vitnisburðar og betri forvörunar, að þessi fornefndi vor og almúgans Islands innbyggjara sunnan og austan í

plícte oss alle og Huerr íj seer met Handedt mundt og Hierte att uille og skulle være og bliffue Hognbemelt koninglig M^{tt} Koningh Cristiann Koningh fredericks sön vores aldernadiste herre og Koningh. saa og stormæctuge Högborne første og Herre herre Fredrick wdualdt Koningh tiill Danmarck og norge hertog vdj slesuig Holstenn stormarnn og Dittmersken Greffue vdj Oldenborg og delmennhorst etc. hans nadige Koninglige hogmecktughedz kiere elskelig sön saa og thieris efftherkommere Koninger til Danmarck og Norge etc. en effther anden tiill euig tiidt. hòrug og liduge vndergiffne og følgeactøge synne koninglige M^{ts} gaffn og beste att uide og ramme. thieris argest og schade at affwende og forhindre. og aldrig sijenne koninglige M^{tt} at affalde eller fraa vige Huercken formedelst macht eller offuerualdt løckelssæ eller beuegningh. eij heller for nogen anden handell eller middel ther oss met eller emodt være kan saa santt helpe oss gudtt og sijtt helge ordth. Tiill yttermære stadfestningh vittnisbirdt og bedre foruaring at thenne forneffnte eedt og Hylding aff oss voris arffuinge andelighe og verdzlige fødde og vfødde fast og vbrødelig tiill euig tiidt Holdis schall vdj

fyrir nefndu Skálholtsbiskupsdæmi eið og hylling staðug og óbrigð-anleg með öllum sínum orðum, punctum og articulis að eilífu óbrjótanliga haldast skal, erum vér af öllum saman fornefndum landsins innbyggjurum tilbeðnir, bifalaðir og fullmakt gefin upp á allra þeirra vegna hverjum og einum í sínum stað að heingja vor innsigli og signet neðan fyrir þetta vort og þeirra opið bréf gefið og skrifað hér á Íslandi á Þingvelli þriðjudaginn næsta eptir Petri et Pauli apostolorum, sem er hinn xxxde dagur Júnij mán-aðar árum eptir guðs burð mdlj.

alle synne ordt puncther oc articler oc vðj alle made effther som forneffnte stander er vij tilbedtt beffallett oc fuldt macht giffuit. af mennige lañdzens Indbiggere her for sñnden oc östen paa voris egne oc alle thieris vegne at henge voris ennttzeagl oc Signetther Neden thette wortt oc thieris opne breff giffuit oc skriffuit paa axðør altingh onsdagen nest effther sanctorum Apostolorum petri et paulj Daggh Anno etc. mdlj.

4.

Eiðstafur landsmanna á Alþingi 1551.

[Eptir dómabók Jóns skrifstofustjóra Magnússonar, i Fol., bl. 184, skrifaðri c. 1604].

Hollustueiður, sem svarinn var á Alþingi af öllum almúga
Anno 1551, [eptir aftöku biskups Jóns og sona hans.*

Til þ(ess) l(eggur) þ(ú) h(önd) á h(elga) bók og svo s(kýtur)
þ(ú) þínu máli til guðs, að eptir þeirri hyllingu, sem gerð og sam-
þykt er hér í dag á Þingvelli, sver eg vorum allra kærasta og náð-
ugasta herra og kongi, kong Christian Friðrikssyni, Noregs og Dan-
merkur ríkis kongi og hans kæra syni, útvöldum kongi Friðrik
Danmerkur og Noregs, að vera hollur og trúr undirsát og hans
ráð og dáð og allri lýðskyldu, og afvenda öllum þeirra skaða og
fordjarfi leynilega og opinberlega, og aungvan þann styrkja, sem
þeim vill mótfall veita, hvorki með orðum né verkum. Svo hjálpi
mér guð og hans heilagt orð.

* [með annnari hendi en álíka gamalli og hitt.

5.

Eiður Otta Stigssonar, höfuðsmanns og umboðsmanns konungs, á Alþingi 1551, þar sem hann sver að halda íslensk lög og Gamla sáttmála.

[Landsbókasafn 69. 4to bl. 125, skrifað um 1640. — Prentað í sögu Magnúsar prúða, Kh. 1895, bls. 61].

Eiður Otta Stigssonar og Eggert(s) Hannessonar.

T(il) þ(ess) l(eggur) þ(ú) h(önd) á h(elga) b(ók) og svo s(kýtur) þ(ú) þ(inu) m(áli) til guðs, að þú skalt *halda hvern mann við lög og rétt, ríkan sem fútækan, eptir því sem Noregs konungar hafa oss játað, og samþykkt hefir verið millum náðugasta herra kongsins og þegnanna hér á Íslandi, sem réttum hirðstjóra ber að gera og Íslands lögmanni að halda. Svo hjálpi þér guðs orð og heilaga evangelium, sem þú satt segir, gramur ef þú lýgur.*

XI.

Alþingissamþykkt frá 1588 um það, að landsmenn skuli halda og dæma eftir gömlum íslenskum lögum, og þeim einum konungsbréfum, sem landsmenn hafa samþykkt.

Þó að ríki konungs magnaðist við siðaskiptin á ýmsa lund, var það þó föst regla eftir sem áður að eingar almennar fyrirskipanir konungs höfðu lagagildi hér á landi, nema því að eins, að Alþingi hefði lagt samþykki sitt á þær. Það var og því meiri ástæða til þess fyrir landsmenn að gæta sín í þessu efni sem konungsvaldið gerðist nærgaungulla og biræfnara, einkum til þess að auka sína eigin hagsmuni. Allir megal vita að Stóridómur frá 2. Júlí 1564 hafði upptök sín frá konungi* til þess að gera sem flestar sakir að óbótamálum og auka þar með sem mest sektafjárgjöldin til sín, því að nú hafði hann tekið undir sig allan sakeyri, sem áður féll undir kirkjuvaldið. Alt atferli konungsvaldsins og umboðsmanna konungs var svo, að það gat haldið landsmönnum vakandi, að hafa andvara á sér, og eru mörg rök til þess að menn hafa fundið til þessa og margsinnis á talið það. Á Alþingi 1576 er meðal annars gerð merkileg samþykkt „um hversu landið mætti haldast í sínu frelsi við góðan rétt og lands lög, með innbyggjaranna nytsemi á móti ágangi og nýjungum óráðvandra manna, að lögin og landið taki ekki frammar skaða, heldur í sínu fornu formi og skikkan einatt meir og meir mætti inn aptur sett verða, og hvað haldið verður um þá, er þetta forsóma eður hér á móti vilja (sig) setja eður hindra“ (Safn til sögu Íslands II, 222). Og í bréfi frá Alþingi 1579 til Friðriks konungs annars er meðal annara greina beint heimtaðir íslenskir sýslumenn, samkvæmt Gamla sáttmála „þeir sem væri réttlátir og óágjarnir, og þó miskunsamir við fátækan almúga, innlendir en ekki útlendir, eftir vorum lögum og gömlum friðheitum. . . . Sömu-leiðis og klaustranna haldarar væri hér innlendir, svo eigi dragist öll

* Safn til sögu Íslands II, 368 ff.

afgipt og ábati burt héðan af þessu landi, krúnnunni og kongdóminum til mikils skaða“ (Safn til sögu Íslanda II, 227).

Milli þeirra Jóns lögmanns Jónssonar og Guðbrands biskups voru jafnan miklar ágreiningar. Lögmanni þótti biskup ráðrikur, en biskupi þótti lögmaður sér erfiður, og sótti því konung til fulltingis sér, og fékk hann til að gefa út ýms bréf bak við lögmann og Alþingi, sem Varnarrit hans bera nóglega með sér*. Er Alþingissamþykkt sú, sem hér fer á eptir afleiðing af þeim bréfagerðum og að nokkru leyti svar upp á þær, og jafnframt skorinorð mótmæli gegu öllu löggjafarverki frá konungs hendi upp á eiginhönd.

Samþykkt þessi er tekin hér eptir: A. M. 58. 8vo bl. 77^b 78 (kver Jóns lögmanns Jónssonar). — A. M. 196 4to bl. 2 ^b, skr. um 1660. — Handritasafn Khafnardeildur Bókmenntafélagsins 315 B 4to bl. 1, skrifað nálægt 1680. Til er samþykktin í fjölda annara gamalla afskrípta.

Alþingissamþykkt upp á gömul lög og ordinanzíuna**.

Anno 1588 var samþykkt af allri lögréttunni, ásamt báðum lögmönnum [Þórði og Jóni***, að vér allir landsins**** innbyggjarar skulu halda oss og dæma eptir gömlum íslenskum lögum og kong maíestets ordinanzíu eður þeim bréfum vors náðugasta herra kongs, sem oss eru send til réttarbóta og friðar, og landið hefir samþykkt og meðtekið.

* Safn til sögu Íslands II, 328—428.

** bætt við eptir 196. *** [bætt við eptir 315. **** 315; lands 58.

XII.

Alþingisdómur frá 1606, þar sem því er mótmælt, að „Garðsréttur“ Friðriks konungs annars frá 9. Maí 1562 gildi sem almenn lög eða skuli gilda hér á landi.

Pétur Brenner, sá sem hér er nefndur, var umboðsmaður hirðstjóra á Bessastöðum um þessi ár, og að visu nokkuð fram á tíð Herluffs Daae eða til 1609 (Safn til sögu Íslands II, 728), og hefir sjálfsgagt haft sýslu í Gullbringusýslu. En dómur þessi sýnir hvortveggja, bæði hvað útlendir fógetar voru fávísir eða skeytingarlausir um íslensk lög og rétt, og svo hitt, að Alþingi vatt nokkurn veginn af sér slíkum lögleysum eða lokleysum og þessum, og er það í góðu samræmi við það, sem segir í umburðarbréfi Þórðar lögmanns Guðmundssonar fimm árum áður, rituðu á Alþingi 1601, er skirskotar beint til Gamla sáttmála: „Í fyrstu, sem flestum er kunnugt, að þetta fátæka land var að öndverðu upp gefið og játað undir Noregs krúnu með nokkru skilorði: *Það fyrsta, að vér værum haldnir við lög og rétt. Það annað, sem vorir kongar hafa játað til forna, að hér í landið skyldi vera íslenzkir lögmenn og sýslumenn, svo lögmálið mætti ekki skeika eptir útlenzkra manna setningum eður siðvenjum*“ (Safn til sögu Íslands II, 231). Mótmæli dóms þessa leyndu sér ekki, þó að kurteislega sé orðað, enda finnast eingi rök til þess, að konungur hafi farið fram á það síðan, að „Garðsrétturinn“ skyldi einu sinni gilda á Bessastöðum. Það er og varla líklegt, að höfuðsmaðurinn hafi þorað að hreifa því efni við konung eptir að þingið hafði gefið þessi svör. — Dómur þessi er tekinn hér eptir bók með hendi Benedikts lögmanns Þorsteinssonar, skrifaðri c. 1720, og er hana að finna í handritasafni Magnúsar konferenzráðs Stephensens á Háskólabókhöðunni í Kaupmannahöfn 59. 4to (bl. 36).

Alþingisdómur 1606*

Um þann dóm, er Pétur Brenner hafði dæmt á Kópavogi um

* Dómarnir eru hér þrír, og er fyrrsögn handritsins að þeim öllum: „Alþingisdómar 1606“.

það fólk, sem í frillulífi félli á kongsins garði Bessastöðum, hvort það skyldi straffast eptir Garðsréttinum eður landslögunum, og með því vor náðugi kongur gefur oss árlega þau náðarbréf, að vér skulum við íslensk lög blífa, þess og annars að Garðsrétturinn hljóðar öðruvíis en íslensk lög hér um; í þriðja máta, að sá langi dómur hefir með oss samþykktur verið og) hljóðar og um sama efni, þá var sú lögréttunnar meining, að þeir vilja kongsins skipan í aungvan máta mótviljaðir vera, og ef kongur sendir það bréf hingað að hann vill, að þessi Garðsréttur sé *einasta* haldinn á hans garði Bessastöðum, þá* vilja þeir hann *þar að eins* lögtaka.

* leiðrétt; þar, handit.

XIII.

Eiðarnir 1649.

Frá eiðatökum þessum er skýrt nokkuð af samtíða annálaritunum. Segir í *Vatnsfjarðarannál* Jóns prófests Arasonar, sem sjálfur var á Alþingi þetta ár, svo frá: *

„Voru eiðar unnir eptir ásetningi yfirboðaranna. Veizlan haldin í xij faðma langri búð, þá reistri, svo hvorumegin borðs í bekkjum máttu sitja nærri 60. Þar var í trómetur blásið. Innan lögrétta var staðið með beygðum knjám og uppréttum iij fingrum. Var þar drukkin skál kongs Friðriks þriðja, og stóðu xij upp senn með vín og sumir með mjöð. Var skotið meðan skálin afgekk. Því næst skál drottningar, þá prinzens, þá ríkisins ráðs. Riddari sat fyrir borðs enda og næst honum sekreterinn. Ei hefur kongs veizla haldin verið hér fyrr. Veizla var haldin minni háttar mönnum í léttari.** Tjöld voru þá á Alþingi nær c og xx eður vel. Komu tvö varnarskip með herraönnum. . . .“

Nokkru greinilegri er skýrsla sú, sem stendur í *Fítjaannál*, og er hún á þessa leið: ***

„Þetta danska skip kom út með Fridirici tertii bréf, sem kongur var orðinn í Danmörk og Noregi eptir sinn sáluga föður, innihaldandi, að landsins innbyggjendur allir kæmi til Alþingis að leggja af sinn trúskapareid, nefnilega biskuparnir báðir, 12 prófastar og prestar í Skálholtssíti, og 6 prófastar og prestar úr Hólabiskupsdæmi, lögmenn báðir, sýslumenn allir og tveir lögréttumenn, og tveir lögskilabændur úr hverri sýslu og einn af Vestmannaeyjum. Voru þessi bréf send strax til allra yfirmanna um landið. Siðar um sumarið kom út höfuðs-

* Landsbókasafn 157. 4to.

** Ogreinilegt í hdr.

*** Landsbókasafn 159. 4to.

maðurinn Henrich Bieleke, norskur herra­mann, riddari til Österaad, rigs­admiral; hafði hann þá feingið landið á forlén­ing, en Jens Soffrensson vék frá. Með honum kom út kongsins secretarius Gabriel Acheley Knudsson til Julerod. Lét höfuðsmaðurinn flytja þrjú koparfeldtstykki með mikilli fyrirhöfn upp á Alþing — vó hvert fyrir sig fjórar vættir — og setja þau á syðri hólmann í Öxará móts við hirðstjórabúðina, sem í þá daga stóð í sunnanverðum stóra hólmanum; hann lét og þar reisa upp stóra búð af trjám með stöfum, bitum og sperrum og yfirtjalda með vaðmálum. Var þá mjög fjölment Alþing, bæði af andlegum og verald­legum, og geingu allir fyrimenn á Pétursmessumorgun til þeirrar stóru búðar, hvar Gabriel Acheley gerði merkilega ræðu, fyrst í latínu og síðan í dönsku, til allra þar samankominna upp á sín erindi, það hann vildi kongl. Mai^{st.} vegna taka hollustueiða af öllum landsins innbyggj­urum. Og sem biskuparnir höfðu honum vegna kennidómsins þar upp á svarað í latínu, en lögmennirnir á íslenzku vegna veraldlegra, geingu allir til lögréttu, og þar aflögðu allir fyrir Gabriel Acheley þessa eiða með knéfalli, fyrst biskuparnir báðir og flestallir prófastar úr báðum stigtunum og tveir prestar úr hverju prófastsdæmi, þar eptir báðir lög­mennirnir, sýslumenn, tveir lögréttumenn úr hverri sýslu og tveir skil­rikir bændur í umboði almúgans, hvert þeir tóku áður heima í héraði; svo og prestar og sýslumenn, sem ei komu, gáfu öðrum sína fullmakt að sverja sinna vegna. Og strax sem eiðarnir voru aflagðir lét höfuðs­maðurinn skjóta þrisvar af fyrrnefndum stykkjum og aptur að þinglausn­um. Hélt hann veglega veizlu í þeirri stóru búð öllum fyrimönnum landsins, andlegum og veraldlegum, og öllum þeim, sem svarið höfðu. Sú veizla stóð alt fram á nótt með hæversklegri hegðan; var ákaft veitt og drukknar skálir, fyrst kongsins, drotningarinnar, prinzens, Dan­merkur rikisráðs og fleiri aðrar; var ætíð skotið þrisvar af stykkjunum við hverja skál, svo Jörgen byssuskytta sagðist hafa skotið það sinn yfir sjötíu skot. Þótti Íslenzkum slíkt nýtt að heyra á Alþingi. Feldt­stykkinn voru strax flutt suður aptur til Bessastaða. Lénsherrann reið af Alþingi norður til Hóla og strax suður aptur og sigldi skömmu síðar. Með honum sigldu Gísli son biskupsins herra Þorláks og Runólfur Jóns­son skólameistari á Hólum, sem varð magister og eptir það rektor í Christiansstad og dó utanlands barnlaus.“

En *Vallholtsannáll* segir svo frá:*

„Þá um sumarið fyrir Alþing kom út H(enrik) Bjelke með höfuðs­manns fullmakt yfir Íslandi; annar herramaður kom út með honum, er

* Landsbókasafn 158. 4to; J. Sig. 44. Fol.

hét Gabriel Acheley, kongsins secretarius, sendur af kongi til að taka hollustueiða af leikum og lærðum. Lét höfuðsmaðurinn hafa búnað mikinn til Alþingis og flytja þangað vín og vaðmál til búðar og gera hana svo stóra, að þar máttu sitja inni meira en 100 manns. Hann lét færa þangað öl, kost og borðbúnað. Var sagt, að alt þetta mundi meir en á 100 hestum. Voru þangað fluttar 3 fallbyssur og nokkrar smærri. Ríðu með þessum herraöðnum til Alþingis 50 menn útlenzkir. Er sagt, að í manna minnum hafi ekki verið svo fjölment Alþing sem þá. Fyrsta daginn eftir það hringt var til lögréttu, fóru fram særin; stóðu herra mennirnir innan lögréttu, en biskupar og prestar á knjánnum á vestra garðinum utan lögréttu, og sóru allir undir eins. Strax þar eftir sóru innan lögréttu lögmenn og allir sýslumenn undir eins, síðan 2 lögréttumenn og 2 bændur úr hverri sýslu, allir undir eins. Að því enduðu var hleypt af 3 fallbyssum. Síðan að þinglausnum var veizla haldin biskupum, lögmönnum, próföstum, prestum, sýslumönnum og lögréttumönnum, og bændum, og öllum öðrum, sem vildu. Var kongsbikar drukkinn og hleypt af 3 fallbyssum, þá hver einn drakk. Þóttist einginn muna þvílíkt viðhaft á Alþingi sem þá. Eftir Alþing reið höfuðsmaður í samför með herra Þorláki biskupi norður til Hóla að skoða landið. Afbeðnir danskir sýslumenn á Alþingi.“

En rækilegast er frá eiðatöku þessari skýrt í riti einu, sem Runólfur Jónsson skólameistari á Hólum og síðan í Christiansstad (d. 1654) gaf út, án efa að undirlagi Henriks Bjelke's, einmitt um þessa eiðatöku, og nefnist *Homagii Islandici lætus Mercurius adornatus humili stilo Runolphi Jonæ Islandi, Hafniæ 1650*. Ennfremur er laung frásögn um eiðatöku þessa í bók einni, er rituð var samtíða, og er eftir *Jens Lauridsen Wolf*. Nefnist sú bók *Norrigia illustrata*, og var gefin út í fyrsta sinn í Kaupmannahöfn 1651, í fjögurra blaða broti, en síðar í átta blaða broti, og er það sú útgáfa, sem hér er farið eftir. Stendur frásögn þessi þar á bls. 232—240. Er það, sem nú fer eftir um stund, ágrip af því helzta, er þessi rit skýra frá.

Til þess að taka þessa hollustueiða sendi konungur til Íslands herra Henrich Bielcke til Ellinggaard, ofursta og riddara, er þá var lénsherra yfir landinu, og Gabriel Acheley Knúðsson sekretera; skyldu þeir af fremsta megni koma öllu til hags í landinu. Eiðataka þessi byrjaðist 29. Júnii undir berum himni á landsþingi Íslendinga, sem hefst árlega á Péturs messu og Páls. Söfnuðust þá helztu menn landsins og umboðsmenn til eiðanna frá héruðum, bæði lærðir og leikir, saman í búð einni mikilli, sem tjaldað var yfir með íslenzku klæði (vaðmáli). Skipuðust biskupar og klerkar í röð hægramegin í búðinni, en hinumegin gagnvart

þeim lögmennirnir og leikmenn. Því næst ávarpaði Gabriel Acheley Knudsson þá á danska tungu á þessa leið:

„Æruverðugu, heiðarlegu, há- og vellærðu biskupar, prófastar og prestar, velvirtu og velvisu lögmenn, sýslumenn, lögréttumenn, bændur og allur almúgi!

Eg efast ekki um, að yður sé það öllum kunnugt, af hvaða ástæðu þér eruð komnir hér saman, og hversu allrahæstum guði hefir þóknast á næst um liðnu ári fyrir tímanlegan dauða að burtkalla þann stórmektugasta konung Kristján hinn fjórða, nú sællar og háloflegrar minningar. Eg vil ekki tala um það, til hve mikils góðs sá sæli kongur hefir unnið af Danmörk, Noregi og skattlöndum þeim, sem þar til liggja, og ekki um það, hversu mikilli sorg dauði hæstnefnds sáluga konungs hefir valdið meðal þegna hans, því að það er að eins til þess að opna og ýfa til blóðs þá undina, sem nú er að eins hemað yfir, og eigið þér hægra með að skilja það og dæma þar um með sjálfum yður en mér er að koma orðum að því. Hann var landsins frómur faðir, hann elskaði guð og hans heilaga orð, og sá orðsins þjónum í báðum rikjunum fyrir riflegu uppheldi. Hann hélt þegna sína með lög og rétt, og hann hefir lagt stórlega mikið í hættu fyrir þá, bæði á sjó og landi; í stuttu máli sagt var hann dýrðingur í drottins húsi, kempa á sjónum og á vígvellinum. Minning hans mornar aldrei meðan menn hafa tungur að tala með og hendur til að skrifa með. En nú hefir sá góði guð ekki viljað, að þessi lönd og ríki skyldu leingur vera höfðingja- né höfuðlaus, og hefir því af mikilli náð sinni látið eptir verða kvist af sömu rótinni, sem er sá stórmektugasti kongur Friðrik þriðji, og gefið oss hann fyrir konung aptur, hvar fyrir hans guðdómlega nafn sé blessað. Tíminn mundi ekki endast, ef eg ætti að fara að tala um þessa konungs miklu dygðir, um kærleika hans til guðs og hans heilaga orðs, og um hina miklu umhyggju hans fyrir velgeingni þegnanna. Alleina viljum vær allir óska þess, að svo sem hann var frómari en Trajanus, að hann þá og megi verða sælli en Augustus. Öllum er það fullkunnugt, sem lesið hafa sagnarit og skynja nokkuð um ríkisstjórn, hverjar breytingar fráfall stórhöfðingja er vant að hafa í för með sér, því að innlend og útlend sagnarit leikra og lærðra eru full af þvílíkum dæmum; menn geta skynjað það hið sama af því einu, hvernig til gekk eptir dauða Alexandri magni, því að þá hrifsaði hver hvað eina af herföngjum hans sem bezt gat, og tættu þeir sundur það volduga ríki, sem hann hafði verið í tólf ár að koma á stofn með stórum erfiðsmunum. En vær höfum ástæðu til að þakka guði það, að hann hefir látið ríkin bera undir réttborna erfingja kongsins, og fyrir það, að einginn útlendingur hefir

lagt þau undir sig. Og eptir því að vor hæstnefndi náðugasti konungur hefir á næst um liðnu sumri verið til konungs tekiuu af innbyggjurum beggja ríkjanna, þá hefir hann verið svo náðugur að gera sínum trúu þegnum á Íslandi kost hins sama hollustueiðs, af því að yðrir forfeður hafa ætið reynzt heyrugir og hlýðugir hæstnefndrar hans kongligrar Maiestets forfeðrum. Og í þeim tilgangi hefir hans konglig Maiestet sent hingað til yðar veleðla og velburðugan herra Henrich Bielcke til Ellinggaard, sem og skal vera höfuðsmaður yðar, og er einn dygðugur og frómur herra, sem guð og náttúran hefir gætt mörgum ágætum eiginlegleikum, og frá framgaungu hans í skærunum fyrir skemstu mætti Noregsríki vist kunna að segja. Í einu orði sagt, þér getið reitt yður á góðvilja hans og velvild í því að gera alt, sem miða kann til gagns og frambúðarhags þessa lands og landsmanna. Og eptir því að eg og velnefndur höfuðsmaður yðar höfum umboð af hans kongligri Maiestet til þess að taka af yður greindan hollustueið vors hæstnefnda náðugasta konungs vegna, þykist eg vita, að hver og einn af yður muni vinna hann með tilheyrilegri lotningu, og eg bið yður að þér afhendið mér umboðsbréf yðar, þau sem yður hafa verið gefn af meðbræðrum yðar.“

Þegar Gabriel Knudsson Arheley hafði lokið máli sínu, svöruðu báðir biskupar honum klerkdómsins vegna í skýru máli á latínu, og þökkðu allraundirgefnað fyrir þá miklu náð og sæmd, sem hans konunglega hátign hefði sýnt landinu með því að senda hina göfugu umboðsmenn sína svo langa vegu. Væri það órákt merki þess, að hann léti sér mjög ant um fátæk og fjarlæg lönd sín og íbúa þeirra. Vildu þeir fyrir sig og alt landið með mestu undirgefni láta ásannast þessa náðarsemi konungs, og óskuðu hans konunglegu hátign farsællar ríkisstjórnar. Að þessari ræðu lokiinni mæltu lögmenn báðir á íslenzku af hendi leikmanna. Kváðu þeir sig í nafni leikdómsins taka undir alt það, sem biskuparnir hefði sagt, „og að visu væri ekkert ótalið, er þeir hefði þar við að bæta, sakir þess, að fulltrúi konungs hafði fullvissað þá um, að Íslendingar feingi framvegis að halda heilum og óskertum réttindum þeim, sem þeim bæði hefði verið veitt af mildi hinna fornu konunga, og svo landsmenn smátt og smátt feingið af eptirkomendum þeirra með réttarbót-nm og bréfum“.*

* Qvæ a Viris Reverendis & Clarissimis, Ecclesiarum Patriæ Antistitibus fidelissimis pronunciata sint, ea se universæ etiam Politie nomine rata habere omnia. Adeoque nihil restare qvoad addant: Siqvudem de privilegiis, qvæ partim Regum veterum indulgentia, Islandis olim concessa fuerint, partim a suceessoribus per diplomata literasqve paulatim recepta, sartis tectisqve porro

Sem lögmenn höfðu lokið máli sínu, geingu biskupar fram og afhentu Gabriel Acheley Knudssyni umboðsbréf þau til eiðanna, er þeir höfðu af klerkdómsins hendi, og því næst komu lögmenn og sýslumenn fram með umboðsbréf sín frá sýslunum. Sem lokið var að afhenda umboðsbréfin geingu bæði leikir og lærðir menn út úr búðinni og til lög-rétta. Þangað héldu og umboðsmenn konungs til eiðatökunnar. Talaði þá herra Henrik Bielke til Ellinggaard til lýðsins á þessa lund: „Mér þykir ekki nauðsyn á að endurtaka það, sem nýlega hefir verið brýnt fyrir yður af hendi hans hátignar konungsins, en eg vil að eins fullvissa yður um náð konungs, og að eg fyrir mitt leyti mun ekkert láta ógert landinu til gagns“. Að svo mæltu féllu báðir biskupar og klerkar á kné fyrir utan lögréttuna og lögmennirnir og leikmenn innan vébanda. Las Gabriel Acheley Knudsson þar upp fyrir þeim eiðstafinn og endurtóku þeir hann eptir honum orð fyrir orð á dönsku. Síðan geingu fram lærðir menn og leikir og réttu umboðsmönnum konungs höndina og báðu þá að tala máli landsins við konung til alls hins bezta.

Af Alþingisbókinni sést ekki, hverir riðið höfðu til þings til eiða þessara — sem þó er fróðlegt að vita —, en Runólfur Jónsson segir, að þessir menn hafi verið „viðstaddir“ á Alþingi* 1649 svo sem til taks til eiðatökunnar:**

Klerkar.

Úr Hólabiskupsdæmi.

Herra Þorlákur Skúlason biskup.

Síra Jón Gizurarson prófastur í Múla.

Síra Sigfús Egilsson í Miklabæ í Óslandshlið.

Síra Þorbergur Ásmundsson prófastur í Vaðlaþingi, „forfallaður af ellihrumleika, og gat ekki komið“.

5. Síra Hallgrímur Jónsson prófastur í Glaumbæ.

Síra Ólafur Hallsson prófastur í Grímstungu.

Síra Geir Markússon á Helgastöðum.

Síra Hósi Brynjólfsson á Bergstöðum.

Síra Jón Egilsson á Völlum.

obtinendis, per Commissarium securi reddantur“. Homagii Islandici lætus Mercurius. Hafniæ 1650, F3.

* Homagii Islandici lætus Mercurius, 1650, bl. E1—E3.

** Alþingisbókin segir, að 6 prestar að norðan og 12 að sunnan hafi unnið eiðana með biskupum. Hafa því hálfu fleiri en sóru verið kallaðir til fyrir vanhöldum.

10. Sira Gunnar Björnsson á Höskuldsstöðum.
Sira Þorvarður Ólafsson á Breiðabólstað.
Sira Erlendur Ólafsson á Meli.
Sira Einar Arnfinnsson á Stað í Hrútafirði.

Úr Skálholtsbiskupsdæmi.

Magister Brynjólfur Sveinsson „hinn árvakrasti biskup Skálholtsbiskupsdæmis“.

15. Sira Vigfús Árnason á Hofi í Vopnafirði.) prófastur í
Sira Ólafur Einarsson.) Austfjörðum.
Sira Snæbjörn Stephánsson prófastur í Odds.
Sira Haldór Daðason prófastur í Hruna.
Sira Jón Jónsson prófastur á Melum.
20. Sira Jón Arason prófastur í Vatnsfirði.
Sira Halgrimur Pétursson á Hvalsnesi.
Sira Stephán Hallkelsson á Seltjarnarnesi.
Sira Þórður Jónsson í Hitardal.
Sira Eyjólfur Jónsson á Lundi.
25. Sira Ásmundur Eyjólfsson á Breiðabólstað á Skógarströnd.
Sira Björn Snæbjörnsson á Staðarstað.
Sira Ketill Jörundsson í Hvammi.
Sira Páll Björnsson í Selárdal.
Sira Gunnlaugur Snorrason (á Stað á Reykjanesi).
30. Sira Jón Jónsson í Holti í Önundarfirði.
Sira Ásgeir Einarsson (í Tröllatungu).
Sira Thomas Þórðarson (á Snæfjöllum).
Sira Stephán Ólafsson í Vallanesi.
Sira Guðmundur Laurentiusson í Stafafelli*.
35. Sira Þórður Guðmundsson (á Kálfafelli í Fljótshverfi).
Sira Magnús Jónsson á Breiðabólstað (í Fljótshlíð).
Sira Jón Daðason í Arnarbæli.
Sira Gísli Þorvarðsson í Vestmannaeyjum.

Leikmenn.

- Árni Oddsson lögmaður sunnan og austan.
40. Magnús Björnsson lögmaður norðan og vestan.

Úr Gullbringusýslu:

Einar Oddsson lögréttumaður (í Vogum).
Þorkell Ólafsson lögréttumaður.

* leiðrétt; Kálfafelli. R. J.

Eyjólfur Jónsson bóndi.

Björn Guðmundsson bóndi.

Úr Kjósarsýslu:

45. Ormur Vigfússon sýslumaður (i Eyjum).
Þormóður Jónsson lögréttumaður.
Jón Þorkelsson lögréttumaður.
Vigfús Ormsson bóndi.
Guðmundur Narfason bóndi.

Úr „Borgarfjarðarsýslu“:

50. Þórður Henriksson sýslumaður.
Sigurður Jónsson sýslumaður.
Björn Gíslason lögréttumaður.
Jón Vigfússon lögréttumaður.
Oddur Þorleifsson lögréttumaður.
55. Marteinn Haldórsson lögréttumaður.
Sigurður Guðmundsson bóndi.
Magnús Jónsson bóndi.
Jón Eiríksson bóndi.
Finnur Jónsson bóndi.

Úr Snæfellssýslu:

60. Jón Illugason lögréttumaður.
Jón Steindórsson lögréttumaður.
Þorgils Jónsson bóndi.
Hákon Árnason bóndi.

Úr Dalasýslu:

- Bjarni Pétursson sýslumaður.
65. Hannes Eggertsson lögréttumaður.
Pétur Einarsson lögréttumaður.
Þorkell Jónsson bóndi.
Ívar Árnason bóndi.

Úr Barðastrandarsýslu:

- Magnús Jónsson sýslumaður.
70. Eggert Björnsson sýslumaður.
Jón Þorláksson lögréttumaður.
Jón Torfason lögréttumaður.
Guðmundur Jónsson bóndi.
Þórólfur Einarsson bóndi.

Úr Isafjarðarsýslu:

75. Magnús Gizursson sýslumaður.
Ari Magnússon* sýslumaður.

Úr Strandasýslu:

Jón Magnússon sýslumaður.
Snjólfur Bessason bóndi.
Ólafur Nikulásson bóndi.

Úr Húnavatnssýslu:

80. Guðmundur Hákonarson sýslumaður.
Þorlákur Pálsson lögréttumaður.
Jón Egilsson lögréttumaður.
Benedikt Björnsson bóndi.
Þorlákur Þórðarson bóndi.

Úr Heganessýslu:

85. Benedikt Haldórsson sýslumaður.
Hallgrímur Haldórsson lögréttumaður.
Guðmundur Kolbeinsson lögréttumaður.
Kár Bergþórsson bóndi.
Guðmundur Arason bóndi.

Úr Vöðlusýslu:

90. Björn Pálsson sýslumaður.
Hallur Bjarnason lögréttumaður.
Grímur Sigurðsson lögréttumaður.
Gunnlaugur Egilsson bóndi.
Jón Jónsson bóndi.

Úr Þingeyjarsýslu:

95. Þorbergur Hrólfsson sýslumaður.
Sigurður Hrólfsson sýslumaður.
Nikulás Einarsson lögréttumaður.
Guðmundur Jónson lögréttumaður
Jóakim Jóakimsson bóndi.
100. Árni Björnsson bóndi.

Úr Múlasýslu:

Gisli Magnússon sýslumaður.
Einar Magnússon lögréttumaður.

* I Alþingisbókinni er Ari sagður forfallaður sökum elli,

Thomas Finnsson lögréttumaður.

Þorgrímur Guðmundsson bóndi.

105. Eiríkur Arason bóndi.

Úr Skaptafellssýslu:

Þorleifur Magnússon sýslumaður*.

Þorsteinn Magnússon sýslumaður*.

Hákon Þorsteinsson lögréttumaður.

Sveinn Runólfsson lögréttumaður.

110. Nikulás Þormóðsson bóndi.

Stephán Einarsson bóndi.

Úr Rangárvallasýslu:

Hákon Gíslason sýslumaður.

Bárður Gíslason lögréttumaður.

Kláus Eyjólfsson lögréttumaður.

115. Markús Snæbjarnarson bóndi.

Guðmundur Torfason bóndi.

Úr Arnessýslu:

Torfi Erlendsson sýslumaður.

Gíslí Brynjólfsson lögréttumaður.

Álfur Gíslason lögréttumaður.

120. Ívar Guðmundsson bóndi.

Haldór Jónsson bóndi.

Úr Vestmannaeyjum:

Þórólfur Eyjólfsson bóndi.

Um það, sem hér er tekið úr Alþingisbókinni 1649, er farið eptir Alþingisbókasafni Steingríms biskups í Landsbókasafninu og Alþingisbókasafni Thotts 1285. Fol. Gömul afskrift frá c. 1680 af sjálfum eiðstafnum er og í Ny kgl. saml. 1265 Fol. og er hann ritaður þar á spássíu við 11. kapitula Kristindómsbálks Jónsbókar (konungserfðir), og er kallaður „Eiður landsins 1649“. Ennfremur er öll þessi skýrsla í Landsbókasafni 72. 4to með hendi síra Jóns Haldórssonar í Hítardal c. 1720.

Við hyllingareiðana 1649 er það helzt merkilegt, að konungur (Friðrik 3.) heitir landsmönnum í bréfi sínu 18. Marts 1649 (Lagasafn Magnúsar Ketilssonar III, 9—11) að láta þá njóta laga og réttar og

* Alþingisbókin telur þá báða förfallaða sökum elli.

fá að halda öllum vel feingnum einkaréttindum og frelsi, sem þeir hingað til hafi haft, og að undir þetta er tekið, og hyllingin við það miðuð í mörgum* af „bréfum almúgans“ (umboðs- eða kosningarbrefnum til eiðanna), svo sem ¹úr „Siðusýslu“ 16., 19. og 22. Maí 1649, ²úr Vestmannaeyjum 16. Maí, ³úr Rangárvallasýslu 1., 4., 5., 7., 8., 9., 10., 11. Maí og 23. Júní, ⁴úr Kjósarsýslu 7. og 16. Maí, ⁵úr Borgarfjarðarsýslu 10. og 12. Maí, ⁶úr Dalasýslu 12., 16., 19., 20. og 23. Maí, ⁷úr Barðastrandarsýslu 16. Maí, 8. og 19. Júní, ⁸úr Strandasýslu 19. og 22. Maí, ⁹úr Skagafjarðarsýslu 28., 29. og 30. Maí og 2. og 9. Júní, ¹⁰úr Eyjafjarðarsýslu 28. Maí, og ¹¹úr Norðursýslu (Þingeyjarþingi) 7. Júní í fjórum samhljóða bréfum. Að þetta er sérstaklega tekið fram, sýnir að menn hafa hér á landi þá haft glöggva hugsan á því, hver væri réttindi landsins, og að þeim væri ekki misboðið, en öll eru bréfin mjög hæversklega orðuð. Öðru máli er að gegna um kongsbréfið, að það kveður nokkuð við annan tón,** og er hálfleiðinlega digurbarklega stýlað, og hálfkátlegt er það að sjá konung vera að tala um þau réttindi, sem Íslendingar hafi vel feingið. Konungsvaldið gat að ýmsu leyti trútt um talað vel feingin réttindi sín á Íslandi, eða hitt þó heldur, enda fékk konungur svarið í öðru tilefni af lögréttunni þetta ár í nokkurn veginn sama róm og hann hafði ávarpað landsmenn. Skjölin um þessa eiðatöku er að finna í Ríkisskjalasafni Dana „Island og Færöe“ 42—44.

Úr Alþingisbókinni 1649.

Num. 1.

Anno MDCXLIX þann 29. Junii á almennilegu Öxarárþingi, eptir kongl. maiestets bréfs hljóðan, ósk og bifalningu sóru eptir, skrifaðir menn hans kongl. maiestet kong Friðrik þeim þriðja Dan-

* Jón Sigurðsson (Om Isl. satretsl. Forh. Kh. 1855 bls. 37) segir, að þetta sé tekið fram í öllum þessum bréfum. Hér hefir ekki verið tækifæri til að rannsuka það til hlitar.

** Annars þurfa þessi orð bréfsins: „at alle och enhver iblant eder sig jo deris plicht och skyldighed erindrer, och sig som lydige och troe vnder-saatter, lige ved andre disse Riger incorporerede lande, anstiller och forholder“ (M. Ket. III, 110) ekki að merkja það, að Ísland sé hér talið innlimað, heldur einmitt að það vinni hollustueiðinn eins og hin löndin, sem eru innlimuð, þó að það sjálft sé ekki innlimað. Sjá Jón Sigurðsson: Om Islands statretslige Forhold Kh. 1855 bls. 38. Sbr. og hér síðar,

merkur og Noregs konungi hollustu og trúskaps eið fyrir kongl. maiestets sekretera Gabriel Acheley í náveru og viðurvist herra Henrichs Bjelke til Elcnegaard, riddara og befallingsmanns yfir Íslandi, hver eiður er svo látandi:

Eg N. lofa og tilsegi að vera hans konunglegri maiestet kong Frederik þeim þriðja Danmerkur og Noregs konungi, mínum náðugasta herra og konungi, hollur og trúr, hans maiestets og Danmerkur og Noregs ríkja gagn og bezta vita og ramma, ríkjanna skaða og fordjörfun af mínum mesta mætti og formegun að af verja, og sem einum erlegum og trúum undirsáta ber og sómir * trúlega þjéna ** hans konglig maiestet. *** Svo sannarlega hjálpi mér guð og hans heilaga evangelium.

Í fyrstu sóru ofanskrifaðan eið meister Brynjólfur Sveinsson biskup að Skálholti, ítem herra Þorlákur Skúlason biskup að Hólum; ítem úr Skálholtsstípti 12 prófastar og prestar og einn prestur úr Vestmannaeyjum; úr Hólastípti 6 prófastar og prestar.

Í annan máta sóru þeir veraldlegu konglegri maiestet ofanskrifaðan hollustueið:

Í fyrstu Árni Oddsson lögmaður sunnan og austan á Íslandi; ítem Magnús Björnsson lögmaður norðan og vestan á Íslandi; ítem eptirskrifaðir sýslumenn:

Úr Múlaþingi: Gísli Magnússon sýslumaður,

Úr Rangárþingi: Hákon Gíslason sýslumaður,

Úr Árnessþingi: Torfi Erlendsson sýslumaður,

Úr Kjalarnessþingi: Ormur Vigfússon sýslumaður,

Úr Þverárþingi sunnan Hvítár: Þórður Henriksson sýslumaður.

Ítem úr Þingeyjarþingi: Þorbergur Hrólffson,

Hrólffur Sigurðsson;

Úr Vöðlupingi: Björn Pálsson sýslumaður;

Úr Hegranessþingi: Benedikt Haldórsson sýslumaður;

Úr Þorskafjarðarþingi: Jón Magnússon sýslumaður,

Magnús Jónsson sýslumaður,

Eggert Björnsson sýslumaður;

Úr Þórsmessþingi: Bjarni Pétursson sýslumaður;

Úr Þverárþingi fyrir vestan Hvítá: Sigurður Jónsson sýslumaður;

* sámir 1265.

** þjóna 1265.

*** majestat 1265.

- Ur Skaptafellsþingi: Þorsteinn Magnússon, Þorleifur Magnússon
tæðu sín forföll vegna aldurdóms;
Ur Árnessþingi: Jakob Knudsson sýslumaður;
Ur Þórnessþingi: Gregers Knudsson Bang sýslumaður, forfallaður
vegna kongserinda;
Ur Þorskafjarðarþingi: Ari Magnússon sýslumaður, forfallaður vegna
aldurdóms.

Num. 16.

Bón til kongs um íslenska sýslumenn, en afbón útlendra.

Item óskar og biður öll lögréttan, að konungleg maiestet vildi
*eptir gömlum Íslendinga sáttmála, þegar sköttum var játað
af landinu, skikka þeim íslenska sýslumenn, sem eru guð-
hræddir og sannsýnir og ástundunarsamir að framfylgja lög-
um og rétti og landsins gagni, en lögréttan afbiður útlenska
sýslumenn hér í landi.*

XIV.

Alþingi og Kópavogseiðarnir 1662.

Það er eingin ástæða til að fara hér út í langt mál um það, hver rök til þess liggja að einvaldsstjórn komst á í ríkjum þeim, sem lutu Danakonungi á 17. öld. Það er margskýrt mál og um það efni hafa Danir ritað ókjörin öll bæði fyrr og síðar, þó að bezt og skilmerkilegust sé rit þau, er út hafa komið á hinum síðasta mannsaldri.* Síðaskiptin á 16. öld voru þrautaglíma milli veraldarmanna, konungsvalds, aðalsvalds og leikmanna á aðra hliðina og kirkjuvaldsins á hina. Og þá notaði konungsvaldið aðalinn ósnokið sér til fulltingis, en sá aðall var nú á 17. öld orðinn svo rammur og ráðríkur, að heita mátti að hann réði öllu, -- og dugði þó ekki til mikils að öðru leyti, — en borgarastétt öll eingu, og konungur var sjálfur aðlinum háður á ýmsan hátt, en vildi þó vitanlega við það losast. Það var því borgarastéttin nú, sem þóttist þurfa að finna einhver ráð til þess að hnekkja veldi aðalsmanna, en þótti sá vegur ófær að ná beint undir sig nokkrum völdum að svo stöddu, og fundu menn því upp á því úrræði að koma því í kring, að konungur væri gerður um alla ríkisstjórn einvaldur og alvaldur. Móti því að gera veg konungs sem mestan áttu allir nokkuð erfitt með að rísa, þó að menn hins vegar hefðu orðið ókvæða við, ef óbrotinir borgararar hefði átt að fara að fá verulega hlutdeild í ríkisstjórninni. Með þessu var og unnið það, að allir stóðu jafnar að vigi að öllu en áður, einkum gagnvart konungi. Þar með gekk eitt yfir alla. Þetta kann og að hafa verið þjóðráð í svipinn og réttarbót fyrir alþýðu manna í Danmörku og jafnvel líka í Noregi, — þó einkum í Danmörk, því að þá var ástand þar ilt á margan hátt —, en á Íslandi var slík stjórnarfarsbreyting skemd og skaðræði og allsendis ástæðulaus, þar sem einginn

* Svo sem rit eptir þá *Chr. Bruun*, próf. *J. A. Fridericia*, próf. *Edv. Holm*. o. fl.

aðall var og stéttamunur að heita mátti einginn til.* Þar var svo sem að eins bændafólk og embættismenn, og þeir voru þá líka bændur um leið. Konungseiuveldi á Íslandi gat því að eins orðið til tjóns fyrir land og lýð, bæði í bráð og leingd, og hlaut stórum að auka einræði og yfirgang umboðsmanna konungs, sem sumir hverir höfðu verið mentunarlausir og siðlausir dóðar. En það var svo sem ekki að spyrja að því, hvort það væri til almennra heilla eða ekki, heldur skyldi það fram, sem fyrirhugað var. Á Íslandi hafði borgarastétt landsins mikla hlutdeild í stjórn þess eptir lands lögum og lands vana, án þess nokkur önnur stétt stæði henni frammar um það; landsmenn áttu og gömul og áriðandi einkaréttindi bæði fyrir sig og landið *gagnvart sjálfu konungsvaldi*, — og þessu valdi og þessum réttindum áttu landsmenn nú að fleygja frá sér og *ljá* það erlendu konungsvaldi, sem opt hafði látið illa þokkaða misindismenn, fávísu og skeytingarlausu um hag landsins, fara með umboð sitt hér á landi. Slíkir piltar áttu nú að fá í konungs nafni einveldi og alveldi yfir landinu. Það mátti svo sem geta nærri hvernig það mundi koma fram við landsmenn, sem höfðu átt nóg í vök að verjast meðan þeir sjálfir héldu öllum réttindum sínum sér í höndum. Var það því von að landsmenn biti illa á brisið og litist illa á bliku þá, sem dró upp úr hafi 1662. Konungsvaldið fór að vísu stilt af stað og hljóðlega hér á landi um þetta mál, og af bréfi konungs til Íslendinga 24. Marts 1662** er ekki að merkja, að neitt búi annað undir en að eins erfðahollustueiður til konungs, því að Noregur var þá og Ísland hvort fyrir sig talið erfðaríki, þó að Danmörk hefði alt til þessa verið kallað frjálst kjörriki. Sjálfir Íslendingar skoðuðu Ísland þá og erfðaríki eða erfðaland Noregskonungs, sem þeir bygðu á Konungserfðum Jónsbókar, því að þá datt eingum manni hér á landi annað í hug en að sá bálkur hefði verið lögtekin með bókinni í öndverðu. Landið var samkvæmt niðurlagi Gamla sáttmála erfðaríki með vissum skilyrðum, en frekar ekki. Frá þessu sjónarmiði var því af hendi landsmanna ekkert því til fyrirstöðu í sjálfu sér að sverja konungi þessa hollustu. Það var hið sama og áður hafði verið svarið. En hitt gat þeim þótt dularfyllra, hvað til þess bæri, að þeir ættu nú á nýjaleik að fara að vinna sama konung-

* Þess má geta, að meðal þeirra, er riðnir voru við það, að koma einveldinu á í Danmörku, voru þeir *Henrik Bjelke*, höfuðsmaður yfir Íslandi, og einkum þó *Hans Nansen*, sem síðan rak verzlun í Hafnarfirði, og var mikill maður fyrir sér, og einn af mönnum þeim, er konungur leigði verzlunina á Íslandi 1662. Þar komu launin.

** Lágasafn I, 262—263.

inum sama hollustueiðinn, sem þeir höfðu svarið honum 1649. Þá er og ekki ólíklegt, að Íslendingar hafi verið búnir að fréttu bæði af einsvalds-skuldbindingu Dana 10. Janúar 1661 og samskonar skuldbinding Norðmanna 7. Ágúst sama ár, og mátti það gefa þeim grun um, að sömu harðindi mundu sín biðja, og að það byggði undir eiðatöku þessari. Það mátti nærri því geta, hvernig landsmenn hygði til þess að ljá konungi og sendlum hans öll réttindi sín gagnvart konungsvaldinu, sem þeir höfðu áttaf haldið dauðahaldi í. Hafa til þessa verið dregin næg dæmi hér áður, að þessi réttindi höfðu menn (Alþingi) varið og brýnt iðuglega fyrir konungsvaldinu og rekið af sér löglausan ágang á þau alt fram í byrjun 17. aldar, þegar svo bauð við að horfa. En þeir höfðu líka gert slíkt hið sama við og við alla 17. öldina, til þess sem hér var komið. Á Alþingi 1619 ónýttu landsmenn konungsbréf frá 21. Apríl sama árs um tíundan jarða, af því að það var á raungum rökum byggt). Þess er og fyrri getið, að landsmenn hrundu af sér hergjaldskrófu Kristjáns fjórða 1624, svo að konungur kallaði hann aptur**). Hinn 9. September 1638 ritaði Kristján konungur fjórði eigi að síður bréf í svipaða átt til Pros Munds höfuðsmanns, og fer þar fram á verndartoll af Íslandi í ríkisins þarfir af öllum mönnum, og átti þessi landshjálpi, þegar hún kæmi fram að geymast í landskistu Sjálands“ (M. Ket. II., 421—422). „Eptir þessu bréfi“, segir síra Jón í Hitardal, „voru Suðurnesingar skattaðir af Dönum strax. Sýslumenn þinguðu og víðar hér um á landinu um sumarið, og voru peningarnir fram sendir, þó minni af þeim ríku en ásett var af hirðstjóranum“***). En á Alþingi 1639 var svarað svo upp á þessa fjárkröfu: „Upp á það konglegrar Majestets bréf, sem hljóðaði um skattinn og konglegrar Majestets ríkis og lands defension var af Alþingismönnum svo til svarað, að þeir tilbjóða sína skyldu og þjenustu í auðmjúkasta máta á alla vegu, sem þeim mögulegt er, bæði fyrir norðan og sunnan, til þess skatts, sem hans Majestet hefir uppsett, og þeir treysta sér til, biðjandi þar með hið auðmjúkgasta hans Majestet vildi hafa þetta land í Bethenkende upp á þá defension, sem það með þarf og nauðsynleg er“****).*

* Lagasafn I, 183—184.

** bls. 26 neðanmáls,

*** Landbókasafn 72 4to. bls. 145.

**** Nögu fróðlegt er svar Alþingis, þegar Pros Mundt höfuðsmaður spurði um það 1636, eptir hvaða lögbók væri alment dæmt á Íslandi: „Gáfu lögmenn og sýslumenn það svar, svo og lögréttumenn, að þeir dæmdu og hefðu dæmt eptir þeirri lögbók, sem kong Magnús hefði inn í Ísland sent, svo sem

Þó að þetta sé högværlega orðað, er það í rauninni áminning og þar með nokkurn veginn skýrt sagt, að gjald þetta sé einungis greitt til þess, að Íslandi og Íslendingum sé veitt nægileg vernd, því að þá var öllum í fersku minni Tyrkjaránið 1627, og vöru Dana og frammistaða höfuðsmannsins þá, Holgeirs Rosenkranz. — Hinn 24. Janúar 1648 er Jóhanni Momm og öðrum fleirum veitt leyfi með konungsbréfi til laxveiði í 20 ár í Hvítá í Borgarfirði fyrir eptirgjald til konungs, og þeim ekki annað upp á lagt en að skaða ekki verzlunarfélagið með því að flytja ekki út eða inn forboðnar vörur.*) Þegar bréf þetta var lesið upp á Alþingi, var það and-svar lögmanna og lögréttumanna: „Að ofanskrifað kongl. Maj^{st.} bréf Jóhann Momm útgefið, að það muni ekki í móti lands lögum vera og vorum fri-heitum, heldur svo, að Jóhann megi með fri veiða í Hvítá þar, sem hann fær eiganda leyfi til að veiða, svo mikið, sem þeir mega sjálfir brúka öðrum að skadlausu, því að bændur og kirkjur eiga mestan part í Grimsá, ítem Norðurá og öðrum ám, sem renna í Hvítá. En Jóhann fyrirbjóðist framar að veiða eður þvergarð að setja en lögin honum leyfa eður nokkrum veiði-spjöll að gera á móti landslögunum og landsins friheitum.“**)

Hér að framan er það ennfreður sýnt, að á Alþingi 1649, einmitt sama þinginu, sem vann Friðriki þriðja fyrri hollustueiðana, voru afbednir útlendir sýslumenn hér á landi „eptir gömlum Íslendinga sáttmála.“ —

1658 hafði verzlunarfélagið, sem hafði verzlun landsins af konungi, kvartað yfir því, að það gæti ekki leingur haldið taxtanum frá 16. Dec. 1619, því að útlendur varnaður hefði hækkað afarmikið í verði síð-an, en hins hafa þeir látið ógetið, að íslenzkar vörur hafi hækkað neitt í verði. Fékk félagið því af konungi, að hann gaf út bréf 6. Júní 1658 um það, að landsmenn kysu tvo eða fjóra menn til þess að fara til Kaup-mannahafnar að semja um nýjan taxa, er félaginu væri bærilegur og landinu „gagnlegur“ (M. Ket. III., 68). Bréf þetta kom ekki út til Ís-lands fyrri en eptir Alþingi. En Árni lögmaður Oddson setti „leiðmót“ við Laxá í Leirársveit 7. Ágúst um sumarið (1658) til þess að gefa nokkurt svar upp á þetta bréf, sem landsmönnum leizt ekki að sinna. Í leiðarmótssamþykkt þessari farast þeim svo-orð meðal annars: „Þá vegna forfalla, að landsins beztu menn eru ekki svo saman komnir, að hér kunni

Magnúsar kongs bréf bókinni meðfylgjandi útvisar og inn var sent með herra Jóni lögmanni.“ En biskupar segjast dæma eptir „Norsku Ordinanzu“ (1607) og „kong Majestets bréfum, sem hann hefir kommenderað í landið.“ (Landsb. 72. 4to.).

* M. Ket. II., 472—475.

** Landsbókasafn 72 4to.

nokkur útalning á verða landsmönnum fullmakt að gefa til að gera annað kaup en áður ályktað 1619 við Compagniet, því alþingistíminn er nú afstaðinn, sem var 29., 30. Júnii og 1. Júlí á þessu ári 1658, og að fáir eru, sem þennan kong Maj^{st.} vilja vita af vorum landsmönnum, — en þetta vikur við bæði biskupum, próföstum, prestum sem lögmönnum, sjóslumönnum, lögréttumönnum, hreppstjórum, bændum og búandaþólki, sem eiga að hafa aðgætni, hverju þeir jata upp á sig og sína erfingja og eptirkomendur, jafnvel ekki siður þeirra, sem í ómegð eru, en þeirra, sem eru fulltíða, að ei minnist landsins friheit né frelsi fyrir þeirra óforhugsaða játun —, þá kom nú saman nálægum þingmönnum, að senda landfógetanum erlegum og velacht Thomasi Nikulássyni, sem er settur af erlegum og velbyrðigum lénsherra og rigsadmiral riddara Henrich Bielke vora afsökun, að útalning til þessarar útsiglingar kann ei ske á þessu ári fyrr en þeir beztu menn eru saman komnir og þeir, sem almúgans svar hafa, biðjandi vorn elskulegan og velbyrðugan herra að álíta og frambæra vorar og landsins nauðsynjar á sínum tíma . . . að kongl. Maj^{st.} vildi láta oss halda voru írelsi og friheitum, ef nokkrir kristnir menn vilja landið af hans Maj^{st.} girnast til forsorgunar með sama texta sem hingað til hefir verið, nema nokkrir vilji betur gert hafa . . .“

Andsvar alþingismanna hér upp á 1659 var það, að „lögmaðurinn Magnús Björnsson og öll lögréttan samþykki nú það andsvar, sem lögmaðurinn Árni hafði hér upp á svarað.“*

En orð Árna lögmanns hér eru svo merkileg, minnileg og alvarleg, að þau gæti verið góð áminning fyrir menn hér á landi enn í dag til alls athuga og eptirbreytni.

En klerkdómurinn lét enn heldur ekki vaða alveg ofan í sig um það, sem hægt var af sér að hrinda, einkum eptir að Brynjólfur Sveinsson hafði tekið biskupsdóm, og var þó höfuðsmannavaldið á Bessastöðum áleitið um hans daga, og vildi alt undir sig draga.

Pros Mundt höfuðsmaður, sem hefir verið ráðrikur og eptirgangs-samur, hafði feingið konung til þess að gefa út bréf 28. Apríl 1638,** er fyrirskipaði ýmislegt, sem nærgangult mátti þykja, einkum við biskupana, meðal annars það, auk margs fleira, að biskupar skyldu senda höfuðsmanni árlega reikninga um tekjur biskupsstólsins, skólanna og fleira, sem heyrði undir þá eina. Ennfremur að leggja skyldi Kristfjárdíðir allar til eins Kristbús eða spítals í Viðey, og þangað setja alla

* Landsbókasafn 72. 4to bls. 254—257.

** M. Ket. II, 416—421; Kirkjusaga Finns biskups III, 73—75; Lagasafn I, 221—223.

Kristfjórómaga, sem til næði. Þó skyldi hér um haft biskups ráð, því að undir þeirra umsjón hneig alt Kristfé og hafði gert það frá alda-öðli. Tilgangurinn með þessu var auðsær, að lækka sjálfstæði biskupanna og gera þá að undirþyllum undir höfuðsmanni, og draga undan þeim Kristfén og koma þeim undir Bessastaðavaldið, hvað leingi sem þau hefði orðið lagin til guðs þakka úr því. Bréf þetta var auglýst á Alþingi 1639 og „skipaði“ höfuðsmaður þá heldur hranalega að bréfinu yrði framsýlt.* Brynjólfur biskup flýtti sér ekki að auza þessu og svaraði því fyrst með klerkum sínum á Alþingi 1641** á kurteisán hátt — eins og hann var jafnan vanur —, en skorinort og ákveðið. Lætur hann höfuðsmann þá fá áætlaðan meðalársreikning biskupsstólsins, og þykir honum auðsjáanlega sem hann varði ekki um meira, og ráðstafana lokleysunni um Kristfjárjarðirnar geingur hann svo frá, að það hreif. Í annan stað þykir biskupi vera farið út fyrir takmörk Ordinanziunnar (1607), hvað klerkdóminn snerti, og verður hann þar skorinordastur, og óskar að hann og klerkdómurinn megi njóta sinna „friheita“, „svo vér af þeim veraldlegu, sem það vilja gert hafa, séum ekki með hleypidómum undan Ordinanziunni dregin undir þeirra sjálfviljaða dóma, meðan vér megum Ordinanziunnar og vors embættis njóta“, og segist biskup og klerkar hans vilja Ordinanziunni hlíta, „en afsegjum allar lögleysur, sem fyrir utan hana mega af hinum og þessum til áfalls færðar verðar, alt til þess kongleg náð skikkar oss undir öðrum lögum að blífa.“

Það er í sjálfu sér alveg eptirtakanlegt, hvað samtíða sagnaritarar vorir hafa verið þögnulir um eins eptirminnilega athöfn eins og einveldis-skuldbindingarnar á Kópavogi 1662. Um þvílíkt efni mátti vænta þess, að mikið hefði verið ritað þá þegar, en það er öðru nær, og sjálft skuldbindingarskjalið og eiðurinn eru tiltölulega sjaldfundin í íslenskum handritasöfnum, og ekki er svo mikið einu sinni við haft, að eiðatöku þessarar sé að þeinu getið í Alþingisbók næsta árs heldur en þetta heiti aldrei við borið.

Í annálum þessara tíma er eiða þessara getið að eins stuttlega. Í annál þeim, sem Pétur Einarsson lögréttumaður á Ballará ritaði (*Ballarárannál*) — og var hann einn af eiðamönnum á Kópavogi, — er skýrt svo frá eiðatökunni:*** „Þá riðu til Alþingis eptir kongsins skipun einn

* Það var á þessu Alþingi, að Magnús Björnsson varð lögmaður „með vilja og harðfylgi hirðstjórans Pros Mundt“ (Skarðsárannáll II, 236).

** Kópibók Skálholtsstóls, ÁM. 258. 4to bls. 379—395.

*** Landsbókasafn 293 4to.

prófastur og tveir prestar úr hverri sýslu, nema þeir, sem forfölluðust, tveir lögréttumenn og tveir bændur úr hverri sýslu, og sýslumaður, til að sverja arfhyllingareid kongi. Kom þá ei höfuðsmaður út, og lét (síðar) kalla alla fyrnefnda menn; skyldu (þeir) riða til Bessastaða og sverja þar eiðinn. Eptir þeirri skikken kom fjöldi fólks til Bessastaða úr flestöllum sýslum, nema Þorskafjarðar og Múlaþingi, og voru svo eiðarnir unnir á Kópavogspingi í þeirri stóru tjaldbúð, er höfuðsmaðurinn lét þar setja, 9 faðma langa, og tjalda með vaðmáli. Eptir eiðana var hleypt af þrem koparstykkjum, og þar voru þá sex trometarar. Þeir sýsluðu upp á hljóðfæri til veizlunnar.“

Í *Fítjaannál* Odds Eiríkssonar er frásögnin nokkru leingri, og er hún á þessa leið: * „Það sumar kom ekki til Alþingis Magnús Björnsson lögmaður og sagði bréðlega af sér lögmannsembættið. Varð þá lögmaður aptur í hans stað eptir hlutfalli sýslumaðurinn Þorleifur Kortsson. Hann sat þá á Bæ í Hrutafirði, en fékk fáum árum síðar Þingeyraklaustur eptir Þorkel Guðmundsson. [Voru í þeim lögmanns kjörum Gísli Magnússon og Sigurður Jónsson í Einarsnesi.** A því Alþingi að þinglausnum sagði Árni Oddsson af sér lögmannsembættið, en landsmenn beiddust þess, að hann héldi samt við það. Jóhann Klein var samt fógæti. Lénsherrann Henrich Bielche eptir kongsins befallingu skrifaði með fyrstu skipum hiugað um vorið öllum helztu mönnum andlegum og veraldlegum, að biskupar, prófastar, prestar, lögmenn, sýslumenn, lögréttumenn og bændur kæmi í tíma til Alþingis, því kong Friderick tertius vildi og befallaði, að þeir sværi honum þar einvaldsherradæmis hyllingareiða. En af því lénsherraun kom ekki fyrr en þann 12. Julii til landsins, þá varð ekki af því, heldur skrifaði hann upp á Alþing að þinglausnum og skikkaði öllum að koma suður að Bessastöðum þann 26. Julii, og komu þangað allir, sem til nefndir voru og það gátu. Var þing sett á Kópavogi af lögmanninum herra Árna Oddssyni þann 28. Julii, og sóru þar þessa einvalds arfhyllingareiða fyrir rigsadmiral lénsherranum Henrick Bielche báðir biskupar, M. Brynjólfur S.S. og herra Gísli Þorláksson, lögmenn báðir, herra Árni Oddsson og herra Þorleifur Kortsson, prófastar flestir úr báðum stiptunum, tveir prestar úr hverju héraði, sýslumenn flestallir, tveir lögréttumenn og tveir skilríkir bændur úr hverju héraði. Síðan var þeim öllum haldin ypparleg veizla;

* Landsbókasafn 159. 4to og stendur svo með hendi Jóns prófests Haldórssonar við þetta handrit: „colligerað og þar við bætt mörgu af síra Jóni Haldórssyni.“

** [viðbót síra Jóns á spássíu.

stóð langt fram á nótt með trómetum, flólum og bumbum og skotum af feldtstykkjunum 3 í senn, og þar til með skotum sværað af kongsins skipi, sem lá á Seylunni. Þá geingu ratchetter og fyrverk af um nóttina. Þá forlíkaði léns herrann Arna lögmann og Torfa Erlendsson, svo kongurinn skikkaði honum aptur sína æru og forléningar. Viku síðar sigldi léns herrann og kom hingað ekki síðan.“ — Annáll Gunulaugs prests Þorsteinssonar í Vallholti (Vallholtsannáll) er aptur stutturðari: *

„Kom út bréf Friðriks kongs, að hann vildi hafa af Íslendingum sem öðrum sínum undirsátum arfahyllingareið, að sverja sig arfborinn til Íslands sem til annara landa sinna eftir sína forfeður. 12. Julii kom út höfuðsmaður og tveir herra menn með honum; sendi skjótt menn af stað, einn norður, annar austur, þriðja vestur, til sýslumanna og biskupa. Skyldu þeir allir komnir til Bessastaða 26. Julii. Voru eiðarnir teknir 2 dögum síðar af öllum andlegum og veraldlegum, sem var mánudag næstan eftir dominica 9. Trinitatis. Þar lesið upp annað kongsbréf, að menn skyldi halda alt, sem kongi væri til hollustu og trúskapar; síðan haldin veizla með þrjá miklu og fallbyssuskotum. Var þann dag heið með sólskini.“

Sjálfur Jón prófastur Haldórsson í Hítardal drepur að eins á Kópavogseiðana í æfisögu Bjelkes í Hirðstjórnaannál sínum**, og Espólin hefir auðsjáanlega fát um þá fundið annað en það, sem annálarnir skýra frá***. Þó kann hann að skýra frá einu miklu og merkilegu atriði, en það er áskilnaði þeim eða skilyrði, er Íslendingar hafi sett um það, að þeir mætti framvegis halda fornum landslögum sínum og réttindum, án þess að þó verði séð, að hann hafi beint þekt bréf þau, er lærðir og leikir rituðu konungi í Kópavogi eftir eiðana, og hér fara á eftir.****

En þó að Íslendingar hafi verið fáorðir um þenna atburð, er samt nóg til, er sýnir það fullljóst, að slegið hefir óhug á landsmenn, þegar þeir fréttu það um vorið 1662, að fram skyldi fara nýir hollustueiðar konungi til handa þá á Alþingi um sumarið. Þá hefir án efa grunað, að þar byggi annað og meira undir, þó að það væri ekki látið uppi.

Lögmenn landsins voru nú báðir gamlir menn, Magnús Björnsson á

* Landsbókasafn 158. 4tú; JSig. 44. Fol.

** Safn til sögu Íslands II., 748.

*** Árbækur VII., 31—33.

**** Þegar Jón Sigurðsson ritaði móti J. E. Larsen 1855 hefir hann enn ekki þekt þessi bréf, því að hann vitnar þá að eins til Espólms (Om Íslands statsretslige Forhold bls. 55).

Munkaþverá norðan og vestan, og Arni Oddsson, biskups Einarssonar, sunnan og austan, báðir af fornum höfðingjaættum landsins og báðir fremstir höfðingjar veraldarmanna. Móðir Magnúsar lögmanns var Elín dóttir Staðarhóls-Páls, og voru þeir því systrasynir hann og Brynjólfur biskup, báðir í fjórða lið frá Jóni biskupi Arasyni. Magnús var þá búinn að vera lögmaður í 23 ár og var einhver auðugastur maður á landi hér, en þá orðinn hrumur, og kom ekki til þings 1661, heldur gegndi Árni Oddsson þá lögmannsstörfum fyrir hann. En nú um sumarið 14. Júní 1662 sagði hann af sér lögmensku, þegar fréttin var komin til landsins um hina nýju eiðatöku. Það er að visu ekki hægt að segja með fullri vissu um það, hvort hann, sem stundum þótti vera fullmikið inn undir hjá höfuðsmönnum, hafi einmitt sagt af sér vegna eiðakröfunnar, en sjálf sagt hefir það ýtt undir hann. Gefa þingmenn honum góðan vitnisburð fyrir það, hvernig hann hafi staðið í lögmannsembættinu. Árni Oddsson var, sem hér er komið, búinn að vera lögmaður í 33 ár; hafði hann tekið við lögsögu á Alþingi 1631 eptir Gísla lögmann Hákonarson andaðan. Hljóðar lögmannseiður sá, er hann þá sór á þessa leið: *

„Anno 1631 lögmannseiður.

Til þess leggur eg hönd á helga bók og því skýt eg til guðs, að eg skal vera hollur og trúr mínum herra N. Noregskongi. Þau lög skal eg segja þeim mönnum, sem minn herra skipar í mína lögsögu, *sem hinn heilagi Ólafur kongur hóf** og aðrir hans réttir eptirkomendur hafa samþykkt við þá, er landið byggja****. En hvervetna þar sem lögbók sker eigi skilvislega úr, þá skal eg eptir því hvers manns mál dæma sem eg vil andsvara fyrir guði á dómaðegi, að réttilegast sé eptir minni samvizku, og þó með þeirra vitrustu manna ráði og samþykki, sem þá eru í hjá mér, svo um ríkan sem um fátækan, ungan sem gamlan, sakaðan sem um sífjaðan, skyldan sem um óskyldan. Svo sé mér guð hollur sem eg satt segi, gramur ef eg lýg.“

Árni Oddsson var, eins og þeir Brynjólfur biskup og Magnús lögmaður, fjórði maður í móðurætt frá Jóni biskupi Arasyni, og var svo mikill ágætismaður um alt, að svo þykir sem aldrei hafi slíkur lögmaður verið hér á landi, enda hefir Alþingi á fyrri tímum ekki optar hrundið af sér með hyggind-

* Þingbók Árna lögmanns 1631—1641 í frumriti í Landsskjalasafninu.

** P. e. Ólafur konungur helgi Haraldsson, sem fyrstur gerði sáttmála við Íslendinga um rétt þeirra í Noregi og um rétt konungs og Norðmanna á Íslandi (1022). Fornbréfasafn I., Nr. 16 og 21.

*** Sbr. Gamla sáttmála.

um og gerðarskap ýmsum yfirgangi konungsvaldsins en um hans daga, né verið betur vakandi, og er sjálfsgagt óhætt að þakka Árna lögmanni það og dreingskap hans. Oddur biskup faðir hans hafði verið afbragðsmaður um flesta hluti, og svo ættrækinn, að það orkaði honum jafnvel á-mælis. En mjótt mundi vera milli ættrækninnar og þjóðrækni. Gísli biskup Oddsson, bróðir Árna lögmanns, var og hinn mesti gerðar- og dreingskaparmaður. Orðlagt er, hve dreingilega hann bar fram við konung 1632 beiðni eða kæru Íslendinga frá Alþingi 1631 „um þann nýja taxa og hörð kaup Dana, og aungvum viljað hana fá, þó eptir væri margvislega leitað, nema kongi sjálfum, er hann fyrir hann kom“.* Hafði bæði höfuðsmaður og kaupmenn lagzt þar á eitt gegn landsmönnum, og vildu fyrir hvern mun ná skjali þeirra til þess að stinga því undir stól, en biskup hafði málið fram til fulls sigurs. Þjóðrækni og ræktarsemi var því ættgeing með þeim frændum. En Árna lögmanns er þar fyrst getið við landsmál, sem hann barg ungar máli föður síns á Alþingi 1618, svo sem alkunnugt er, gegn Herluff Daae, einum hinum óvandaðasta höfuðsmanni, sem verið hefir hér á landi.** Svo mikið almenningsorð hafði Árni lögmaður á sér, að í vitnisburði margra manna frá 1637*** um orðbragð Aðalsteins nokkurs, sem farið hafði víða um land og skrafað mart og misjafnt um höfðingja, er það vottað, að Aðalsteinn hafi „svo talað og sagt, að hann geti öllum mönnum á landinu eitthvað til klækja fundið eður saka, nema þremur mönnum, Árna lögmanni, Jóni Sigurðssyni**** og Þorsteini Magnússyni“*****

Árni lögmaður reiddi til Alþingis 1662, og vissu menn þá ekki annað en að eiðarnir mundu verða teknir þar 30. Júnii samkvæmt bréfi konungs frá 24. Marts sama árs. En þegar til átti að taka var höfuðsmaðurinn Henrik Bjelke, sem sjá skyldi um eiðatökuna, ókominn til landsins. Í hverjum hug landsmenn voru þá, má bezt ráða af því, hvernig gekk um lögmannskosninguna í stað Magnúsar Björnssonar. Voru þeir í kjörum, Gísli Magnússon sýslumaður á Hlíðarenda, sonur Magnúsar lögmanns, alment nefndur Vísi-Gísli; hafði hann farið víða ungar, og meðal

* Skarðsárannáll II., 174.

** Sbr. ritgerð Thisets um Herluff Daae (Herluff Daa og Vinike Villumsdatter) i (Dansk) Historisk Tidsskrift VI. R (1887—88), I. 77—147.

*** Þingbók Árna lögmanns (1640) i Landsskjalasafni.

**** Sýslumaður i Einarsnesi, faðir Sigurðar lögmanns.

***** Sýslumaður og klausturhaldari i Þykkvabæ i Veri (d. 1656).

annars dvalið nær fjögur ár við nám í Leyden á Hollandi, og var hann bezt mentur af öllum veraldarmönnum á Íslandi um sína daga; annar sá, er var í lögmannskjörum, var Sigurður Jónsson sýslumaður í Einarshesi, maður að vísu vel metinn, en einginn skörungur. Þriðji maður í kjörum var Þorleifur Kortsson sýslumaður í Strandasýslu, kominn af dönskum ættum. Kosningin fór svo, að Gísli Magnússon var kosinn af þingheimi, en hann „*afsagði lögmaður að verða, og fyrri skyldi hann fara burtu úr landinu til Hollands en hann gerði það*“* Minnir þetta mann eitthvað á ummæli Jóns biskups Arasonar í bréfum hans til Kristjáns konungs þriðja, sem tilfærð eru hér framar. Var nú bezt maðurinn geinginn frá, og lítur þá út fyrir, að Sigurður hafi ekki sótt kosninguna fast, því að Þorleifur hlaut að lokum kosningu**. En um Þorleif Kortsson var lítill vert; hafði hann ungur numið skraddaraskap, en var að öðru leyti mentunarlitill og ólögfróður, litill vexti, aðsópslitill, óálitlegur og einsýnn, fégjarn og fáorður á þingum. Skörungur í eingu, nema ef telja skyldi það, að hann hafði sem sýslumaður í Strandasýslu geingið fram eins og geggjáður maður í galdrabrennum og annari slíkri fásinnu, og hélt því auðvirðilega athæfi dyggilega fram eftir að hann var orðinn lögmaður. Þorleifur var því hrein landplága hér á landi á 17. öld. Er það eins og beztu menn landsins hafi viljað unna honum þess hlutskiptis að stíga nú þann danzinn, sem þeir vildu sjálfir halda sér trá, og þótt honum það samboðnast. En sama dag, sem konungur hafði boðað, að eiðarnir ætti fram að fara, var gerð svo láatandi Alþingissamþykkt:***

„Anno 1662, 30. Junij um arfhyllingareidið.“

Voru lögmennt, sýslumenn og lögréttumenn með tilnefndum bændum samankomnir á Öxarárþingi til að fullkomna kong. Mayst. boð og befnalngu um arfhyllingareid, eftir hans Mayst. bréfs hljóðan. En vor elskulegur lénsherra er forfallaður, svo að hann er ei kominn, þá**** dregst þetta undan að þessu sinni. En kongserfðir í lögbók vorri ávísar oss, hver Noregskonungur skal vera, eftir konungs fráfall, sem er kongssonur hinn elzti einn skilgetinn, þá hann er til, skal konungur vera, undir hver lög

* Afsaga Þórðar biskups Þorlákssonar í Biskupasögum síra Jóns Halldórssonar í Hitardal. Síra Jón segir enn fremur, að Gísli hafi verið í lögmannskjörum árið eftir (1663), þegar Sigurður Jónsson var kosinn, og hefði þá enn haft hin sömu svör.

** Alþingisbókin 1662 segir, að Þorleifur hafi verið „kjörinn og kosinn eftir hlutfalli“, en getur hinna að eingu og skýrir, án efa með ásettlu ráði, mjög stuttlega frá þessari kosningu.

*** Alþingisbókin 1662 Nr. 6. (Alþingisbókasafn Landsskjalasafnsins).

**** Því, orðam.

vér erum áður svarnir. Því biðjum vér vörn náðugasta herra og kong auðmjúklega oss afsakaða hafa í þetta sinn⁴.

Hvernig Árna lögmanni hafi getizt að lögmannskosningunni og hve mikið honum hafi þótt í það varið að vera búinn að fá slíkan embættisbróður sem Þorleif Kortsson, mætti kanske gera sér grun um af því, að á öðrum degi eptir kosningu Þorleifs segir Árni af sér lögmensku. En sökum þeirrar almenningshylli, er Árni hafði, og þess trausts, er menn báru jafnan til hans, og svo án efa af því, að einhver óvænt nýjung mundi biða manna með eiðatökunum, en í þeim vanda vildu allir helst hlíta hans forsjá, þá bað allur þingheimur hann einhuga um að halda áfram lögmensku enn um stund. En afsagnarbréf Árna og bönarbréf þingheims er á þessa leið: *

„Afsökun herra Árna Oddssonar lögmanns.

Herra Árni Oddsson lét lesa sína afsökun, hvar fyrir hann treystir sér ekki til, vegna aldurdóms og annara forfalla, því þunga lögmannsembætti að þjóna, sem hann hefir í 33 ár þjónað, beiddist því leyfis af yfirvaldinu, sýslumönnum og lögréttumönnum við það að skilja í Jesu nafni. Hans bréf hljóðar svo:

Exordium resignationis.

Almáttugur eilífur guð faðir drottins vors herra Jesu Christi með heilögum anda sé lofaður og blessaður um aldir alda. Amen.

Það má öllum mönnum kunnugt vera, að allar stéttir eru af guði tilsettar, og hver og einn í sínu embætti hefir sinn tilsettan tíma, hversu leingi að hann skuli vera eptir því, sem skritað er: Vertu þar þangað til eg segi þér. Það er og svo tilsett, að menn skuli verða aptur kallaðir, svo sem bæn Moisis guðsmanns vottar, psálm. 90. Og þó menn verði ekki svo snarlega með dauðanum burtu kallaðir, við hverju menn mega þó daglega búast, þá eru samt önnur meðul burtkallanarinnar frá hvers embætti, sem svo eru ýmisleg, helst aldurdómur, veikleiki, minnissljófgan, sjóndepran, efnaleysi og hrörnan allra burða líkamans, svo maður getur ekki fullnægt sínu kalli og embætti, svo sem hann vildi eður skyldi. Og þá svo er komið, fylgir mótlæti heimsins, fyrirlitning og foraktan, og er þess hættara að vera í heiminum sem meir líður á aldurinn, því vandinn eykst, en veröldin spillist ár eptir ár, sem nóg eru dæmi til, og fyrir laugu hefir séð verið af fyrri mönnum, hverninn til mundi ganga á þess-

* Alþingisbók 1662, Nr. 21 og 22.

um dögum. Frá börnum verður tekið það skadlegt er, ef þau fara með hnifa eður skæri eður annað, sem hætt er til að þau megi sig á meiða. Eg má samlikja minn aldurdóm við barnanna háttalag, sem ekki geta sér sjálf hjálpað án annara manna aðstoðar, og sjálf komast ekki af baki eður á, verða alt að þiggja af öðrum. Það er nóg, eg hefi mínum ungdómsaldri útsóað, og er nú saddur af lífdögum, bið eptir þeirri sælustundu, sem drottinn vill mig til sín kalla, hver mín mun verða hin bezta, vonandi til herrans Jesu Christi forþjenustu, að mér muni allar mínar syndir vera fyrirgefnar. Eg þakka guði mínum, að hann hefir liðið mig svo leingi og sannlega til þess, að eg mætti játa honum mínar syndir og rétta iðran gera, hvar til hans náð hjálpi mér. Óteljanlegar eru hans velgerðir við mig auman og syndugan, og mér mál að þeinkja þar um, og frá hversu miklum háska hann hefir frelsað mig. Lofað sé hans heilaga nafn! Þegar eitt gamalt hús geingur til, þá er falls von, nema það sé endurbætt. En þessu aldurdómsins embætti er ei viðréttingar von í þessu dauðlega lífi, því að *natura postulat suum naturatum*, náttúran vill hafa sinn skamt og það, sem hennar náttúru samhljóðar, eptir guðs orði: „Þú ert jörð og að jörð skaltu aptur verða.“ Les prédikun Salomonis í 2. kap., Gen. 3., Syrach 41. Um vora stuttu og forgeingilega æfi talar Davíð í psálm. 90: Vort líf varir um 70 ár, og nær það kemur sem hæst, þá eru það 80 ár, og þá það er sem kostulegast, þá hefir það ei verið nema hrygð og armæða, því það liður snart burt, svo sem flygjum vér þar í frá. Esaías 23. getur um kongs aldur, að hann kunni að lifa í 70 ár. Hvað skulu menn setja sér fyrir eða óska leingur að vera yfir aðra settir, því þá eru menn komnir svo sem í barndóm og verða óduganlegir til stórra úrræða eður mikinn vanda að bera annara vegna. Það heyrir til hraustum, hugdjörfum, guðhræddum, vísu og sannorðum mönnum, sem hafa ágirni að vera yfir aðra settur, hverjum landsins velferð og stjórnin er að nokkru leyti undir komin, en ei örvasa þeim, sem *anni discretionis defluerunt*, hver aldur að reiknast frá 25. aldurs árum til 61. Eg vil gjarnan með góðu leyfi míns elskulega yfirvalds skiljast við það virðuglega lögmannsembætti sátur og kvittur við alla menn, meiri háttar og minni, þar með biðjandi þá um fyrirgefning, sem eg hefi mátt í nokkru styggja. Eg vil og fyrirgefa mínum mótstöðumönnum, hafi nokkrir verið, befallandi svo mig og yður alla, unga og gamla, yfirsetta og undirgefna, undir guðs náð og verndarskjól. Guð gefi yður nú góðan lögmann aptur í minn stað, sem honum sé til lofs og dýrðar, en þessu fátæka landi til gagns og nytsemdar, sem að sé bæði friðsamur og réttlátur. *Judex esto pius, sapiens, verax, misericors*. Guð almáttugur unni þeim öllum sinnar náðar, sem lög og

landsrétt hafa styrkt síðan eg kom til þessa embættis. Hans mildi og miskunnartillit haldi þessu fátæka landsfólki við rétta og kristilega trú og hlýðni við sitt yfirvald. Varðveiti hann vors náðugusta herra kongsins tign og drotningarinnar, hans arfa og eptirkomendur, ásamt ríkisins hávísu ráði, og alt það konunglega hús. Guð unni honum langra lífdaga, og að friður og blessun megi blómgastr innan hans múrveggja og lands takmarka. Guð bevári hans majestat frá öllum hans óvinum, sýnilegum og ósýnilegum, og gefi honum um síðir dýrðarinnar kórónu í himneskri dýrð og gleði. Biskupana, prófastana og presta, lögmenn, sýslumenn, lög-réttumenn, umboðsmenn og landsskrifara, alla bændur og búandi fólk, þeirra hús og heimkynni með öllu því, sem guð hefur sérhverjum lánað og gefið, fel eg undir vernd og vængjaskjól almáttugs guðs. Hann verndi og varðveiti oss alla frá slysum og áföllum, og gefi sérhverjum í sinni stétt guðlegt og kristlegt framferði með lukku og blessan lífs og sálar, og það, sem sérhver kann sér best að óska og sínum af guði almáttugum, það láti guð þá fá og öðlast. Guð leiði oss alla til eilífs lífs og sáluhjálpar í Jesu Christi nafni. Amen.

Arni Oddsson.

Svar hér upp á.

In nomine domini.

Satt er gamalt máltæki, að leiðist hvað, sem leingi er: *Omnia tempus habet, secum rapit omnia tempus*. Vér fátækir Íslands innbyggjarar andlegir og veraldlegir höfum heyrt og fornumið, að guðhræddur loflegur herra Árni Oddsson lögmaður sunnan og austan þykist þreyttur á mæðusömu embætti lögmansstéttar og lögsagnar, hvar út í hann hefir svo hingað til um nokkur ár vel og kristilega setið og staðið, svo að vér nálægir sem fjarlægir þökkum guði og honum fyrir, óskandi honum þess, að guð gefi honum langa og góða heilsu og lífdaga. Með því vér höfum í sannleika reynt, að guð hefur blessað og forsorgað fyrir hans hönd þetta fátæka land, þá er vor allra samþykkileg ósk og vilji, að fyrrnefndur heiðurlegur herra ekki af sér segi né undan færast af guði tilskikkað embætti, heldur í þeirri stétt, þar hann er tilkallaður, þar inni blífi hann svo leingi sem hann er hestfær og ölfær. Því svo sem embættin eru af guði tilskikkuð og embættismennirnir af honum útvaldir og upphafnir, opt og tíðum móti mannanna ráði og vilja, svo mun og eigi í sérhvers valdi og vilja vera að resignera eður af sér leggja embættin, og því hærri sem þau eru og vandameiri, þess síður komast menn þar frá, nema með lagaforföllum. Aungvan skal til lausnar nefna og því að eins umskipti á gera, að þeim gangi lögleg forföll

til, er fyrr var nefndur. *Senectus habet suum honorem, cupiunt juvenes, adeptam incusant.* Hjá þeim gömlu er vísdomurinn, hjá þeim gráhærðu skilbingurinn. Menn vita hvað þeir hafa, en eiga í vonum, hvað þeir fá. Guð láti sína miskunn nýja vera yfir oss alla morna. Og fyrir þessar orsakir, sem hér með eru meintar, þá treystum vér, að herra Árni Oddsson sé eigi sjálfráður við sitt kall að skilja eður sitt lögmannsembætti af að leggja, því að guð og guðs börn vilja framar hans þjónustu þiggja, og þar til auglýsum vér þessi orð með hreinum geðsmunum þess innihalds, að vér alvarlega höldum því vér höfum, og gefum ei lögmanninn Árna Oddsson úr sínu embætti, heldur auðmjúklega óskum, að hann með guðhræðslu og góðum vilja þjóni ennframar guðs dýrð og landsins nytsemi, svo sem hann hefir hingað til í sínu háa og mæðusama embætti vel og loflega gert. Guð virðist hann að styrkja í sínum aldurdómi og embætti, og gefi guð góðan enda á hans lífdögum og erfiði, svo það sé ekki ónýtt í drottni. Hér með befölum vér fyrrskrifaðan herra lögmann og alla oss undir guðs náðar vængja skjól nú og að eilífu.

Að Öxará 2. Julij Anno 1662.“

Þó að svar þingheims 1662 upp á eiðatökurnar sé í sjálfu sér nógu ljóst, og þar sé svo skýrt sagt, með skirskotan til fornra laga, um þarfleysu þeirra, að landsmenn vilji vera undan þeim þegnir, þá vill þó svo til á þessu þingi, eins og þinginu 1649, að það er hendingin, sem verður harðorðust, og eru það nú Jöklarar, sem heimta, að haldinn sé Gamli sáttmáli við landsmenn, og Alþingi tekur undir. Stendur svo í úthalli Alþingisbókar þessa ár (1662, Nr. 34):

„Um suplicatiu þeirra fyrir Jökli vestur.

Um suplicatiu þeirra fyrir Jökli vestur, að þeir afsegja útlenzka menn fyrir sýslumenn, var upp lesin í lögréttu, því þeir vilja halda sig eptir gömlu *Íslendinga samþykkt*, og svara báðir lögmennt svo til, svo og lögréttan, að þeir vilja, að allir menn haldi sig eptir *íslenzkra laga friheitum*.“

Þetta var hið síðasta Alþingi, sem Íslendingar háðu áður en einveldissvartnættið féll á, og seinustu orð þess eru að verja gömul ríkisréttindi landsins og halda þeim uppi.

Eins og áður er getið, kom Bjelke til landsins 1662, þegar allir voru riðnir heim af Alþingi*, og lét hann þá boð ganga í allar áttir

* Sagnaritum ber á milli um það, hvort Bjelke hafi heldur komið að þinglausnum eða að loknu þingi. Stendur það á eingu, en næst sanni mun það, að menn hafi ekki feingið boð hans fyrri en þeir voru komnir heim.

til þess að stefna landsmönnum á sinn fund til eiðatökunnar. Komu menn þá saman á Bessastöðum laugardaginn 26. Júlí, en því næst var haldið inn í Kópavog. Setti Árni lögmaður Oddsson þar þing mánu- daginn 28. Júlí, en Bjelke lét vopnaða hermenn standa hringinn í kring um þingheim, og þarf einga skýringu á því, í hvaða tilgaugi það hefir verið gert. Þó má ráða það af Alþingisbókinni, að alt muni hafa geingið greitt um sjálfa eiðana, og alt þangað til að því kom að skrifa undir einvaldsskuldbindinguna, sem Bjelke hefir þá fyrst lagt fram, þegar eið- unum var lokið. En þá tók til máls Brynjólfur biskup, og tjáði Bjelke það, að Íslendingar væri ófúsir á að varpa frá sér í hendur annara öll- um réttindum sínum. En Bjelke svaraði biskupi ekki öðru en því, að hann benti honum á hermennina, sem stóðu umhverfis, og spurði hann, hvort hann sæi þessa. Hótun þessi var nógu ótvíræð til þess, að biskup og klerkar hans máttu fullvel skilja, að hér átti að láta það ganga fram, sem ætlað var, með hæstu harðindum, ef það feingist ekki með góðu. Árni lögmaður var þá gamall, og stóð á sjötugu. En þegar að honum kom, færðist hann undan, — þó að ekki væri það árennilegt, — að skrifa undir og stóð svo nær allan daginn, að hann neitaði því og þæfðist fyrir Bjelke. En loks lét hann undan *hótunum* hans og skrifaði undir táfellandi. Er þetta frá sögn hins bezta og réttorðasta manns, Árna Magnússonar, og ber hann síra Björn Stephánsson á Snæfuglsstöðum, skilríkan mann, sem var einn af eiðamönnum á Kópavogi í þetta sinn, fyrir skýrslunni um undan- færslu Árna lögmanns. Verður þetta því ekki rekið.*

En það er enn annað, sem ekki verður rekið, og það er það, að ekki verður annað séð en landsmenn á Kópavogi hafi gert það beint að skilyrði fyrir vandræðalausri undirskript sinni undir einvaldsskuld-

* Þessi frásögn Árna Magnússonar um það, að Bjelke hefði ofan í mót- mæli fyrirsvarsmanna landsins kúgað Íslendinga á Kópavogi 1662 með ógu- num um, að vopn yrðu borin á þá, ef þeir dirfðust að neita eða færast undan, var mönnum ókunnug, þar til Hannes ritstjóri Þorsteinsson rakst á hana í safni JSig. 64. Fol. snemma vetrar 1907, og lét síðan prenta hana í Þjóðólfi 27. Marts s. á. Því næst var hún prentuð í Biskupasögum Jóns prófests Haldórssonar I, 290, og orðrétt verður hún prentuð hér á ný í „Bessa- stadensia“ Árna Magnússonar. Í sambandi við þetta má geta þess, að registur við það bindi af bréfabók Brynjólfs biskups, sem tekur yfir ár- ið 1662, segir svo til, að í bókinni eigi að standa skýrsla um Kópavogs- eiðana, en þegar að er gætt, þá vantar nú einmitt þau blöð í bókina, sem áttu að halda skýrslu þessa, hvernig sem þau hafa úr bókinni far- ið. Bók þessi er Nr. 274. Fol. í safni Árna Magnússonar á Háskólasafnu- nu í Kaupmannahöfn. Ekki er ólíklegt, að skýrsla þessi hefði verið dáiðisfróðleg.

bindingarskjalið, „að halda mætti þeir landslögum sínum fornum, og *kváðust vænta þess*,“ að þeir næðu því, eins og Espólin kemst að orði.* Það virðist vera alveg eflaust mál, að þessu efni sé svo varið, að þetta sé bein afleiðing af mótmælum Brynjólfs biskups og hinni eptirminnilegu móttstöðu Árna lögmanns. Það er auðvitaður hlutur, að það var ekki þýðingarlaust mál fyrir Bjelke sjálfan, að eiðar þessir og skuldbindingar geingi nokkurn veginn vandræðalaust fram, og að hann mundi varla hafa farið heim aptur erindi mjög feiginn, hefði hann orðið að taka til harðræða við beztu menn landsins fyrir löglega neitun þess, sem þeim var öldungis óskylt að veita, því að á landsmönnum hvíldi eingin lagaskylda, og því síður siðferðisskylda, til þess að *ljá* konungi vald það yfir mál-efnum landsins, sem þeir höfðu sjálfir haft hingað til. Þó að Bjelke því ögraði með herliði, þá hlaut honum þó sjálfum að vera það hugleiknast að þurfa ekki að framkvæma hótanir sínar. Sýnilega hefir Árni lögmaður verið fastráðinn í því að skrifa ekki undir einvaldsskuldbindinguna, hvað sem á geingi, og jafnsýnilega hefir Bjelke hrosið hugur við því að láta leggja á lögmann hendur eða bera vopn á hann. Annars hefði hann ekki látið hann vera að þæfast fyrir sér heilan dag. Hefir Bjelke því að lyktum heitið honum sinni umsjá um það, að landsmenn skyldi fá að halda fornum lögum og ríkisréttindum sínum, og þyrftu þeir ekki annað en rita konungi til um það. Og þá hefir lögmaður skrifað undir, og þó nauðugur, því að betra var heilt en vel gróði.

Þessi bréf Íslendinga lærðra og leikra, til konungs eru nú fundin, og eru þau fullkomlega í samræmi við þetta. Þó að þau komi fram sem beiðni og sé í hinu kurteisasta formi, — eins og bréf Íslendinga voru altaf — segja landsmenn þó fulláþreifanlega í hæglæti vild sína, leikmenn, að þeir vilji fá, að konungur haldi þá „*við vor gömul og vel feingin landslög, frið og frelsi*,“ og klerkdómurinn „*að vér mættum njóta allra góðra og gagnlegra bæði guðslaga og landslaga, eignar(halds)rættar og köllunarrættar, sem frá ómunatið verið hefir, og hins vegar vera undanþegnir öllum nýjum álögum, sem ekki hafa tíðkast að fornu*“. Einna skýrast og ótvíræðast er þó það í bréfum þessum, sem þar er ekki sagt, en það er, að þar er einveldi hvergi nefnt á nafn. Þeir segjast að eins hafa svarið „*arfkonungi*“ eða „*arfherra*“ „*arfhyllyingareiða*“ og nefna „*erfðastjórn*“, en aldrei einvaldskonung, einvaldsstjórn né neina einvaldsskuldbinding. Landsmenn hafa því eptir samkomulagi við Bjelke, samkvæmt áskilnaði þeirra, skoðað það svo, að þeir hafi ekki skuldbundið sig undir neina einvaldsstjórn né einvaldskonung. Og, hvort sem það var Bjelke að þakka eða ekki, þá var stjórn landsins í heild sinni svo sem í eingu

* Árb. VII., 32.

breytt frá því, sem áður var, fyrri en eftir hans daga, þó að nærgaunglin yrði fljótlega enn þá meiri en áður á ýmsan hátt.

Það er nú ljóst að Íslendingar hafa á Kópavogi 1662 mótmælt því og neitað að skrifa undir skuldbindingarskjal það, er för fram á það, að þeir leði konungi einveldi um alla stjórn landsins. og hafa ekki til þess leiðzt fyrri en því skilyrði var játað af hendi fulltrúa konungs, er þeir settu, að þeir feingi að halda öllum hinum fornu ríkisréttindum landsins. Og þessi skilyrði hafa þeir samstundis fært í letur í bréfsformi til konungs, og þau bréf höfum vér enn. Þeir segi til, sem vita, hvort nokkrir aðrir af þegnum Dana og Norðmanna konungs en Íslendingar hafi vikist svo undir einveldiskröfurnar 1660—1662. — En þó að þetta væri að eingu haft, og kallað, að Íslendingar hefði óskorað geingið að einveldinu, sem ekki var, og þó að landinu væri, þegar fram á einveldistímana sótti og tekið var að magna miðstjórn alls í Kaupmannahöfn, stjórnað eins og hverj-öðrum parti rikjanna, þá dæmi þeir, sem lagavitið hafa, hvort þar með hafi verið gefið Danmörku eða nokkrum öðrum hlutum af rikjum konungs nokkurt vald eða nokkur yfirráð yfir Íslandi — og eins um það hvaða mark sé að því, hvað réttindi landsins snertir, hvernig Íslandi kann að hafa verið stjórnað af meira eða minna fávísri eða viturri einvaldsstjórn.

Þegar Noregur var sviptur ríkisráði sínu 1537, þá misti það ríki þar með í raun réttri alla hlutdeild í löggjöf landsins og var því úr því mjög ósjálfstætt land, þótt það væri kallað eftir sem áður konungsríki og héldi miklu af fornum lögum sínum. En Íslendingar héldu hins vegar Alþingi með fullu löggjafarvaldi í sambandi við konung alt fram til 1662, og enda leingur í reyndinni. Ísland var því í raun og veru eitt-hvert allra sjálfstæðasta ríkið af öllum löndum Dana og Norðmanna konungs, þegar einveldinu var þraungvað upp á landsmenn í Kópavogi 1662.*

* Sumum mönnum er það nokkað efasamt, hvort það hafi nokkurn tíma verið viðurkennt af öðrum rikjum, að Íslendingar hafi sjálfir haft fyrirvar fyrir sér gagnvart öðrum þjóðum. Á lýðveldistímanum getur að visu einginn vafi á þessu verið, og mætti færa til þess ótal rök, en hér þarf ekki að benda á annað en samning Íslendinga við Ólaf konung helga frá hérumbil 1022. (Fornbréfasafn I, Nr. 16 og Nr. 21), sem enn er lög, og svo sáttmálana við Hákon konung gamla. Eftir að landið komst í konungssamband við Noreg var það auðvitað, að konungur sem æðsti stjórnandi Íslands var eðlilega í fyrirvari konungsríkisins Íslands út á við gagnvart öðrum rikjum, enda kemur það þræsákilega fram. Af því að þetta fyrirvar kom einkum fram í því, er verzlunina snerti, má það hafa dregið til þess að konungur tók að skoða verzlunina sem einkaréttindi, er honum heyrði til sjálfum, því að rétt til slíks átti

Þó að Íslendingar gerðu á Kópavogi 1662 alt, sem þeim var fært til þess að varpa ekki frá sér öllum fornum réttindum, má þó á ýmsu sjá, að þeir hafa vænt sér fárra hluta farsællegra og búist við aukinni ágeingni, enda var hennar ekki langt að biða. Verzlunarfélag það, er af konungi hafði verzlan landsins, hafði farið fram á það við konung, að það mætti halda úti herskipi við Ísland til þess að verja einokunar réttindi sín, svo að þeir væri vissir um að landsmenn hefðu einga aðra að verzla við. Leytði konungur það með bréfi 10. Apríl 1662.* En þá var í ráði, að konungur leigði nýju verzlunarfélagi einokun yfir landinu, sem varð að verki með bréfi 31. Júlí 1662. Voru sumir í þeim félagsskap vildarmenn konungs og höfðu verið beztu verkfæri hans til þess að koma einveldinu á, svo sem Hans Nansen. Þurfti því helzt að komast hjá því, að þeir þyrftu að standast kostnað þann, sem af herskipshaldi þessu leiddi, og þó hefði þeir herskipið eigi að síður. Var það því tekið til bragðs að reyna að koma þessum kostnaði upp á Íslendinga, og átti það að heita svo, að það væri varnarskip til að vernda landið og landsmenn fyrir Tyrkjum og reyfurum, og var ætlað til að landsmenn kostuðu það af samlagsfé eptir tiltölu og efna-hag. Var þetta síðasta málefnið að þinglokum, er Bjelke bar upp á Kópavogi 1662. Tóku menn dræmt í það og voru ekki skjóttir til undirtektanna. En svarið kom því ótvíræðara árið eptir, því að Thomas Nikulásson fógeti á Bessastöðum, umboðsmaður Bjelke's, hélt því máli þá enn fram, og hélt því þá að klerkum. Setti þá Brynjólfur biskup prestastefnu á Þingvelli 30. Júní 1663**, meðal annars til þess að

hann eingan, nema þá imyndaðan (sbr. bls. 30 að framan). Gagnvart konungs-rikinu Noregi hlaut hann og í rauninni að vera í fyrirsvari konungsrikisins Íslands, en af því að konungur skoðaði verzlan landsins eins og hann gerði, þá þóttist hann hafa leyfi til þess, að fara með hana eins og hann vildi, og líka að láta Norðmenn sitja fyrir henni, enda geingu þeir ósleitulega eptir því, vegna þess að Noregsriki vildi hafa einkaleyfi til þess að hafa hitt ríki konungs, konungsrikið Ísland, sér að hagnaði með verzlunareinokun, einkum þegar fram í sótti, og létu Norðmenn konungana, að Íslendingum fornspurðum, skuldbinda sig til þess í ríkisskuldbindingunum að sjá svo um, að Ísland hefði einga verzlan við aðrar þjóðir, og fyrir alla muni ekki við Hansastaðina, því að það drægi verzlan landsins frá Noregi, sem ætti að hafa hana alla eins og hún væri (sbr. bls. 9 og 31 hér að framan). Að þessu urðu konungarnir að ganga til þess að ná konungdómi, þó að þeir sæu að það væri skaði fyr-

* MKet. III, 94—95; Lagasafn I, 265—266.

** Landsbókasafn 101. 4to. 301—305. Sbr. Biskupasögur síra Jóns Hal-dórssonar I, 268—269.

ráðgast „um það stórnaðsynjamál, er að forlagi hans excellences herra Hendrich Bielckes, þessa lands höfuðsmanns og léusherra, var inn fyrir synodum lagt af hans fullmektugum, erlegum velaktandi Thomas Nicolassyni, landfógeta hér í landi, og eiginbréfi lénsherrans til hans, hvar inni hann ávísar, að Eingelskir og Hollenzkir hafi gert samband við Tyrkjann og sáttmála, að hann fyrir þeim frí og frjállega megi passa, hvar af stór hættuvon sé þessu landi, hvað hann veit varnarlaust vera; megi því aldrei vita, nær hann falli hér upp á, og jafnvel aðrir

ir hitt ríkið, og vildu afstýra honum, því að konunginum var þá fullnægt, ef hann fékk þær tekjur af verzluninni, sem hann þóttist eiga með lögum. Að konungur hafi talið sig í fyrirsvari um hagsmuni konungsríkisins Íslands gagnvart Noregsríki kemur berlega fram hjá Kristjáni konungi öðrum á síðustu stjórnardögum hans, eða hérumbil 1522–1523. Ríkisráðið hafði kvartað yfir því, að konungur hefði ekki haldið ríkisskuldbinding sína í ýmsum greinum. Kæruatriði þessi eru enn til með svörum eða athugasemdum konungs upp á þau, og er eitt af þeim þetta: „Item í einni grein, að eingir kaupmenn frá Hansastöðunum skuli sigla til Íslands et cetera.“ Upp á þá grein svarar konungur þessu: „Það er glötun landsins.“*

En jafnframt því, að konungur landsins er sjálfur í fyrirsvari þess sem sérstaks ríkis gagnvart Noregi og öðrum löndum, þá bregður því einnig fyrir, að Íslendingar eru sjálfir í fyrirsvari fyrir sig gagnvart öðrum ríkjum. Hansastaðirnir voru viðurkend sjálfstæð lýðríki, og við Hamborgarkaupmenn og kaupmenn enska gerir Alþingi 2. Júlí 1527 samning um verzlun hér á landi upp á eiginhönd. Er svo til orða tekið í samningsbréfum þessum, að „Eingelskir lofðu af sinum parti að þetta skyldi óbrigðanlega haldast“, en Þjóðverjarnir — sem sumir geta vel hafa verið merkir menn og átt sæti í stjórn Hamborgar — kveða svo að orði: „*Lofum vér fyrr nefndir Þýzkir menn að fá bréf af Hamborgarráði, að þessi gjörningur skyldi standa.*“ (AM. Fasc. XLVII, 7. — Ríkisskjalasafn Dana, Island & Færøe I, 10. — Add. British Museum 11,242. 4to — AM. 232. 8vo bl. 92a–93b. — Landsbókasafn 67. 4to bl. 118b — 119b, rangt ártal 1520). Það er með öðrum orðum, að þetta er samningur milli lýðríkisins Hamborgar, sem stjórn þess ríkis samþykkir, og Alþingis Íslendinga fyrir hönd konungsríkisins Íslands. Að Hamborgarráðið hafi staðfest samning þenna, má telja vafalítið, sem ráða má meðal annars af því, að Norðmenn ætluðu að ganga af göflunum yfir því að fá árúm liðnum, að öll Íslands verzlunin væri að dragast úr höndum þeim og til Hansastaðanna (sbr. bls. 32 að framan).

* „Tesse ephtherskrefune article ære the som myn herres nade beklager seg at waare hanss nade oc kronenn til forstoor beswaringh . . . Item vdi en artikell at inghe köpmenn aff hentzestæderne skulle segle till Yslandt et cetera. thet er landzens forderff.“ (Ríkisskjalasafn Dana, Danske Kongers Historie, Fasc. X, 49).

ræningjar í hans nafni, til að taka fólk og fé og flytja út til sölu í þrældóm í Tyrkerí, hverju guð almáttugur náðarsamlega afstýri og skjóti sínum friðarskildi yfir þetta fátæka land og þess innbyggjara í Jesu nafni. Amen. Lízt hans excellence, að þetta land og þess stéttir leggi sjálft upp á sig skatt og contribution, andlegir og veraldlegir, aungvir undanteknir, til að kaupa og kosta varnarskip, sem flakki í kringum landið til varatektar og varnar; mættu þá meðul til verða, ef sú contribution samsafnaðist í nokkur ár et cetera.“ Taka klerkar og biskup dauft í þetta og bera fyrir sig fátækt landsmanna, „því vær meinum ekki finnast yfir 10 eður 12 persónur, hverra formegan vinni til 5000 eður 6000 dala virðis, þá skuldir nauðsynlegar eru af teknar,“ svo að þó að farið verði að safna tillaginu, „þá verður þetta þó ekki par, og trúum ei muni stórt hlaupa yfir 1000 dala virði, en aldrei til 2000 dala, þó alt landið játi þessari tíund“, og segjast þeir ekki hafa samvizku til að leggja á „fátækan almúga“ „meiri þyngsl en á honum liggja, svo honum leiðist ekki ofmjög sín fátækt og ánaudgun, og mætti falla í þá freistni að vera til friðs að vera hertekinn upp á von og æfintýri, því mart er hér út í að varast.“ Sjá þeir því landsmönnum ekki fært að kaupa og kosta orlogsskipið, og „sjáum litlu að nær, þó eitt orlogsskip komi og leggist hér í hafnir et cetera.“ Varð því samþykkt þeirra sú, að klerkdómur landsins safni til næsta Öxarárþings 300 ríkisdöllum „til foræringar hans excellentz og landfógetanum þar af að miðla eptir biskupsins ráði til að fá hann gúnstugan vor mál við hans excellentz að undirretta og túlka, því hann má þar út í mikið, auðmjúklega óskandi, að hann vildi afstýra frá þessu landi og vorri stétt öllum óbærilegum nýjungum og uppáfyndingum, sem einn eða annar vorri fátækt ókunnugur eður ógúnstugur kann eður vill uppþeinkja oss til óbærilegs skaða og útörmunar“. Var þetta sköruglega rekið af höndum sér, eins og vera átti, því að konungur tók allar tekjur af landinu og átti þar með að sjá um varnir þess. Ekki þurfti heldur á það að frýja að lénsmennirnir og fógetar þeirra feiluðu sér við að ganga eptir gjöldunum. Í bréfi Brynjólfs biskups 2. Febr. 1664 um þetta gjald til síra Sigurðar prófasts Oddssonar í Stafholti eru og þessi alvarlegu orð: „Vel væri ef þar með yrði afstýrt meiri þyngslum, sem til má bera oss sé ætluð, nema herrann náðarsamlega afvendi. Eg girnist ekki þetta ómak og frammistöðu optar að hafa en í þetta sinn.“ Við góðu er ekki búizt, enda var ekki góðs að vænta. En landsmenn hafa vitað af reynslu, hvað þeim kom, Bjelke og Thomasi Nikulássyni, að það var helzt reynandi að mýkja þá með féggjöfum.*

* Skanztollurinn, sem krafinn var með konungs bréfi 3. Júlí 1667 (MKet. III, 126–127), til þess að hyggja upp Bessastaðaskanz 1668, var þar á móti

En það er frá Arna lögmanni Oddssyni að segja, að hann litði enn þrjú ár eptir þetta,* en lögmaður vildi hann ekki leingur vera, heldur sagði hann af sér fyrir næsta Alþingi með bréfi til þingmanna dagsettu á Leirá 24. Júní 1663. Standa þar að niðurlagi þessi eptirtektaverðu áminningarorð til þingheims, tekin úr heilögum ritningum:** „*Kostið því vakandi að vera alla tíma, og biðjið svo þér mættuð verðugir vera að umflýja allt þetta, hvað eptir komandi er . . . Hvað eg segi yður, það segi eg öllum: Vaki þér!*“ En bréfi lögmanns svaraði þingheimur svo, að „allir þingmenn, hærri stéttar og lægri, andlegir og veraldlegir, þá ná-lægir, gáfu herra Árna hinn loflegasta vitnisburð, að hann hafi í sínu loflega embætti staðið svo sem einum guðhræddum, heiðarlegum og

goldinn um allt land og „hafði orðið yfir 1500 eður nærri 2000 ríxdalir.“ Var hann úr öllu Þverárþingi samtals 140 rd, og var hann reiknaður svo, að á hvert tiundarhundrað komu „þrjár merkur fiska eður hálfur annar fiskur af tveim hundruðum, nema hvað lausamenn höfðu sína taxeran sér í lagi, einginn yfir 30 fiska, sumir 20 fiska, sumir 15 fiska, sumir 10 fiska og sumir líka vel 5 fiska“ (Landsbókasafn 101. 4to. bls. 309; Sbr. Biskupasögur síra Jóns Haldórssonar I, 270—271). Hins vegar tók kennidómurinn ekkert í verzlunarfélagsstofnun þá 1670—1671. sem Jens admiral Rodstehn og umboðsmaður konungs stakk upp á, að Íslendingar kæmi á fót og skytu saman fé í til þess að verzla við „aðrar þjóðir“, og hafði þó Brynjólfur biskup heldur lagt með því, því að „óvíst er, hvort betur færi, þó aðrar nýjungar og uppsetningar yrði upp á boðnar, sem verða má að til séu“ (Landsbókasafn 101. 4to. bls. 306—309; Sbr. Biskupasögur síra Jóns Haldórssonar I, 269—270). Rodstehn mun sjálfur hafa ætlað að standa fyrir þessu verzlunarfélagi, og hefir hugsað sér að binda landsmenn við sig á þenna hátt. Hefir ekki viljið að vera minni en Bjelke og ætlað að reka verzlan líka, — með samskotafé Íslendinga. Segir þetta sig sjálft, því að konungur hafði þá nýlega bannað alla verzlan við utanríkismenn með bréfi 27. Marts 1663 (MKet. III, 106—107), og itrekaði það skömmu síðar með bréfi 5. Maí 1674 (MKet. III, 176—177). „Stríðshjálpartollinum“, sem krafinn var með konungsbréfi 31. Maí 1679, báðust Íslendingar undan 7. Júlí á Alþingi 1680, og með konungsbréfi 17. Apr. 1681 gerði konungur sér að góðu, ef hann feingi (einu sinni fyrir allt) helm-ing þess, sem hann fór upphaflega fram á (Landsbókasafn 72. 4to. bls. 336—343). — Sem kirkjuhaldarar voru einvaldskonungarnir einkennilegar fyrirmyndir hér á landi. Hvenær sem þurfti að byggja upp kirkjur konungs, svo sem Ingjaldshólskirkju (1695—97), Bessastaðakirkju margopt og aðrar fleiri, þá var sniktur saman styrkur með sjálfskyldu af öllum kirkjum landsins til þess að byggja upp kongskirkjurnar.

* Hann andaðist í Leirárlaug 10. Marts 1665.

** Luk. 13, 21.

réttsýnum höfðingja sómir, og þakka honum allir samtlega hans góða og loflega lögsögn og stjórn“.

Það er hressing að því að eiga þess að minnast, að uppi voru hér á landi á þessum tímum, þegar svo mart var mótdrægt og andstætt, framkvæmdalítið, úrræðasmátt, dauft og dapurlegt, aðrir eins höfuðskörungar og ágætir þjóðræknismenn eins og Árni lögmaður Oddsson og Brynjólfur biskup, sem „var um sína tíð forsvar og athvarf slíkt sem hann kunni, bæði landinu, stiptinu, almúganum og öðrum, sem til hans ráða og aðstoðar leituðu“.* Því ekki var „forsvarsins“ að leita til Bessastaðavaldsins, sem þó hefði helzt átt að vera og hafði bezt tök á því að vera vernd og vörn lands og lýðs. En Bessastaðamenn skildu hlutverk sitt á aðra leið, því að þaðan stóð landsmönnum einmitt ofríkið og yfirgangurinn hversdagslega í hinni nærgaungulustu og ógeðslegustu mynd. Ætti að lýsa allri ágeingni þeirra við landsmenn, álögum, kvöðum og uppásetningum við Nesjamenn og nágranna, yrði það langt mál og laglegt registur, enda gerist þess hér ekki þörf, því að Jón sagnfræðingur Jónsson hefir um langa tíma safnað til rits um það efni alt hér á landi, sem koma mun út áður langt um liður. Hitt er ekki úr vegi, að láta hér að lyktum fylgja það, sem Árni Magnússon hefir ritað sér til minnis um höfuðsmennina, fíógetana og aðra umboðsmenn konungs á Bessastöðum frá því 1633 og fram um 1700, og hann kallar „*Bessestadiensia*“. Þó að í því sé ýmislegt, sem maður nú þekkir annarsstaðar frá fyllra, er þar hins vegar svo mart eptirtektavert um þessa pílta og framferðir þeirra, sem hvergi finst annarsstaðar, að slíkar minnisgreinar jafnréttorðs og merks manns eiga það skilið, að þeim sé á lopt haldið í heild sinni.**

„*Bessestadiensia ab anno 1633.*“

Pros Mundts fylgebref til Jsland er dat. Hafn. d. 27. April 1633 oc er ord fra ord som Friderich Frises.—Pros Mundt höfuðsmaður 1634—35—36—37—38. *Acta publica.*

Jens Söfrensen var 1640 i Januario Pros Munds, sem hér kallast *Junker*, fullmektugur yfir Íslandi, og þar þá. Torfi Erlendsson var Jenses fullmægtur. *Certum instrumentum publicum.*

* Biskupasögur síra Jóns Haldórssonar I, 267.

** Minnisgreinar þessar, sem að nokkru leyti eru geymdar nú í safni Árna Magnússonar 224. Svo. og að nokkru í safni Jóns Sigurðssonar 64. Fol., eru allar ritaðar með hendi Árna sjálfs, nema þar sem hér er annars getið, og Árni hefir lesið skrifurum sínum fyrir, eða látið þá skrifa fyrir sig. Allar eru þær skrifaðar á smásnepla.

1641 slepti Jens Sörensen, en Lauritz Nielsen tók við fúgetaðæmi *Annotatio cujusdam*.

Pros Mundt höfuðsmann skrifa nokkrir á Íslandi, [enn þá¹⁾] þeir, sem nokkuð þykjast vita, conjuncta voce: *Prosmund*, og svo stendur í innleggi lögmannna í arftökumálinu 1704. —

Relatio²⁾ Þormóðar:

Pros Mundt kom til Íslands ordinairement hvert sumar. *Jens Sörensen* var fyrst hans fúveti, og var í Íslandi vetur og sumar. Eptir *Jens Sörensen* varð *Lars Nielsen* *Pros Mundts* fúveti, og var á Íslandi vetur og sumar, eins og hinn gert hafði. *Pros Mundt* varð admiral og slógst við Svenska 1644 eða circiter; hélt sig heil vel, en varð þó yfirunninn og drepinn; vildi ei hafa qvarteer.³⁾ *Lars Nielsen* mun vera *Skulda-Lauridz*. Hann kom til Íslands síðan (circa annum 1662 eður þar um bil) og ferðaðist um landið, krefjandi gamalla skulda, og var þá gamall maður (unn sextugs aldur sem meinast). Hann meinast að hafa átt dóttur *Jacobs Péturssonar*, er fyrr hafði á Íslandi verið. —

1644 veitir fúgetinn *Lauritz Nielsson Eyri* í *Skutilsfirði*. Vide mitt kirknaregistor. Það er sá, er síðar var *Skulda-Lauritz*.

Relatio Þormóðar:

Eptir *Pros Mundt* dauðan varð einginn lénsherra yfir Íslandi, en *Jens Sörensen* (fyrrum *Proses* fúveti) varð þá landfúveti. *Jacob Bang* var og hjá honum. Hann fór til Íslands á sumrum, en setti til fullmektugs á Bessastöðum bróður sinn *Matthias Sörensen*, sem þar var bæði vetur og sumar. Hjá honum var Þormóður, þá x vetra. Í *Jens Sörensonar* tíð var hart geingið eptir sökum. Tók *Jens* ei mútur; var strangur, réttvis og óaggjarn; hélt sig mjög eptir *Christiani quarti* humeur, regis severi et justī, delictorumqve vindicis acerrimi.⁴⁾ *Torfi Erlendsson* var *Jenses* önnur hönd og bróður hans *Matthisar*. *Jens Sörensen* hafði viss laun af kongi, og leveraði in natura allar afgiptir svo sem þær guldust til kongsins, hverjar þá kongur í einu lagi sá, sagði hann, Ísland skyldi aldrei burtforpagtast (að forstaa lénsherrunum, sem nokkura vissa peningasummu höfðu þar til kongi gefið fyrir innkomstina), heldur immediate⁵⁾ við krónuna blifa. *Jens Sörenson* var landsforvalter (svo var uden tvívl hans titill) til 1649. Varð síðan borgmeisteri á

¹⁾ [= enda.

²⁾ þ. e. frásögn.

³⁾ = grið.

⁴⁾ = eptir skapferli *Kristjáns fjórða*, sem var strangur kongur og réttvis, og tók mjög hart á glæpum.

⁵⁾ = beinlinis.

Kristjánshöfn intercedente apud regem Bielkio *, sem brauðið hafði frá honum tekið. —

Jens Söfrensen kongsins fógæti 1647—1648.

1646, 8. Júlí veitir Matthías Sörensen síra Jóni í Miðdal staðinn þar. Vide kirknaregistor frá Mag. Þórði.

Matthías Sörensen var umboðsmaður á Bessastöðum 7. Júlí 1647. *Orig.*

1649 kom Hendrik Bielke og Gabriel Acheley, og tóku hollustueiða á Alþingi. Fógæti (*var*) Mattías Sörensen. *Annotatio cujusdam.*

1649 í hyllingunum stendur Matthías Sörensen konglegar Majestets fógæti á Bessastöðum. In Archivo. —

1649 varð *Henrich Bielcke* lénsherra yfir Íslandi, og fór til Íslands, og með honum *Jens Sörensen* til að afhenda landið. Sama ár fóru þeir báðir í burtu, og varð nú *Matthias Sörensen* Bielkes fógæti. *Relatio Þormóðar.* —

1650 í Februario veitir Mattías Sörensen síra Ásmundi á Breiðabólstað á Skógarströnd. Vide mitt kirknaregistor.

Bielke var á Íslandi 1650. Certum.

1651, 5. Apríl frá Bessested skriver *Matthias Söfrensen* Haagen Gisle-
sen *Sysselmand over Rangerwalle Syssel* til, og næfner derinde *Hr. Oberste*.
Det er at forstaa *Bielke*, som loed sig saaledes titulere i hans første
aaringer.

Matthias Söfrensen *kongl. Majestets Foged paa Jsland.* — saa kal-
des hand paa liigsteenen — döde paa Bessestad d. 10. Decembr. 1651,
anno ætatis 35. Ligger í Chooret paa Bessested.

Þormóður hefir og sagt mér, að Matthías Sörensen hafi dáið 1651,
id quod facit ad certitudinem relationum illius.* —

Sumrinu eptir andlát Matthías Sörensenssonar (ö: 1652) kom *Bielke*
til Íslands, og varð þá það sama sumar *Thomas Nicolai* hans fógæti í
þess dauða stað. Thomas hafði leingi verið Bielka handskrifari, og mátti
þó gefa honum fyrir bestillinguna 100 ríxdali. *Relatio Þormóðar.* —

Henrich Bielke staddur á Bessastöðum þann 17. Júní 1652. *Vidi
originales litteras illius.*

1654 var Bielcke á Íslandi. Vide annála Jóns Sigurðssonar. 1655,
1656 og 1657 ekki, og ekki síðan, trúi eg, inn til 1662.

1654 kom út með konu sína Margrétu Thomas Nicolai og var á
Íslandi veturinn 1654—(16)55. Veturinn (16)55—56 var og Thomas á Ís-
landi. — 1655 veitir Thomas Nicolai Hvalsnes, svo sem lénsherrans fö-

* = fyrir milligaungu Bjelke's.

** = Það bendir á, að frásagnir hans sé áreiðanlegar.

geti. Vide mitt kirknaregistur. — 1656 sigldi Thomas Nicolai með konu sína, og setti Hákon Ormsson í sinn stað á Bessastaði. Það var þetta ár, er síra Sigurður Torfason vísaði honum frá skriptastólnum.

Thomasi Nikulássyni vísaði síra Sigurður Torfason frá skriptastólnum, og vildi hann skyldi standa opinberlega skript fyrir það, um sunnudaga hafði látið allan almúga veiða lax í i Elliðaám (það var 1656). Var og fleira milli prests og hans. Það sama ár sigldi Thomas. Item sendi hann menn í skipaferð á sunnudag. Voru þar í bland nokkrir, sem skriptast höfðu á laugardaginn, en máttu ei vera friir um morguninn og mistu svo sakramentið.

1656 um haustið dó Hákon Ormsson. Kom þá suður Matthías Guðmundsson af Stapa, og setti Gvönd Steindórsson til lögsagnara í Gullbringusýslu, og til að vera fyrir framan um skipaútgerðina.

1657 kom Thomas ekki til Íslands. Sést af þess árs Alþingisbók.

1658 um Alþing var Thomas enn þá eigi kominn. Það sést af þess árs Alþingisbók. Það sama ár hefir hann þó út komið, og kom hann þá með konu sína Margrétu. Imo vero* var hann á Bessastöðum 24. Julii 1658. *Ex originali.* — 1658 d. 1. Octobris var Thomas Nicolaisen paa Besseded. *Ex originali illius scripto, quod vidi.* — 1658 skal vera daterað veitingabréf síra Halldórs fyrir Reykholti, og hefir þá Thomas komið til Íslands eptir Alþingi. Imo kom.

1659 á Alþingi forlíktust Thomas Nicolai og hans kona Margrét við síra Sigurð Torfason. — Veturinn 1659—60 mun Thomas hafa verið á Íslandi. Item veturinn (16)60—61.

1661, d. 16. Maii veitir Thomas Nicolaisen á Bessastöðum nokkra kongsjarðar parta í Borgarfirði Sigurði Jónssyni. *Originale vidi.*

Johan Kleins Bestalling for at vere foget over Ísland, i Thomas Nicolaisens sted, er udstedet af H. Bielke, Köbenhafn d. 26. Martii 1660. *Vidi.* — 1660 kom út Jóhann Klein, en Thomas Nicolai sigldi. *Annotatio cujusdam in Islandia.* — Jóhann Klein var eptirliggjari á Skapa, eða kaupmaður (kanske Bielkans), áður en fóveti varð; skemdi þar Þorgils á Völlum. Non. Það gerði Mattías Guðmundsson, og varð Gísli fyrir mishöggum. Það skeði í Bervik, og ætlaði Mattís að höggva Helga, sem þar var; en bætti síðan við Þorgils.

Thomas Nicolai sigldi með sína konu við lítinn og illan orðstír. Það var 1660, sem annálar segja. —

Anno 1660 succederaði Thomasi Nikulássyni (er lénsherrans fullmektugur eða fóveti á Bessastöðum verið hafði) *Johan Klein*, ungur

* Já, að visu.

maður og lítt fær fyrir þeirri bestilling. Var annars meinlausrar lundar. Hann kom í mál með Torfa Erlendsson, og kom ei vel þar frá, og varð af með fóvetadæmið. Relatio Thormodi. — 1661 in Junio veitir Johan Pedersen Klein, Bielkes fullmektugur, Helgafell Gísla Einarssyni.

Johan Klein, er 1660 Thomasi Nicolássyni succederað hafði, misti hans fóvetadæmi út úr máli Torfa Erlendssonar. Kom þá Thomas Nicolai aptur þar til, og fór til Íslands 1662 (id certum est; imo certum 62), sama ár sem Þorleifur Kortsson varð lögmaður. Í þetta sinn kom Thomas út með konu sína Margrétu, hver eð dó á Íslandi um veturinn 1662—63. —

1662 kom Bielki seint til Íslands. Strax sem hann varð landfastur voru sendir couriers* í allar áttir, þar menn voru allir af Alþingi riðnir, og flestir eða allir heim komnir. Brugðu allir strax við og komu saman á Bessastöðum; riðu þaðan til Kópavogs. *Relatio Pormóðar Torfasonar*. Et annus certus est. Varð og þá Bielke uden tvívl Rigsadmiral. —

1662 siglir Johann Klein, en Thomas verður fógeti aptur. Henrich Bielke tók arfhillingareiða á Kópavogi. *Annotatio cujusdam*. — Bielke kom aldrei til Íslands síðan 1662, þá arfhillingareidarnir voru teknir. Relatio Hans Olufsen. — Þá settust á Kópavogi Torfi Erlendsson og hans synir við Árua lögmann urgente reconciliationem Bielkio**

1663 sigldi til Danmerkur Thomas Nicolai. Id certum bæði af relatione*** síra Lopts, sem sigldi þetta sama ár, og öðrum circumstantiis****. — 1663, þá Thomas sigldi, setti hann Einar í Vogum til lögsagnara í Gullbringusýslu, en Michel Gregersen (fyrrum þjenara höfuðsmannsins; Íslenzkir kölluðu hann skögultönn) til umsjónar um útgerðina. Michel var ei þar við, nema þenna eina vetur, en var hér leingi svo sem kaupmaður lénsherrans. (Lénsherrann lét brúka hér nokkra smáhöndlun með tóbak, brennivín og varning). Síðan sigldi Michel og kom ei aptur. Var kominn í skuldir lénsherrans. Þann vetur lét Einar í Vogum heingja þjóf einn, Þórð Þórðarson.

1664 kom út til Íslands Thomas Nicolai með unga konu Elenu. Um útkomu hans segir síra Loptur sama qvøð að annum. 1664, 6. Septembris var Thomas á Bessastöðum. *Originale, qvøð víði*.

(16)64—65, seinasta veturinn, sem Thomas Nicolai lifði, lét hann meir en fyrri til sín taka, og hafði þó nóg um verið til forna. Urðu flestir glaðir við, þá hann dó. Mag. Brynjólfur sagði, þá hann frétti hans lát, að það hefði góð landhreinsun verið. — 1665, vorið það, sem

** = hlauparar, sendimenn.

** Gekkt Bjelke fyrir settinni.

*** Það er víst af frásögn.

**** atvikum.

Thomas Nicolai druknaði, varð slarkið í Grindavík með Thomasi og Skálholtsstaðar landsetum, er hann heimti manntalsfiska, en þeir vildu ei gjalda ó: ætluðu að koma þeim af. Skálholtsstaðar vinnumenn secunderuðu kotungunum. Einari í Vogum var kastað eða hrundið ofan í einn grútarstamp, [aðrir segja sjálfum Thomasi.*. Aðrir segja, að þeir hafi held grút ofan í buxur Einars í Vogum, og sett hann svo á hestbak. Thomasi sjálfum héldu þeir, en gerðu honum ekkert annað til miska.

1665, 5. Maí var Thomas Nicolai á Bessastöðum. *Originale, qvod vidi.* — 1665, mánudaginn næstan eftir trinitatis druknaði Thomas Nicolai fyrir Akranesi, fram undan Melum; ætlaði vestur á Stapa. — Þá Thomas Nicolai druknaði ætlaði hann að taka Stapaumboð af Mattias Guðmundssyni, og fá það Christoffer Röer. — Ekkja ein þar syðra átti 2 sonu á skipi því, er Thomas Nicolaisen á fór sína síðustu reisu. Þegar nú druknan skipsins var sögð suður, svaraði þessi ekkja: „Guð gæfi þessar fréttir væru sannar. Eg vildi mína báða sonu gefa til þess, að hann dauður væri.“ Relatio. — Thomas Nicolai tók hest, sem maður átti, ætlaði að taka hann til sín (því góður var), fór að reyna hann og hleypti honum á skurð. Hesturinn komst illa yfir um. Tók Thomas þá stökk sinn og sló úr hestinu bæði augun. Eigandinn sagði, að hesturinn hefði illa gefist, að ei hefði vel yfir skurðinn komizt. Thomas sló hann svo digt fyrir það, hann nokkuð talaði. — [Thomas Nicolaisen fógeti á Bessastöðum smíðaði sjálfur hestajárn undir hesta sína, og gat einginn smíðað honum hestajárn til máta. Relatio Páls lögmans eptir Hildi Arngrímsdóttur móður sinni. Hann vissi og vel að umgangast með að járna hesta, og víta það fleiri sannorðir menn.** Hann hefir ófæð af prófession smíðsveinn verið.

Eptir Thomas Nicolai dauðan varð Johann Klein aptur fógeti. Johan Klein kom þá til Íslands á sumrum, en var þar ei á vetur. Jacob Benedixen var hans fráverandi umboðsmaður, og einginn annar fyrri. — Jacob Benedixen vidimerar eitt document af dato 1664 ante Alþingi 1666 einhversstaðar suður frá. Certum. Þá hefir hann allareidu verið á Íslandi. — Jacob Benedixen var alt paa Bessested d. 9. Septembris anno 1666. *Originale vidi.*

1667, d. 8. Octobris á Bessastöðum burtfesti Johan Klein til Sigurðar Jónssonar lögmans nokkra kongs jarðarparti í Borgarfirði. *Originale vidi.*

[1667 kom Ottho Bielche til Saxlund út til Íslands, og var skikkað-

* [strykað út.

** [með hendi Orms Þaðasonar.

ur commendant í Henrich Bielches absents. Vide Fr. 3. bréf þar um 1667.* — Skantzollurinn var upp á boðinn um haustið 1667. Galzt af öllum, er nokkuð fé áttu, eptir fjármagni og tíundarhæð. Meinast hlaupið hafa 1600 ríxdali, aðrir segja 1800 ríxdali. Galzt um vorið og sumarið 1668. Sýslumenn tóku það saman og taxeruðu fólkið. Scripsi** á Saurbæ á Kjalarnesi 1703. — *Ottagjald* var sett upp á sýslurnar af sjálfum Otta; guldu það bæði geistlegir og verulegir, 1 fisk að*** hverju tíundarhundraði í lausafé, 2 fiska af fasteignarhundraði. Relatio síra Nikulásar á Skálmarnesi. — Commendantstoll guldu allir, sem tíund gerðu og búskap höfðu. Var eptir lausafjártíundarhæð. Var upp á boðinn um vorið 1668, en galzt sumstaðar með reffum, og var ei fyrr en að nokk(ur)ra ára fresti að hann varð klár fyrir fógetanna og sýslumanna eptirgaungu. Menn ætluðu í fyrstu að mæla á móti þessum skatti, þar ei var af kongi upp á boðinn, en Mag. Brynjólfur persvaderaði mönnum honum að jata, segjandi óttandist vera, að annars yrði anvar þyngri á lagður. Þetta um Mag. Brynjólfs raisonnement hafa margir sagt mér. Item að tollurinn galzt ei allur fyrr en um nokkurra ára frest, og það ei nema með sleitum. Sigurður Jónsson vildi í fyrstu ei samþykkja hann. Þeir úr Gullbringusýslu, er upp á skanzinn erfiðuðu., feingu bæði kost og rifleg laun. Non:**** kost aungvann. — Útlagið til skanzins á Bessastöðum gáfu sýslumenn, klausturhaldarar, prestar og aðrir, sem nokkrar forlénningar höfðu, en ei almúginn. Imo vero. Ein prestskona gömul hefir sagt mér, að hennar maður (var með beztu prestum) hafi gefið 3½ ríxdalir. Sögðu menn í það mund, að sú heila summa mundi hlaupið hafa 1600 ríxdalir. — Sigurður***** Guðnason minnir, að um haustið, þá Otte Bielke var kominn út, hafi frá Bessastöðum bréf geingið til allra sýslumanna um toll til skanzins. Heimtu sýslumenn hann af almúganum um vorið (1668) á manntalsþingum. Um veturinn meinast Mag. Brynjólfur að hafa skrifað persvasionsbréf í sveitirnar um þenna toll. — Í skanztollinn eður Ottagjaldið (svo kölluðu menn það) galt Jón Eyjólfsson, nú sýslumaður, þá búandi í Skagafjararsýslu, 5 þör sokka (s: 20 fiska), og tíundaði hann þá XX hundruð. Þar af er slutta, að af tíundarvirðu lausafjár hundraði hafi einn fiskur goldizt. Aðrir meina það sama, og ætla af jarðarhundraði hafi hálfur fiskur goldizt. — Jón Þorláksson (faðir vicelögmannsins) galt í skantzoll 3 ríxdale, og voru formalia í bréfi Þorleifs lögmanns, er hann hér um skrifaði, að þeir, ei gjalda vildi, skyldu vænta sér hæsta straffs. Helga í Bræðratungu galt 13 ríxdali. —

* [með hendi líkri Þórðar Þórðarsonar.

** þetta hefi eg skrifað.

*** Svo.

**** = nei,

***** Svo,

Ex originali: Hans kongl. Majest. til Danmark og Norge etc. betroede Commendant. Jeg Otte Bielke til Saxlund kiendis og giør her med vitt-erligt [*fer en attest*]. Bessedet d. 6. Julii Anno 1668. — 1668 fór Otte Bielke til Alþingis og gerði þar stóra praktuga veizlu. Sýslumenn skeinktu honum stórar gáfur. — Þá Otte Bielke kom til Íslands (1667) var Jacob Benedixen umboðsmaður á Bessastöðum (o: Johan Kleins fullmektugur). Ítem 1668. Hann mun hafa verið, imo var, þar umboðsmaður þar til Mattis Guðmundsson dó.

De anno 1669 certum est: 1669 kom Joban Klein út til Íslands með konu sína Elenu, og var þá á Íslandi tvo vetur continue, og sigldi svo þaðan með konu sína árið eptir Rodsteen (o: 1671). Síðan var hann aldri á vetur. Meðan Johan Klein resideraði á Bessastöðum þessi tvö ár, var Jacob Benedixen (er hans umboðsmaður verið hafði) þar hjá honum svo sem assistent eða fornemma þjenari. — Johan Klein var á Bessastöðum 21. Martii 1670. *Vidi Originale.*

Certe 1670; [1670 skikkaði Christian fimti viceadmiral Jens Rodsteen til Íslands að taka arfhylingar- (hollustu)-eið af Íslenzkum, nefnilega af þessum: biskupunum báðum og lögmönnunum í eiginpersónu, ítem af Skálholtstípti, tólf próföstum og prestum, þar í bland einn úr Vestmannaeyjum, og af Hólastípti sex próföstum og prestum, sem skyldi hafa fullmakt af hinum andlegum, svo og af sýslumönnum öllum í eiginpersónu, og af tveimur lögréttumönnum og tveimur bændum úr hverri sýslu, og einum úr Vestmannaeyjum. Vide Christians fimta bréf þar um 1670.* — Jens Rodsteen kom 1670 í Seyluna á Delmenhorst um Alþingistíma, skrifaði upp á Alþing, og komu svo þaðan biskupar, lögmenn, sýslumenn, klausturhaldarar, umboðshaldarar og prestar, er þar voru, og sóru svo undir berum himni utan fyrir portinu á Bessastöðum, fram á hlaðinu þar. Aungvir komu þangað til að sverja, nema þeir, sem á Alþingi voru. Relatio Rusticus Lenarðssonar, Bergsteins Bjarnasonar og annara gamalla manna þar syðra. — 1670, þann 9. Julii á Bessastöðum eru dateraðir hollustueiðar Sigurðar Jónssonar og Þorleifs Kortssonar. *Vidi.*

Oluf Klou var þjenari Johans Klein þá tvo vetur, er hann á Íslandi var; hafði hann og án efa þjenað honum leingur tilbaka. Þá Johan nú fór með konu og familie frá Íslandi gerði hann Oluf Klou til síns fullmektugs á Bessastöðum, og var þar einginn fullmektugur á milli hans og Jacobs Benedixsonar. — Johan Klein var fógeti í Rixadmiralens stæð 1672 í Julio á Bessastöðum. — Oluf Jonsen Klou bestiller Jon Sigurd-

* [með hendi Þórðar Þórðarsonar,

sen til at vere Syselmand i det halve Hunevads syssel. Bessesed 24. Aug. 1674. *Vidi.* — Johan Klein var bestæd paa Bessesed udi Jisland d. 6. Aug. 1677. *Ex originali.* — 1677 þann 3. Decembris nefndi landfógetans fullmektugur, Ólafur Jónsson Klow, dóm út að Kópavogi um þjófnadarmál. *Ex originali.* — 1679 i Octobri var Oluf Jonsson Klou landfogden Johan Kleins fullmektugur á Bessastöðum, og skrifaði þaðan eitt bréf, cujus apographum vidi. Medio Augusti (16)79 var hand og landfogdens fuldmægtig paa Bessesed. *Ex orig.* — 1680 kviteraði Oluf Klou umboðið á Bessastöðum og varð síðan kaupmaður i Keflavík. Hann var 9 ár umboðsmaður, segja sumir. Það mun vera rétt: nempe ab anno 1671, þá Jóhann Klein sigldi. Aðrir segja 10 eða 12; mun sumpart vera misminni, sumpart eiga að skiljast með um þau árin, er hann til forna var i Johan Kleins þjónustu.

1680 varð Lauritz Gotrup umboðsmaður á Bessastöðum i stað Ólafs Klou. Var i 3 ár. 1663 sigldi hann og fékk Þingeyraklaustur. 1684 kom hann aptur til Íslands.

Hendrich Bieleke, Rigens Admiral og Leensherre over Jsland, døde 1683 in Martio eller Aprili. Om aaret er vist. Det er og vist at hand var død d. 15. Maii samme aar.

Certa hæc sunt: Veturinn 1685—1686 var Heidemann i Kaupenhavn. Kom út 1686, og var á Íslandi um veturinn (16)86—87. 1687 fór hann utan og var veturinn 1687—88 i Kaupenhavn. Um vorið (16)88 fór hann til Íslands. Það sama ár kom amtmann Müller út. Heidemann var á Íslandi alt stille til 1690.

1688 kom Commerce-Raad Christian Müller til Íslands skikkaður amtmannur yfir alt Ísland.

1690 sigldi Heidemann og var veturinn (16)90—91 i Kaupenhavn og forpagtaði þá Ísland. 1691 kom Heidemann til Íslands og hafði þá forpagtninguna út með sér. Var á Íslandi um veturinn 1691—1692.

1692 kom Andres Ívarsson fyrst til Íslands, og átti að vera Dobbelssteins fullmektugur yfir forpagtningunni. Kom of seint. Veturinn (16)92—93 var Andres Ívarsson á Bessastöðum, og var til kosts hjá Lauritz Hanssyni, er þá var Heidemanns fullmektugur, og hafði hann ekkert að bestilla þann vetur. 1694 kom út Jens Jørgensen til að vera þjenari Andress Ívarssonar.

1692 fór Heidemann með konu sína frá Íslandi. Þá átti hann mál fyrir hæstarétti móti Dobbelsstein og Mag. Jóns erfingjum. Veturinn (16)92—93 var Heidemann i Kaupenhavn. 1693 fór Heidemann til Íslands og aptur til Kaupenhavn sama sumarið. — 1693 fór Heidemann alfarið frá Íslandi með Hafnarfjarðarskipi, og kom aldri síðan til Ís-

lands. — Heidemann blef siden amtmænd i Norlandeene, kunde icke stemmes der med folk og blef saa kied af at boe der, drog til Kiøbenhavn, agtende at søge en anden employe, hvilken som icke saa hastig kunde naaes, blev hand der liggende nogle samfelde aar, og døde der-over d. 19. Martii 1703. Lod efter sig stor giæld og fattig kone og børn.

1693 um sumarið, þá Heidemann sigldi seinast, varð Andres Ívarsson Heidemanns fullmektugur, en Lauritz Hansens* slepti, sem þá hafði feingið Möðruvallaklaustur. 1694 tók Lauritz Hansen fra Bessedet til Möðruvalla. 1694 varð Andres Ívarsson forpagtaranna fullmektugur. Kom út Jens Jørgensen fyrst, til að vera hans þjenari.

1694 um haustið kom amtmann Müller frá Íslandi (hafði hann þar þá verið vetur og sumar síðan 1688). Hann kom með Hafnarfjarðarskipi með konu og familie. Certum certissimum. Veturinn (16)94—95 var amtmann Müller i Kaupenhavn, en Jón Eyjólfsson var hans fullmektugur á Íslandi.

Andres Ívarsson dó 1695 strax eptir Alþing. Var á Alþingi all-eina (16)94.

1695 um vorið fór amtmann Müller til Íslands, og kom aptur samsumars, en fékk sína fullmakt i hendur Jóni Eyjólfssyni og Sigurði lögmanni. Paull Bejer og Jens Jørgensen réðu og þá á Bessastöðum um veturinn (16)95—96. 1696 fór amtmann Müller til Íslands og var þar um veturinn 1696—67. Certum, et quidem ex Actis publicis.

1697 um haustið i Kaupenhavn kom amtmann Müller frá Íslandi; var hér um veturinn; setti Lauritz lögmann til fullmektugs, og fór þangað um vorið 1698. Kom aptur um haustið. Síðan var hann á sumrum i Íslandi, en i Kaupenhavn á vetrum, inntil 1702; þá fór hann til Íslands og var þar veturinn 1702—1703. Þá sigldi hann og setti Paul Bejer til síns fullmektugs. Christian Müller amtmænd over Island døde 1720 först i Augusto 8. aar gammel**.

Þegar arfhyllingareidarnir voru teknir á Íslandi á Kópavogi, voru þar soldátar með gever (eg veit ei hve margir); tók Mag. Brynjólfur i fyrstu nokkuð að tala við Bielke um, að Íslenzkir vildi ei gjarnan svo sleppa frá sér öllum privilegíis i annara hendur, hvar til Bielke ei öðru svaraði en benti honum til þeirra, er krintzen gerðu (soldátanna), og spurði, hvort hann sæi þessa. Svo stakk i stúf um tergiversationem, og gekk hann og aðrir liðugir til þess, er vera átti. —

Á Kópavogi, þá arfhyllingareidarnir áttu að takast, vildi Árni lögmaður (þá gamall orðinn) ei i fyrstu leiðast þar til. Stóð það svo einn

* Svo ** það, sem nú fer eptir, er að finna i JSig. 64. Fol.

dag eða þar um, að hann stóð streyttur þar við; tandem minis cessit lacrymans, og sór svo með öðrum.

Relatio Sira (Björns) á Snæfuglstöðum.*

[Það síðsta ár í því svenska stríði 1644—45 kunnu eingi skip að komast til Íslands fyrir Svenskra makt. Á áliðnu sumri, eptir að friðurinn var slúttaður, lét kong Christian tilsegja Compagnienu endiliga að sigla til Íslands, segjandi, að þeir, sem landið hefði haft í góðri tíð, ætti það og að forsorga í verri tíð. Þá komu skip til Íslands fyrst um Michaelsmessu leyti; feingu þá öll behaldna reisu, undanteknu einu. Þetta sama ár, sem friðurinn slúttadist, varð Jens Sörensen landfógeti, og kom til Íslands og fór þaðan aptur um haustið.

Það sama ár voru Hollenzkir undir landinu, en var forboðið við þá að höndla. Þó voru sumir sýslumenn, sem lofuðu Íslenzkum seint um haustið við þá að kaupa**. —

1657 eða 58 slógust Breddal og Lars Galtung við Svenska. Bielki þorði ei, og var það orsök til þess progress, er Svenskir síðan feingu. Þá var hann admiral.

1659 slógst Bielke með 3 skip við mörg svensk og hélt sig mjög vel af hræðslu, að annars mundi í skaða koma, þá heim kæmi. Th. T***. —

1667 um haustið (eða á áliðnu sumri) kom Otte Bielke til Íslands á kongsskipi Oldenborg. Voru þar á soldátar, hvar af nokkrir sýkzt höfðu á veginum. Þeir urðu eptir í Íslandi (þá skipið samsumars burt-sigldi) og var þeim komið niður á bæi. Otte Bielke var á Íslandi um veturinn, og tók sér til frillu Herðisi dóttur Eyjólfs á Brunnastöðum, systur síra Sigurðar á Kálfatjörn; klæddi hana vel og keypti upp á kvensilfur; vildi hafa gefið henni tuttugu hundraða jörð, og gipta hana Guðmundi Steindórssyni, en jörðin varð ei svo fljótt til kaups, og hitt dró Gvendur undan (eða vildi eigi raunar).

1668 um vorið hlóðu bændurnir þar suður um kring Bessastaði skanzinn upp, og voru þar svo lögð stykki á.

Þetta sama vor (1668) kom út Otte Bielkes (commandantens, er þeir svo kölluðu) bróðir Christian Bielke. Hann persvaderaði Otta að láta í burtu Herðisi. Gaf Otte henni þá bát og þar á farm af Ostind-isku gózi og öðru þvílíku. Húu dó síðan úr almennilegri sótt, annað

* Sira Björn Stephánsson á Snæfuglstöðum var einn af þeim, er sóru í Kópavogi 28. Júlí 1662. Hann var faðir Sigríðar konu síra Jóns í Hítardal. Sbr. Þjóðólf 27. Marts 1907; Biskupasögur Jóns prófasts Haldórssonar I, 290.

) útstrykað * þ. e. að þetta í tveim síðustu greinunum sé sögn Þor-móðar Torfasonar.

hvort það sama ár eða skömmu síðar. En Otte sigldi þetta sama ár 1668, og með honum hans bróðir Christian Bielke.

Otte Bielke (frændi Bielka) hafði stungið einn Reventlow í hel, e-chapperaði og fór til Íslands 1662 (!) (connivente rege et Bielkio). Þar gerði Bielke hann til commandants á Bessastöðum. Var þá lagður skattur á landið til Bessastaða festningar, sem sagt er hlaupið hafi sig 2500 rixdaler, og máttu Suðurnesjabændur hana kauplaust upp færa. Segja menn Bielke hafi síðan Schantzens Vedigeholdelse fært jöfri til reikningskapar fyrir 800 rixdali. Í sömu tíð braut hollenzkt Austindiefar við Ísland. Varð það Otta að stóru gagni, þar hann mestalt góz upp á kongs vegna til sín tók, en komu eigi öll kurl til grafar. Otti var á Íslandi eitt eða tvö ár. Fór síðan hingað* með stóran ríkdóm. Varð síðan amtmaður í Finnmark, síðan á Heiðmark. Lifir nú (1697) privatus og hálfær. *Relatio Þormóðar*.

1702 í Kaupenhafn talaði eg við Otta Bielke. Var hann þá um sjötugs aldur, og lifði í Jyllandi. A. M. —

1667 strandaði á Sandfjörum (á Skeiðarársandi, milli Skeiðarár og Ingólfshöfða) eitt hollenzkt Austindiensfar, ríkt hlaðið. Þar drukknaði mart fólk í landtöku, og sumir dóu af vosi eptir það þeir voru á land komnir. Þeir kyntu vita, er þeir voru á land komnir. Komu svo menn úr Örafum til þeirra og hjálpuðu þeim. Þeir forlétu þar skipið og ferðuðust vestur eptir til Bessastaða. Vistuðust svo og komu sér niður, vestur eptir, hvar þeir gátu. Þeir, sem ei höfðu sér fyrir komið undir vegs, komu til Bessastaða. Kom Otte Bielke (er þá var um haustið á Bessastöðum) þeim niður um kring Bessastaði, nema þeim, er sjálfir vistuðust þar nærri um nesi, og gáfu með sér. Otte Bielke fékk heil hóp af þessa skips innihafandi gózi.

Vestar betur, fyrir Meðallandi, brotnaði síðar (vorið eptir trúir eg o: 1668) írskt skip, og svo einn Ostindiefar. Þar af kom og án efa heil hóp í Otta Bielka höndur.

1668 um vorið fanst í einu gjögri (sjóvar-afkrók) nærri Reykjanesi vestur eitt og annað góz a possessore ibi relictum, sem menn sögðu hollenzkt vera. Þar voru stórir katlar, breitt óbleikt lérept og annað fleira. Þetta fór og alt til Bessastaða til Otta B(ielka). —

Bielke* hafði verið oberst í Hollandi og haldið sig heil vel, áður en í Danmörk kom utan lands frá, var kátur maður, og það nær meir en hófi gegndi, þar til hávaxinn, en jöfur kunni vel soddan fólk að liða.

* þ. e. til Kaupmannahafnar.

* þ. e. Henrik Bjelke.

Hann var oberst 1649, þá fyrst til Íslands kom, því svo tituleruðu Íslenzkir hann þá í sínum bréfum. *Thorm.** —

Bielke hafði tekið upp á sín credit í Hollandi eitt orlogsskip með ammunition, og assisterað þar með kong Christian í svenska stríðinu. Þar fyrir fékk hann af kong Frederich Ísland, hvar af hann sér sjálfur betala skyldi. Í beleyringunni assisteraði hann kong Frederich með æðmiklu silfri; hafði og honum kunnugur verið áður en hann kongur varð. *Th. T.** —

Bielke hélt altíð með Compagnien; tók peninga hér upp, sem til Íslands fara áttu; lét parta sýslur í sundur til að fá meira festigjald, dró undir sig kongs inventarii peninga, sem ekkjur áttu að hafa, og gaf M. Þórði þar fyrir andstygdarkot í Austfjörðum; fékk þessa peninga 1662. Dró undir sig alt það, er Ásbjörn Gvendsson í Ólafsvík hafði testamenterað kongi, eptir Mathias Gvendssonar finte, vegna Bielka. 1670 skaut danskur maður íslenzkan saklausan í hel; varð svo eptir á Íslandi. Bielki um veturinn forhverfaði kongsbréf, að þess vegna erfiðingjar skyldi hann hér** sækja, þar konan hann bað manninum að hjálpa, en Bielki lofaði, að ef Íslenzkir hann ei af tekið hefði, skyldi hann að vísu lifa. *Relatio Th. T.**

Bielke fékk kongsbréf, að prestaekkjur skyldi hafa Austfjarðajardir fyrir sína peninga. *Relatio Pormóðar.* —

Bielke kölluð menn lénsherra. Hann kallaði sig Gouverneur yfir Íslandi. —

Bielke vildi kaupa einn hest í Borgarfirði. Maðurinu — það skal hafa verið prestur, nempe síra Auðunn á Hesti, aðrir segja prestur fyrir norðan — var dýr þar með; stóð í um $\frac{1}{2}$ rixdal. Til hefudar hér fyrir bragte Bielke til vegs kongsbréfið um fri skütz. Aðrir segja Bielki hafi ei feingið hestinu til láns, en hitt er víst sannara. —

Thomas Nicolai, þá föveti var, barði mann upp frá konu sinni; vildi liggja hjá henni. Hún vildi ei, og mátti maðurinn þar fyrir frá jörðunni; hét Jón í Másbúðum við Starnes. *Relatio Th.**

Hann var og ósæmilega framfærinn í kvennasökum almenniliga, þar hann reisti. Hann og kona hans Margrét forlíktust sem hundar og kettir. —

Það kongsbréf, að sýslumenn skuli ei dæma í ærusökum, útvegaði

* þ. e. Pormóður Torfason hafi sagt Arna frá þessu,

** þ. e. í Kaupmannahöfn,

Bielke. Kom af Teiti Torfasyni og Hermann Wüst, sem illa hafði talið við Teit, og var þar fyrir af sýslumanni Magnúsi Magnússyni dæmdur ærulaus. —

Thomas Nicolai skammbarði mann fyrir það, hann lét hettuna sitja á hægri öxlinni, þá hann ofan tók, en tók ei hettuna hreint af, af einfeldni sinni.

Barði frilla sína á Seltjarnarnesi fyrir eingasök, svo hún var æfingliga handlama síðan. —

Í Thomas Nikulássonar tíð (o: ab anno 1652) fóru festugjöld, mútutekjur, autoritet¹ fáveta og önnur óréttvísi mjög í vöxt; var hann uppstökkur, strangur, ágjarn og óráðþæginn af Íslenzkum. Bielke kom og sjaldan til Íslands (kanske tvisvar eða þrisvar, meðan Thomas var hans fáveti) og réð hann þess meiru. Verbo:² Thomas Nicolai tyranniseraði³ þar hann kunni því við koma. Var annars gestrisinn og í þviliku öðru genereux⁴. *Relatio Þormóðar*.

Thomas Nicolai var fáveti 1657 og á n efa 58 (vide það kongsbréf, að hver sýslumaður búi í sinni sýslu, hvert hann útvegaði). —

Jens Sörensen var uppstökkur maður, barði fólk (þó ei opt), en skammyrti mjög. Var ábúðarsamur jafnlega og ráðrikur. Lét heingja mann, sem stolið hafði nokkru smjöri, er hann honum betruað hafði. Maðurinn hafði stolið býsnamiklu og það smám saman, en aldrei fyrr undir dóm komið. Jens Sörensen helzt fyrir tyrannum⁵ á Íslandi álíka og Thomas Nicolai.

Johan Klein var óskarpur maður og stjórnláus, sló öllum þaunkum í að vinna peninga, og komast yfir þá, hvar hann kunni. Varð því ætíð bliðkaður með peningum, ef nokkuð að var. Var annars meinlítill og óstór. 1683 var það síðsta hans fáveta ár. Hann varð síðan *titular* assessor í Admiralitetet, og dó 16... —

[Um Kristján Müller].

Vissi ekki neitt til landslaga; dependeraði aveuglement fyrst af Heidemann⁶ og síðan af ýmsum vondum mönnum; hirti ei neitt um landsins velferð; hélt alt með kaupmönnum; sá upp á að lögmenn gerðu opinberan órétt, og gerði eða gat gert þar við ekkert; gaf út bréf mótt bréfum eptir því kaupmenn vildu hafa og aðrir hans góðir vinir; reisti ekkert um landið, nema meðan hann var að plaga Mag. Jón; tók í

1 þ. e. yfirdrottinn.

2 = í einu orði að segja.

3 = beitti harðstjórn.

4 = örlátur.

5 = harðstjóra.

6 = hékk hugsunarlaust aptan í Heidemann.

fyrstu eingar gáfur; krutti síðan hvar hann kunni og það sordide¹; hafði árlegan genant² af kaupmönnum; gegndi eingum, sem fyrir honum klögnuðu, bæði af óvizku og af því, að hann vissi ei hverju svara átti. Þar með vandist fólk af að klaga. Sá upp á og hlynti að öllum órétti Danskra í Gullbringusýslu. Setti Niels Kier til sýslumanns fyrir recommendation³ Rasmusar í Hólmi. Kom aldrei í Cancelliet í Kaupenhafn, trúði á Pétur Wielant, Pétur Regelsen, Knud Storm. Sordidé parcus erat⁴, nema á Alþingi lifði hann skikkanlega. Var aldrei einu siuni við niðurskript, — aldri í Grindavík. Setti Lauritz til lögmanns, en leið Sigurð, sér til bóls, en öllum til meins öðrum.

Summa stultissimus et vanissimus erat, cui similem Islandia nunquam vidit. —⁵

Claudius keisari, Ormur lögmaður Stullason og Christian Müller sýndist að hafa verið sami maður, ef Pythagoras hefði trúað rétt. Þó var Claudius í mörgu miklu fremur“.

Að lyktan mætti kanske spyrja: Hvers vegna mun Bjelke aldrei hafa komið til Íslands í öll þau eitt og tuttugu ár, sem hann var hirðstjóri landsins eptir það að hann tók Kópavogseiðana, og hversvegna ætli annar hafi verið látinn taka hollustueiðana á Íslandi 1670? Ætli Bjelke hafi ekki kært sig um það að eiga aptur að mæta Kópavogsmönnum? Og hvernig mundi standa á því, að frumritin að bréfum Íslendinga, sem þeir rituðu konungi af Kópavogspingi og hér fara á eptir, eru ekki enn geymd við hliðina á skuldbindingarskjalinu frá Kópavogi í Ríkisskjalasafni Dana? Öll þau skjöl sýndust hefði átt að fylgjast að.

1 = lúalega.

2 = hugnað.

3 = meðmæli.

4 = var auðvirðilega naumur.

5 þ. e.: Í einu orði sagt var hann manna heimskastur og ómerkastur, og hans líka sér Ísland aldrei.

1.

Elðstafurinn.

Á íslenzku.

[Ny kgl. Saml. 1265. Fol., ritað c. 1680 aptan við Kristindómsbálk Jónsbókar. — Prentað í Lagasafni handa Íslandi I, 273].

Arfhyllingareiður, sem af var lagður Anno 1662 á Kópavogi eftir Alþingi.

Eg N. N. lofa og tilsegi að vera þeim stórmektugasta fursta og herra kong Fridrich þeim þriðja Danmerkur og Noregs, Venda og Gotta kongi, hertoga í Slessvik, Holsten, Stormaren og Ditmersken, greifa í Oldenborg og Delmenhorst, minum allra náðugasta arfakongi og herra, svo vel sem hans kongligrar majestatis kongligu húsi í karlegg og kvenlegg hollur og trúr, vita

Á dönsku.

[Landsbókasafn 72. 4to bls. 269—270, með hendi sira Jóns Haldórssonar í Hitardal c. 1720. — Ny kgl. Saml. 1945. 4to bl. 412^a, með hendi Hannesar Gunnlaugssonar í Reykjarfirði 1666 (nokkuð afbakað). — JS. 374. 4to skrifað c. 1670 (einnig nokkuð afbakað)].

Arfhyllingareiðs inntakið Anno 1662 var þetta.*

Jeg N. N. loffver og tilsiger at vere dend Stormektigste, Höybaarne Förste og Herre, Koning Frederich den Tredie Danmarckis Norgiss Vendis og Gothers Koning [Hertog wdi Holsten, Slesvijk, Stormaren og Ditmersken, Greifa wdi Oldenburg og Delmenhorst,** min allernaadigste Arff-Herre og Konning, saa vel som Hans

* Arfhyllingareiðurinn, sem unninn var á Kópavogssþingi af andlegum og veraldlegum Anno 1662, í fyrstu M(agister) Brynjólfi S(veins)s(yni) og h(erra) Gísla Þorlákssyni, ítem herra Árna Oddssyni og herra Thorleifi Kortssyni og öllum öðrum leikum og lærðum í viðurvist höfuðmannsins Henrichs Bielche svo látandi, 1945. — Arfhyllingareiður á Kópavogs þingstað aflagður Anno 1662, 28. Julij, 374. ** [1945, 374; etc. 72.

og ramma hans konungligu
majestatis og þess konungliga
húss gagn og bezta, skaða og
fordjörfun af fremsta megni að
afverja og trúlega þjóna hans
konungligri majestat sem einum
ærlegum manni og arfaundirsát
vel hæfir og til stendur.

Svo sannarlega hjálpi mér
guð og hans heilaga evangelium.

Kongl. Majst Kongl. Huss paa
mandelig og qvindelig line, huld
og troe, vide og ramme hans
gaffn og beste, skade og for-
derffven af yderste formuve at
afverge, og troeligen thiene Hans
Kongel. Majst som Een Erlicg
mand og arffveundersaatte vel
eigner og anstaar.

Saa sandt hielpe mig Gud og
hans hellige * Evangelium. **

* 1945, 374; sl. 72.

** Evangelion 1945.

Einveldisskuldbindingin.

Gömul islenzk þýðing.

[Landsbókasafn 101. 4to bls. 453—458, skjalasafn frá síra Jóni Halldórssyni í Hitardal, skr. um c. 1720. — JSig. 374. 4to laust blað, skrifað um 1670. Þessar tvær þýðingar eru mjög samhljóða. — Landsbókasafn 72. 4to bls. 266—269, með hendi síra Jóns í Hitardal um 1720, og er þýðing sú líklega eptir hann sjálfan (orðamunur til litilla riða)].

Obligatia, sem Islenzkir handskriptuðu að gerðum hyllingar eiði við kong Fridrich þriðja, actum Kópavogi Anno 1662 þann

28. Julij.

Útlagt af Gísli S.s.*

Vér undirskrifaðir þess stórmegtugasta og háborna kongs herra herra Friderichs þess þriðja Danmerkur og Noregs, Vinda

Danski frumtextinn.

[Lagasafn handa Íslandi I, 273—277. — Aarsbetninger fra det kgl. Geheimearkiv II, 143—145, 149].

Vi underskrefne den Stormegtigste Høibaarne Koning og Herre, Her Friderich den Tredie, Danmarkis, Norgis, Vendis og Gottis Koning, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Dytmerschen, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst, voris allernaadigste Herre og Koning, Hans Tjennere, Indbyggere og Undersaatter paa Island:

Gjøre vitterligt for os, voris Arvinger og Efterkommere, at saasom Høistbemelde Hans Majestet af samtlige Danmarkis og Norgis Riges Stender ved en sær Acte, foruden deris Arvehyldings-Eed, haver fuldkommelige for-

* Þetta gæti verið Gísli Sigurðsson í Oddgeirshólum (d. 1666), sonur síra Sigurðar Oddssonar biskups, Einarssonar. — Kópavogs forpliktunarbréf Anno 1662, 72. — Eingin fyrirsögn í 374.

og Gauta konungs, hertoga í Slésvík, Holsten, Stormaren og Ditmersken, greifa í Oldenborg og Delmenhorst, vors allranáðugasta herra og kongs, hans þjenarar, innbyggjarar og undirsátar á Íslandi gjörum vitanlegt fyrir oss og vora erfingja og eptirkomendur, að svo sem háverðug* hans Maj^{st.}, [bæði af Danmerkur og Noregs innbyggjurum,** með einum sérlegum act og gjörningi, fyrir utan þeirra arfhýllingareið, hefur fullkomlega auglýst og staðfest hans kongl. Maj^{st.} arfarétt, bæði í karllegg og kvennlegg, ásamt fullkominni (Souverainität) einvaldsstjórn, svo höfum vér sem háloflegrar*** hans Maj^{st.} trúir og hlýðnir undirsátar, og svo sem þeir eð meðkenna, að háverðug hans Maj^{st.} ei síður fyrir oss haft hafi en aðra sína undirsáta að forsvara sínum arfa-furstadómum og löndum upp á sitt heila konunglega hús, heimkynni, og konunglegapersónu með stærstu karlmensku og forsælegri**** umsjón hefur vogað og upp á kostað*****; [vér og svo fyrir því líkt forsvar og vernd, næst guði höfum feingið ei síður hans Maj^{st.} skylduga til þjen-

klarit og stadfest Hans Kongelige Majestets Arve-Rettighed paa mandlig og Qvinde Linie, samt des absolut Souverainitet: saa have vi, som Høistbemeldte Hans Majestets troe og lydige Undersaatte, og som de der erkjende, at Høistbemeldte Hans Majestet ikke mindre for os end andre sine Undersaatte at beskjerme, sine Arve-Førstendomme og Lande paa sit hele Kongelig Hus, Familie og Kongelig Person-med største Tapperhed og forsigtig Omhue haver vovit og opsat. Os ogsaa for den Velstand og Concervation, vi nest Gud derved haver erlangit og njuder, ei mindre Hans Kongelig Majestet forpligtet at vere befunden, end nogen anden des Undersaatte, og derfor underdanigst eragtet, det ei nok at vere, at vi med største Glæde og Fornøielse fornemme samme Acte Hans Kongelige Majestet i saa maader at vere offererit og givit, mens end og for voris høieste Pligt og Skyldighed holdet, det samme i al Underdanighed at præstere. Thi stadfeste og bekræfte vi alle og enhver, tillige med de andre Hans Majestets troe Undersaatte, med dette voris

* háttaktaða og áður nefnda 72. ** [af samlegum Danmerkur og Noregs rikja stöndum og stéttum 72. *** háttaktaða 72. **** forsjálegri 72. ***** tilsett 7.

ustu að finnast en aðra hans undirsáta* og þar fyrir auðmjúklegasta höfum álitid ei nóg að vera, að vær með mestu gleði og ánægju fornemum svoddan act og gjörning hans kongl. Majst. i svoddan máta að hafa verið framboðinn og i té látinn, heldur og einninn fyrir vora hæstu þjenustu og skyldu það sama og i allri undirgefni að framkvæma.

Þar fyrir staðfestum og styrkjum vér honum allir og einhver** til samans með öðrum hans Majestatis trúum undirsátum með þessu voru opnu bréfi. háverðugri hans Majst. sem einum fullkomnum einvaldsstjórnara og arfaherra hans arfsrétt til Íslands og þess undirliggjandi insuler*** og eyja, sem og allan Majestatis rétt og fullkomna stjórnun og alt kongsvald, sem hans kongl. Majst. og hans Majst. skilgetnum lifserfingjum og skilgetnu afkvæmi og eptirkomendum svo leingi, sem nokkur af þeim er til i karlegg eða kvenlegg, er i fyrrnefndum act og gjörningi, bæði af Danmerkur og Norvegs ríkis stéttum er gefið og eptirlátid.

obne Bref Höistbemeldte Hans Kongelige Majestet som een absolut Souverain og Arveherre, hans Arverettighed til Island og des underliggendis Insuler og Öer samt alle jura majestatis, absolut Regjering og alle Regalia, som Hans Kongelige Majestet og Hans Majestets Egte Lifs Arvinger og deris Egte Descendenter og Efterkommere, saa lenge nogen deraf til er paa manlige eller qvindlige Linie, udi forbedte Acte af samtlige Danmarkis og Norgis Rigis Stender er givit og overdragen. Herhos renuncerer vi for os, voris Arvinger og Efterkommere, alt det som i voris forige Privilegier, Landsloven, Recessen og Ordinantzen kan befindis at stride imod jura majestatis, eller billigen hentydis at vere imod bemeldte Arverettighed, Souverainitet og absolut Regjering. Og love og tilsige vi for os, voris Arvinger og Efterkommere, at vi efter voris gjorde Arvehyldings Eed og Pligt, Hans Kongelige Majestet saavel som

* [vor vegna til þeirrar verndar, verstantz og conservation, sem vér næst guðs hjálp höfum öðlazið og erlanged og njótum ei miður að og erum ei síður pliktbundnir hans kongligri Majestat en nokkrir aðrir hans undirsátar 72. ** sérhverir 72. *** þ. e. hólma.

Hér með afleggjum vér fyrir oss og vora erfingja og eptirkomendur alt það, sem í fyrri vorum friheitum, landslögum, Recess og Ordinanzíu kann finnast að stríða í mót Majestatis rétti ellegar maklega má þýðast að vera í mót Majestatis rétttri einvaldsstjórn og fullkomnum ríkisráðum.

Lofum og tilsegjum vér fyrir oss og vora erfingja og eptirkomendur, að vér eptir gjörðum arfhyllingar-eið og trúlofun hans Majst svo vel sem hans Majst skilgetna lifserfingja og þeirra skilgetna eptirkomendur og afkvæmi, bæði í karllegg og kvenlegg eptir þessum upplögðum arfsrétti í móti einum og sérhverjum að bandhefja og forsvara lif, æru, góz og blóð með því konunglega húsi að vilja voga og útsetja, og frá þessum vorum ásetningi ei í nokkurn máta að vikja, miklu siður undir nokkru skyni eður undirferli eða hvað það nefnast kann í bezta máta hans kongl. Majst og skilgetna lifserfingja og þeirra skilgetið lifsafkvæmi við (eið) í té látinn rétt að mótstanda eða hindra, ei heldur í nokkrum flokkadrætti eða samheldi að vera í sérhverju sem í móti væri talað eða höndlað, heldur miklu framar, ef þetta óforvarandis upp á kæmi, fyrir utan allan

og Hans Kongelige Majestets Egte Lifs Arvinger og deris Egte efterkommende Descendenter paa mandelig og Qvinde Linien ved denne dennem overdragne Arverettighed imod enhver at main-tenere og forsvare, Lif, Ære, Gods og Blod med det kongelige Hus at vilde opsette, og fra dette voris Forset ei i nogen Maader at vige, langt mindre under nogen Prætext eller Prætention, hvad Nafn det og have kan, denne udi beste Form Hans Kongelige Majestet og Egte Livs-Arvinger, samt deris Egte Descendenter ved Eed overdragne Rettighed at an- fegte eller turbere, heller udi nogen Forsamling at vere, udi hvilken herimod skulle talis eller handlis, mens langt mere, naar imod Forhaabning sligt sig skulle tildrage, saadant uden nogen Persons-Anseelse voris allernaadigste Herre og Koning at aabenbare. Eftersom og Hans Kongelige Majestet af synderlig kongelig Gunst og Naade sig naadigst haver erklerit, at jus primogeni- turæ i Norge saavelsom i Dan- mark ved den kongelige Arf- Succession skulde oprettis og

manngreinarmun vorum allra náðugasta herra og kongi (slikt) að opinbera. Eptir því og einninn hans kongl. Majst. af sérlegri konunglegri gunst og náð hið náðugasta hefur auglýst, að réttur frumgetningarinnar í Noreg svo vel sem í Danmörk, með þeirri konglegri arfs-succession skuli setjast og bæði kongarikin hér eptir öngvan veginn aðgreinast ellegar í nokkurn máta neitt af þeim sundrast, heldur öðrum hans kongl. Majst. skilgetnum lifserfingjum og afkvæmi árlega með einni vissri summu af peningum til þeirra virðuglegs uppheldis afleggjast [til jafns Noregs ásamt* Danmerkurrikis securitet** og forsvar, er til hans kongl. Majst. og hans kongl. Majst. skilgetnra lifserfingja og skilgetins afkvæmis náðar disposition*** alleinasta sett og eptirlátið, svo setjum vér til hans kongl. Majst. eigin náðugasta vilja ekki alleinasta hverninn stjórnin hér eptir skal skikkast, heldur og einninn successionin****, svo vel í karlegg sem kvenlegg eptir dauðlegan afgang (hvað***** guð almáttugur náðarsamlega vildi leingi undandra) hentugast kann að sýnast,*****

begge Kongerigerne her efter ingenlunde delis, eller noget deraf dismembreris, mens de andre Hans Kongelige Majestets Egte Lifs-Arvinger og Descendenter aarligen med een visse Summa Penge til deris reputerlig Underhold afleggis, og Norgis tillige med Danmarkis Riges Securitet og Forsvar er til Hans Kongelige Majestets Egte Livs-Arvinger og Efterkommere egne Descendenter, deris naadigste Disposition alene hensat og overdragen: saa stille vi i Hans Kongelige Majestets egen naadigste Villie, ikke aleniste hvorledes Regjeringen herefter skal anstilles, mens end ogsaa Successionen saavel paa mandelig som qvindelig Linie efter dødelig Afgang (hvilket Gud allermegtigste naadeligen lenge vilde forbyde) beqvemmeligst kunde forsynis, saa ogsaa hvorledes det skal forholdis naar nogen Minorennitet af Hans Kongelige Majestets Egte Lifs-Arvinger og Descendenter i Fremtiden udi Regjeringen sig skulle tildrage,

* [og Noregs tillika við 72. ** þ.e. friður. *** þ.e. ráðstöfun. **** þ.e. erfðirnar (hver eptir annan komi). ***** 72.374; hvern 101. ***** forsgast 72,

svo og einninn hverninn það skal haldast, nær nokkur (min-orennitet) í ungdómi af kongl. Majst. egta lifserfingjum og afkvæmi í framtíðinni í stjórninni sér skuli skikka og hegða, hver skikkun og siðasti vilji skal vera oss og vorum erfingjum og eptirkomendum svo sem eitt fundamental lög og¹ grundvöllur² og opinber skikkun og af oss með allri undirgefni með öllum sínum póstum og greinum með þessari arfahylling af oss með eiði allareidu samþyktri skal vera gjört, svo að hans kongl. Majst. og hans kongl. Majst. skilgetnir lifserfingjar og eptirkomendur ei í nokkurn máta, hvorki heimuglega né opinberlega í þeirra arfstjórnareign af oss, vorum erfingjum og eptirkomendum skal hindrast eða mótmælast, heldur miklu fram- ar móti einum og sérhverjum, hver helst sem það vera kann, útlenzkum sem innlenzkum, sem móti³ hans kongl. Majst. hans kongl. Majst. skilgetnum lifserfingjum og afkvæmi, svo vel sem optnefnds arfsrétt skulu höndla edur tala, með lif og lifnað, góz og blóð trúlega við- hjálpa⁴ og forsvara, frá hverri skyldu oss, vora erfingja og ept-

hvilken Disposition og sidste Villie skal vere os og voris Arvinger og Posteritet som een Fundamental-Lov og offentlig Forordning, og af os i al Underdanighed med alle sine Clausuler, formedelst den ved Eed af os allerede bekræftet Arvehylding blive efterkommit, saa at Hans Kongelige Majestet og Hans Kongelige Majestets Egte Lifsarvinger og Efterkommere Egte Descendenter ei udi nogen Maader enten hemmelig eller aabenbarlig udi deris Arveregjerings Possession af os, voris Arvinger og Posteritet skal blive turberit, mens langt mere imod alle og enhver, hvem det og vere kunde, udlen- disk og indlendisk, som mod Hans Kongelige Majestet, Hans Kongelige Majestets Egte Lifsarvinger og Descendenter, saavel som denne oft bemeldte Arve- rettighed skulle handle eller tale, med Lif og Lefnit, Gods og Blod troligen handtheve og forsware, fra hvilken Skyldighed os, voris Arvinger og Efterkommere ingen Venskab ei heller Findskap, Frygt

1. 72. 2. lög 101, 374 hér. 3. 72; með 101, 374. 4. handhefja 72.

irkomendur einginn vinskapur, ei heldur fjandskapur, ótti og hætta, gagn og skaði, hatur, öf- und ellegar nokkur mannleg list* og orsök í minsta máta skal frávenda.

Að þetta fyrrskrifað af oss öllum og sérhverjum svo vel sem voru erfingjum og eptir- komendum fyrir utan öll svik og undirferli í öllum sínum greinum og articulis skuli hald- ast og framkvæmast. Þessu til auglýsingar og frekari staðfestu höfum vér þetta með eigin hönd- um undirskrifað og með vorum signetum staðfest. Skeð í Íslandi á Kópavogspingstað Anno 1662 þann 28. Julij.

og Fare, Gafn og Skade, Had, Avind eller nogen menneskelig List og Aarsage udi ringeste Maader skal afvende. At dette forskrefne af os alle og saavel- som voris Arvinger og Efter- kommere uden al Svig og Ar- gelist udi alle sine Punkter og Artikler holdis og efterkommis skal, des til Vitterlighed og ydermere Forsikkring haver vi dette med egne Hender under- skrevet og med voris Signeter bekræftet. Skeed udi Island, paa Koppevogs Thingstad den 28. Julii, Anno 1662. **

Brynjólfur Sveinsson R. með eiginhendi biskup í Skálholti. (L. S.)
Sigurður Oddsson með eiginhendi [prestur í Stafholti og prófastur
Mýramanna].

Jón Jónsson með eiginhendi [prestur á Melum og prófastur Borg-
firðinga].

Þorleifur Jónsson með eiginhendi [prestur í Odda og prófastur
Rangæinga].

5. Torfi Jónsson með eiginhendi [prestur í Gaulverjabæ og prófastur
Árnesinga].

*eður brögð, bætir 72 við.

** Í undirskriptunum eru nöfnin lærðu mannanna mörg í latínugervi og víðast hvar stendur í frumritinu „manu propria“ fyrir „með eiginhendi“, og er því hvorutveggja snúið hér til íslenzkara vegar. Við skýringar á nöf- unum hefir hér verið hafður stuðningur af skýringartilraun við mörg af þeim í afskrift með hendi Jóns Sigurðssonar, og af registri við II. bindi af Aars- beretn. fra d. kgl. Geheimearkiv; og þar sem hvorugt af þessu dugði og mig sjálfan þraut, þá var leitað til Hannesar ritstjóra Þorsteinssonar. Ein skýr- ing er þó, sú sem ekki hafa feingizt önnur rök fyrir en áðurnefnt registur.

- Einar Illugason með eiginhendi [prestur á Reynivöllum og prófastur í Kjalarnessþingi].
- Þórður Jónsson með eiginhendi [prestur í Hítardal].
- Jón Daðason með eiginhendi [prestur í Arnarbæli].
- Árni Haldórsson með eiginhendi [dómkirkjuprestur í Skálholti og prestur í Hruna].
10. Sigurður Jónsson með eiginhendi* [prestur í Eyvindarhólum].
- Álfur Jónsson með eiginhendi [prestur í Kallaðarnesi].
- Þorkell Arngrímsson Vídalín með eiginhendi [prestur í Görðum á Álptanesi]. (L. S.).
- Haldór Jónsson e(igin)h(endi)* [prestur í Reykholti].
- Grimur Bergsveinsson með eiginhendi [prestur í Görðum á Akranesi].
15. Hallgrímur Pétursson með eiginhendi [skáldið, prestur í Saurbæ á Hvalfjarðarströnd].
- Jón Ólafsson [prestur í Hvammi í Norðurárdal].
- Páll Gunnarsson [prestur á Gilsbakka].
- Gísli Bárðarson [prestur á Skúmsstöðum].
- Magnús Jónsson [prestur á Breiðabólstað í Fljótshlíð].
20. Ásgeir Einarsson með eigin hendi, prestur í Tröllatungu].
- Magnús Pálsson með eiginhendi [prestur í Kálfholti].
- Joseph Loptsson með eiginhendi [prestur á Ólafsvöllum].
- Guðmundur Bjarnason með eiginhendi [prestur í Laugardælum].
- Torfi Jónsson með eiginhendi [dómkirkjuprestur í Skálholti].
25. Björn Stephánsson með eiginhendi [prestur á Snæfuglsstöðum].
- Hallkell Stephánsson með eiginhendi [prestur á Hvalsnesi].
- Snjólfur Einarsson með eiginhendi [prestur á Seltjarnarnesi og í Reykjavík].
- Bjarni Sveinsson með eiginhendi [prestur í Meðallandi].
- Ketill Haldórsson með eiginhendi [prestur í Álptaveri].
30. Eiríkur Vigfússon með eiginhendi [prestur í Hjarðarholti í Dölum].
- Helgi Grímsson með eiginhendi [prestur á Húsafelli].
- Gísli Þorláksson superintendent Hólastiktis, með eiginhendi (L. S.).
- Ólafur Hallsson með eiginhendi [prestur í Grimstungum].
- Skúli Þorláksson með minni hendi [prófastur og prestur á Grenjaðarstað].
35. Erlendur Ólafsson með minni hendi [prófastur og prestur á Melstað].

* Þessi nöfn eru á íslenzku í frumritinu.

- Gunnlaugur Sigurðsson með miuni hendi [prestur í Saurbæ í Eyja-
firði].
 Gísli Brynjólfsson [prestur á Bergstöðum].
 Einar Þorsteinsson með eiginhendi [prestur í Múla, siðar Hólabiskup].
 Skúli Magnússon með eiginhendi [prestur í Goðdölum].
40. Bjarni Hallsson með eiginhendi [prestur á Upsum].
 Þorlákur Ólafsson með eiginhendi [prestur á Miklabæ í Blönduhlið].
 Þórarinn Jónsson* með eigin hendi [prestur á Hrafnagili].
 Gunnar Björnsson* með eiginhendi [prestur á Höskuldssstöðum].
 Þorvarður Ólafsson með eiginhendi* [prestur á Breiðabólstað í
Vesturhópi].
45. Árni Oddsson eiginhendi [lögmaður sunnan og austan]. (L. S.).
 Benedikt Haldórsson með eiginhendi [á Viðimýri, sýslumaður
Skagfirðinga].
 Bjarni Pétursson eiginhendi [sýslumaður Dalamanna].
 Gísli Magnússon eiginhendi [á Hlíðarenda, sýslumaður Rangæinga,
Visi-Gísli].
 Hákon Þorsteinsson eiginhendi [sýslumaður Vestur-Skaptfellinga]
(L. S.).
50. Þorsteinn Þorleifsson eiginhendi [sýslumaður í Múlasýslu]. (L. S.).
 Þorkell Guðmundsson eiginhendi [sýslumaður í Húnavatnssýslu].
(L. S.).
 Magnús Jónsson eiginhendi [sýslumaður Ísfirðinga]. (L. S.).
 Daði Jónsson með eiginhendi [lögsagnari í Gullbringusýslu].
 Torfi Erlendsson [faðir Þormóðar sagnaritara, sýslumaður Árnes-
inga]. (L. S.).
55. Hallgrímur Magnússon með eiginhendi [í Kerlingardal, lögréttumað-
ur í Skaptafellssýslu].
 Ólafur Jónsson með eiginhendi [bóndi í Hvammi í Kjós]**.
 Guðmundur Torfason með eiginhendi [lögréttumaður í Rangárþingi].
 Bárður Gíslason með eiginhendi [í Vatnsdal, lögréttumaður í Rang-
árþingi].
 Magnús Kortsson eiginhendi [í Árbæ, bóndi í Rangárþingi].
60. Einar Oddsson [í Vogum, lögréttumaður í Gullbringusýslu].
 Þórður Ormsson með eiginhendi [lögréttumaður í Kjósarsýslu].
 Jón Sigurðsson með eiginhendi [bartskeri í Káranesi í Kjós].
 Vigfús Jónsson með eiginhendi [lögréttumaður í Eyjafirði].

* á íslenzku. ** Aarsberetn. d. fra kgl. Geh. ark. II segir hann í registri
vera úr Skaptafellssýslu.

- Thomas Bjarnason með eiginhendi [lögréttumaður í Hegranessþingi].
65. Magnús Ólafsson með eiginhendi [bóndi úr Hegranessþingi].*
 Jón Jónsson með eiginhendi [bóndi í Hegranessþingi].
 Sigurður Árnason með eiginhendi [lögréttumaður úr Borgarfirði].
 Kári** Eiríksson með eiginhendi [lögréttumaður úr Mýrasýslu].
 Magnús Jónsson [bóndi úr Borgarfirði].
70. Sigurður Jónsson eiginhendi [bóndi úr Húnavatnsþingi].
 Teitur Þórðarson með eiginhendi [bóndi á Brekku í Gilsfirði].
 Pétur Einarsson eiginhendi [lögréttumaður á Ballará].
 Magnús Einarsson eiginhendi [lögréttumaður í Dalasýslu].
 Benedikt Þorleifsson*** með eiginhendi [lögréttumaður í Árnessþingi].
75. Ormur Jónsson með eiginhendi [lögréttumaður í Árnessþingi].
 Jón Steinþórsson eigin hand [á Knerri í Breiðavík, lögréttumaður í Snæfellsnessýslu].
 Jón Björnsson með eiginhendi [lögréttumaður í Hnappadalssýslu].
- Þorleifur Kortsson með eiginhendi [lögmaður norðan og vestan] (L. S.)
 Eggert Björnsson [sýslumaður í Barðastrandarsýslu].
80. Sigurður Jónsson eiginhendi [í Einarsnesi, sýslumaður Borgfirðinga] (L. S.).
 Björn Pálsson eiginhendi [á Espihóli, sýslumaður í Vaðlaþingi] (L. S.).
 Einar Þorsteinsson [sýslumaður í parti af Skaptafellssýslu].
 Hrólfur Sigurðsson [sýslumaður í parti af Þingeyjarþingi].
 Björn Magnússon [sýslumaður í parti af Húnavatnssýslu] (L. S.).
85. Jón Runólfsson eiginhendi [sýslumaður í Hnappadalssýslu].
 Markús Snæbjörnsson eiginhendi [sýslumaður í Vestmannaeyjum].
 Páll Gíslason með eiginhendi [landþingisskrifari á Hvanneyri].
 Nikulás Þormóðsson [klosturhaldari í Kirkjubæ á Síðu].
 Ísleifur Magnússon með eiginhendi [bóndi á Höfðabrekku í Mýrdal].
90. Guðmundur Gíslason eiginhendi [bóndi í Rangárþingi].
 Ólafur Eyjólfsson eiginhendi [lögréttumaður í Reykjavík].
 Jón Haldórsson með eiginhendi [lögréttumaður í Njarðvík syðra].
 Jón Þorkelsson með eiginhendi [lögréttumaður í Kjósarsýslu].
 Þórður Erlendsson með eiginhendi [bóndi úr Kjósarsýslu].
95. Markús Ólafsson með eiginhendi [lögréttumaður í Hegranessþingi].

* Registur við Aarsber. fra d. kgl. Geh.ark. II. ** „Jón“ hefir Jón Sigurðsson lesið. Kári, útgáfa Leyndarskjalasafnsins, og kemur það heim við síra Jón í Hitardal (Landsb. 72. 4to 218). *** Svo JS.; Thortssz, útg. Leyndarskjalasafns.

Jón Jónsson eiginhendi [bóndi úr Hegranessþingi].

Árni Daðason eiginhendi [á Tindum, lögréttumaður í Húnavatnsþingi].

Guðmundur Árnason eiginhendi [lögréttumaður í Borgarfirði].

Oddur Þorleifsson með eiginhendi [lögréttumaður í Mýrasýslu].

100. Finnur Jónsson með eiginhendi [bóndi á Kálfalæk].

Jón Gunnlaugsson með eiginhendi [bóndi í Mýrasýslu].

Þorlákur Þórðarson með eiginhendi [lögréttumaður í Húnavatnsþingi].

Sigurður Jónsson með eiginhendi [bóndi í Húnavatnsþingi].

Pálmi Hinriksson eiginhendi [bóndi á Breiðabólstað í Sökkólfssdal].

105. Hákon Árnason eiginhendi [bóndi á Vatnshorni í Haukadal].

Bjarni Eiríksson með eiginhendi [bóndi úr Árnessþingi].

Jón Árnason með eiginhendi [bóndi úr Árnessþingi].

Bjarni Tyrtingsson með eiginhendi [bóndi úr Hnappadalssýslu].

Árni Ólafsson með eiginhendi [bóndi úr Hnappadalssýslu].

3.

Bréf leikmanna til Friðriks konungs þriðja, rilað á Kópavogspingi (28. Júlí) 1662, þar sem þeir áskilja sér að halda framvegis fornum ríkisréttindum Íslands.

[MSteph. 59. 4to bls. 137—138, með samtíða hendi. — Afskript þar af með hendi Jóns Sigurðssonar í JSig. 374. 4to.]

Copi(a) af suplicatiu þeirra veraldlegu á Íslandi Anno 1662.

Stórmektugum hábornum herra og konungi, kong Fridrich þeim þriðja Danmerkur, Noregs, Vinda og Gauta konungi, hertoga í Slesvik, Holstein, Stórmaren og Ditmerchen, greifa í Oldenborg og Delmenhorst, vorum allranáðugasta herra og arfkonungi, óskum vér allir hans konglegrar majestatis undirsátar á Íslandi auðmjúklega með allri undirgefni allrar náðar og blessunar af guði himneskum föður fyrir Jhesum Christum.

Yðar konunglegri majestet erum vér auðmjúklega þakkandi með allri undirgefni alla konunglega náðuga stjórn, vernd, forsvar og umhyggju með náðuglegum vilja til vor, yðar konunglegrar majestatis fátækra undirsáta, svo sem vér höfum séð og reynt af yðar konglegrar majestatis konglegum bréfum náðugast hingað til vor sendum.

Guð þakki yðar konglegri majestet þetta alt. bezt og launi með sinni margfaldri blessun og gefi oss yðar konglegri hylli og náð jafnan að halda, hvar til vér viljum með allri auðmýkt og undirgefni stunda eptir fremsta megni.

Og svo sem vér höfum nú eptir yðar majestatis konglegu boði og náðugustum vilja með pligtviljugustu hlýðni og undirgefni vorn arfhyllingareið yðar konglegri majestet til handa svarið og aflagt, biðjum vér auðmjúklegast, vonum og treystum til guðs og yðar konglegrar majestatis, að yðar konungleg majestet vilji allranáðugast oss næst evangeliskri kristilegri trú og religion við vor gömul venjuleg og velfeingin landslög, frið og frelsi halda með þeim rétti, sem loflegir undanfarnir Danmerkur og Noregs

kongar, yðar majestatis háloflegir forfeður, hafa oss náðugast gefið og veitt, og vér og vorir forfeður undir svarist, og það í svo miklu, sem ei er á móti jure majestatis, hvað vér vitum með góðri samvizku ekkert finnast í vorum landslögum, heldur alt eptir því, að þau með fullkomlegri hlýðni og þegnskyldu halda oss undir Noregs erfðakong og krónu eptir loflegri arflegri succession og kongserfðabælki vorrar landslagabókar, innsettum af oss og vorum forfeðrum jättuðum og svörnum.

Svo biðjum vér konglega majestet auðmjúklega, að vér mættum blifa við þann taxa, sem gerður var og í landið sendur Anno 1619, og þar sé ei frá vikið, hvorki af útlenzkum né innlenzkum í vorri og þeirra sameiginlegri höndlan, og að hafnir venjulegar þessa lands mætti helzt af þessu venjulega danska compaignie, sem verið hefur, eður þvilikum hans majestatis undirsátum viðsæmilegum og oss friðsamlegum, uppsiglast og með nauðsynlegri tilfæringu forsorgast.

Óskum vér þessa hið auðmjúklegasta hvorutveggja, helzt þess vegna, að oss og vorum hörðum og óbekvæmiligum lands lejlighetum, vegna fátæktar og harðinda almúgans, heyrir ei önnur skikkan en sú hin gamla, sem verið hefur og sett af þeim fyrri kongum eptir ósk vorra forfeðra, sem kunnugast var um vorn og landsins óhentugleika, ef landið skal annars við lif og nokkra liðanlega velferð haldast, hvers vér vonum og treystum til guðs náðar forsjá og konunglegrar majestets náðugrar stjórnar, viljandi konunglegri majestet, vorum allranáðugasta arfherra og konungi þakklátlegast og auðmjúklegast þjóna og hlýðugir vera eptir frekasta megni og beggja þeirra konunglegra majtt, hans og hans háborinnar drottningar vora allranáðugasta arfherra og konunga, samt þeirra majtt háborna syni, vorum náðugasta printz og öðrum konglegum börnum undir allra náðugastu guðdómsins þrenningar vernd, forsjá og blessun nú og til æfinlegrar og eilífrar tíðar trúlegast og auðmjúklegast befala ásamt með þeirra konunglegrar majestatis arflegri stjórn og regeringu þessara Norðurlanda og ríkja, hverja guð gefi langvarandi farsæla og friðsama í Jhesu nafni.

Bréf klerkdómsins til Friðriks konungs þriðja, ritað á Kópavogspingi (28. Júlí) 1662, að þeir fái að halda framvegis fornum réttindum og megi vera lausir við nýjar álögur.

[Landsbókasafn 101 4to bls. 458—463, skjalasafn frá Jóni prófasti Haldórssyni í Hítardal, skr. c. 1720—1730.]

Supplicatio andlegra til kong Friðriks þriðja Anno 1662.

Stormegtigste Höybaarne Første allernaadigste Herre og Koninge Fridrich den Tredie et cetera.

Eftersom vij Eders Majst fattige Undersaatter af det geistlige stand her paa Jisland haver underdanigst Efter Eders Majst naadigste befaling aflagt Eders Majst Arve Hyldings Eed da er vij paa det underdanigste ombedendis, ad Eders Majst paa Gudz vegne voris fattige og ringe Leylighed naadelig vilde ansee, hvilke her udj dette øde platz ved gandske ringe middeler opholdes, at vij der fore synderlige maatte insinueris udi Hans Kongl. Naadis Commiseration, heldst fordi vij boer langt bort fra de Kongel. Öye, hafvendis faae intercessores, som noget got for os taler til voris gavn og nytte, foruden hvad Gud synderligen jndgifver j Eders Kongl. Majst Hierte os fattige Elendige Mennisker til tröst og Husvarelse hvilket Gud allermechtigste naadeligen belønne. Saa andrager vij her næst underdanigst disse Articler for Eders Kongl. Majst Effter di vores gunstige lensherre, Herr Rögens Admiral hielp og bistand,* hvilke vij hafver altid befunden os underdanne, og dette fattige land til det allerbeste affectioneret.

1. *Adt vij maatte niude alle gode og gavnlige baade Kyrkens og Landsens Loug, jura possessionis et patronatus, som af arildztid været hafver og der j mod befrijs fra alle novis gravaminibus som icke sedvaneligt j gammel tid, udj alle de puncter og Articler som Hans Höy Kongl. Majst kommer jcke til skade eller præjuditz haabendis at vor Loug Arfve Regering icke at skulle offendere, hvilken vij haffver altid over os under-*

* Svo.

danigst agnosceret efter samme vores Loughogs lydelse, allerunderdanigst ombedendis, at vij fattige, lidet forstaaendis og langt fra liggende undersaatte icke skulle udj fremtiden kunde under Kongl. Majst Soveranitet navn og prætext til privat fordeel graveris os og landet til største fordervelse og Ruin.

2. Begeris underdanigst adt Kyrkernis Jordegods og gaarder, hvilke fra arildztid geistligheden ad mensam deputeret Er, maa af geistligheden, hvilken med forbemeldte gaarde forleendte ere, uden ald forhindring og intercession af Laugretten og Herridtfogeterne stædis og bortlejes til bønderne for sedvanelige leye og smaa boder ubehindret i alle maader som til forne haver veret, og de modvilige bønder roligen maatte bortvises for uden anden vidtløftig process og trætte, paa det af bønderne icke skulle ald formeget traadse i mod deres Husbønder, som de nu begynder at giøre.

3. Formener vij geistligheden ny tyngsel paaleggis, hvilke formenis icke at kunde bevijses udj gammel tid sedvanligt adt geistligheden dømmes plichtig og skyldig ad føde og forsørge de vanføre personer, hvilke dennem findis beslechtige udj fierte leed og fremmer, begieres der fore underdanigst at maatte befrijses fra saadan tyngsel at forsørge de som reinest fiernere, uden de alleeneste som Gud og naturen vedholder, hvilke menis at være de som end tilhøre i første og anden leed og icke videre.

4. Befindis mange fattige og megit ringe præstekalder, hvilke jldes kand forsiunis med duelige præster, derfor begeris underdanigst at de personer hvilken sig een eller anden gang haver forseet udj tilfald leyermaal, vere diss ellers skickelig udj lif og levnet, maatte naadigst belange forlindring for dend besværlige reise til Danmark i deres Restitution til Majst at søge, hvilket mange icke kand udstaae og maa derfor give tabt, ad disse maatte efter En viss tijd af lensherren og Bispen Restitueris til at betiene de ringe kald og siden, om de det troligen giøre, maatte promoveris til noget bedre kald, dog de som Attestati icke begierer, og ellers de som betiene ringe kalder, Capellaner og andre, maatte beforders til beder kalder, naar de det ellers med god lærdom og levnet forskylder, Salvis attestatorum privilegiis.

5. Adt geistlige personer maatte frem for andre nyde Cløsterne for

en billig festning og sedvanlige afgift naar de først vacerer efter som Cløsterne haver geistligheden tilhørt til forne.

6. Ad Provsterne, hvilke ganske ringe løn haver for deres umage, maatte promoveris til de gode kalde udj Herrederne naar de vacerer, og at Majst naadigst vilde dispensere j mellem dem og attestatis om denne prærogativam.

7. Ad PræsteEnkerne maatte afleggis med en af kirkernis Jorder fri og uden afgift hvilken de begerer der som kaldene ere so rige, at de kand forsiune baade prestene og Enkerne uden skade ald den tid de forbliver udj deres Enkestand, mens hvis kalderne ere so fattige at de jcke kand Jorderne aflegge Enkerne til underhold, da maatte dennem for sedvanlig afgift forundis en af Hans Majst Jorder som dennem kand vere bekvemmelig og gavnlig.

8. Eftersom dette fattige land höyligen besværis af örcheslöshed, lösgangere og uskickelig giftemaal, at enhver vil gaa hen og gifte sig naar hannem lýster, vere sig halt, blind, spedalsk Eller j andre maader udygtige til saadan stand, alleneste at hand kand befrijs fra tieniste og arbeid hos Erlig folk, hvilke der fore kommer j trengsel og skade, gaar saa over almuen og tigger almisser medt kvinder og børn, hvilken de saaleidis j mellem dennem afler. Begeris derfor underdanigst ad En kongel. forordning maatte forhverfis saadan uskickelighed at forekomme, paa det Erlige arbeide og tieniste maatte ved magt holdes udj landet Jndbyggerne til næring.

9. Endeligen begeris underdanigst, at Kiøbhandlingen og taxten jcke ophoyes til vores skade, mens vij maatte forblive ved den oprettede taxt og med gode dugtige vahre försörjes for en billig pris, for de Gud veed at vij fattige folk og dette land kand jcke udstaa besværlige forandringer. Derfor jndfalder vij næst Gud til Eders Kongl. Majst naadigste commiseration og hafve begeret at den Erlige welbyrdig mand Rögens Admiral, voris gunstige Patron og lensherre, vilde denne voris Enfoldige Supplication for Majst andrage og befordre og os jgen naadigste Resolution forhverfe, yndskendes Hans Kongl. Majst voris allernaadigste Herre og Konge samt det ganske Kongel. Huss alle lyche og velsignelse Evindeligen. et cetera.

Yfirlit yfir stjórn Íslands eptir 1262.

Frá því að allsherjarriki hófst á Íslandi (nál. 930), og alt til þess að landið gekk Hákonni gamla Noregskonungi á hönd (árið 1262), var Ísland ríki með fullveldi í öllum sínum málum. Landsmenn höfðu allan þann tíma að lögum óskorað vald til þess að ráða sjálfir öllum málum sínum til lykta, hvort sem um löggjöf, dómsvald eða framkvæmdarvald var að ræða.

Á stjórnarskipun Íslendinga á þessu tímabili (lýðstjórnartímabilinu) voru þó þeir megingallar, sem fyrr eða síðar hlutu að leiða til þess, að landið misti sjálfstæði sitt, nema úr þessum göllum væri bætt. Framkvæmdarvald í landinu var svo að segja ekkert til. Einginn einstakur maður eða stofnun hafði *opinbert* vald til þess að sjá um, að lögum landsins væri fullnægt í framkvæmdinni. Völdin voru í höndum fárra manna, goðanna, og veldi þessara manna, goðorðin, mátti ganga kaupum og sölum, og því fór svo að lokum, að örfáir höfðingjar náðu til sín völdunum. Þessir höfðingjar lágu svo í deilum sín á milli og tóku á síðari árum lýðstjórnartímans einatt til þeirra örþrífráða að leggja mál sín undir úrskurð Noregskonungs eða erkibiskups. Þetta var konungi mjög að skapi, enda tók hann nú beinlínis að stefna þeim á fund sinn og eigna sér fé þeirra, ef honum þótti þeir eigi hlýðnast boðum sínum og banni. Urðu þá ýmsir höfðingjar til þess að heita konungi því, að fá Íslendinga til þess að ganga honum á vald, t. d. Sturla Sig-
hyatsson.

Enn varð kirkjan þægt verkfæri í hendi konungs í þessu efni. Eptir að erkistóll var reistur í Niðarósi (1154) hafði erkibiskup þar yfirstjórn kirkjunnar á Íslandi og tók sér vald til þess að hlutast til um framferði og mál manna á Íslandi. Loks voru norskir menn skipaðir biskupar á Íslandi (á fyrra hluta 13. aldar) og létu þeir ekki sitt eptir liggja að draga taum kirkjunnar og konungsvaldsins.

Enn var það, að siðspilling í flestum atriðum ríkti á síðara hluta 12. aldar og á 13. öldinni í landinu. Orð og eiðar voru að vettugi virt,

gríðarof og sátta voru daglegir atburðir, fjöllyndi í ástamálum, rán, mannvíg og meiðingar voru svo að segja daglegt brauð á Íslandi á þeim tímum.

Þetta var undanfari undirokunar Íslands árið 1262. Þá gerðu Íslendingar sáttmála við Noregskonung, sem kallaður hefir verið „Gamli sáttmáli“. Við það breyttist stjórnarskipun Íslands í verulegum atriðum og hefðu ýmsar þeirra breytinga getað orðið landiun til góðs, ef rétt hetði verið að farið, eptir því sem högum landsins var þá farið.

Eins og áður er sagt, var Hákon gamli tekinn að skipta sér mjög af málum Íslands fyrir 1262. Árið 1258 skipaði hann Gizur Þorvaldsson jarl yfir nokkurn hluta landsins.¹⁾ 1262 geingu Norðlendingar, Sunnlendingar utan Þjórsár og Vestfirðingar Hákonni gamla á hönd, 1263 komu Oddaverjar á eptir og 1264 Austfirðingar.²⁾

Gamli sáttmáli.

Hér verður enn nokkuð að ræða um Gamla sáttmála, bæði um það, hvernig hann varð til, og hvernig honum mátti breyta. Efni hans verður nánar rannsakað, þegar lýst verður stjórnarskipun landsins.

1. Íslendingar játuðust undir konungsvaldið á þann hátt, að þeir sóru konungi eiða. Sáttmáli sá, er árfærður er til 1262, segir, að það hafi verið sammæli bænda fyrir sunnan og norðan land, að játa konungi skatti, landi og þegnum með svörðum eiði, og eiðstafurinn er á eptir sáttmála þessum.³⁾ Sáttmálana frá 1263 og 1264 hefur með orðunum „í nafni föður, sonar ok heilags anda“, og eiðstafur síðast, eins og í sáttmálanum frá 1262.⁴⁾ Helztu menn landsins sóru eiðana, eins og sést af tilvitnuðum stöðum Sturlungu, enda hefði það orðið of umsvifamikið að láta alla bændur vinna þessa trúnaðareiða. Þeir, sem unnu þá, gerðu það fyrir sjálfa sig og jafnframt í umboði annara landsmanna. Landsmenn voru að láta af höndum sér sjálfstæðisrétt sinn að nokkru leyti og ræður því að líkum, að sú athöfn hlyti að fara fram á hátíðlegan hátt, enda leynir það sér ekki, að önnur aðferð er höfð en þegar einföld lög voru gefin á Alþingi eptir lögum lýðstjórnartímans.⁵⁾ Sama er að segja um endurnýjun sáttmálans, til dæmis 1649, sem ná-

¹⁾ Sturl. II, bls. 250. Annálar.

²⁾ Sturl. II, bls. 254 og 260. Konungsannáll, Hásk. s. Hásk. c 311.

³⁾ Sjá nr. I, bls. 1—2.

⁴⁾ Sjá nr. II, bls. 7—8, sbr. Sturl. II, bls. 260, Konungsannáll, Hásk. s. Hásk. c. 311.

⁵⁾ Sjá um þetta atriði til samanburðar Grág. I a 212—214.

kvæmlega er sagt frá að framan bls. 92 og þar á eftir. Hún gerist á viðhafnarmeiri hátt en samþykkt laga eða annara ályktana, er fram fer á Alþingi. Þegar um afsal jafn mikilvægra réttinda var að ræða sem sjálfstæði landsins, þá er ekki heldur að undra, þótt meira þætti viðþurfa en þegar einföld lög voru samþykkt. Það er að visu svo, að trúnaðareidur og þegnaskylda er unninn með ýmiskonar viðhöfn með germönskum þjóðum á miðöldunum, en þetta sýnir að eins það, að mönnum hefir fundizt meira til um það en einfaldar lagasamþykktir, enda sýnir sagan, að slík hollustuheit og loford af beggja hálfu voru líka úr gildi numin með víðlíka viðhafnar-aðferð.

Þesskonar samningar, sem Gamli sáttmáli, eru í raun og veru stjórnarskrá, grundvallarlög eða þeirra ígildi. Slík lög eru gefin eftir öðrum reglum en eintöld lög, og breytt eftir öðrum reglum.¹⁾ Það er annað vald, sem slík lög gefur en hið almenna löggjafarvald. Það er líka annað vald, sem sver Hákon Noregskonungi trúnaðareidana og gerir sáttmálann við hann en löggjafarvald lýðstjórnartímans. Ef það hefði nægt eða verið talið nægja, þá hefði mátt bera þenna samning upp í lögréttu á venjulegan hátt, en svo er ekki, því að landið geingur undir konung á þriggja ára bili, svo að segja hver fjórðungur út af fyrir sig, sem sver af sér réttinn og á sig skylduna gagnvart konungi.

2. Ef nú það væri rétt, að það hafi verið annað vald en hið almenna löggjafarvald, sem fékk konungi yfirráð landsins 1262—1264, þá hefir það allmikla þýðingu, þegar um breytingu eða afnám sáttmálans í aðalatriðum er að ræða. Það er sem sé algild regla, að það vald eitt, sem gefur eða setur lög, eða samsvarandi vald, getur breytt þeim lögum eða afnumið þau, annaðhvort sjálft eða gefið öðrum umboð til þess. Fyrir því var ekki hægt að breyta þessum sáttmála löglega, nema með þeirri aðferð, er samsvari aðferðinni, sem höfð var, þegar landið gekk konungi á hönd, landsmenn sóru eiðana og gerðu sáttmálann við konung. Ef landsmenn seldu síðar nokkuð af landsréttindum þeim, er þeir áskildu sér 1262—1264, þá varð það ekki gert svo að niðjar þeirra væru við það bundnir á annan hátt en upphaflega var gert árin 1262—1264. Hins vegar þurfti ekki samskonar atferli, þótt konungur hefði afsalað sér einhverju af þeim réttindum, sem hann öðlaðist við sáttmálann, því að það hefði verið réttarauki Íslendingum, en það er aptur regla, að sömu skilyrði eru ekki heimtuð til þess að öðlast rétt sem til þess að afhenda réttindi sín.

Þótt Íslendingar hefðu því einhvern tíma afsalað sér einhverjum

1) Sjá t. d. 61. gr. stjksk. 1874 og 95. gr. d. grvl. 1866.

landsréttindum, sem þeir höfðu eptir Gamla sáttmála, þá væri slíkt afsal ekki löglegt, nema því að eins, að það væri gert á líkan hátt sem sáttmálinn upphaflega. Þetta virðist og hafa verið skoðun manna fyrr á tímum. Bæði er það, að endurnýjun sáttmálans verður jafnan með líkum hætti sem upphafleg gjörð hans ¹⁾ og einkum kemur þessi skoðun ljóslega fram árið 1662, þegar breyta átti Gamla sáttmála og koma einveldinu á.

Til stuðnings þessari skoðun, sem hér er haldið fram, má t. d. taka aðferð þá, sem höfð var leingi fram eptir öldum í Danmörku. Konungarnir gáfu ýms heit, er þeir tóku völd, og þegnarnir sóru eiða eða nokkrir menn fyrir hönd hverrar stéttar. Þessir samningar konungs og þegna (Haandfæstninger) eru líkar Gamla sáttmála. Þær eru líka *grundvallarlög*, að sumu leyti að minsta kosti, og voru mikilvægari taldar en önnur lög. Breytingar á þeim, eða öllu heldur endurnýjanir, fóru jafnan fram með viðhöfn meiri en þegar um almenna lagasmíði var að ræða. Enn kemur þetta fram í Danmörku, þegar einveldið kemst á 1660. Þá var í raun og veru breytt „Haandfæstning“ Friðriks konungs 3., og það er gert með líkum reglum sem hér á landi 1662. ²⁾ Því skipulagi, sem þá var sett, er svo breytt 1849, þannig að sérstök löggjafarsamkunda er sett (Den grundlovgivende Forsamling), og þeim lögum, Grundvallarlögunum, sem þá voru sett, getur almenna löggjafarvaldið ekki breytt, sbr. 95. gr. danskra endurskoðaðra Grv.laga 28. Júlí 1866.

Þetta alt virðist nægilegt til þess að sýna það, að menn hafa ekki talið hið almenna löggjafarvald ríkjanna nægilegt til þess að breyta eða afnema lagaheimildir þær, er fjölluðu um aðalatriðin í afstöðu konungsvaldsins gagnvart þegnum, heldur þyrfti þar til sérstaka aðferð, og sérstakt löggjafarvald.

Eptir því sem hér að ofan er sagt, mátti því breyta eða afnema Gamla sáttmála með samþykki beggja aðila, konungs og þess valds, er gerði hann af hálfu Íslendinga að því er takmörkun eða afsal landsréttinda Íslands snerti. — Þar að auki heimilar sjálfur sáttmálinn brottfall sitt, ef skyldum þeim, er ekki fullnægt, er hann leggur konungi á herðar, alveg á sama hátt sem t. d. dönsku samningarnir (Haandfæstninger) heimiluðu eptir skoðun manna þá á tímum. ³⁾

¹⁾ Að framan bls. 92 o. s. frv. er rækilega skýrt frá eiðatökunum 1649, og sýnir sú skýrsla, að ekki hefir verið um neitt smávægis að gera og að þessar hyllingar konunga þóttu allþýðingarmiklar athafnir.

²⁾ Sjá um Haandfæstninger í Danmörk einkum Matzen, Danske Kongers Haandfæstninger Kbh. 1889 og Retshistorie, Retskilder bls. 230—240.

³⁾ Sjá t. d. Jørgensen Retsh. bls. 53—54.

Í Gamla sáttmála stendur¹⁾ sem sé, að Íslendingar skuli vera lausir allra mála, ef samningurinn yrði rofiun „at beztu manna yfirsýn“. Úrskurð samningsrofa af hálfu konungs eiga „beztu menn“. Beztu menn á þeim tímum eru eflaust sömu menn, sem „handgeingnir menn“ eru kallaðir, en ekki einungis ríkisráðið norska, eins og ef til vill ætla mætti, enda er ólíklegt, að Íslendingar hafi viljað leggja svo mikilsvert atriði einvörðungu undir úrskurð alnorskrar stofnunar, sem þeir máttu vita, að mundi verða á bandi konungs, þegar til þess kæmi að meta samningsrof af hendi Noregskonungs. Það kæmi og beint í bága við fastheldni þeirra og skirskotanir til réttinda sinna og „friheita“ samkv. Gamla sáttmála.

3. Þegar samband Íslands og Noregs samkvæmt Gamla sáttmála er líkt við sambandsríki og ríkjasambönd nútímans, þá er það þegar ljóst, að samband Íslands og Noregs líkist mest hreinu *persónu-sambandi*.²⁾ Ríki þessi hafa eingin sammál, nema konunginn einn. Hann er eini milliliðurinn milli þessara ríkja.³⁾ Við sáttmálgjörðina heitir hann Íslendingum ýmsum réttindum eins og það, að *landaurar skuli uppgjafast, Íslendingar skuli ná arfi þeim, sem þeim tæmist í Noregi og að þeir skuli hafa þar þann „rétt“, sem þeir hafi beztan haft*. Landaurarnir voru gjald, sem Íslendingar áttu að greiða, þegar þeir komu til Noregs fyrir að leggja þar skipum sínum í hafnir (hafnartollur). Landaurarnir voru hálf mörk silfurs eða 6 feldir og 6 álnir vaðmáls. Þetta hafði svo staðið síðan á dögum Ólafs helga (á 1 fjórðungi 11. aldar).⁴⁾ Samkvæmt sáttmálanum er þetta gjald afnumið. Næsta atriðið, að Íslendingar skyldu ná arfi, er þeir áttu tilkall til í Noregi, var líka tilskilið í áðurgreindum samningi við Ólaf helga.⁵⁾ Þriðja atriðið, að Íslendingar skyldu hafa þann „rétt“ í Noregi, sem þeir hefðu beztan haft, verður líka að skoða í sambandi við fyrrnefndan sáttmála. Samkvæmt honum áttu þeir að hafa „*höldsrétt*“ í Noregi⁶⁾. Þar með er sagt, að þeir áttu að fæ jafnháar bætur sem höldarnir norsku, ef þeir voru meiddir persónulega, eða erf-

¹⁾ Sjá að framan I, bls. 1–2, II, bls. 7–8.

²⁾ persónu-samband (personal Union) er samband milli ríkja kallað, þegar þau hafa ekkert annað sammál en eina og sama æðsta valdhafann, t. d. konung, forseta, sambandsráð o. s. frv.

³⁾ Sbr. þó að neðan um þegnréttinn.

⁴⁾ Sbr. Grg I, bls., 195. DI I Nr. 16 og 21.

⁵⁾ Grg. s. st.

⁶⁾ Grg. s. st., Gulap.lög 200, Brandt I. bls. 80.

ingjar þeirra, ef þeir voru vegnir. „Réttur“ er því bætur fyrir meiðingar andlegar (meiðyrði t. d.) eða líkamlegar og upphæð þessarar bótar fer eftir því eftir norskum lögum, hvernar stéttar hlutaðeigandi er. Á Íslandi höfðu allir frjálsir menn aptur á móti jafnháan „rétt“ (6 merkur sex álna aura). Með þessu síðast talda ákvæði Gamla sáttmála feingu Íslendingar því eingin ný réttindi, því að þenna „rétt“ höfðu þeir alla tíð frá dögum Ólafs konungs helga, enda höfðu Íslendingar og Norðmenn ávalt nán kynni og veittu hverir öðrum ýms réttindi, sem aðrar þjóðir urðu ekki aðnjótandi af þeirra hálfu.

Annars mun það betur sjást af því, sem hér fer á eftir, að Íslendingar voru að eingu leyti háðir *Norðmönnum* eftir Gamla sáttmála, heldur konungi einum, og skal því ekki fjölýrt meira um það hér.

Það hefur leikið vafi á því, hvort hinn upphaflegi Gamli sáttmáli sé til nú á tímum. Að því er sambandið milli landanna snertir frá réttarsjónarmiði skiptir þetta eingu, því að það má að mestu eða öllu leyti finna, hvað í sáttmálanum hefir staðið, eins og hann var upphaflega gerður. Það er vist, að ef til eru endurnýjanir hans og ef þar eru einhverjar breytingar, þá hlytu þær að hafa numið gamla samninginn úr gildi að því leyti og hlytu þá að gilda þar sem þær væru yngri en hinn upphaflegi Gamli sáttmáli. Fyrir því er það í þessu tilliti þýðingarlítið hvort vér höfum Gamla sáttmála, eins og hann var gerður 1262 eða ekki. Vér vissum alt að einu um samband landanna, Noregs og Íslands, eftir hinum nýrri sáttmálum, sem þá væri til, og einginn vafi getur leikið á.

Til þess að fá glegggra yfirlit, skal hér greint milli löggjafar-, dómsvalds og framkvæmdarvalds á Íslandi eftir að landið gekk undir konung, og rakin stuttlega saga stjórnarástandsins á Íslandi eftir árið 1262 og fram eftir öldum. Verður í öllum aðalatriðum að greina milli stjórnar kirkjumála og veraldarmála, því að fram til síðabreytingar er kirkjan sjálfstæð, hefir stjórn, löggjöf, dómsvald og umboðsvald sitt út af fyrir sig að mestu leyti.

A. Löggjafarvaldið.

Svo var tilskilið í Gamla sáttmála (og endurnýjunum hans), að Íslendingar skyldu „ná íslenskum lögum“. ¹⁾ Þetta virðist ekki verða öðru vísi skilið en svo, að *íslensk* lög skuli gilda á Íslandi. Í þessu liggur bæði það, að hin fornu íslenskku lög skuli halda áfram að vera í gildi í landinu, þangað til önnur verði sett í staðinn á stjórnskipulega réttan hátt, og jafnframt það, að eingin lög eða aðrar réttarreglur, sem gilda

¹⁾ Nr. I og II að framan.

í Noregi eða myndast handa Noregi, skuli þar með verða lög á Íslandi, nema samþykki rétttra aðila, löggjafarvaldins íslenszka, sé feingið. Þetta er afar mikilsvert atriði, því að með því reistu Íslendingar skordur við því, að norsk lög yrðu án samþykkis þeirra lög á Íslandi. Var þetta því hið sama sem að útiloka konung frá því að gefa lög á eigin spitur handa Íslandi og án samþykkis Íslendinga. Annars hefði ákvæðið verið harla þýðingarlitið, því að konungur hefði að öðrum kosti ekki þurft annað en að ákveða af sinni hálfu sérstaklega, að hin eða þessi norsk lög skyldu gilda á Íslandi. En þetta gat hann ekki, eins og sýnt mun verða. Á tímabilinu frá nál. 930—1262 var löggjafarvaldið hjá Alþingi, lögréttunni. Í henni áttu sæti allir hinir fornu goðar og 9 menn í viðbót, er allir áttu sæti á miðbekkjunum. Fyrir framan og aptan hvern þessara manna sat svo einn maður, er nefndur var af goðunum, þar að auki áttu þar setu lögsögumaður og biskupar báðir. Tala lögréttumanna verður því: $39 \text{ (goðar)} + 9 = 48$. $3 = 144 + 3$ (biskupum og lögsögumanni) = 147.¹⁾ Eingar heimildir eru fyrir því, að þetta skipulag hafi breytt fyrri en 1271, þegar Járnsíða (þingfararþákur) var skiptekin. Þá er Alþingi hinu forna gjörbreytt eptir noskri fyrirmynd, og eptir að Jónsbók var lögtekin 1281 verður þetta fyrirkomulag fast, og helzt í aðalatriðum alt til ársins 1800, þegar alþingi er lagt niður og landsyferrétturinn er stofnaður.

Samkvæmt lögbókunum (Járnsíðu og Jónsbók) er skipun Alþingis²⁾ þessi: Landinu er skipt í þing (eða sýslur), 12 talsins, og úr hverju þingi voru af valdsmanni nefndir menn til þingfarar, og urðu nefndarmenn, sem svo voru kallaðir, alls 84³⁾. Þar af voru á þinginu nefndir af lögmanni og valdsmönnum (sýslumönnum) 3 menn úr þingi hverju, eða alls 36, er sitja skyldu í lögréttunni. Þeir menn, er til þingfarar voru nefndir, feingu fyrir það þingfarar kaup, er sýslumenn skyldu innheimta.⁴⁾ Auk þessara manna voru valdsmenn allir, lögmenn og handgeingnir menn konungs skyldir að riða til þings, svo og biskupar, og skyldu eingan farareyri taka.⁵⁾ Þingið átti að halda ár hvert á Þingvelli við Öxará og skyldu menn komnir til þings Pétursmessu-aptan (29. Júní), sem seinna var breytt þannig, að þing skyldi hefjast 8. Júlí (1700) og

¹⁾ Sjá Grg. Ia. 211, Finsen, Om de islandske Love i Friststatiden og Den isl. Fristats Institutioner, einkum bls. 7—9.

²⁾ Þingið sjálft er ýmist kallað Alþingi, lögþingið eða Öxarárþing.

³⁾ Samkvæmt Járnsíðu Þgfb. c. 2 voru þeir þó miklu fleiri (140).

⁴⁾ Js. og Jb. Þgfb. c. 1—3.

⁵⁾ Sst. Þgfb. c. 2.

siðar 3. júlí (1754). Á Þingvelli er, meðan þing stendur yfir, griðastaður hinn mesti og helgistaður.¹⁾

Þær breytingar, sem urðu á skipun Alþingis, eru þær, að yfirrétturinn var stofnaður árið 1563 með hirðstjóra (höfuðsmanni o. s. frv.) sem forstjóra og 24 dómendum.²⁾ Árið 1705³⁾ var boðið að kjósa lögréttumenn eptir N. L. 1—7—2, en eptir þeim átti amtmaðurinn eða fógetiun og sórensskrifariun í hans forföllum að skipa árlega 8 búfasta menn í hverri þingsókn til að vera lögréttumenn, og þetta skyldi ganga rétt um kring og byrja þar sem það endast eptir bygðamaunntalinu o. s. frv. Þessi tilhögun átti vitanlega alls eigi við á Íslandi, enda er hún eptir N. L., þar sem skipun lögþinganna var allfrábrugðin því, sem var og verið gat á Íslandi, enda var því nýmæli illa tekið og ekki gegnt.⁴⁾ 1759 var tala lögréttumanna minnuð svo, að þeir skyldu ekki vera fleiri en 20, og að eins nefndir úr Árness-, Gullþingu- og Kjósarsýslum. Þar af skyldi helmingur mæta árlega og 8 einir vera í dómum. 1777 urðu þeir einungis 5 og með tilskipun 3. Júní 1796 24. gr. urðu þeir að eins 4, ýmist sem réttarvottar eða dómendur.⁵⁾

Alþingi var nú fyrir laungu, er hér var komið, hætt að taka þátt í löggjöf landsins, og hafði mist virðingu sína. Það var einungis dómstóll og aðrir komu þar ekki en dómendur, og aðilar, sem höfðu mál að flytja. Þar var og lýst boðum konungs og annars stjórnarvalda, innköllunum í búum (proclamata), sökudólgum, er sloppið höfðu úr varðhaldi eða strokið, kaupbréfum, kvittunum fyrir greidd gjöld, vogreka-lýsingar, uppboð á sýslum og konungseignum o. s. frv.

Síðustu tvö árin var „lögþingisrétturinn“ haldinn í Reykjavík,⁶⁾ því að hann varð ekki haldinn leingur sakir hrörnunar lögréttuhússins, sem reist var á dögum Heidemanns landfógeta 1691, en áður höfðu dómar fram farið undir beru lopti.⁷⁾

1) Sbr. Jb. Þgfb. c. 3 og 5 og Mk. c. 7. og 19.

2) Sbr. að neðan um dómsvaldið.

3) Konungsúrskurður 24. marz 1705.

4) Sjá Sögufél. Rit III. (Aldarfarsbók Páls Vídalíns) bls. 27—29.

5) Sjá um skipun alþingis Safn II. bls. 139, 153, 157 og víðar.

6) Sjá Lögþb. 1799 og 1800 Nr. I.

7) Sbr. Safn II. bls. 139, Lögþbók 1798 Nr. XVI, þar sem Magnús konfensráð Stephensen dæmir mál vestur á Leirá af því að ekki var orðið líft í lögréttuhúsinu.

Þá er að vika að hluttöku Alþingis í löggjafarstarfinu.

Til 1271 virðast hin fornu landslög hafa gilt óbreytt, nema að því leyti sem Alþingi gerir samþykktir þegar árið 1265, einu ári síðar en landið var fullgeingið konungi á hönd, því að til er alþingissamþykkt, sem árfærð er til 1265 um huifaburð, félausa óskilamenn, konur, sem ósæmdar eru af lausum mönnum o. fl.¹⁾ Sést ekki að konungur hafi nokkra hlutdeild haft í þessari samþykkt. Samþykkt þessi er jafnframt dómur, því að í upphafi hennar segir svo, að þetta hafi verið „saman tekit í lögrétta á Alþingi ok dæmt af lögréttumönnum“ o. s. frv. Svo var um margar síðari Alþingissamþykktir.

Þess hefir verið getið til, að Hákon gamli hafi snemma hugsað sér að leiða inn norska löggjöf á Íslandi, og það jafnvel áður en landið gekk á hönd honum.²⁾ Hvort sem þessi ætlun er rétt eða eigi, þá er hitt víst, að sonur hans, Magnús lagabætur, gerði sitt til þess að leiða norskan rétt í lög á Íslandi, því að tvær lögbækur voru búnar til og sendar til landsins um hans daga, Járnsíða fyrst (1271) og Jónsbók síðan (1281). Sést af þessu, að konungur hefir talið sig hafa rétt til að bera upp lagafrumvörp til samþykktar á Alþingi,³⁾ enda var konungsvaldið þá orðið miklu sterkara í Noregi en það hafði áður verið. Reyndar segir svo í bréfinu, að Íslendingar hafi dæmt hana (þ: lögbókina Járnsíðu) í konungsskipan, og er það svo að skilja, að landsmenn fálu honum að gera þær breytingar við hana, sem þurfa þætti. Sama er um réttarbæturnar 1294, 1305 og 1314 að segja. Þær eru líka til orðnar á þann hátt, að Íslendingar tjáðu konungi, að lögbókin þyrfti ýmissa umbóta og viðauka við, og konungur varð við beiðni þeirra í því efni.

Aptur á móti er það ótvírætt, að boð konungs eitt út af fyrir sig var ekki nóg til þess að skipa lög í landinu. Lögbækurnar Járnsíða og Jónsbók voru loks samþykktar á alþingi eftir mikið stímabrák og mesta þras, því að bæði klerkar og leikmenn voru óánægðir með mörg ákvæði þeirra, sem sum voru feld úr, en önnur látin haldast.⁴⁾ Réttarbætur þær, sem áður hafa verið nefndar, voru og lögteknar á Alþingi. Um Kristinrétt Árna verður talað að neðan um kirkjuna.

¹⁾ D. I. II. Nr. 3 og III. Nr. 1.

²⁾ Sjá bls. 5–6 hér að framan.

³⁾ Sbr. bréf konungs framan við Jónsbók, þar sem skýrt kemur fram skoðun konungsvaldsins í þessu efni.

⁴⁾ Um lögtekningu þessara bóka á Alþingi eru greinilegar sagnir í sögu Árna biskups Þorlákssonar. Sbr. formála Þórðar Sveinbjörnssonar fyrir Járnsíðu bls. IX o. s. frv. og Ólafs Halldórssonar fyrir Jónsbók bls. I, o. s. frv.

Járnsíðulög og Jónsbókar eru mestmægnis sniðin eptir norskri löggjöf. Þá hafði Magnús konungur Hákonarson, lagabætur kallaður, að mestu feingið lögtekin ein lög yfir allan Noreg, en áður höfðu verið sín lög í landshluta hverjum. Hefir tilgangur konungs eflaust verið sá, að fá ein og sömu lög um öll þau lönd, sem hann hafði yfir að ráða. Þetta tókst að nokkru leyti að því, er Ísland snertir, því að lögbækurnar eru að mörgu soðnar upp úr norskri löggjöf, eins og áður var sagt.¹⁾

Af því, sem sagt hefir verið um lögbækurnar, er það vafalaust, að konungur hefir þegar haft frumkvæðisrétt til laga handa Íslandi. Hins vegar er ekki heldur neinn efi á því, að Alþingi hafði líka þenna rétt, auk þess sem það kemur ef til vill fram í því, að réttarbæturnar eru, eins og áður er sagt, til orðnar fyrir beiðni landsmanna. Þeir fela konungi að láta bera þær upp í lagasniði á Alþingi í stað þess að gera það sjálfir og bera þær síðan undir atkvæði konungs. Af þessu er því ljóst, að bæði konungur og Alþingi höfðu rétt til að gera uppástungu til laga og lögin voru gild á Íslandi, ef þau feingu bæði samþykki konungs og Íslendinga (o: Alþingis). Þetta hélzt alla tíð til 1662.

Annað mál er það, að konungur kann að hafa optar átt upptökin að lagsmiðum og lagt þau fyrir Alþingi, af þeirri einföldu ástæðu, að þetta var orðið svo í nágrannalöndunum og Íslendingar urðu æ sljórri og daufari af harðæri og fátækt, enda var það að jafnaði venja landsmanna að tjá konungi, hverjar breytingar þeir vildu fá á löggjöf og landsstjórn, og hélzt sú venja alla tíð.

Þá kemur það til athugunar: 1. hvort konungur hafi getað gefið Íslendingum lög, svo að gilt væri án samþykkis Alþingis og 2. hvort Alþingi hafi getað gefið lög á Íslandi, svo að gilt væri, án samþykkis konungs.

1. Samkvæmt lögbókunum gat konungur ófæð að vissu leyti komið því til vegar, að lögin voru ekki framkvæmd í reynd álveg eptir bókstafnum, því að hann hafði vald til þess að lina refsíðoma og gefa mönnum upp sakir, enda var það alltítt, að landsmenn dæmdu sjálfir málin á vald, og miskunn konungs, og hann verður þá æðsti dómari jafnframt. Þessu náðunar og dómsvaldi heldur konungur síðan. Í því, að hann hefir þetta vald og sér jafnframt um, að lögunum sé að öðru leyti fylgt, birtist það, að hann er „yfir skipaðr lögin“,²⁾ en hann er þó fyllilega skyldur að hlíta landslögum og rétti. Af dóms og náðunarvald-

1) Sjá um heimildir Járnsíðu: *Conspectus fontium legis Járnsidæ* (Yfirlit yfir heimildir Járnsíðu) framan við útgáfu Þórðar Sveinbjörnssonar bls. VIII—IX og formálann framan við Jónsbókar útg. Ólafs Haldórssonar bls. XV—XVI.

2) Jb. þgfb. c. 9.

inu verður því ekki dregin nein heimild til handa konungi til þess að gefa Íslandi lög án samþykkis Alþingis.

Þess er fyrst að geta, að ýmsar réttarbætur hafa verið teknar upp af afriturum í Jónsbók, sem óvíst er, hvort nokkurn tíma hafi verið einu sinni ætlaðar Íslandi, auk heldur lögteknar þar. Afritarnir hafa tekið alt með, sem þeir náðu í, án þess að hugsa nokkuð um það, hvort réttarbótin ætti við Ísland eða ekki. Sumar þeirra hafa ef til vill verið lögteknar á Íslandi af Alþingi og sumar eigi.¹⁾ Enn er litt að byggja á því, þótt siðar sé vitnað í dómum í þessar eða hinar réttarbætur, sem menn vita nú eigi til, að lögteknar hafi verið á Alþingi, því að menn höfðu þær í Jónsbókarhandritum sínum, og hafa því haldið, að þær gilti að sjálfsgöðu á Íslandi.²⁾ Gott dæmi þessa er réttarbót 2. Maí 1313,³⁾ er Hákon háleggur gaf um arftökur. Réttarbót þessi er upphaflega gefin eingaungu Noregi, en síðast á 15. öld risu upp tvö mikil arfaprætumál, (Grundar- og Möðruvallamál), og þá bar annar aðila fyrir sig réttarbót þessa sem gildandi lög á Íslandi. Dómur, sem nefndur var af Þorvarði lögmanni Erlendssyni, taldi hana að visu „skjallega í allan máta“, en dæmdi hana þó undir lögréttu og lögmenn á næsta Öxarárþingi⁴⁾. En Finnþogi Jónsson lögmaður mótmælti henni harðlega sem lögleysu 1495 (Spjaldhagadómur), og sá dómur hans var samþykktur á Alþingi og ítrekaður 1499⁵⁾. Loks dæmdi konungur og ríkisráðið um Grundarmál og úrskurðaði 27. Nóv. 1507 eptir réttarbótinni. Þetta þótti þó ekki nægilegt, því að sama árið er svo fyrir mælt, að hún, ásamt öllum réttarbótum, sem Hákon konungur heim heilagi 3: háleggur, gaf út, skuli ganga sem lög yfir alt Noregsríki og í þeim löndum, sem liggja undir Noregskrónu, jafnt Ísland, Hjaltland og Færeyjar⁶⁾. Réttarbót þessi var síðan kölluð „Möðruvallaréttarbót“ eða „Réttarspillir“. Olli

¹ Sjá t. d. um ýmsar réttarbætur, sem þetta á við, DI. II. Nr. 42, 157, 180, 184, 196, 199, 212, 213, 216, 221, 226, 233, 237, 399, IV. Nr. 15, V. Nr. 104, 121. o. s. frv.

² Sbr. t. d. DI. II Nr. 200.

³ DI. II Nr. 212. Sbr. enn fremur DI. II Nr. 233 („Herjólsréttarbót“ um arftöku ættleiðinga), V. Nr. 104 o. s. frv. „Langaréttarbót“ frá 1450 er og ein þessara réttarbóta, sem ekki er nú talin að hafa gilt, en hefir þó verið notuð.

⁴⁾ DI. VII. Nr. 184.

⁵⁾ Sbr. DI. VII. Nr. 451.

⁶⁾ DI. VIII Nr. 147.

hún mörgum þrætum og vafningum og var lengst um illa þokkuð Íslendingum. Hún var loks úr lögum numin 15. Maí 1711.¹⁾

Á siðbreytingartímanum (um miðja 16. öld) voru flest ákvæði gömlu kirkjulaganna aftekin og innleidd ný lög samkvæmt lúterskum sið. Þetta var gert að tilhlutun konungs, en þessi lög eru þá öll samþykkt af landsmönnum að forminu til. Það hefir þá verið skoðun konungs, að lög gætu ekki gilt á Íslandi, nema þau væru samþykkt af landsmönnum, og fór Kristján þriðji þó svo langt sem hann sá sér fært þegar til skipta hans við Íslendinga kom²⁾.

Með siðbreytingunni og eptir hana jókst konungsvaldið sífellt. Með því varð þó ekki að forminu til nein breyting á störfum Alþingis, en smám saman virðist svo sem boð konungs og tilskipanir hafi að eins verið lesnar upp („púbiceraðar“) á Alþingi, að minstu kosti sumar, en þetta virðist þar á móti hafa verið heimtað, enda hefir jafnan síðan verið um það spurt, hvort þetta eða hitt lagaboð hafi verið birt á Íslandi, og ef ekki hafa fundizt rök til þess að lagaboðin hafi verið birt, þá hefir verið venjan sú að mótmæla gildi þeirra. Þegar á 16. öldinni (1558) er Koldingsrecess leiddur hér í lög til vara. Olli þetta mikilli óvissu og vafningum, en svo létti „Stóridómur“ þeim vanda af, því að hann fékk konungsstaðfestingu 1565. Á einveldistímanum verður þess varla vart, að lög hafi verið borin undir atkvæði Alþingis, enda varð þingið þá smám saman fámennara og tók seinast einungis þátt í dómssvaldinu. Samt sem áður komu mótmæli Alþingis þó stundum fram gegn boðum konungs, enda þótt það væri optast í bænarformi, eins og t. d. þegar krafizt var herhjálparrinnar 1679³⁾, og þetta hélzt á 18. öldinni.

Niðurstaðan verður þá sú, að konungur getur fyrst leingi vel (að minsta kosti til 1662) ekki gefið lög upp á eigin spýtur, heldur verður Alþingi að leggja samþykki sitt á lögin, en eptir það verður það regla, að lög af konungs hálfu eru birt á Alþingi í lögréttu, og þetta virðist hafa verið talið nauðsynlegt af helztu lagamönnum landsins. Annað mál er það, að opt gat komið upp ágreiningur um það, hvort eitt lagaboð hefði verið birt á Íslandi. Og bæði var það, að dómara hafa sjálfsagt margir verið ófróðir og orðnir ruglaðir í því, hvað gildi hér á landi og einkum það, að farið var óspart að nota hér dönsk

¹⁾ Réltarbót þessi er prentuð í DI II Nr. 212 og í Lagasafni Magnúsar Ketilssonar I. 94—145 cru rakin tildrög og saga réttarbótar þessarar að því er snertir gildi hennar á Íslandi, sbr. og M. Ket. III 359—360.

²⁾ Kirkjuskipun Kr. 3. frá 1537 var lögtekin handa Skálholtsbiskupsdæmi 1541 og Hóla 1551.

³⁾ Lovs. f. Isl. I. 380, Safn II 750—751.

lagaboð, einkum eptir að Íslendingar tóku að stunda laganám við háskólann í Kaupmannahöfu, án þess að gæta að því, hvort þau væru gildandi lög á Íslandi. Svo var t. d. um galdrabrennurnar. Að visu var fjölkyngi hegningarverð eptir íslenskum lögum¹⁾, en það var þó hvergi í íslenskum lögum leyft að brenna galdramenn. Þó var það gert hér fyrst árið 1630 fyrir tilstilli höfuðsmanns og dæmt eptir tilsk. 12. okt. 1617, sem aldrei hafði verið samþykkt eða birt hér, og var hún síðan leingi haldin lög og dæmt eptir henni²⁾. Um 1700 er þegar kominn mesti ruglingur á í þessu efni, og kvarta beztu lagamenn yfir því³⁾, og þetta vex enn meir á 18. öldinni, þegar farið er að nota N. L., og eru ritsmiðar Sveins lögmanns Sölvasonar⁴⁾, einhvers lærðasta lagamanns á sinni tíð, gott dæmi þess, hversu menn blönduðu saman íslenskum, norskum og dönskum lögum alveg eptir geðþóttu. Það er þó eingum vafa bundið, að norsk og dönsk löggjöf varð ekki lögum samkvæmt gildandi á Íslandi fyrr en sérstakt lagaboð í þá átt var gefið. Alt fram að einveldinu 1662 er þetta svo augljóst og alment álitíð, að ekki virðist þurfa að færa sérstaklega sannanir fyrir því⁵⁾. Eptir 1662 mætti þar á móti fremur ætla, að þessu kynni að hafa verið svo varið, en því fer þó fjarri. Eins og kunnugt er, voru dönsku lög Kristjáns fimta lög-leidd árið 1683 í Danmörku og norsku lög sama konungs árið 1687 í Noregi, en aldrei hefir komið til mála, að N. L. ætti að gilda á Íslandi fyrir það eitt, að þau voru gefin handa Noregi, því að biskupum og lögmönnum o.s.frv. er margsinnis á 17. og 18. öld boðið að semja frumvarp til lögbókar handa Íslandi. Af þessu lagastarfi varð einginn árangur og því var farið að innleiða N. L. á Íslandi. Með opnu bréfi 2. Maí 1732 voru réttarfarsreglur N. L. lögskipaðar á Íslandi, þangað til lögbókin kæmi. Með opnu bréfi 19. Febr. 1734 voru ákvæði N. L. lögskipuð um þjófnað og manndráp og aðra glæpi, sem ekki væri til ákvæði um í Jónsbók eða þó ekki nægilega greinileg. Tilsk. 17. Febr. 1769 lögleiðir erfðareglur N. L., tilsk. 21. Des. 1831 ýms dönsk lagaákvæði

1) Jb. Mh. c. 2.

2) Sbr. lögþ. bækur 1630, 1631 og 1637, Sveinn Sölvason Tyro bls. 202 sbr. Jus criminale bls. 31–32. Tilsk. 3. Júní 1746, 31. gr. lagði galdramál loks undir kirkjurefsingu.

3) T. d. Páll Vídalín, Fornyrði lögbókar bls. 396 og víðar.

4) Tyro juris 1754 og Jus criminale 1776.

5) Auðvitað að því undanskildu, að menn dæmdu opt í heimildarleysi eptir útlendum lögum, sem aldrei höfðu verið lögtekin á Íslandi, eins og áður er sagt.

og tilsk. 24. Jan. 1838, 1. gr. kveður loks svo á, að refsireglur og sakamálaréttarfar D. L. og síðari tilskipanir í því efni skuli vera gildandi á Íslandi.

Um þinglýsingar lagaboða til 1800 er áður talað. Þegar landsyfirdómurinn var stofnsettur með tilsk. 11. Júlí 1800, þá var honum talið bæði að þýða þá tilskipun og hverja þá tilskipun, er hér eptir verður útgefin handa Íslandi, svo og þær helztu af þeim, er hingað til hafa útgefnar verið, einkum þær, sem almenningi er áriðandi að þekkja. Þessar þýðingar skyldu svo prentaðar að ráðstöfun réttarins og amtmenn annast útbýtingu þeirra og birtingu til leiðbeiningar almenningi¹⁾. Tilsk. 21. des. 1831 ákveður, að lagaboð, sem gilda eigi á Íslandi, skuli vera á íslenskku og dönsku og auglýsast á prenti. Birting lagaboða er ákveðin með tilsk. 8. okt. 1824, þar sem boðið er að þinglestur skuli vera öllum bindandi birtingarform.

Enn má geta þess, að fá eða eingin lagaboð munu hafa verið inn leidd á Íslandi, án þess að leitað væri upplýsinga um það, hvort þau ættu þar við eða ekki. Með konungsúrskurði 6. Júní 1821 er kansellínu veitt heimild til þess að láta eptirleiðis *birta á löglegan hátt* á Íslandi til eptirbreytni almenn lagaboð, er út kæmu fyrir Danmörku, ef kansellíð, þegar það hefði skrifast á við *Rentukammerið* eða *hlutaðeigandi háyfirvald um málið*, sæi, að slík lagaboð ætti við á Íslandi. Íslendingar hafa líka síðustu öld jafnan neitað gildi lagaboða á Íslandi, sem ekki hafa verið *þýdd á íslenskku og löglega birt*²⁾. Einnig hafa dómstólarnir litið svo á, að lög, sem hvorki hafa verið þýdd á íslenskku né löglega birt þar, gæti ekki verið bindandi regla³⁾.

Á síðari tímum hefir Dani og Íslendinga greint á um gildi Konungalaganna 14. okt. 1665, Grundvallarlaganna 5. júní 1849 og Ríkiserfðalaganna 31. júlí 1853 á Íslandi, og mun því ekki verða neitað, að þessu formskilyrði, sem löggjafarnir virðast hafa sett, hefir ekki verið fullnægt, að því er þessi lög snertir, eins og opt hefir verið tekið fram.⁴⁾

Um ákvæði nýrri lagaboða í þessu efni vísast til stj.skr. 5. Jan. 1874, 10. gr., 1. 24. Ág 1877, sbr. 1. 18. Sept. 1891.

2. Þá er hitt atriðið, hvort Alþingi hafi getað gefið réttarreglur án

¹⁾ Kansellibréf 2. ág. 1800.

²⁾ Sbr. Magnús Stephensen, Dissertatio einkum bls. 10, 11 og víðar.

³⁾ Landsyfírréttard. 23 Maí og 20 Júní 1842 og Hæstaréttard. 9. og 15. Des. 1842.

⁴⁾ Um þetta atriði vísast einkum til þessara rithöfunda: Larsen bls. 36—38, Jón Sigurðsson bls. 102. Maurer Zur politischen Gessichte Islandz Leipzig 1880 og Matzen, Statsforfatningsret I. bls. 237—241.

þess að konungur samþykkti þær. Í Noregi voru lögþingin með öllu hætt að gefa lög uppá eigin hönd á dögum Magnúsar lagabætis. Lög hans og réttarbætur voru að visu lögð undir atkvæði lögþinganna, en þetta var formið eitt. Lögþingin héldu einungis dómsvaldinu, en lögjafarvaldið hvarf til konungs og ríkisráðið samþykkti að minsta kosti þýðingarmeiri lagasmíðar¹⁾.

Á Íslandi var þessu alt öðruvisi farið. Konungur var þar ekki og hafði ekkert islenzkt höfðingjaval við hlið sér, eius og hann hafði norska ríkisráðið í Noregi. Það er ekkert ákvæði í lögþókkunum, sem skýlaust leyfi eða þanni Alþingi löggjöf á eigin hönd²⁾. Það liggur í hlutarins eðli, að landsmenn hafi ekki þegar viljað sleppa þeim löggjafarrétti, sem þeir höfðu frá dögum lýðveldistímans, enda tók það langan tíma að sækja með alt til konungs, hversu litilvægt sem var, ef það var talið þess eðlis, að lög þyrftu til að skipa fyrir um það.

Þegar 1265³⁾ samþykktu lögmenn og öll lögréttan ákvæði, sem eru löggjafareðlis og hefir þar ekki verið leitað konungs staðfestingar, svo að kunnugt sé. Um 1280 er gerð samþykkt um fjárlag manna á meðal á Íslandi⁴⁾. Frá árunum 1290 er alþingisdómur um tveggja missira vinnu-menn⁵⁾, 1295 um melrakkaveiðar⁶⁾, 1308 um ýmislegt er útlæga menn snerti⁷⁾, 1326 um helgidagahald⁸⁾, 1404 um vinnufólk og fiskimenn⁹⁾. Oddur leppur Þórðarson lögmaður feldi 1409 úrskurð um flutning á konungsgózi á kaupföllum milli Noregs og Íslands, fjórðung í hverju skipi¹⁰⁾ og virðist sá dómur hafa haldist sem lög, og lagaígildi er hann, því að hann leggur mönnum byrðar á herðar, sem óleyfilegt var að leggja á án laga. Svo lagaður dómur var þó alveg löglegur samkvæmt Jb. þgfb. c. 4, þar sem svo segir, að þar sem lögbók skilur eigi, þá skal það úr hverju máli hafa, sem lögréttumenn verði ásatir, nema konungi með skynsamra manna ráði litist annað.

Alþingi heldur síðan alla tíð til einveldisins þessum rétti, og gefur lög bæði í samþykktar og dómsformi¹¹⁾ og virðist hafa verið farið eptir hvorutveggja sem öðrum lögum¹²⁾.

1) Brandt I, bls. 40, Aschehoug, Norges offentl. Ret I, bls. 156—160.

2) Sbr. þó hér við Jb. þgfb. c 4, þar sem ef til vill mætti finna heimild fyrir Alþingissamþykktunum.

3) DI II Nr. 3, DI IV Nr. 1 (um hnifaburð, félausa óskilamenn o. fl.) og DI II Nr. 4 (um ljóstolla, líksöngseyri, legkaup og eiða). Þessar samþykktir eru í DI árfærðar 1265.

4) DI II Nr. 77. 5) DI II Nr. 146. 6) DI II Nr. 158. 7) DI IV Nr. 6.

8) DI II Nr. 366. 9) DI III Nr. 575. 10) DI III Nr. 599.

11) Sbr. t. d. DI III 599. 12) Sbr. Lovs. f. Isl. I 246—249.

Meðal helztu Alþingissamþykta, sem til eru, og dóma, sem svo voru kallaðir og lagakrapt höfðu, má t. d. nefna, auk þeirra, sem áður voru talðar frá 13. og 14. öld, samþykkt um tíundir, legkaup, hversu fjölmennir fyrimenn megi riða um land 1489¹⁾. Hér um hafði „Langa-réttarbót“ Kristjáns 1. frá 1450 að vísu ákvæði, en hún var aldrei lög- tekin á Íslandi og er þetta vottur þess, að menn hafa ekki talið sig bundna við hana. Um fylgd fyrimanna á embættisferðum um land voru og fyrimæli í lögbókinni²⁾, og sýnir það, að þetta atriði hefir verið skoðað löggjafarmál. En það virðist svo sem valdsmenn hafi ekki ávalt hirt um þetta og bæði haft fleiri sér til fylgðar og rekið sýslur á öðrum tíma en til var skilið³⁾ í lögbókinni og fyrir því hefir mönnum þótt nauðsyn að setja ný ákvæði um þetta.

Þegar einveldið komst á (1662) mætti ætla, að dagar Alþingissamþyktauna væri taldir, en þetta er þó ekki svo, því að Alþingissamþyk- tir, líkar hinum fyrri, eru gerðar alla tíð til aldamótanna 1700. Þótt einveldið komist á í orði kveðnu, þá urðu engar snöggvar breytingar fyrir því á stjórn landsins. En eftir því sem Alþingi varð fá- mennara misti það virðingu sína, varð óhæft til allra löggjafarstarfa og dómsvaldið eitt varð eftir í höndum þess⁴⁾. Það verður ekki séð, að nokkur veruleg breyting hafi orðið á starfsemi Alþingis í löggjafar- atriðum fyrstu 40 árin eftir að einveldið komst á. 1669 er t. d. gerð samþykkt um manntalsfiska⁵⁾, 1671 um tíund af bændajörðum⁶⁾, 1672 tvær samþykktir, um konungstíund af Vestmannaeyjum og kostnaður við brú á Jökulsá, 1678 um hospitalshluti⁷⁾, 1679, um þurfamenn, göngu- menn, gjaftolla, þurraðarmenn og lausamenn⁸⁾, 1680, um tíund o. fl.⁹⁾, 1682, um gjaftolla og vogrek¹⁰⁾ og lambarekstur¹¹⁾ og 1700, um breyting á almanakinu¹²⁾ og um niðurjöfnun aukaútsvara¹³⁾.

Það verður að vísu sagt um sumar þessara samþykta, að þær séu öldungis samsvarandi samþykktum þeim, sem t. d. kaupstaðar- og sýslu- félögum sé nú heimilt að gjöra, ogað þær sé að öðru leyti aðeins snertandi framkvæmdarvaldið, og sýni því ekki annað eða meira en það, að Ís- lendingar hafi mátt ráða allralítilfjörlegustu málum heima fyrir (Lokalaus- nomi). Þetta verður þó hvergi nærri sagt um allar Alþingissamþykktir

1) DI VI Nr. 59.

2) þegnsk. c. 2.

3) Sbr. og Nr. VI hér að framan.

4) Sbr. að framan bls. 171. 5) Lovs. f. Isl. I 327—328.

6) Lovs. f. Isl. I 336.

7) Lovs. f. Isl. I 338.

8) Lovs. f. Isl. I 367—368.

9) Lovs. f. Isl. I 374—376.

10) Lovs. f. Isl. I 378—380.

11) Lovs. f. Isl. I 393—394.

12) Lovs. f. Isl. I 394.

13) Lovs. f. Isl. I 558—554.

eða alla samskonar Alþingisdóma, því að margir þeirra fjalla um atriði, sem löggjöfin hafði áður gefið reglur um, eða gefa öldungis nýjar reglur um atriði, sem vafalaust hafa verið talin löggjafaratriði, t. d. skyldur, sem lagðar voru mönnum á herðar, svo sem flutningur á varningi konungs¹⁾ o. s. frv. Því verður því varla neitað, að Alþingi hafi bæði haft vald til að gefa réttarreglur og líka gert það. Annað mál er það, að sumar þessar samþykktir kunna að hafa verið gerðar að konungs tilhlutan eða umboðsmanna hans, en þetta verður þó ekki sýnt né sannað um nærri allar þeirra. Auk þess er þess að gæta, að Alþingi hafið vitanlega ekki vald til þess að gefa á eigin hönd nokkrar réttarreglur, sem komu í bága við lögleg fyrirmæli um sambandld meðal þeirra og konungs.

Enn voru ýmsar lagasmiðar gerðar á Alþingi eða öðrum þingum með líku valdi, opt í dómsformi, sem síðar feingu konungsstaðfestingu eða höfðu þegar fyrirfram feingið hana með því að þær voru gerðar að undirlagi konungs og umboðsmanni hans falið að sjá um samþykkt þeirra á Alþingi. Þessu er t. d. svo varið að því er virðist um Piningsdóma frá 1489, um tíundir, þurfamenn o. fl., og annar frá 1490 um verzlun, göngumenn, undanþága nefndarmanna frá skattagjaldi²⁾, 1545, alþingisdómur um verzlun, útlendra veturseta, toll o. fl.³⁾, 1555, um Bessastaðasamþykkt svokallaða⁴⁾ 1563, 2. Júlí, um „Skipadóm“⁵⁾ og — síðast en ekki sízt — um Stóradóm⁶⁾, sem höfuðsmaður (Páll Stígsson) neyddi Alþingi til að dæma. Dómur þessi er um ýms skirlífisbrot og var leingi illa þokkaður. Hann fékk konungs staðfestingu 13. Apríl 1665⁷⁾. Stóridómur gildi síðan, að minsta kosti að nafninu til, í mörgum atriðum, til 1838, því að með tilskipun 24. Jan. það ár, 1. gr. er hann af numinn. Koldingsrecess frá 1558 var notaður nokkur ár, og 20. Marz 1563 er skipað að fara eptir honum sem varalögum⁸⁾, og olli þetta allmiklum ruglunni og óvissu, unz Stóridómur varð fullkomlega lögleiddur 1565.

Eins og að framan er á vikið, er ekkert skýlaust ákvæði í Jónsbók um lagagildi Alþingissamþykta, en brot gegn þessum samþykktum Alþingis gátu að minsta kosti ekki varðað minna en dómrof, hvernig sem á þær er litið, en dómrof varðaði allmiklum fjársektum, sbr. Jb. Þgfb. 8 og 9. Ákvæðin í lögbókinni⁹⁾ virðast aðallega eiga við dómsvald Al-

¹⁾ Dómur Odds lepps, sem áður hefir verið nefndur, DL III. Nr. 599.

²⁾ Lovs. f. Isl. I. 38—39 og 40—43. ³⁾ Lovs. f. Isl. I. 59—64.

⁴⁾ MKet. I, 357—376. ⁵⁾ Lovs. f. Isl. I. 81—84.

⁶⁾ Lovs. f. Isl. I. 84—89. ⁷⁾ Lovs. f. Isl. I. 89—90.

⁸⁾ Lovs. f. Isl. I. 78—79. ⁹⁾ Þgfb. c. 4 sbr. c. 5 og 9.

þingis, en nú er það vist, að löggjafarvaldið og dómssvaldið rann að nokkru leyti saman, því að lögréttan dæmdi líka opt mál, sem eingin sérstök lagafyrirmæli voru um, og þar um var í þgfb. c. 4 svohljóðandi ákvæði: „*En alt þat, er lögbók skilr eigi, þá skil þat úr hverju máli hafa, sem lögréttumenn allir verða á eitt sáttir. En ef þá skilr á, þá ráði lögmaðr ok þeir sem honum samþykkja, nema konungi með skynsamra manna ráði lítiz annað löglegra*“¹⁾.

Þar sem lögbókin (og síðari réttarbætur) auðvitað höfðu ekki lagaákvæði um öll tilfelli, sem við kunnu að bera, og dómendum var þar að auki boðið að taka öll stór og smá atriði til greina, þegar um refsidóma var að ræða²⁾, þá gátu vitanlega margir dómarmyndast, sem ekki voru beinlínis byggðir á skrifuðum lögum. Þegar svo lögmaður og lögrétta höfðu samþykkt slíkan dóm, þá var til hans vitnað í tilfellum, er síðan átti að dæma um. Ef málið var mjög mikilvægt, þá mátti dæma það á miskunn konungs, og til tryggingar var vitanlega innanhandar að fá staðfestingu konungs á slíkum dómum, því að þá voru þeir með öllu órjúfanlegir.

Í samræmi við þetta gátu menn lagt undir dóm þingsins (lögmanns og lögréttu) hvað gjöra skyldi í þeim tilfellum, er lög segðu ekkert um, og fá þannig úrskurð, sem fara mætti eftir líkt því, sem gert mun hafa verið á lýðstjórnartímanum, þegar ný tilfelli eða vafamál önnur bar að höndum³⁾.

Svo hefir eftir gömlum vana verið gjörð samþykkt um það og henni verið fylgt meðan ekki kom neitt gagnstætt ákvæði um sama atriði: samþykktarvald þetta er því sumpart framhald af samskonar aðferð lögréttunnar á eldri tímum og sumpart afleiðingar af fyrirmælum Járnsíðu og Jónsbókar um dómssvaldið — eða svo virðist að minsta kosti mega skýra það.⁴⁾

Aðferðin við samþykktir þessara þingsályktana var hin sama sem sú aðferð, er tíðkaðist við staðfestingu dóma á Alþingi. Allur þingheimur (lögrétta og nefndarmenn) samþykkja þær, bæði þeir, sem í lögréttu

¹⁾ Sbr. Járns. Þgfb. c. 3. og Jb. Þgfb. c. 9.

²⁾ Sbr. Jb. Mh. c. 17 (Dómakapítula).

³⁾ Sbr. Grg. Ia 213—216.

⁴⁾ Sbr. Jb. Þgfb. c. 5 (. . . „dóm þann, er dæmdur var á Öxaráþingi ok vápnatak er at átt innan lögréttu ok utan“). Þegar þetta ákvæði er skoðað í sambandi við það, hversu fáment þingið varð síðar, þá verður enn skiljanlegra, að hluttaka þess í löggjafarstarfinu hvarf með öllu.

sitja, og hinir, sem fyrir utan vébönd eru. Auðvitað hafa lögmenn og og lögréttan mestu ráðið um úrslitin, en þetta er þó vani, sem leingi hélzt, að bera dóma og samþykktir undir allan þingheim.

B. Dómsvaldið.

Eftir lögum lýðveldistímans nefna goðarnir menn í dóma, bæði á vorþingum og Alþingi (fjórðungsdóma og fimtardóminn)¹⁾, en sjálfir höfðu goðarnir ekkert dómsvald. Eftir að Kristinréttur forni var í lög tekiinn (nál. 1123) stóðu prestar undir dómsvaldi kirkjunnar, að því er snerti hlýðni þeirra gagnvart biskupum, og biskupar nefndu þá 12 presta í dóm á Alþingi (prestadómur²⁾).

Eftirleiðis verður hér einungis talað um dómsvald í *veraldlegum málum*, en veraldleg eru í þessu sambandi öll þau mál, sem ekki eru undanskilin í kirkjulögunum³⁾. Járnsíða og Jónsbók⁴⁾ viðurkenna og að nokkru löggjöf kirkjunnar og dómsvald að því er virðist, enda var ekki gott að komast hjá því á þeim tímum.

Í Gamla sáttmála er ekki mart um dómsvaldið á Íslandi sagt, nema það, að „*undanstefningar vitjum vér eingar hafa, utan þeir menn, sem dæmdir verða af vorum mönnum á Alþingi í burt af landinu*“⁵⁾ og árið 1302⁶⁾ setja Íslendingar enn þetta ákvæði sem skilyrði fyrir konungshyllingu, nema að sá er munurinn, að þá vitna þeir til lögbókarinnar, að því er utanstefningar snertir.

Menn hefir nokkuð greint á um það, hvernig skilja eigi þessi fyrirmæli um utanstefningar. Það er ætlun sumra⁷⁾, að hér sé með utanstefningum átt við útboð af landinu til herþjónustu, og að Íslendingar séu því að girða fyrir það með þessu ákvæði, að konungur kalli þá til herþjónustu.

Skyldur Íslendinga gagnvart konungi voru eftir sáttmálanum *trúnaðarskyldan*⁸⁾ og *skattskyldan*, en hvergi er minst einu orði á herskyldu.

¹⁾ Grg. I. a. 38, 77 og 98.

²⁾ Grg. I. a. 21 og II. 25.

³⁾ Sjá um þessi mál Kr. R. Árna c. 41 og að neðan um dómsvald kirkjunnar.

⁴⁾ Sjá t. d. Js. Krdb. c. 2. Jb. Kv. G. c. 6 sbr. Llbb. c. 18 og víðar.

⁵⁾ Nr. II að framan.

⁶⁾ Nr. IV að framan.

⁷⁾ Svo sem Gísla Brynjólfssonar Om Isl. statsretl. Forhold bls. 86—89 og Arnþjóts Ólafssonar, formáli sama rits bls. V og nú síðast Lundborgs, Islands Staatsrechtl. Stellung bls. 23²⁰⁾, en engar nýjar ástæður færir síðastnefndur höf.

⁸⁾ Sbr. Js. og Jb. Mannh. c. 2. („*Þat er niðingsverk hit mesta ef maðr ræðr lönd ok þegna undan konungi sínum*“.)

Hún tíðkaðist ekki heldur eptir sáttmálanum við Ólaf konung Haraldsson hinn helga. Eptir honum voru Íslendingar skyldir að *verja* Noreg, ef þeir voru þar staddir, en ekki meira í þá átt.¹⁾ Herkvöð hafði ekki heldur verið lögð á Íslendinga eða reynt til þess, og því var síður ástæða til þess að Íslendingar færi að slá sérstaklega varnagla við þessari kvöð, enda er hún í raun og veru útilokuð með því að hún er ekki nefnd í sáttmálunum, því að undir önnur ákvæði hans getur hún ekki heldur fallið. Trúnaðarskyldan bannar auðvitað að bera vopn gegn konungi eða norska ríkinu. Það verður þá þegar af þessu ósennilegt, að utanstefning eigi hér við útboð hers af Íslandi.

Á 13. öldinni var það orðið alsíða, að konungur eða erkibiskup stefndu Íslendingum utan til Noregs til þess að dæma mál þeirra og síðar, að íslenzkir menn komu sér saman um það, að leggja mál sín undir úrskurð konungs eða erkibiskups. Þórir erkibiskup byrjaði á þessu árið 1211, er hann stefndi nokkrum höfðingjum af Íslandi á sinn fund.²⁾ Um 1230 tók konungur til sömu bragða, og notaði sér óspart deilurnar, sem þá voru milli höfðingja á Íslandi, með því að stefna þeim á fund sinn. Með þessu móti var konungur vel á veg kominn til þess að ná undir sig úrskurðarvaldi í helztu málum á Íslandi, enda þótt hann hefði ekki minsta rétt til slíks lögum samkvæmt. — Menn óttuðust veldi hans, og hafði hann því feingið svo gott tangarhald á mönnum, að þeir þorðu ógjarna að hetjast til mótþróa boðum hans. — Þetta varð meðal annars til þess að minka virðingu fyrir íslenzkum lögum og íslenzkum dómstólum. Þar að auki voru hin svonefndu konungabréf (litteræ amonitoriæ) þá farin að tíðkast um Norðurlönd. Þar með tóku konungarnir sér vald til þess að gefa mönnum skipanir, og ef þeim var ekki hlýtt, þá ógnaði konungur með reiði sinni og lagði síðan undir sig eignir þeirra manna, sem ekki sinntu boðum konungs eða banni, tók þá af lífi, flæmdi þá úr landi brott o. s. frv., eptir því sem honum bauð við að horfa³⁾. Á þenna hátt náðu konungarnir smám saman undir sig æðsta dómssvaldinu.

Þegar nú alls þessa er gætt og einkum þess, að utanstefningarnar voru þess mjög valdandi, að konungur náði Íslandi undir vald sitt — því að Íslendingum gat ekki dulist það — þá var ekki nema eðlilegt, að þeir vildu slá varnagla við utanstefningum framvegis, að þeim tilfelli undanskildum, sem talin eru í sáttmálanum.

Enn er samþykktin frá 1302⁴⁾ til stuðnings þeim skilningi, að með

¹⁾ Grg. I. b. 196.

²⁾ Sbr. DI. I. Nr. 96.

³⁾ Sbr. Matzen, Retsh. Offentl. Ret. II. bls. 125.

⁴⁾ Nr. IV og V að framan. Samþykktin 1375 (Arnesingaskrá Nr. VI) er enn ein sönnun. Þar er sagt, að Íslendingar vilji engar utanstefnur um þau

utanstefningum sé átt við handahófsstefnu manna á fund konungs til þess að leggja úrskurð á mál þeirra. Þar tala þeir fyrst um það, að þeir hafi *beðið margfaldan skaða af utanstefningum*. Að eins einu sinni á tímabilinu 1262–1302 hafði konungur reynt að krefjast herþjónustu af landsmönnum, árið 1286, svo að sögur fari af, en þessu var ekki sint; svo að ekki gátu landsmenn hafa haft „margfaldan skaða“ af kröfum konungs í þessu efni. Einnig tala þeir um í samþykktinni 1302, að utanstefningar vilji þeir eingar hafa „*framar en lögbók vottar*.“ Lögbókin (=: Jónsbók) minnst ekki einu orði á herþjónustu Íslendinga eða skyldu þeirra í því efni, og er ekki gott að hugsa sér, að þeir, sem bjuggu til samþyktina 1302, hafi ekki þekt fyrir mæli lögbókarinnar nægilega í þessu efni. Aptur á móti eru mörg ákvæði um það, að mál séu dæmd á konungs miskunn og að hann megi stundum breyta lögmannsúrskurði¹⁾ og samþykktin 1302 á auðvitað við þau tilfelli, þar sem hún vitnar í lögbókina.

Enn styrkist þessi skilningur, sem hér er haldið fram, við það ákvæði í Gamla sáttmála, að Íslendingar skuli „*ná íslenzkum lögum*“, því að eitt bezta ráðið til þess var vitanlega það, að tryggja sér sem best dómsvaldið í landinu sjálfu, enda er það orðið alþekt, að innlendu dómstólarnir gripa síður til útlendra laga en þeir, sem dæma eiga mál úr öðru landi. Þá verður dómurum tamt að gripa til sinna ættjarðarlaga. Hitt var nokkuð annað; að skjóta einstöku stórmálum undir dóm konungs eptir dómi geingnum á Íslandi, og binda þar að auki hendur konungs með því að hann mátti að eins að breyta lögmanns dómi, ef hann væri lögum (=: íslenzkum lögum) andstæður, eða konungi með vitra manna ráði sýndist annað réttara.

Samkvæmt Jónsbók er lögmaður í raun rétttri æðsti dómari í landinu. Málum mátti stefna til lögmanns heima í héraði og var þá fallinn á málið fullnaðarúrskurður hér á landi.²⁾ Venjulega dæmir lögmaður með fleirum, sem nefndir eru í dóminn eða samþykkir á eptir úrskurð dómsnefndarmanna. Svo er og opt, þar sem lögréttan dæmir, að lögmaður samþykkir dóminn á eptir.³⁾

mál, sem lögmenn og sýslumenn fái yfir tekið. Getur eingin verið í vafa um, að hér sé eingöngu átt við **dómsmál**.

¹⁾ Sbr. Jb. þgf. c. 9 og víðar.

²⁾ Jb. þgf. c. 9: „Þann úrskurð, sem lögmaðr veitir, má eingi maðr rjúfa,“ ekki heldur lögréttan, enda var lögmaður (lögmenn) formaður hennar, að því er dóma snertir, sbr. hér við Jb. þegnsk. c. 3, Llb. c. 26, Kb. c. 10, Lovs. f. Isl. I. 95–96 og, að því er Noreg skiptir, Brandt II. 187–188.

³⁾ Sbr. þgf. c. 3, Brandt II. 171 (um lögþingin norsku).

A þenna hátt bar það við optlega, að í landinu dæmdi að eins einn dómstóll í málinu, og var þá eina ráðið til þess að bagga þeim dómi, að skjóta málinu undir dóm konungs. Auk þessa var það altítt, að lögmenn dæmdu ekki mál, sem undir þá voru borin heima í héraði, heldur vísuðu þeim til Alþingis¹⁾, einkum þegar um stórmál var að ræða.

Heima í héraðunum höfðu þó sýslumenn (sóknarar, valdsmenn, réttarar, lögsagnarar o. s. frv.) mest afskipti af dómsmálum. Þeir dæmdu venjulega með meðdómendum, er þeir nefndu í dóminn.²⁾ Þessum dómum mátti svo skjóta undir úrskurð lögmanns og lögréttunnar³⁾ og var þó æðsti úrskurður innlendur fallinn á málið hér á landi, eins og áður er sagt. Enn voru sum mál, sem eingöngu lágu undir úrskurð lögrétta og lögmanns.⁴⁾

Á Alþingi voru lögréttumenn nefndir í dóma af lögmönnum, 6, 12 eða 24 eptir mikilvægi málanna.⁵⁾

Þetta skipulag á dómstólunum innanlands hélzt í reyndinni til 1593 að öllu leyti. Svo virðist þó, sem sumir lögmennsúrskurðirnir hafi þótt miður réttlátir og er það berum orðum sagt í tilsk. 27. Marts 1563.⁶⁾ Með þessari tilskipun er yfirréttur stofnaður, en fyrir mótspyrnu landsmanna tók hann þó ekki til starfa fyrr en 30 árum síðar (1593). Til hans varð lögmennsúrskurðunum áfrýjað. Yfirréttur þessi var svo skipaður, að hirðstjóri (eða höfuðsmaður) skyldi veita honum forstöðu og 24 dómendur áttu að eiga sæti í honum. Dómendum í yfirréttinum var síðar fækkað og samkvæmt konungsbréfi 30. apríl 1774⁷⁾ urðu þeir að eins sex. Með tilsk. 11. Júlí 1800 var lögþingið og yfirrétturinn lagður niður og landsyfíréttur settur í Reykjavík í staðinn.

Eptir þessu voru nú orðnir 3 æðri og lægri dómstólar í landinu, dómstólar heima í héraði, lögrétta og lögmaður („lögþingið“) og yfirrétturinn. Yfirrétturinn virðist hafa verið stofnaður til þess að koma í veg fyrir áfrýjun mála út úr landinu, sem var bæði kostnaðarsöm og tók langan tíma, og dómar lögmanna þóttu mönnum stundum heldur ranglátir, eins og beinlínis er gefið í skyn í tilsk. 27. Marz 1563.

En réttarfarið í landinu virðist ekki hafa mikið batnað, þótt stofn-

1) Þetta gerir t. d. Ormur lögmaður Sturluson, þegar þeir feðgar Jón biskup Arason og synir hans voru handleknir.

2) Sbr. t. d. Jb. Pgfb. c. 8, Mh. c. 1, 15, 21, 22, Kv. G. c. 5, 6, Frml. c. 25.

3) Sbr. Jb. Pgfb. c. 4 og 9.

4) Jb. Pgfb. c. 2 og 3. Síðar var stofnaður gestaréttur á Alþingi, og skyldi þar dæma þau mál, er upp kæmu þar. Sýslumaðurinn í Árnes-sýslu var dómari í þeim rétti. Lovs. f. Isl. I.

5) Sbr. Jb. Pgfb. c. 4.

6) Lovs. f. Isl. I.

7) Lovs. f. Isl. I.

aður væri yfirrétturinn, enda hélzt sú venja að skjóta málunum til konungs eptir að innanlands dómstólarnir höfðu lagt dóm á þau. Við þetta urðu 4 æðri og lægri dómstólar. Málflutningur varð við þetta enn tafsamari og kostnaðarsamari en áður. Málin stóðu opt yfir árum saman og jafnvel tugum ára. Og samt logaði alt landið optast í málaferlum.¹⁾

Þá er næst að athuga, hvern þátt konungurinn hafi átt í dómsvaldinu eptir að landið gekk honum á hönd. Þess er áður getið, að Íslendingar hafi slegið vörnaglann við utanstefningum, utan þeir menn, sem verða dæmdir burt af landinu á Alþingi af Íslendingum sjálfum. Þetta, að menn verða „dæmdir burt af landinu“ gæti tyrst og fremst átt við útleigðardóma í norskrí merkingu,²⁾ að menn yrðu dæmdir útlagar af landi, enda er slík refsing lögheimiluð.³⁾ Ákvæðið í sáttmálanum um utanstefningar gæti líka átt við þau tilfelli, að mál manna séu dæmd á Alþingi undir úrskurð konungs eða á miskunn hans, sem ekki var óalgeingt og líka heimilað í lögbókinni,⁴⁾ og í Árnessingaskrá⁵⁾ krefjast menn þess, að þau mál séu dæmd í landinu, „sem lögmenn og sýslumenn fá yfirtekið“, o: mál, sem eigi séu svo vandasöm eða flókin, að lögmenn og sýslumenn treysti sér eigi til þess að leggja dóms atkvæði á þau. Hitt vildu þeir ekki, að konungur stefndi mönnum utan til þess að dæma mál þeirra, áður en þau væru dæmd í landinu, og af handahófi. En þessi sífeldu ítrekuðu mótmæli gegn utanstefningunum gefa það í skyn, að konungur hefir ekki haldið sáttmálana í þessu efni, enda verður því ekki neitað, að landsmenn sjálfir gáfu konungi opt tilefni til þess að virða sáttmálana lítills að því, er þetta atriði snerti, þar sem þeir komu sér stundum saman um að leggja mál sín undir úrskurð konungs og ganga framhjá dómstólunum í landinu.⁶⁾

Aðalákvæðið í lögbókinni, sem til er um dómsvald konungs eða afskipti hans af dómsmálum, er í optnefndum þingfararballki c. 9: „... Þann úrskurð, sem lögmaðr gefr, má eingi maðr rjúfa, nema konungr sjái, at

¹⁾ T. d. mál Guðbrands biskups og Jóns lögmanns um 1600. Odds biskups og Herlufs Daa höfuðsmanns nokkru síðar, og þó einkum málaferlin um og eptir 1700 á dögum Odds Sigurðssonar og Páls Vídalíns.

²⁾ „Utlagur“ og „útleigð“ í Grágás á þar á móti venjulega við 3 marka fjáruútlát.

³⁾ Sbr. Jb. Pgfb. c. 8, Mh. c. 1, 10, 14, 16, 18, 20, Llb. c. 30, 63, Þjfb. c. 21 o. s. frv.

⁴⁾ Sbr. Pgfb. c. 9, Mh. 4, 16, 18, Þjfb. c. 21 o. s. frv. ⁵⁾ Nr. VI að framan.

⁶⁾ T. d. Björn Guðnason og Stephán Jónsson biskup, og Guðbrandur biskup og Jón lögmaður o. fl.

lögbók vátta í móti eða konungur sjálf sjái annat sannara með vitra manna samþykkt, því at hann er yfirskipaðr lögin."

Það, að konungur er yfir skipaður lögin, þýðir auðvitað ekkert annað en það, að konungur hafi æðsta eptirlit með því, að lögunum sé fylgt,¹⁾ bæði það, að þeir séu fangaðir, sem brjóta lögin, og að þeim sé refsað lögum samkvæmt o. s. frv. Þar með getur konungur orðið æðsti lögskýrandi, eins og sést af áður tilvitnuðum stað Jónsbókar. Lögmenn og sýslumenn urðu líka embættismenn konungs, og því er það skiljanlegt, að hann hetði eptirlit með embættisrekstri þeirra.²⁾ Að þessi setning, að konungur sé yfirskipaður lögin, geti ekki haft aðra þýðingu, styrkist líka við það, að Íslendingar héldu því jafnan fram samkvæmt sáttmálunum, að þeir ættu „að ná íslenskum lögum“, og konungur setur laungu síðar í erindisbréf lögmanna og höfuðsmanna, að þeir skuli halda Íslendinga „ved Islandsk Lov, Ret og Skel.“³⁾

Konungur mátti breyta lögmansúrskurði 1) *ef hann sá að lögbók vottaði móti*, eða með öðrum orðum, ef dómurinn var sýnileg lögleysa, og 2) *ef konungur sjálfur sá annað sannara með vitra manna samþykkt*. Með þessu síðara virðist einkum átt við það, að konungur megi lina og herða dóm, ef honum þykir hann annaðhvort of linur eða of harður. Þetta er og ofurskiljanlegt, þar sem lögbókin sjálf skipar svo fyrir, að dómarmar skuli taka öll atvik til greina, og jafnframt að það skuli dæmast, sem lögmaður og lögréttumenn vilji af hverju máli hafa, ef lögbók hafi ekkert ákvæði um málið⁴⁾ og auk þess opt skipað að dæma eptir því, sem dómendum virðist (arbitrært). Fyrir því gat opt verið um dóma að ræða, sem telja mátti ósanngjarna, og þá varð að lina þá eða herða. Í lögbókinni eru allmörg ákvæði um rétt konungs til þess að lina refsíðoma og gefa mönnum upp sakir að öllu leyti eða einhverju⁵⁾, enda var þess full þörf, því að refsingarnar voru opt bæði harðar og ruddalegar.⁶⁾ Vald konungs yfir dómsmálum verður því eptir lögbókinni mjög opt skýrt sem einkaréttur konungs til þess að náða eða veita uppgjöf saka, enda gerði konungur það opt eða hirðstjóri og höfuðs-

¹⁾ Þar á móti *ekki gefa lög eptir vild*, eins og sýnt er að framan.

²⁾ Sbr. Brandt II 186, þar sem hann segir í sambandi við hluttöku konungs í dómsvaldinu, að hún hafi ekki verið skoðuð sem eiginlegt dómsvald, heldur heyrandi undir framkvæmdarvaldið, sem vitanlega var í höndum konungs

³⁾ Sbr. að neðan um höfuðsmennina í kaflanum um framkvæmdarvaldið.

⁴⁾ Sbr. Jb. Þgfb. c. 4 og Mh. c. 17 (Járns. Þgfb. c. 3).

⁵⁾ Sjá t. d. Jb. Mh. c. 1, 14, 16, 18, 20, Llb. c. 12, Þjfb. c. 4, 21.

⁶⁾ Sjá t. d. Jb. Mh. c. 1 o. s. frv., c. 14 og 15, Þjfb. c. 1. o. s. frv.

maður fyrir hans hönd, annaðhvort að einhverju eða öllu. Þó ber þess að gæta, að þetta úrskurðarvald náði ekki einungis til sakamála, heldur og til annara mála, t. d. erfðamála o. s. frv., og í þeim tilfellum verður þetta vald konungs naumast skýrt sem náðunarvald eða vald til þess að gefa mönnum upp sakir, heldur þannig, að hann hafi haft lögheimil- að dómsvald og getað formlega breytt úrskurðum lögmannna og lögréttu. Og niðurstaðan varð því sú, að menn stefndu málum sínum undir konung, og á 15. og 16. öld er það orðin föst venja¹⁾.

Það er víst, að konungur hefir dæmt með ríkisráðinu, fyrst því norska,²⁾ — en það var lagt niður 1537 — og síðan með því danska, og það líka íslenskt mál. Þegar ríkisráðið stýrði landi lögum samkvæmt fyrir konungs hönd, þá er vitanlega ekkert að athuga við afskipti þess af Íslands málum. En þegar það úrskurðar mál með konungi, þá getur fremur leikið vafi á því, hvort það sé lögum samkvæmt. Að visu er svo ákveðið, að konungur megi breyta lögmanns úrskurði . . . „*með vitra manna samþykkt*“, án þess að takmarka nánar, hverir þessir vitru menn eigi að vera.

Í sáttmálunum er svo að orði komið, að Íslendingar skuli lausir, ef sáttmálinn yrði rofinn „*at beztu manna yfirsýn*“ og 1302³⁾ kveðast þeir vilja jata lögbókina (o: Jónsbók) í vald konungs til þeirra umbóta, sem sjálfur hann vill fyrir sjá með „*beztu manna ráði ok samþykkt, þeirra sem á eru landi voru*“. Í Árnesingaskrá⁴⁾ eru allir „*beztu menn*“ skyldugir að styrkja til laga og réttinda. Þessi orð, „*beztu menn*“ og „*vitrir*“ (eða „*vitrustu*“) menn virðast vera höfð nokkuð af handa hófi um höfðingja eða heldri menn og vera alveg sömu merkingar. En ekki verður af þessu neitt ráðið um það, hvort ríkisráðið hafi haft nokkurt vald að lögum til þess að úrskurða íslenskt mál með konungi. Og þótt vera megi, að einstakir Íslendingar hafi stundum svo að orði komið, að af því mætti leiða það, að þeir hefðu viðurkennt vald eða rétt ríkisráðsins með orðum sínum, þá getur það eigi verið bindandi, ef það brýtur bág við sáttmálana.⁵⁾ En eptir þeim verður það ekki séð, að ríkisráðinu væri heimiluð nokkur afskipti af Íslandsmálum við hlið konungs og slíkt kemur ekki síður í bága við mótmæli Íslendinga gegn yfírgangi og lögleysum konunganna. Dómsvald ríkisráðs-í íslenskum málum virðist

¹⁾ Tilskipun 27. Mars 1563 og 5. Apríl 1574, sbr. Brandt II. 188—189, 200 o. s. frv. og Matzen, Offentl. Ret II 130—135 um dómsvald hirðarinnar („Danehoffet“) og konungs og ríkisráðsins í Danmörku.

²⁾ Sbr. t. d. DI VIII Nr. 146 (Grundarmál 1507).

³⁾ Nr. IV að framan (bls. 13).

⁴⁾ Nr. VI að framan (bls. 17).

⁵⁾ Sbr. Jón Sigurðsson bls. 45.

Því miklu fremur vera til orðið fyrir sjálftekið vald af hálfu konungs og þess en að lögum. Málskot til ríkisráðsins verður venja af því, að landsmenn héldu ekki nógu fast á rétti sínum eða skorti afl til þess, enda ilt aðstöðu að girða fyrir það, að konungur bæri málin undir það. Þar við bættist það, að konungur og ríkisráðið hafði náð undir sig æðsta dómsvaldi í Noregi og Danmörku, og þá er skiljanlegt, að sama mundi verða í reyndinni uppi á tæningnum að því, er Ísland snerti.

Það virðist svo sem menn hafi einatt alveg geingið fram hjá Alþingi á 16. öldinni og stefnt málunum beint undir dóm konungs og ríkisráðsins. Þetta var afarhættulegt, því að meiri voru líkur til þess, að konungur mundi ekki breyta löglegum Alþingisdómi, en að hann mundi hirða um íslensk lög, þegar málinu var stefnt til hans, án þess að það væri dæmt af Alþingi. Auk þess voru þá málin illa rannsökuð og ilt að komast til botns í þeim. Einkum af þessum síðast töldu ástæðum var svo fyrirskipað með tilsk. 5. Apríl 1574,¹⁾ að öll mál skyldu dæmd vera af Alþingi áður en þeim væri stefnt til konungs. Þar með er bannað að ganga fram hjá hinum lögskipuðu dómstólum í landinu. Eptir að yfirrétturinn var settur á laggirnar (tilsk. 6. Des. 1593) gildi þessi regla líka um áfrýjun frá honum, og hefir hún ávalt síðan verið meginregla þegar um málskot er að ræða, enda þótt stöku sinnum hafi verið veitt undanþága frá henni.

Konungur og ríkisráðið er æðsti dómstóll í Noregi og Danmörku þar til hæstiréttur er stofnaður og dómsmálin skilin frá kansallínu (tilsk. 14. Febr. 1661). Eptir það taka Íslendingar að stefna málum sínum til hæstaréttar, í fyrstu svo, að þeir feingu leyfi til þess hvert skipti, og er það mjög algeingt um 1700, bæði í sakamálum og öðrum málum.²⁾ Þetta dómsvald hæstaréttar í íslenskum málum hefir síðan haldist.³⁾

C. Framkvæmdarvaldið.

Það er eigi svo að skilja, að störf þau, sem allsherjar valdið hafði til framkvæmdar, væru svo skilin hvert frá öðru sem nú, í löggjafarvald, dómsvald og framkvæmdarvald, né takmörk sett á milli þessara þriggja

¹⁾ Lovs. f. Isl. I .128—130 Sami ósiðurinn varð líka tíður í Noregi, að ganga fram hjá lægri dómstólunum, sbr. Brándt II 207.

²⁾ Það má sem dæmi nefna þingdeilur Odds Sigurðssonar, Páls Vídalíns, Sigurðar Björnssonar og Jóhanns Gottrups lögmannna á fyrsta og öðrum áratugum 18. aldarinnar.

³⁾ Sbr. stöðul. 2. Jan. 1871, 3. gr.

liða ríkisstjórnarinnar, eins og viðast hvar er gert nú á dögum.¹⁾ Í tyrsta lagi er það, að ríkið eða landsstjórnin hafði ekki svo mörg mál með höndum sem nú, þeirra mála sem til framkvæmdanna teljast, því að hver einstaklingur hafði svo að segja æðstu ráð allra sinna mála, enda þótt slík mál heyri nú á tímum undir ríkisvaldið.

Þessu var svo varið hér á landi á lýðstjórnartímanum. Framkvæmdarvald var hér svo að segja ekki til. Sem dæmi þess má nefna rekstur sakamála, refsing o. s. frv. Þótt löggjöfin hefði að visu ákveðið, að ýmsar athafnir væru saknæmar og lagt refsingu við þeim, þá var það einstaklingsmál, að halda málinu til laga og fullnægja dóminum.²⁾ Í breppaskiptingunni og hreppstjórn er framkvæmdarvaldið leingst á veg komið, þar sem stýrt er fátækramálunum og váttryggingarreglurnar eru framkvæmdar.³⁾

Konungsvaldið á Norðurlöndum var fyrst framan af ekki nægilega sterkt til þess að taka framkvæmd laganna í sína hönd, enda skiptust löndin í mörg fylki eða lönd, stór og smá, sem höfðu löggjöf sína og stjórn út af fyrir sig. Konungarnir höfðu í raun og veru að lögum ekki meiri völd en hver annar óbreyttur maður, en hinir hraustustu og vitrustu menn söfnuðust til þeirra, og því fékk konungur best færi á að koma fram með laganýmæli og framfylgja boði sínu og banni.⁴⁾ Á þenna hátt verður konungurinn í *reyndinni* völdugasti maðurinn, en það veldur aptur því, að hann tryggir sér smám saman þessi völd og þenna rétt með lögum.⁵⁾

Þótt nú Noregskonungar hafi um langan aldur haft allmikil völd, alt frá dögum Haralds hárfagra, þá hafa þeir ekki haft óskorað löggjafarvald. Þeir gátu ekki sett nokkurum landshlut eða fylki lög, heldur urðu þau ákvæði ein að lögum, sem samþykkt voru á fylkisþingunum. Aptur á móti gátu fylkin sett sér lög án konungs leyfis, að því leyti

¹⁾ Þessi skipting ríkisvaldsins er eiginlega ekki eldri en frá 18. öldinni, og er fram sett af heimspekingum Englendinga og Frakka nokkru fyrir stjórnarbyltinguna miklu á Frakklandi, er hófst 1789.

²⁾ Sbr. þó ákvæðin um feralsdóm, er goðarnir áttu að heyja, Grg. Ia 83 og 112, o. s. fr. og bann gegn því, að aðilar sættist á mál án leyfis lögréttunnar, sbr. Grg. Ia 174, 176, 194, 203, Ib 51, 59, II 180—182, 195, 341, 345 og víðar.

³⁾ Sjá Grg. Ib 171—179, II 249—261.

⁴⁾ Sbr. Jørgensen, bls. 170 o. s. frv. einkum bls 179—180.

⁵⁾ Sbr. t. d. Jørgensen, bls. 35 og 59 o. s. frv. Brandt I bls. 6 og þar á eptir.

sem slík lög brutu ekki bág við samband fylkjanna og konungdómsins¹⁾.

En eftir að konungarnir tóku að leggja undir sig sektarfé fyrir þau verk, sem samkvæmt lögunum voru talin þjóðfjandleg, þá treystist og eykst veldi þeirra. Þá fær konungur sterka hvöt til þess að taka í hendur sér rekstur og refsingu sakamála.²⁾

Um 1260 hefir konungur þegar feingið þau völd í Noregi og þá tign, sem hann hafði svo leingi eftir sókt og kirkjan á sinn þátt í því.³⁾ Og þegar Magnús konungur lagabætir fær á komið nokkurn veginn lagaeiningu um allt sitt ríki, þá verða í raun og veru allir embættismenn í Noregi embættismenn konungs lögum samkvæmt.⁴⁾

Þar sem nú konungsvaldið í Noregi hafði náð undir sig svo miklum völdum um 1260, með því að framkvæmdarvaldið var eingaungu í höndum konungs og löggjafar og dómsvald að mestu eða öllu leyti, þá er ekki nema eðlilegt og skiljanlegt, að hann mundi reyna á allan hátt að ná samskonar völdum yfir Íslandi, þegar Íslendingar höfðu játað á hönd honum, enda verður ekki annað sagt, en að framkvæmdarvaldið á Íslandi hafi þegar komið í hendur hans að mestu leyti.

Íslendingar höfðu þegar fyrir 1262 gefið goðorð upp.⁵⁾ Með því nú að konungur fékk með þessu vald goðanna eða hefði að minsta kosti getað byggt rétt á því, þá skal fyrir fróðleikssakir stuttlega skýrt frá helztu störfum goðanna.⁶⁾

a) Í löggjafarvaldinu áttu þeir drjúgan þátt, þar sem þeir sátu í lögréttunni og hafa vitanlega ráðið þar mestu.⁷⁾

b) Störf, sem telja má til framkvæmdarvaldsins eða virðast því skyldust, höfðu goðarnir allmörg á hendi. Þeirra helzt má telja þessi:

¹⁾ Sbr. Matzen, offentl. Ret I bls. 148–149, Jörgensen, bls 16–19 Brandt I bls. 4–5.

²⁾ Sbr. Jörgensen bls. 180. Að konungur lagði refsingar á menn og tók rekstur sakamála undir sig, hefir meðal annars valdið því, að mannhefndirnar voru afteknar.

³⁾ Sbr. Keyser Efterladte Skrifter II, bls. 13.

⁴⁾ Sbr. Brandt II bls. 185, um lögmanninn, sem varla hefir fyrr en undir 1200 verið konungs-embættismaður.

⁵⁾ Sbr. Gl. sáttmála að framan Nr. I og II, DI I Nr. 152, aths. bls. 602.

⁶⁾ Hér er að eins átt við þá goða, sem „fara með goðorð full og forn“, en eigi þá hina nýju goða, er til orðu árið 1004, þegar fimtardómurinn var settur, enda sést ekki, að þessir goðar hafi haft mikla hlutdeild í framkvæmdum landsstjórnar mála utan dómnefni í fimtarréttinn, Grg. Ia 77.

⁷⁾ Grg. Ia 211

Dómnafna bæði á Alþingi¹⁾ og vorþingum,²⁾ að heyja féránsdóm eptir seka menn,³⁾ að nefna goðakvið eða tylftarkvið, þar sem sú sönnunaraðferð var höfð.⁴⁾ Goðar voru því skyldir til þingreiðar, og lá refsing við, ef þeir intu ekki það skylduverk af hendi.⁵⁾ Goðar voru sakaraðilar í nokkurum málum, þegar aungvir aðrir voru til, er samkvæmt landslögum máttu sækja málið.⁶⁾ Annars höfðu goðarnir ekkert alment framkvæmdarvald, hvorki til þess að sækja mál, lögreglustjórn né refsivald eður dómssvald. Í sögunum er þess að visu getið, að þeir hafi lagt verðlag á varning kaupmanna, en í Grágás finnst ekkert ákvæði í þá átt, því að ákvæðin um verðlagning á varning kaupmanna⁷⁾ gefa ekki goðunum þetta vald sérstaklega í hendur og nefna eigi, að þeir hafi haft nokkurt eptirlit með verzlun landsmanna eða siglingum. Þessi verða að teljast hin helztu störf goðanna í landsstjórnarmálum, þótt nokkur hefðu þeir fleiri.

Tekjur höfðu goðarnir allitlar, að því er séð verður, af goðorði sínu. Helztar þeirra voru þessar: fyrir að heyja féránsdóma,⁸⁾ arfur eptir útlendinga í einstökum tilfellum⁹⁾ og vígsbætur í nokkurum tilfellum.¹⁰⁾

Goðarnir voru alls eigi embættismenn eptir nútíðarskilningi, því að goðorðin geingu kaupum og sölum og voru arfgeing.¹¹⁾

Það er nú auðsætt, að konungur gat ekki stutt nema lítinn hluta valdsins, að því er framkvæmdarmál snerti, á uppgjöf goðorðanna í hans hendur. En þegar þess er gætt, hversu sterkt konungssvaldið var orðið í Noregi á þessum tímum, þá verður enn skiljanlegra, eins og áður er á minnst, að konungur náði undir sig framkvæmdarvaldinu á Íslandi í svo fullum mæli, sem raun varð á. Gamli sáttmáli hefir eingin skýr ákvæði um þessi mál öll, heldur einungis drög ein um stjórn landsins, eins og hér mun verða sýnt að neðan.

Starfsmenn í þarfir landsstjórnarinnar, sem sáttmálarnir geta um, eru jarlinn, lögmenn og sýslumenn, svo og hreppstjórar, og verður nú að fara nokkurum orðum um embættismenn þessa, hvern í sínu lagi.

1. **Jarlinn.** „Jarl (eða jarlinn) viljum vér hafa yfir oss meðan hann heldr trúnað við yðr en frið við oss.“ Svo var ákveðið í sáttmálunum

1) Grg. Ia 38—39 (fjórðungsdómarnir) og 77 (fimmtardómurinn).

2) Grg. Ia 98.

3) Grg. Ia 83 o. s. frv, 112 og þar á eptir.

4) Sbr. Grg. Ia 66—67 og víðar. 5) Grg. Ia 43. og 96—97

6) Grg. Ia 173, II 339-340. 7) Grg. I b. 72—74.

8) Grg. Ia 86 og 88. 9) Grg. Ia 229 og Ib 197—198. II 73—74.

10) aths. 9) og 9). 11) Sbr. Grg. Ia 142.

1262—1264.¹⁾ Jarlinn átti vitanlega að vera æðstur valdsmaður á landinu og reka þar erindi konungs. En jarlsdæmið varð ekki langætt á Íslandi, því að Járnsíða kemur með *hirðstjóra* í staðinn 1271²⁾. Í Jónsbók er *hirðstjóri* líka nefndur,³⁾ en vafasamt er, hvort þessir kaflar lögbókariinnar hafi nokkurn tíma verið lögteknir hér á landi.⁴⁾ Einnig hefir Kristinréttur Árna biskups Þorlákssonar að miklu samsvarandi ákvæði um Konungserfðir sem lögbækurnar, og þar er líka *hirðstjóri* nefndur,⁵⁾ en það verður ekki annað séð, en að Kristinréttur þessi hafi allur verið í lög tekinn á Alþingi 1275 fyrir Skálholtsbiskupsdæmi og 1354 virðist hann verða lög í Hólabiskupsdæmi.⁶⁾ Í Jónsbók er jarl að visu nefndur á nokkurum stöðum,⁷⁾ en um alla þessa staði er það að segja, að þeir sanna hvorki til né frá, auk þess sem ekkert verður byggt á Kristindómsbálki Jónsbókar. Hinir tala um róg um mann fyrir jarli (Mh. c. 25) og um skemdir á jörð jarls (Llb. c. 18), og er því auðsætt, að af þessu verður ekkert ráðið um jarlsdæmið á Íslandi. Hinsvegar er þess að gæta um Kristinrétt Árna, að hans hlutverk er ekki að skipa fyrir um stjórn veraldlegra mála, heldur að afla kirkjunni fullkominnar sjálfstjórnar í hennar málum. Þessir kaflar Kristinréttarins eru teknir eptir norskum lögum og hafa ekki getað átt við á Íslandi, enda hafa ákvæði lögbókanna og Kristinréttarins aldrei verið notuð á Íslandi við konungshyllingu.

Af þessu má helzt ráða það, að lögbækurnar og Kristinrétturinn hafa ekki breytt þessu ákvæði Gamla sáttmála eða felt það úr gildi. Jarlsdæmið var til lögum samkvæmt eptir sem áður, en konungur braut sáttmálana í þessu efni á Íslendingum með því að senda hingað *hirðstjóra* eða skipa tvo eða fleiri menn yfir landið. Þó ber þess að gæta, að *hirðstjórinn* hafði sama vald sem jarlinn mundi haft hafa, hvernig sem um metorð hans kann að hafa verið háttað.⁸⁾

Hvernig svo sem þessu hefir verið varið, þá varð það stöðug regla, að *hirðstjóri* (og stundum fleiri en einn) væri hér yfir land skipaður. Nafnið *hirðstjóri* virðist hann aðallega hafa borið þangað til á 16. öld, eptir því sem ráða má af skjölum þeim, sem til eru frá þeim tíma, en jafnframt

1) Nr. I og II. 2) Krdb. c. 4 og 6. 3) Krdb.c. 10.

4) Sbr. að framan bls. 10—11, Jón Sigurðsson, Isl. statsretl. Forhold bls. 17—18, en í gagnstæða átt Ól. Halldórsson, Indledning bls. III. En það, að Konungserfðum er skeytt aptan við beztu handritin, hlýtur að gefa grun um það, að þær hafi ekki verið upphaflega í bókinni, heldur teknar síðar með af afriturum, og eptir efni sínu geta Konungserfðir alls ekki átt við Ísland.

5) Kr. R. Á. c. 6. 6) Sbr. DI III Nr. 60.

7) Krdb. c. 6 og 9, Mh. c. 25 og Llb. c. 18. 8) Sbr. að framan bls. 8—9.

er hann kallaður *lensmaður*, *kongsins fôgeti*, *fôgeti*, *befalingsmaður yfir Íslandi* og síðar *höfuðsmaður*.¹⁾ Og frá miðbiki 16. aldarinnar virðist hann venjulega kallaður *höfuðsmaður*.

Svo virðist sem Íslendingar hafi smám saman sætt sig við að hafa hirðstjóra yfir sér, því að árið 1520 biðja 13 helztu bændur og lögréttumenn fyrir sunnan land um *íslenzkan hirðstjóra* samkvæmt því, sem svarinn sáttmáli þar um útvísi.²⁾

Það er að vísu ekki tekið fram berum orðum í sáttmálunum 1262—1264, að jarlinn skyldi íslenzkur vera, enda var þess skamt að biðja, að skipaðir væri útlendir menn yfir landið. Reyndar var hér á 14. öldinni meiri hluti hirðstjóra íslenzkir menn eða af íslenzkum ættum, en þó voru nokkurir þeirra norskir og eigi sem bezt þokkaðir, eins og Smiður Andrússon, sem drepinn var á Grund í Eyjafirði árið 1362.³⁾ Síðast á 15. öldinni og fyrstu ár 16. aldarinnar voru fjöldamargir útlendir hirðstjórar hér, og gerðu þeir landsmönnum svo harðleikið, að þeir kröfðust þess, að hirðstjórar skyldi íslenzkir vera,⁴⁾ enda höfðu þeir þegar 1320 sett þá skildaga fyrir hyllingu Magnúsar konungs Eiríkssonar, að allir **valdsmenn** á landinu skyldi íslenzkir vera.⁵⁾ Að vísu er einginn sáttmáli til milli þessa konungs og Íslendinga, en ætla má, að hann hafi hyltur verið á þeim grundvelli, sem tilvitnað bréf hefir að geyma, og því hefir konungur verið bundinn við það bréf. En efundirnar urðu misjafnar.

Það er að vísu svo, að margir íslenzku hirðstjóráanna voru heldur misindismenn, en að öllu öðru jöfnu mátti þó gera ráð fyrir því, að íslenzkur maður mundi gæta betur réttar og landslaga og halda síður taum konungsvaldsins en útlendir menn, og fyrir því er ekki nema eðlilegt, að Íslendingar gerðu það, sem í þeirra valdi stóð, til þess að afstýra því, að útlendir hirðstjórar væri sendir hingað til landsins, einkum eptir það, að þeir menn höfðu margsinnis verið sendir hingað, sem fóru með ránum og vígaferlum og höfðu í frammi margskonar óhæfu, eða með öðrum orðum, brutu daglega landslög og rétt.⁶⁾

Eins og geta má nærri hreif Sunnlendinga frá 1520 lítið, því að upp frá þeim tíma voru allir hirðstjórar eða höfuðsmenn útlendir (danskir flestir).⁷⁾ Flestir hirðstjórnir frá 1520—1550 voru reyfarar

1) Sbr. Safn II 676. 2) Að framan Nr. IX.

3) Safn II bls. 629—630, Annálar. 4) Að framan Nr. IX.

5) Að framan Nr. V.

6) Sbr. að framan Nr. IX aths. Safn II bls. 664 og þar á eptir.

7) Pétur Einarsson var að vísu íslenzkur, en hann hafði að eins um-

og ránsmenn, enda flestir danskir hermenn og flotaforingjar, sem sendir voru hingað til þess að bæla landsmenn undir konung, og kúga þá til þess að kasta trú sinni, ræna kirkjur og klaustur, handsama menn og taka þá af lífi, en leggja eignir þeirra undir konung.¹⁾ Og eptir að Kristján þriðji hafði komið vilja sínum í framkvæmd, að þraungva mönnum til siðaskipta og leggja undir sig eignir kirkna og klaustra með ránskap og öðrum lögleysum, þá var auðvitað ekki því að heilsa, að íslenskir menn yrðu framvegis æðstu umboðsmenn konungsvaldsins hér á landi.²⁾

Þegar um störf hirðstjóra er að ræða, þá ber þess að geta, að hvergi finnast ákvæði í löggjöfinni, er rækilega segi fyrir um störf jarlsins eða hirðstjórans. En það sést á heimildarritum þeim, sem til eru frá þeim tímum, hver störf hans hafa verið í raun og veru. Sáttmálarnir segja ekkert um þetta atriði, nema það, að jarlinn eigi að *halda trúnað við konung*. Jarlinn er því fyrst og fremst embættismaður konungsins, og æðsti umboðsmaður hans hér á landi. Þetta birtist fyrst og fremst í því, að þessi valdsmaður mætir af hálfu konungsvaldsins, þegar konungum eru svarnir trúnaðareiðar, því að hirðstjóri eða hans umboðsmaður tekur eiðana. Hirðstjórinn veitir sýslurnar í umboði konungs, veitir mönnum stundum uppgjöf saka, sem þó var konungs sjálfs eptir lögbókinni. Svo hefir hirðstjórinn umsjón með eignum konungs og innheimtir eða lætur innheimta tekjur hans af landinu. Þá hafði hann eptirlit með embættismönnum konungs á landinu, að þeir ræktu skyldur sínar.

Dómsvald virðast þeir ekki hafa hatt fyrir 1563, er yfirrétturinn var stofnaður, heldur að eins nefnt menn stundum í dóma, helzt í málum, sem talin voru beinlinis varða samband konungs við Íslendinga, svo og samþykkt dóma, einkum ef þeir snertu einhver meginatriði í löggjöfinni eða sjálft konungsvaldið. Fyrir embættisfærslu þeirra bera þeir ábyrgð gagnvart konungi, en annars verður ekki annað séð en að þeir væru dæmdir af íslenskum dómstólum og eptir íslenskum lögum, enda var ekki heimild til annars í löggjöfinni.

Tekjur hirðstjórans eru ekki heldur fastákveðnar. Það virðist hafa verið samningsatriði milli konungs og hans. Opt voru frá því á fyrstu árum, eptir að landið komst undir konung, skipaðir tveir eða stundum fleiri hirðstjórar yfir landið, og var það þvert ofan í sáttmálana. Kon-

boð höfuðsmanna hér á landi, enda var hann eingu betri en þeir, því að hann reyndist bæði fösturjörð sinni og lánardrottni ótrúr, sbr. Safn II 696—698.

1) Sbr. Safn I bls. 67—74, 93 o. s. frv. II bls 676 og þar á eptir.

2) Sbr. Safn II bls. 700 og þar á eptir.

ungur tók snemma upp á því að selja hirðstjórunum landið á leiðu, þannig að þeir feingu tekurnar, en guldú svo konungi ákveðna fjárhæð á ári hverju. Embættistíminn virðist venjulega hafa verið þriggja ára bil, en æðimargir hinna útlendu hirðstjóra voru hér skemmri tíma, löfðu stundum ár eða enn skemur við lítinn orðstir.

Höfuðsmannsembættið stendur langt fram á síðari helming 17. aldarinnar. Þá verður allmikil breyting á æðstu stjórninni innanlands. Árið 1683 er stofnað landfógetaembættið,¹⁾ árið 1684 stiptbefalingsmannsembættið²⁾ og loks amtmannsembættið 1688.³⁾ Landfógeti átti að hafa umsjón með teknaheimtu af landinu, eignum konungs, fiskveiðum o. s. frv. Amtmaður hafði einkum eptirlit með réttarfarinu og þeim framkvæmdarmálum, sem ekki heyrðu undir verksvið landfógeta. Stiptbefalingsmaðurinn átti að hafa eptirlit með stjórn landsins yfir höfuð og dómsvald í þeim málum, sem enn þá heyrðu undir kirkjuna. (Sbr. N. L. 1—6—7 og erindisbréf biskupanna, 1. Júlí 1746, 16. gr.) Kansellið og Rentukammerið flutti svo optast málin frá embættismönnum þessum til konungs.

Þetta skipulag er óbreytt að mestu til 1770. Þá er landinu skipt í ömt og stiptamtmaður settur,⁴⁾ sem jafnframt var amtmáður í Suður- og Vesturamtinu. Stiptamtmansembættið var afnumið 1872, þegar landshöfðingjadæmið var stofnað. Amtmannaembættin og landfógetaembættið hafa þar á móti haldizt til 1904.⁵⁾

Þessir menn stóðu svo undir ýmsum stjórnardeildum í Kaupmannahöfn. Voru þær milliliður milli þeirra og konungs. Íslenskt mál voru svo að segja hrakin frá einni skrifstofunni til annarar á víxl, unz íslenskt stjórnardeild var sett á stofn til afgreiðslu Íslandsmála 1849. Út í þenna flæming íslenskum málanna frá einni skrifstofu til annarar er eingin þörf að fara hér, því að í þessu sambandi gerir hann hvorki til né frá.⁶⁾

2. Lögmaðurinn. Samkvæmt lögum lýðstjórnartímabilsins var lögsögumaðurinn kosinn af lögréttunni til 3. ára í senn. Skyldi hann á þremur árum hafa sagt upp lögin, en á hverju ári átti hann að segja upp þingsköp.⁷⁾ Lögsögumannsdæmið var virðingarmikil staða, og í hana voru valdir hinir mestu lagameenn og höfðingjar.

¹⁾ 5. Maí 1683, Lovs. f. Isl. I. 398-399.

²⁾ 26. Jan. 1684, Lovs. f. Isl. I. 405-406 ³⁾ 21. apríl 1688, Lovs. f. Isl. I. 476.

⁴⁾ 15. Maí 1770, Lovs. f. Isl. III. 654 o. s. frv.

⁵⁾ Lög nr. 17, 3. Okt. 1903, sbr. augl. 23. Ág. 1904.

⁶⁾ Sjá hér um Jón Sigurðsson bls. 63—65. ⁷⁾ Grg. Ia 209.

Þegar landið gekk konungi á vald, varð skjótt sú breyting á þessu, að lögmenn komu í stað lögsögumanna eptir norskri fyrirmynd. Lögsögumaður lýðstjórnartímans hafði ekkert dómssvald, en lögmennirnir höfðu það í Noregi og hér líka eptir að Járnsíða var í lög tekin (1271), og fram til 1593 var lögmaðurinn æðsti dómari innanlands¹⁾

Svo var tilskilið í sáttmálunum, að lögmenn skyldi íslenzkir vera af þeirra ættum, er að fornu höfðu goðorðin upp gefið.

Um þetta loforð fór sem flest önnur af hálfu konungs, því að um 1300 voru hér norskir lögmenn settir, Loðinn af Bakka og Bárður Högnason, en þeir voru hér þó einungis eitt ár²⁾. Síðan voru lögmenn íslenzkir alla tíð fram á síðustu ár 17. aldar, eptir að einveldið var komið á, þegar Laurits Gottrup, danskur maður, var skipaður lögmaður 1695, og er sagt, að það þætti þá nýlunda.³⁾

Fyrstu árin eptir að landið komst undir konung kusu landsmenn sjálfir lögsögumann sinn eins og áður hafði verið. Þetta breyttist þó skjóttlega, því að árið 1271 halda menn, að lögsögumaður hafi síðast kosinn verið eingaungu af landsmönnum án þess að konungsatkvæði kæmi til⁴⁾. En jafnskjótt sem Járnsíða var lögtekin (1271) komu lögmenn fyrir lögsögumenn, eins og áður er sagt, og þá varð lögsögumaðurinn eptir löggjöfinni embættismaður konungs, en kosnir voru lögmenn af landsmönnum sem áður, en konungur fékk jafnframt atkvæði um þetta mál. Lögbækurnar segja ekkert um lögmanns kosningu eða hver skuli skipa lögmenn. En sú venja komst á, að Alþingi og konungur gerði það, og hefði því mátt ætla, að konungur hefði ekki þurft að samþykkja kosningu Alþingis né Alþingi kosningu konungs, og þess eru líka dæmi, að landsmenn neituðu að taka við þeim lögmönnum, er konungur sendi þeim⁵⁾. Aftur á móti tóku Íslendingar þegjandi við Gottrup 1695⁶⁾ og varð svo jafnan úr því, að landsmenn neyttu ekki atkvæðisréttar síns, þegar um lögmannsskipun var að ræða, hvort sem það hefir verið af því, að þeir hafa ekki talið sig hafa rétt til þess eptir að einveldið var á komið, eða það hefir verið af kúgun og dáðleysi.

¹⁾ Sbr. Jb. Pgfb. c. 9 og að ofan bls. 180.

²⁾ Sjá Safn II bls. 5—6. sbr. bls. 49—59. Þessa lögmenn ráku Íslendingar af höndum sér jafnharðan.

³⁾ S. st. bls. 10, sbr. 141—144.

⁴⁾ S. st. bls. 36.

⁵⁾ 1301, þegar Hákon háleggur sendi hingað Norðmennina Loðin af Bakka og Bárð Högnason. Sbr. og Nr. VI. bls. 17 að framan: Lögmenn viljum vér jafnan hafa . . þá eina þó, er í lögréttu eru samþykktir með réttu þingtaki^a.

⁶⁾ Safn II bls. 142. Sbr. Alp.bókina 1696.

Lögbækurnar Járnsíða og Jónsbók segja ekkert um það, hvort lögmennt skuli vera einn eða fleiri, nema hvað þær virðast gera ráð fyrir því, að lögmaður sé skipaður einn yfir allt landið, og það var Sturla Þórðarson fyrstur skipaður af konungi¹⁾. En þetta breyttist bráðlega svo, að lögmennt urðu tveir á landinu, annar sunnan og austan og hinn norðan og vestan. Þörfin hefir krafizt þess, því að einn maður hefir traufila náð yfir allt landið, svo að í nokkuru lagi væri, en lög fyrir því þekkjast eingin. 1320 gera Íslendingar það að skilyrði fyrir hyllingu Magnúsar konungs Eiríkssonar, að lögmennt séu tveir, annar fyrir norðan land og hinn fyrir sunnan²⁾.

Lögsögumaðurinn átti samkv. lögum lýðstjórnartímans að hafa tvö hundruð (= 240) álnir vaðmála af lögréttufám³⁾. Af Járnsíðu og Jónsbók verður ekkert ráðið um kaup lögmansins, og virðist það hafa verið allóákveðið allt til 1688, er lögmennstollinum var breytt með kgsbréfi 7. Apríl⁴⁾. Frá nál. 1320 er til skrá um lögmennskaup og lögmennstoll⁵⁾ og er kaup lögmans þar reiknað 15 hdr. (= 1500 + 300 = 1800 áluir) vaðmála, og ef alinin væri reiknað 60 aura, þá yrði það í nógildandi peningum 1080 krónur. Árið 1467 geldur Björn hirðstjóri Þorleifsson Brandi lögmanni Jónssyni jörðina Bæ í Súgandafirði með 6 kúgildum og öllum landsnyttjum í lögmennskaup⁶⁾. Af bréfi frá 1488⁷⁾ er svo að sjá sem hvor lögmaður hafi haft 15 hundruð álnir í kaup. Með áður nefndu konungsbréfi 7. Apríl 1688 var svo ákveðið, að lögmennstollur skyldi vera 2 fiskvirði árlega af hverjum bónda, sem tíundaði 1 hndr. eða þar yfir, og 1 fiskvirði af þeim, er byggi á hálfendu eða væri húsmenn, og heitdu eina kú eða þar yfir. Áttu sýslumenn að innheimta tollinn⁸⁾.

Þegar Alþingi var lagt niður árið 1800⁹⁾, var lögmennsembættið líka af numið og lögmennskaupið gekk til ríkisfjárhirzlunnar. Lögmennstollurinn var loks af numinn 1877¹⁰⁾.

Lögmennirnir höfðu aðallega dómarastörf á hendi, en auk þess héldu þeir optast sýslur og höfðu þá umboðsmenn sína eða lögsagnara í sýsl-

1) Sbr. Safn II bls. 4. Konungsannáll.

2) Nr. IV að framan.

3) Grg. I a 209.

4) Lovs. f. Isl. bls. 471.

5) D. I. III Nr. 14.

6) D. I. V Nr. 433.

7) Safn II bls. 183—184., sbr. og DI. VIII Nr. 73 og 74.

8) Amtmannsbr. 6. Júlí 1696 og 14. Apr. 1759.

9) Tilsk. 11. Júlí 1800.

10) Með lögum um skatt á ábúð og afnotum jarða og lausafé 14. Dec. 1877, 1. gr.

unum. Þessa tilhögun hafa landsmenn verið óánægðir með, því að þegar 1320 setja þeir í skilmálana fyrir hyllingu Magnúsar konungs Eiríkssonar, að lögmenn hafi ekki sýslur¹⁾. En þessi skildagi var auðvitað að vettugi virtur, því að lögmenn höfðu sýslur jafnframt eptir sem áður, og hélzt það fram á 18. öldina²⁾.

Stjórn framkvæmdarmála höfðu lögmenn ekki samkvæmt lögþókkunum, nema að því leyti, sem þeir nefndu lögréttumenn með valdsmanni, og áttu að sjá um útbúnað lögréttunnar³⁾. Annarskonar vald í framkvæmdarmálum sést þeim ekki heimilað í Jónsbók⁴⁾. Síðar meir finnast rök til þess, að lögmönnum eru, jafnframt hirðstjórum og sýslumönnum, falin ýms störf, sem heyra undir framkvæmdarvaldið, eða þeir taka af sjálfsdáðum slík störf sér í hendur⁵⁾.

Um rétt lögmanna, yfirreið þeirra um landið, hversu fjölmennir þeir mættu vera, refsing fyrir óhlýðni við þá, rétt þeirra o. s. frv. voru feldir ýmsir Alþingisúrskurðir⁶⁾.

Lögmennsembættin voru afnumin með tilsk. 11. júlí 1800. Saga lögsögumanna og lögmanna hefst og endar með Alþingi á Þingvöllum.

3. Sýslumennirnir. Eptir lögþókkunum voru sýslumenn skipaðir yfir einstök svæði landsins. Sýslurnar voru tólf eða þingin, eins og þær voru líka kallaðar⁷⁾. Þar með var sýslumanna talan eingan veginn ákveðin, því að sami sýslumaður hafði stundum fleiri sýslur en eina, og það er ráð gert fyrir því í lögþókkinni, að einn og sami sýslumaðurinn hafi sýslu í fleiri en einum fjórðungi⁸⁾. Sýslurnar veitti konungur eða umboðsmaður hans, hirðstjórinn, og voru þær einatt leigðar, og hefir sá vani leingi haldist. En árið 1375 afsegja Árnesingar þá sýslumenn, sem leigi landið⁹⁾, en slíkt hafði ekki meiri þýðingu en aðrar umkvartanir landsmanna.

Samkvæmt Gamla sáttmála áttu sýslumenn að vera íslenzkir af ættum þeirra, er goðorðin höfðu að fornu upp gefið. Þetta ákvæði sáttmálans stefnir í þá átt, að breyta sem allra minst því ástandi, sem hafði áður

¹⁾ Nr. V að framan bls. 14.

²⁾ Með konungsbr. 15. febr. 1737 var lögmönnum bannað að halda sýslur eptirleiðis.

³⁾ Jb. Þgfb. c. 3.

⁴⁾ Shr. þó Jb., Kb. c. 28 um geymslu þeirra á vog, stíku og mæli.

⁵⁾ Shr. t. d. D. I. VII Nr. 458, VIII Nr. 95.

⁶⁾ Shr. D. I. VIII Nr. 73 og 74.

⁷⁾ Js. og Jb. Þgfb. 2.

⁸⁾ Jb. Þegnask. c. 2: eigi skulu sóknarmenn sýslumanna vera fleiri en 4 í fjórðungi hverjum, en 2 þar sem sýslumaðr sitr í fjórðungi.

⁹⁾ Árnesingaskrá að ofan bls. 16–17.

verið, þar sem sýslumennirnir áttu að verða nokkurskonar áframhald goðanna fornu, enda þótt þeir væri að forminu til konungs embættismenn og ættu að ýmsu leyti að reka erindi konungs hér í landinu. Íslendingar vissu það, að meiri voru líkur til þess, að löggæzlan yrði eptir íslenskum lögum og að framkvæmdarvaldið í landinu hegðaði sér eptir íslenskum lögum og léti síður undan í skiptum sínum við konungsvaldið, ef mennirnir væru íslenskir. Samkvæmt þessu gátu Norðmenn ekki eptir löggjöfinni gegnt veraldlegum embættum á Íslandi, því að lögmennirnir áttu líka að vera íslenskir, einsog áður er sagt.

Sýslumenn voru stundum útlendir skipaðir, þegar fram í sótti og einkum danskir, og hélzt það alla tíð til vorra daga, þótt löglaut væri. Það er að vísu lög nú ef hlutaðeigandi fullnægir þeim skilyrðum, sem sett eru um kunnáttu í íslenskri tungu¹⁾. Sýslumenn danskir og norskir voru jafnan fremur illa þokkaðir með landsmönnum og sumir jafnvel dreppir eða hraktir aptur af landi burt, og Íslendingar endurtóku þá kröfu að, sýslumenn væri íslenskir, og afsögðu útlenda sýslumenn, þótt flest það yrði árangurslítið, því að sáttmálinn var brotinn í sífellu í þessu atriði sem öðrum atriðum.

Störf sýslumanna voru aðallega þesskonar, sem undir framkvæmdarvaldið eru talin nú á dögum. Dómsvald höfðu þeir að vísu²⁾, en það var venjulega í því fylgið, að þeir nefndu menn í dóm³⁾, er svo feldu dómsúrskurðinn í málinu. Starf sýslumanna var, að því er til löggæzlunnar kom, bæði að handsama og geyma afbrotamennina, og síðan að láta refsa þeim⁴⁾. Sá, er þóttist vanhaldinn, gat því kært það fyrir sýslumanni, og nefndi þá sýslumaður dómendur í málið⁵⁾. Eptir að N. L. (og danskar tilskipanir) urðu gildandi hér um dómsmál dæmdu sýslumenn einir í flestum málum. Aðeins mál er snertu líf, æru, óðal eða fasteignir, skyldu þeir dæma með meðdómendum.⁶⁾

Þá áttu sýslumenn að hirða sektafé konungs, vitanlega undir umsjón hirðstjórans, og því að gæta þess, að menn gerði ekki sættir leynilega um þau mál, sem konungur átti að hafa sektir af. Það var að drepa niður rétti konungs. Svo hafa sýslumenn krafið inn gjöld kon-

¹⁾ Sbr. stj.skr. 5. Jan. 1874 5 gr. og kgsursk. 8. Apr. 1844, 27. Mai 1857 og 8. Jan. 1863.

²⁾ Sjá t. d. Jb. Mh. c. 20, 21. Þgfb. c. 1, 10 o. fl.

³⁾ Sjá t. d. Jb. Mh. c. 17, 21, Frml. c. 25, Rb. 1305. 1. og 2. gr., Rb. 1314, 1. og 2. gr.

⁴⁾ Jb. Mh. c. 1, 2, 4, 7. 14, Þjfb. c. 2, Rb. 1305, 1. og 2. gr.

⁵⁾ Sbr. þegnsk. c. 2. Rb. 1305, 1. gr.

⁶⁾ Sbr. N. L. 1—5—20, 1—7—1, tilsk. 3. Júní 1796, 24. gr. og nú landamerkjalog 17. Marz 1882, 7. gr.

ungs önnur¹⁾, en eins og áður er sagt, áttu þeir sjálfir meiri eða minni hluta teknanna, en guldu svo konungi leigu eptir sýsluna. Þessu gat verið fyrir komið á margan hátt, t. d., að konungur skyldi hafa ákveðinn hluta af tekjunum, en sýslamaður hinn hlutann²⁾.

Enn höfðu sýslumenn ýms störf heima í sveitunum, að því er stjórn landsins snerti. Eptir Alþingi skyldu þeir halda leiðarþing og skýra mönnum frá því, hvað gerzt hafði á Alþingi, einkum hver endir hafði orðið á málum sýslubúa. Þar skal hann og lýsa því, að Alþingi skuli ár hvert uppi vera að Pétursmessu. Svo hafði sýslumaður sem lögreglustjóri eptirlit með útlandingum, landshornamönnum o. s. frv.³⁾. Sýslumennirnir voru lögreglustjórar í landinu, eins og nú. Auk þess, sem áður er nefnt, má t. d. nefna umsjón þeirra með verzluninni, að þeir lögðu verð á varning og höfðu umsjón með vog, stiku og mæli⁴⁾.

Sýslumenn voru allir handgeingnir menn konungs, og voru því samkvæmt lögbókinni skyldir að riða til þings⁵⁾. Þeir feingu ekkert þingfararkaup og þá mátti ekki nefna til þings, nema fyrir konungserindi⁶⁾. Sýslumenn hafa nefnt þingmenn eða umboðsmenn þeirra⁷⁾. Refsiákvæði eru sett, sem nota má, þegar þeir rækja ekki skyldur sínar og annars standa þeir undir valdi og umsjón hirðstjóra⁸⁾.

Það var annars titt, að bæði hirðstjórar og lögmenn höfðu sýslur. Slikt var auðvitað lítt hafandi, því að lögmenn og hirðstjórar voru einmitt, að minsta kosti eða áttu að vera, yfirmenn sýslumanna, enda afbáðu landsmenn þann óvana, að lögmenn hefði sýslur⁹⁾, eins og áður er sagt.

Sýslumenn voru, eins og áður er á drepið, færri á landinu en sýsl-

¹⁾ Sbr. Jb. þgfb. c. 2.

²⁾ Það sést af mörgum skipunarbréfum sýslumanna, að þeir höfðu allar smærri sektir, allt að 6 marka málum, en konungur þar fyrir ofan. Síðar var og alvani, að sýslurnar voru boðnar upp og seldar hæstbjóðanda, og fór þá ekki eptir verðleikum hver sýsluna fékk, heldur bær sá mest úr býtum, sem mest hafði fjárráðin, enda komust sýslumenn einatt í skuldir og gátu ekki gildið eptirgjaldið.

³⁾ Sbr. Jb. þgfb. c. 7. og þegnsk. c. 3.

⁴⁾ Sbr. Rb. 1314, 22. gr., sbr. og Jb. Kb. c. 28, þar sem þó er mælt, að pundari og mælikeröld skuli liggja á Þingvelli undir lögmanslási, en sýslumenn gera sína eptir þeim, er lögmaður geymir.

⁵⁾ Jb. þgfb. c. 2, sbr. Keyser Efterl. Skr. II, bls. 287—288.

⁶⁾ Jb. þgfb. s. st.

⁷⁾ Js. og Jb. þgfb. c. 1.

⁸⁾ Sbr. t. d. Jb. þgfb. c. 2, Mh. c. 21, o. s. frv.

⁹⁾ Sjá að framan Nr. V bls. 14.

urnar eða þingin. Þetta sést af þegnskyldu Jónsbókar c. 2, þar sem svo stendur: „Eigi skulu sóknarmenn sýslumanna fleiri en fjórir í fjórðungi hverjum, en tveir þar sem sýslumaðr situr í fjórðungi“. Virðist af þessu mega ráða, að lögbókin leyfi sýslumönnum jafnvel að hafa sýslu um tvo fjórðunga. Þá höfðu sýslumenn umboðsmenn sína, sóknara, réttara o. s. frv. Anvars geta öll orðin, „sýslumaður“, „sóknari“, „réttari“, „valdsmaður“, „umboðsmaður konungs“, „lénsmaður“ o. s. frv. Þýtt alveg hið sama, og eru opt höfð alveg af handa hófi í lögbókunum.¹⁾ Sóknarmennirnir virðast því hafa haft vald til þess að framkvæma hin sömu embættisverk sem sýslumennirnir sjálfir. Eftir bréfi Friðriks þriðja 1. Maí 1657 skyldi sýslumenn vera innan sýslu og í stað sóknara þeirra, lénsmanna o. s. frv. komu lögsagnarar svo nefndir.

Sýslumenn ráku sýslur sínar við tíunda mann, en sóknarar þeirra við 5²⁾. Þó virðist svo, sem landsmönnum hafi þótt sýslumenn gæta illa þessarar reglu á 14. öldinni, og að sýslumenn hafi legið upp á bændum með fleiri menn, því að í Árnesingaskrá³⁾ er það skýrt tekið fram, að sýslumenn skuli „riða við 10. mann á sjálfs síns kostnað, til hesta ok járna“.

Enn áttu sýslumenn að riða yfir landið (reka sýslur sínar) vissra tíma árs, en bannað var að gera það aðra tíma⁴⁾, en þetta virðast þeir líka hafa brotið, því að í Árnesingaskrá eru enn fremur ákvæði um það, að sýslumenn reki sýslurnar í löglegan tíma. Sýslur mátti ekki reka frá Alþingi til Maríumessu síðari (eða allan Júlí og Ágúst til 8. September), og frá Marteinsmessu (11. Nóv.) til Hallvarðsmessu (15. Maí)⁴⁾, með öðrum orðum, sýslumenn mega ekki íþyngja bændum með heimsóknnum sínum um hábjargræðistimann né um vetrartimann.

Enn var það fyrirboðið 1314, að þeir mættu vera lénsmenn (og þar undir geta sýslumenn fallið), sem eigi væru fullveðja að bæta aptur, ef þeir taka óréttilega, utan bændur samþykki annað⁶⁾, og þetta er endurtekið í Árnesingaskrá 1375. Með þessu er sagt, að félausir menn megu ekki reka sýslur hér á landi, og kemur þegar hér fram reglan í nútíðarlöggjöfinni um það, að embættismenn, sem krefja inn ríkis gjöld, verði að vera fjár síns ráðandi o. s. frv.

Það virðist svo, sem landsmenn hafi hugsað sér sýslumennina eins

¹⁾ Sbr. Fornyrði lögb. bls. 395—401.

²⁾ Jb. þegnsk. c. 2.

³⁾ Að ofan Nr. VI. bls. 16.

⁴⁾ Jb. Þegnsk. c. 2.

⁵⁾ Jb. þegnsk. c. 2.

⁶⁾ Rb. 1314, 4. gr.

konar eptirmenn goðanna fornu, þar sem þeir settu það skilyrði, að þeir væru af ættum goðanna¹⁾. En af því, sem hér hefir sagt verið, sést það að goðavaldið og staða sýslumannanna í landsstjórnar málum var hvort öðru frábrugðið. Ákvæðið í Gamla sáttmála skýrist þó líklega beztt við það, að hinar gömlu og ríku goða ættir hafa því að eins viljað ganga konungi á hönd, að völdin yrði framvegis í ættum þeirra, en geingi ekki til hinna ógöfgari ætta eða óríkari. En það verður skjótt ljóst, að sýslumennirnir eru embættismenn konungs, og voru þeir því í rauninni umboðsmenn útlanda valdsins²⁾. Þó er sýslumönnum ekki boðið að sverja konungi trúnaðareid, þegar þeir taka við embætti, fyrr en laungu síðar³⁾.

4. Hreppstjórn. Með sáttmálanum eða lögbókunum sést ekki, að gerð hafi verið nein breyting á hreppstjórninni né hreppaskiptingunni á Íslandi.⁴⁾ Í elzta sáttmálanum 1262⁵⁾ er svo fyrir mælt, að hreppstjórar skuli saman færa skatt konungs og flytja til skips, og fá í hendur konungs umboðsmanni og vera þá úr ábyrgð um skattinn. Skattinum var jafnað á menn eptir því hvort þeir áttu þingfararkaupi að gegna eða ekki, og fór það aptur eptir efnahag manna.⁶⁾ En hann verður að eins ákveðinn eptir framtalinu, og með því höfðu hreppstjórar umsjón á hreppastefnum eða hreppskilaþingum, sem haldist hafa alla tíð.

Eptir Grágásarlögum kusu hreppsþúar sjálfir hreppstjórnarmenn og sóknara í hreppnum, en eptir að landið komst undir konung, þá varð hreppstjórinn líka að nokkru leyti erindreki hans, þar sem hann (hreppstjórinn) átti að aðstoða sýslumenn eða umboðsmenn þeirra við skattheimtuna. Fyrir því komst það á, að sýslumenn skipuðu síðar hreppstjóra í stað þess að hreppsmenn höfðu sjálfir kosið þá áður.

Helztu málefni hreppanna voru vitanlega, eins og áður hafði verið, fátækramálefni, og voru hreppstjórar umsjónarmenn þeirra eptirleiðis. Annars hefir vitanlega starfssvið þeirra breytt á margar lundir með tímanum, eins og starfssvið sýslumanna og annara embættismanna.

Skattar og aðrar álögur.

I. 1. Í Gamla sáttmála var svo tilskilið, að Íslendingar skyldu gjalda Noregskonungi *skatt*. Þessi skattur er nánar ákveðinn í Jónsbók⁷⁾,

¹⁾ Sbr. hérvið, að goðorð er kallað „veldi“ í Grg. I b. 206, og sýslan er líka kölluð „veldi“ eða „vald“ í Járns. þgf. b. c. 2.

²⁾ Sbr. Fornyrði lögb. bls. 403. ³⁾ Opið bréf 21. Apríl 1619.

⁴⁾ Um hreppstjórnina eru ýtarlegar reglur í Grágás, I b. 171—179 og II 249—259 og í Jb. Kv. G. c. 31 o. s. frv.

⁵⁾ Nr. I að framan.

⁶⁾ Jb, þegnsk. c. 1.

⁷⁾ Þegnsk. c. 1.

þannig, að hver sá er skyldur að gjalda skatt og þingfararkaup 20 álnir, „er skuldahjón hans hvert á kú eða kúgildi, skip eða nót, ok skal hann eiga umfram eyk, uxa eða hross ok alla þá bás bálhluti, er þat bá má eigi þarnast“¹⁾ Samskonar ákvæði voru í lögum áður en landið gekk undir konung um hið gamla þingfararkaup.²⁾ Helmingur þessa fjár (10 álnir) var þingfararkaup, sem greitt var til sýslumanna, og svo guldu þeir aptur þeim, sem til þingfarar voru nefndir samkvæmt lögbókinni.³⁾ Skrá yfir skattbændur á Íslandi frá 1311 er enn til, og visast til hennar.⁴⁾ Síðar var þingmönnum goldið kaup úr dómsmálasjóði, og fór þá allur skatturinn (20 álnir) til konungs eða ríkisfjárhirzlunnar.⁵⁾

Snemma á öldum (þegar um 1300) tók konungur upp á því að selja landið á leigu fyrir vist árgjald einum eða fleirum mönnum, hirðstjórunum, og tóku þeir þá allan skattinn, en guldu konungi vissa fjárhæð. Það þarf ekki að lýsa því, hversu óheppileg slík tilhögun hafi verið. Menn mundi nú óga við því, að leigja löggæzluna í landinu fyrir ákveðna upphæð, en leigutaki tæki svo af mönnum kostnað sinn og fyrirhöfn og stingi í sinn vasa.

Þegar skatturinn (og sektarfé) er frá talinn, þá átti konungur upphaflega ekki heimting á öðrum tekjum af landinu, og gat ekki heldur krafist þeirra, því að skatta álögur virðast hafa verið því að eins löglegar, að Alþingi samþykkti þær. Það var og skoðun manna í Noregi á þeim tímum,⁶⁾ og Íslendingar mótmæltu jafnan þesskonar tilmælum af hálfu konungs, eins og síðar mun sagt verða.

2. **Sakeyrir.** Eptir lögum lýðstjórnartímans fékk ættin eða sá, er fyrir vanvirðu varð eða áverka, bæturnar,⁷⁾ en með lögbókunum urðu það lög á Íslandi, eptir norskri fyrirmynd, að konungur fékk mestan hluta þeirra bóta.

Í Noregi voru það lög, að sá hafði fyrirgert öllum rétti sínum til eigna, lausafjár og fasteigna, sem vó skemdarvíg eða vann niðingsverk.⁸⁾ Eptir lögbókinni átti konungur þó ekki að taka nema helming fjármuna þess, sem vann niðingsverk eða vó skemdarvíg.⁹⁾ Þegar um einföld mannvíg var að ræða, tók konungur eptir eldri norskum lögum alt fé vegandans, nema fasteignir, en á þessu varð sú breyting á dögum Hákonar gamla, að konungur fékk einungis þegngildi 13 merkur og 8 ör-

¹⁾ = vanta, vera án. ²⁾ Grg. I a. 159–160 og II 320–321.

³⁾ Jb. þgfb. c. 2.

⁴⁾ Að framan bls. 32, *aths.* ****.

⁵⁾ Sbr tilsk. 16. nóv. 1764, Alþ. bók 1765 Nr. 3. ⁶⁾ Sbr. N. gl. L. II 35.

⁷⁾ Sjá t. d. Baugatal Grg. I a. 193 o. s. frv.

⁸⁾ F. L. IV. 1–4, G. L. 178, B. R. 10 o. fl. ⁹⁾ Jb. Mh. c. 4. Ef um landráð og drottinsvik við konung var að ræða, þá tók konungur allar eignir hins seka undir sig.

tugi¹⁾ og ætla má, að þessi regla sé til Íslands flutt með Járnsíðu²⁾ og í Jónsbók er svo fyrirmælt, að konungur taki þegnildi 13 merkur.³⁾

Eptir Járnsíðu og Jónsbók voru niðingsverk allmörg, eða óbótamál,⁴⁾ það eru þau mál, sem ekki má friðþægja fyrir með fjárbótum, heldur er sá réttðræpur, sem þau vinnur. Eins og áður er sagt, þá tók konungur helming eigna óbótamannsins, nema þegar um landráð og drottinssvik var að ræða, því að þá féllu allar eignirnar til konungs.⁵⁾ Auk þessara glæpa, sem nú hafa nefndir verið, fékk konungur meiri hlut fjársekta fyrir flestöll afbrot. Þar til má telja stærri glæpi, svo sem þjófnað,⁶⁾ líkamsáverka, þótt ekki sé niðingsverk eða verði að bana,⁷⁾ brot gegn sæmdum kvenna,⁸⁾ fullréttisord⁹⁾ o. s. frv.

Upphæð sakfallsins eða sektarfjárins var auðvitað allmismunandi, og þegar um það var að ræða, að sakamaðurinn hatði fyrirgert öllum eignum sínum,¹⁰⁾ þá fór auðvitað alt eptir því, hversu fjáður sakamaðurinn var, og sama er að segja, þegar konungur tók hálfar eignir glæpamannsins, eins og fyrir flest niðingsverk. Annars eru sektir til konungs venjulega til teknar, og geta verið frá 13 mörkum (manngildið eða þegnildið) og þaðan af minna.

Smám saman féllu stóreignir undir konung á þenna hátt, t. d. eignir Guðmundar Arasonar ríka, skógaeygnir og margar fleiri. Þessar sektir voru og leigðar sýslumönnum, og gekk misjafnlega með reikningsskilin. Með konungsrúskurði 26. Marts 1736 var afgjaldið af sakeyrinum ákveðið alls 147 rd. og 36 sk.¹¹⁾

Þess er enn að gæta, að kirkjan fékk helming eða að minsta kosti einhvern hluta sektafjár í þeim málum, sem undir hana heyrðu, alt til siðaskiptanna, en þær sektir hurfu þá að mestu undir konung.

Sektarfé mátti eptir Jónsbók greiða með venjulegum gjaldaurum.¹²⁾

¹⁾ F. L. inng. 2, M. L. X 1. ²⁾ Sbr. Js. Mh. c. 1 og 2.

³⁾ Mh. c. 1. Um gjöld til erfingja hins vegna og rétt manna á sér eða öðrum eru líka reglur í Jónsbók, en þessi gjöld eru annars eðlis og skipta eingu í þessu sambandi.

⁴⁾ Um norsk lög í þessu efni Brandt II bls. 7 o. s. frv.

⁵⁾ Jb. Mh. c. 4. ⁶⁾ Jb. þjfb. c. 1. ⁷⁾ Sbr. Jb. Mh. c. 20 og 22.

⁸⁾ Sbr. Jb. Mh. c. 26, Kv. G. c. 1, o. s. frv. ⁹⁾ Jb. Mh. c. 24–26.

¹⁰⁾ Jb. Mh. c. 4. (landráð og drottinssvik) og þjfb. c. 1 (endurtekinn þjófnaður). ¹¹⁾ Epirmæli 18 aldar bls. 790. ¹²⁾ Þjfb. c. 22: „Allr sakeyrir skal goldinn at næstum fardögum eptir, rétt goldinn í vaðmálum ok í ulla ok í allri skinnavöru ok í öllu kvikfé eptir því, sem flestra geingr í milli í því héraði, í slátrum ok alls kyns mat, í léreptum ok í öllum austrænum varningi ok í járnsmíði . . .“

Eptir því sem refsilöggjöfin breyttist, hlaut upphæð sektafjárins líka að breytast. Eptir því sem líkamsrefsingar og fangelsis komu í stað fjárútláta, hlaut upphæð sektafjárins að minka. Reyndar er þess að gæta, að þetta mátti vel sameina, eins og sést á Stóradómi 1564 og N. L., sem giltu hér um manndráp og þjófnað eptir 1734. Með Stóradómi 1564 voru t. d. gefin straung ákvæði um legorðssakir, og með tilskipun 19. Febr. 1734 voru refsíákvæði Jónsbókar um þjófnað og manndráp af nimum og Norsku lög Kristjáns 5. (frá 1687) sett í staðinn, og loks var með tilsk. 24. Jan. 1838, 1. gr., dönsk refsilöggjöf leidd í lög á Íslandi. Og nú gilda hér almenn hegningarlög 25. Júní 1869, sem eru svo að segja orðrétt þýðing danskra hegningarlaga 10. Febr. 1866.

3. Kröfur konunga um **styrk til hernaðar** af Íslandi hófust snemma, þótt aungva heimild hefði slíkt, hvorki í sáttmálunum né í lög-bókunum, og voru kröfur þær því með öllu ólöglegar. Þegar árið 1286 krafðist konungur útboðs af landinu með Guðmundi presti Hallssyni, og studdi Árni biskup Þorláksson það fremur, til þess að mýkja Eirík konung sér til handa, en ekkert varð af því, að Íslendingar færu til Nor-egs í það sinn í herþjónustu.¹⁾ Á dögum Margrétar drottningar átti að leggja (her)skatt á landið, ákveðna upphæð af hverjum skattbónda, og lögð landráðasök við. Hirðstjóri sá, er þá var, fekk landsmenn, utan Eyfirðinga, til þess að láta nokkuð af mörkum rakna, þó svo, að það skyldi teljast gjöf til Margrétar drottningar þetta eina skipti, en eigi mætti þess síðar krefjast, og var það ekki heldur gert langan tíma.²⁾ Áður hefir verið talað nokkuð um ákvæði sáttmálans um utanstefningar og sýnt, að það *getur* ekki átt við herskyldu, heldur við dómsvaldið, og varð því ekkert byggt á því í þá átt, sem hér er um að ræða. Líkt fór um Gingjaldið, er svo var kallað, á árunum 1508—1511.³⁾ Kristján 4. heimtaði hertoll af Íslandi 1624, þegar hann tók þátt í þrjátíu ára stríðinu, en þeirri kröfu var ekki heldur sint.⁴⁾ Enn krafði Kristján konungur 5. stríðshjálpartoll at landinu með bréfi 30. Maí 1679⁵⁾ og var það líka gjöræði eitt, en þetta gjald var þó fært niður um helming sakir óáranar í landinu, og þótti mönnum nóg samt, enda höfðu beztu menn landsins beiðst undan þessu gjaldi.⁶⁾

¹⁾ Sbr. að framan Nr. X bls. 25.

²⁾ Flateyjarannáll.

³⁾ Sbr. að framan bls. 26 aths **.

⁴⁾ Lovs. f. Isl. I.

⁵⁾ Safn II bls. 751.

⁶⁾ Að framan bls. 27 aths. ***.

Með bréfi 28. Júní 1751 var enn krafinn skattur til heimanfylgju konungsdóttur, og ítrekaður 1752, en að nokkuru eptir gefinn 1757.¹⁾

4. *Landskyldir* af jörðum konungs, er hann fékk í sakeyri, eða lagði undir sig á annan hátt, t. d. klanstrum eptir siðaskiptatímann.²⁾

5. *Sekkjagjöldin*,³⁾ sem lögð voru á kaupför til Íslands, en hurfu svo auðvitað, þegar verzlunin var algerlega einokuð, því að þá fékk konungur leigu eptir verzlunina.

6. *Hafnartollurinn*.⁴⁾

7. *Gjafatollurinn*.⁵⁾

II. Auk þessara föstu gjalda og ýmissa annara smærri, t. d. 1668, þegar Íslendingar voru af Otto Bjelke skyldaðir til að leggja fram fé og vinnu til skansgerðar á Bessastöðum⁶⁾ o. fl., sem hér er geingið fram hjá, hafði konungur ýms réttindi önnur, sem gátu gefið af sér fé og gerðu það líka, og auk þess giltu sérstakar reglur um ýmsa embættismenn konungs á Íslandi, og verður hér að drepa á hið helzta af þessu.

1. *Arfur*. Í nokkrum tilfellum eignast konungur arf eptir Jónsbók. Þetta gildir bæði um arf eptir íslenska menn, ef eigi eru fjórmenningar skirgetnir eða frillubornir til, þeir er arf megi taka⁷⁾. Eptir útlenda menn aðra en af danskri tungu eða sænskfi skulu einungis faðir, sonur eða bróðir taka arf, og þessi arfur fellur undir konung, ef þeir hafa ekki tekið hann innan 10 ára, eptir að þeim tæmdist arfurinn⁸⁾. Eptir að erfðaaðkvæði N. L. voru lögleidd hér með konungsúrskurði 17. Febr. 1769 féll arfur undir konung, ef eigi var neinn réttur erfingi innan sjöunda manns frá hinum látna, eða réttur erfingi kemur eigi innan 15 ára⁹⁾. Á einveldistímanum var fjársjóður konungs og ríkisins eitt og sama, en eptir að einveldinu létti af, þá var fjárhirzla ríkisins og konungs aðgreind, og rann þá þetta erfðafé í ríkissjóð. Eptir að fjárhagur Íslands og Danmerkur var aðgreindur, fellur vitanlega þesskonar arfur nú í landssjóð. Erfðafé þetta hefir vafalaust aldrei verið mikil tekjugrein til handa konungi.

2. Eins og kunnugt er, þá er svo sagt, að Haraldur hárfagri haf

1) Sbr. Eptirm. 18. aldar, bls. 791—792.

2) Að framan, bls. 27—29.

3) Sst. bls. 30—32.

4) Sjá að framan, bls. 29 aths.*** og bls. 32.

5) Sjá að framan, bls. 27, aths.****. Fornyrði lögb. bls. 405—407.

6) Safn II bls. 749—750.

7) Jb. Kv. G. c. 7.

8) Jb. s. st. c. 17.

9) N. L. 5.—2.—11.

kastað eign sinni á óðul manna og land alt í Noregi¹⁾. Að visu er þetta líklega ekki öðruvisi að skilja en svo, að hann hafi skattskilyt menn, en það þoldu norsku óðalsbændurnir, höldarnir, ekki, og flýðu fyrir því hópum saman úr landi burt. Þessum álögum létti Hákon góði aptur af mönnum og gaf þeim óðulin aptur²⁾. En auk óðalauna voru stór landflæmi í Noregi, sem konungur hafði framvegis rétt yfir. Það voru *almenníngarnir*. Þó var þetta eigi svo, að ekki væri frjálst að nota þá á ýmsan hátt. Sama var um *eyðijarðir*, því að ýms ákvæði sýna það, að konungur eða ríkið gaf ýmsar reglur um þær, t. d. byggingu þeirra, afgjald eptir þær o. s. frv. Um *fundna muni* voru það lög, að sá átti fund, sem fann, ef einginn faust eigandi. Um *muni*, sem *grafnir* voru úr jörðu, giltu ýmsar reglur, en sú reglan varð ofan á, að virði hluta þessara skiptist milli konungs og finnandans. *Vogrek* fékk konungur eða finnandinn ýmist og ef til vill landeigandi upphaflega³⁾.

Í Grágás voru nokkuð aðrar reglur, að því er snerti sumt það, sem áður er nefnt hér næst á undan. Um skatt af fasteignum sérstaklega var ekki að ræða. Landeigendur höfðu yfirleitt öll hugsanleg hlunnindi af landi sínu, veiði fyrir landi og á landi sínu, hvalreka og trjáreka. Þó mátti veiða á landi annars manns, nema nytjadyr væru. *Fundna muni* átti finnandi, nema eigandi þeirra myndist. *Jarðfundna muni* eignaðist landeigandi. *Almenníngarnir* voru fjórðunga eign. *Vogrek* féingu réttir eigendur, ef þeir gáfu sig fram innan þriggja ára. Ýmsa aðra muni eignaðist sá, er tekur þá, t. d. stundum *ómerkinga*⁴⁾.

Nú er spurningin sú, hvort gömlu landslögunum hafi verið breytt þannig, eða norskur réttur verið lögtekinn á Íslandi svo, að konungur hafi hér orðið aðnjótandi líkra réttinda sem í Noregi.

Að því er veiðar snertir, þá er konungi veittur skýlaus réttur til fálkaveiða á annars manns landi, þó svo að endurgjald varð hann að greiða fyrir það. Á kirkjueignum hafði hann þó ekki þenna rétt⁵⁾, en þar hafði erkibiskup aptur samsvarandi rétt. Þenna rétt hefir konungur notað sér leingi fram eptir öldum⁶⁾. Annars gilda þær reglur samkvæmt Jónsbók, að landeigandi (og leiguliði) eiga veiðirétt fyrir landi sínu og á landi sínu⁷⁾ reka hvala og víðar⁸⁾. Um almenninga og afréttir

¹⁾ Hkr. Haraldss. hárfagra c. 6, Egilss. c. 4.

²⁾ Hkr. Hákonars. góða c. 1.

³⁾ Sbr. um þessar norsku réttarreglur Brandt I 242—250 og 271—273.

⁴⁾ Grg. I b. 123, 133, 157, 186 og víðar.

⁵⁾ Jb. Llb. c. 58.

⁶⁾ Sbr. t. d. Lovsaml. for Isl. I 177—178 og víðar.

⁷⁾ Llb. c. 6, 56, 57, 58.

⁸⁾ Jb., Llb. c. 58, 60 o. s. frv. Sbr. þjfb. c. 9.

gilda lík ákvæði og í Grágás¹⁾. Um fundna muni gildir sú regla og, að sá á fund sem finnur, ef enginn finst eigandi²⁾. Einnig var heimting til vogreks eptir líkum reglum sem í Grágás³⁾. Virði jarðfundinna muna skiptist milli finnanda og landeiganda⁴⁾.

Þegar erfðaréttur konungs og réttur til fálkaveiða er fráskilinn, þá sést ekki, að konungur hafi samkvæmt lögbókinni haft nokkurn rétt framar öðrum til muna, sem einginn átti eða einginn fanst eigandi að. Þess má sérstaklega geta, að konungi er einginn réttur heimilaður yfir afréttum eða almenningum né heldur réttur til vogreks, en í þessum efnum hafði hann miklu meiri rétt í Noregi, að minsta kosti yfir almenningunum. Annars eru reglur íslenzkra laga um vogrek miklu mannúðlegri en samskonar reglur annarsstaðar á þeim tímum. Fjörueigandi eignaðist vogrekin, og varð það til þess, að menn kölluðu mart vogrek, sem ekki var það, og jafnvel ræntu eða drápu skipbrotsmenn til þess að ná eignum þeirra, sem þeir höfðu meðferðis, og sköpuðu sér sumstaðar á þann veg álitlega tekjugrein.

Í Danmörku gildi aptur á móti það ákvæði, að konungur átti það, sem einginn gat sýnt eignar heimild sína að⁵⁾, og vogrek átti konungur líka, enda átti hann fjöruna⁶⁾. Það er því ekki að undra, þótt konungur reyndi að koma hér inn dönskum lagafyrirmælum um þetta efni, enda voru reglur danskrar löggjafar um vogrek lögskipaðar hér 1595⁷⁾.

3. Eptir löggjöfinni var enn gerður munur á móðgunum við konung og aðra menn. Að framan er talað um drottinsvik og landráð, en auk þess naut hann hærri réttar en aðrir. Eptir norskum lögum fóru bætur fyrir persónulegar móðganir eptir því, hvort maðurinn var af há- um stigum eða lágum. Þetta var ekki fast ákveðið í Jónsbók, en bæturnar voru hvert skipti metnar af dómendum. Hærri rétt hlaut konungur en aðrir menn á Íslandi, ef spilt var jörð hans. Þá fékk hann skaðabætur, áverkabót, sem skaðinn var verður eptir skynsamra manna mati, en fjársektin (landnám) var hærri miklu en ef jörð var spilt fyrir öðrum mönnum, og einkum bændum⁸⁾. Um ráð yfir konungsjörðum giltu líka nokkuð frábrugðnar reglum þeim, sem um aðrar jarðir voru,

¹⁾ Jb. Llb. c. 51, 52, 59. ²⁾ Llb. c. 6, þjfb. c. 14. Sbr. og Llb. c. 50 og Frml. c. 21. ³⁾ Llb. c. 71. ⁴⁾ þjfb. c. 14. Laungu síðar gerði konungur kröfu til slíkra muna, sjá tilsk. 22. Marz 1737, 7. Ág. 1752 (Lovs. f. Isl. II 276, sbr. og Lovs. f. Isl. III 131—133, VII 673—674). ⁵⁾ J. L. III—61 sbr. Matzen, Retsh. Privatret II bls. 36—38, 53—64. ⁶⁾ Matzen s. st. bls. 98—99 og offentl. Ret. I, bls. 24—26. ⁷⁾ Tilsk. 30. Maí 1595 í Lovs. f. Isl. I 133—134. ⁸⁾ Jb. Llb. c. 18. Í DL. VIII Nr. 510 og er eptirtektarverður dómur um „réttaryrði um konungdominn“, dæmdur á Alþingi 1518 Þar er Þórir nokkur Þorláksson úr Húnavatnsþingi

bæði um byggingu þeirra og einkum um sölu þeirra, með því að straung refsing var lögð við sölu þeirra í óleyfi konungs¹⁾.

4. *Verzlunin.* Að framan er getið afskipta goðanna af verzluninni á Íslandi, og má vera, að konungur hafi þózt hafa feingið rétt til að ráða fyrir henni með því að goðorðin voru gefin upp til handa honum. Samkvæmt sáttmálunum átti konungur að senda eða sjá um að send yrðu 6 kaupför til landsins árlega, og það er svo að sjá, sem landsmenn hafi skoðað þetta sem endurgjald fyrir skattgjaldið til konungs. Sést þetta meðal annars af því, hvernig landsmenn taka til orða í samþyktni um endurnýjun Gamla sáttmála 1302²⁾. Þegar þeir hafa talið, hverju þeir hafi heitið konungi í sáttmálanum, þá komast þeir svo að orði: „Hér í mót (o: skattinum o. s. frv.), sakir fátæktar landsins ok nauðsynja þess fólks, er landið byggja, at ná þeim heitum, er oss voru móti jáð skattinum af konungsins hálfu, því at fullkomlega þykjumst vær sjá, at litla hrið stendr vort land við fyrir fátæktar sakir, ef svo mikit góz dregst af, en litit eða ekki kemr í staðinn“. Þetta virðist þá hafa verið skoðun landsmanna, að siglingin væri endurgjald fyrir skattinn og annað.

Af þessu ákvæði sáttmálanna um skipaferðirnar verður ekki leiddur neinn réttur handa konungi til þess að einoka verzlunina, enda hafa landsmenn aldrei skilið það svo. Ekki verður heldur neitt leitt af þessu ákvæði um farbann einstakra manna frá Noregi til Íslands, sem lagt var einatt fyrr milli landanna. Ef það hafa verið lög áður, þá voru slík lög ekki með þessu fyrirmæli aftekin. Konungur hefði eptir sem áður getað bannað t. d. Íslendingum að fara úr Noregi. Ekki er það heldur gert að skyldu, að flytja Íslendinga milli Noregs og Íslands á þessum 6 skipum, sem áttu að fara til landsins. Alyktarnir sliks efnis hafa eingan stuðning í orðum sáttmálans. Hið eina, sem hægt er að draga af orðum sáttmálanna, er það, að landið skyldi aldrei nokkurt ár vera alveg án útlendrar kaupmannsvöru. Það var líka full ástæða að reyna til þess að tryggja sér þetta, því að vel gat svo farið í harðærum, að eingin sigling kæmist til landsins.

Áður höfðu landsmenn að nokkru sjálfir rekið verzlunina. Það var auðvitað nokkuð kostnaðarsamt, og í harðærum mátti búast við því, að einginn útlendur varningur flyttist í landið. Ef konungur tókst á hendur að afla landinu þeirrar vöru, sem flytja mátti á þessum 6 skipum, þá

dæmdur fyrir það, að hann kvaðst vilja gjalda konungi „skóbætr, ólar ristnar úr skóbótum og ullarfrakka ærulausan“ í sína sekt eða sektarfé, til þess að slá sjálfan sig upp á munninn, fá sitt högg af hverjum dómsmanna (þeir voru 13 alls), að hafa fyrirgert fé sínu og vera hálfréttismaður þaðan í frá um öll fullréttisord. ¹⁾ Jb. Þjfb. c. 10, sbr. Byggingakapítulu aptan við Rb 1294. ²⁾ Nr. IV að framan.

var úr bráðustu þörfinni bætt, og konungur var manna líklegastur til þess að geta látið skipin koma, hvernig sem áraði. Siglingar og verzlun landsmanna sjálfra lagðist nú líka niður, og hefir sennilega lítið eða ekkert kveðið að henni þegar um 1300. (Sbr. þó skoðun K. Maurers, sem getið er um að framan bls. 30).

Þetta heit sitt um skipaferðirnar til landsins rauf konungur snemma. Það sést bæði á því, að annálar geta einatt um það, að ekkert skip hafi það árið komið til landsins, og einkum á því, að landsmenn kvarta undan því, að ekki sé haldið ákvæðið um skipaferðirnar. Í stað þess að halda loforð sitt tók konungur bráðum að veita hinum og þessum leyfi til þess að reka verzlun á Íslandi, og skoðaði sig hafa vald til þess. Þetta vald eða afskipti konungs af verzluninni er einungis afleiðing tíðarandaas, sem var þá rikjandi, að konungarnir hefðu rétt til þess að skipa fyrir um verzlun rikjanna, enda voru þá skoðanir manna í verzlunarefnum alt aðrar en nú, því að meginreglan um frjálsa verzlun og samkeppni mun þá ekki hafa verið þekt. Hitt var talið affarsælla, að leggja þessi mál í hendur eins manns, sem eingan hefði við að keppa. Af þessu er það ljóst og skiljanlegt, að sama mundi verða uppi á teningnum á Íslandi sem í Noregi og víðast annarsstaðar.

Í lögbókinni eru eingin þau ákvæði, sem leitt verði neitt ótvírætt af um verzlunina eða rétt útlendra manna í þessu efni. Í fyrsta lagi er það auðsætt, að Norðmenn máttu verzla á Íslandi eptir að landið gekk undir konung jafnt sem áður, og flest ákvæðin um verzlun og siglingar virðast eiga við Norðmenn og Íslendinga¹⁾, en þetta sannar auðvitað ekkert, því að Íslendingar héldu áfram að hafa kaupskap við Norðmenn um það leyti, sem lögbókin var lögtekin, og eru því ákvæði hennar byggð á því ástandi, sem var um 1280, þegar hún var samin og samþykkt. Svo var og leingi þar eptir, að Norðmenn og Íslendingar höfðu mest skipti saman. En um eða eptir 1300 taka kaupmenn annara þjóða að sigla til landsins, og þá kemur það brátt í ljós, að konungur þykist hafa rétt til þess að ráða yfir verzlun Íslendinga, og gefur konungur því leyfi til verzlunar bæði í Noregi og öðrum löndum sínum. 1296 fá Hamborgarar leyfi til þess að verzla í öllum löndum konungs gegn því að greiða dálítið gjald²⁾. Norðmenn héldu auðvitað áfram að verzla á Íslandi eptir þetta³⁾, en landsmönnum þótti skjótt betra að

¹⁾ Sbr. Jb. þegnsk. c. 3. Frml. c. 4, 7, 14 og 22, sbr. c. 8, þar sem sýnist gert ráð fyrir siglingum til Englands, Hjaltlands, Svíþjóðar, Danmerkur, Gardaríkis o. s. frv.

²⁾ D. I. II, Nr. 160, sbr. og III. Nr. 311 um sekkjagjöldin (1382).

³⁾ Eptir Rb. nál. 1345 áttu landsmenn að hafa galdið þeim skuldir sínar fyrir 20 Júlí og skyldu kaupmenn flytja skatt konungs til Noregs. D. I. II Nr. 511.

verzla við annara þjóða kaupmenn fyrir sakir vörugæða og vöruóðyrleika. Varningur Norðmanna þótti opt falsaður, eins og sést af Rb. 1330¹⁾. 1302 bannar þó konungur öllum útlendingum að gera félag til Íslands og skal vara þeirra ger upptæk, ef út af er brugðið²⁾. Bann konungs hefir lítið hriðið, því að „útlendir“ kaupmenn hættu alls ekki að sigla til landsins fyrir því, né heldur landsmenn að verzla við þá, enda er bann gegn verzlun útlendinga endurnýjað 1348 og viðurlög lík sem áður. Nál. 1350 er verzlunin einokuð þannig, að Björgynjarkaupmenn einir mega sigla til landsins án konungs leyfis sérstaklega, og má því telja einokun íslenzkrar verzlunar frá þeim tíma, þótt síðar yrði verri.³⁾ Konungur hefir á 14. öldinni verið farinn að taka sekkjagjöld af Íslandsfórum, og er ákvæði um þau frá 1383, er skyldar kaupmenn að greiða þau og var bannað að skipa upp gózi frá Íslandi fyrr en þau væru greidd⁴⁾.

Skoðun manna á valdi konungs á verzlun og siglingum kemur skýrt fram í skýrslu til Englakonungs 1415, þar sem sagt er, að eingin megi að viðlagðri dauða og eigna refsingu sigla til landsins, nema Björgynjarkaupmenn⁵⁾ og bera Norðmenn sig upp undan því, að Englendingar sigli til landsins, þá og býður Hinrik 5. Englakonungur Englendingum að sigla ekki meir til landsins en forn vani hafi verið. Alt um það sigldu Englendingar enn til landsins og ráku verzlun sína⁶⁾ og fóru opt með óspektum, vígaferlum, ránum, djarftækjum til kvenna, óhlýðni við yfirvöld og undandrätt í greiðslu hafnartolla o. s. frv. á 15 öldinni⁷⁾. Eiríkur af Pommern bannar útlendingum enn verzlun á Íslandi 1425⁸⁾, en alt kom fyrir ekki, enda veittu hirðstjórar og íslenzkir valdsmenn útlendingum leyfi til verzlunar og fiskveiða⁹⁾. Englendingar létu bönn konunga lítt á sig fá, enda þótt það væri þeirra eigin konungur. Hinrik sjötti bannar þeim t. d. 1444 verzlun við Ísland af því að Danakonungar hafa fyrirboðið það¹⁰⁾. Að visu rýmkaði Kristófer af Bayern um verzlunarviðskipti við Noreg 1443, en undantekur Ísland og önnur eylönd ríkja sinna¹¹⁾.

¹⁾ D. I. II, Nr. 399.

²⁾ D. I. II, Nr. 176.

³⁾ DI II, Nr. 522.

⁴⁾ DI III Nr. 315, sbr. Nr. 367, sem sýnir að konungur hefir þózt eiga rétt á því að meina Íslendingum skipti við Grænland um þetta leyti.

⁵⁾ DI III, Nr. 643.

⁶⁾ DI IV Nr. 336 (1420 höfðu Englendingar vetursetu í Vestmannaeyjum).

⁷⁾ Sbr. DI IV Nr. 381, V Nr. 13, Safn II bls. 652–653.

⁸⁾ DI IV Nr. 381.

⁹⁾ DI IV Nr. 331 (árið 1419).

¹⁰⁾ DI IV Nr. 694. ¹¹⁾ DI IV Nr. 688, V 115 og Nr. 618 (árið 1473).

Auk Englendinga verzludu og Hansakaupmenn hér, og virðist svo sem þeir hafi lítt komið sér saman, enda er opt getið um róstur og vígaferli þeirra í milli, og klögumálin geingu á vígsl milli þeirra¹⁾. Eptir að Björn ríki var veginn vestur í Rífi 1467 af Englendingum²⁾ tók verzlun Englendinga að minna, því að Danakonungi og Englakonungi lenti saman út af þessu, og hefir konungur því farið að gera meiri gangskör að því að hindra kaupskap þeirra en áður, en þó finnast rök til þess, að þeir hafi rekið hér verzlun leingi eptir þetta³⁾.

Á síðari hluta 16. aldar gerði Guðbrandur biskup tilraun til þess að halda skipi í förum, en sú tilraun mistókst með öllu. — Leyft hafði konungur og Skálholtsbiskupi að halda skipi í förum leingi, og eru rök til þess, að það hélzt fram yfir 1500.

Á dögum Kristjáns 4. er verzlunin loks dregin úr höndum Norðmanna (Björgynjarkaupmanna) að fullu og öllu. Með „oktroj“ 18. Apríl 1602⁴⁾ hefst alger verzlunar einokun. Þá var íbúum Kaupmannahafnar, Málmeysjar og Helsingjaeyrar veitt einkaleyfi til verzlunar á Íslandi til 1614. Þeir áttu að vísu samkvæmt einkaleyfinu að birgja landið upp með nægilegri og góðri vöru, og vera friðsamir og sanngjarnir við Íslendinga. Mál út af verzlunarskiptum kaupmanna og Íslendinga átti lögmáður eða lögrétta að dæma, en sýslumenn ekki, og var það gert til þess, að málin geingi því fljóttara. Kaupmenn þessir reyndust landsmönnum harðir og refsjóttir, og 2 árum síðar (30. Júní 1604) kæra landsmenn kaupmenn fyrir konungi, bæði fyrir að varan sé of lítil, sem til landsins flytjist, og einkum það, að þeir selji dýrara en nokkru sinni hafi áður tíðkæzt. Eptir 1604 er þess harðlega gætt, að Hamborgarar og aðrir verzli ekki á Íslandi. Það ár (14. Apríl) skipar konungur höfuðsmanni að handsama Hamborgara, sem verzli hér og gera vörur þeirra upptækar. Aptur á móti er einkarétturinn hvorki skertur né tekinn af kaupmönnum, enda fá þeir 1614 eins konar staðfestingu⁵⁾ einkaleyfisins og framleingingu eptirleiðis. Leyfið er þeim gefið „paa det de des bedre udi deres Næring, Biæring og Købmandskab kunde tiltage og efter de fornævnte Aar (o: eptir 1614), som dennem var be-naadet, samme Land at besegle, ere forløbne.“ Tilgangurinn er því sýnilega í aðalatriðum sá, að lofa dönskum þegnum sínum að græða á verzluninni. Það getur ekki komið öllu skýrara fram. Í einkaleyfinu

¹⁾ Sbr. t. d. DI V Nr. 12 og 13, Safn I bls. 79.

²⁾ Sbr. Safn II bls. 652—654.

³⁾ Sbr. Safn I bls. 79.

⁴⁾ M. Ket. II, 212—218.

⁵⁾ M. Ket. 220—221.

⁶⁾ S.st. 252—259.

1614 eru taldar upp alls 21 höfn á landinu, sem kaupmenn eigi að sigla til, en þeim er þó gert að skyldu að birgja upp fleiri hafnir, ef þær skyldi vera til og þess gerðist þörf.

Drátt fyrir þetta sælast landsmenn til þess að skipta við aðra en fyrrnefnda kaupmenn leingi fram. Kaupmennirnir hafa borið sig upp undan því, og feingu skjótan árangur kærumála sinna í þessu efni. T. d. bannar konungur Íslendingum, 1616, að viðlagðri refsingu, að skipta við nokkura aðra en þá, sem einkaleyfið hafa.¹⁾ Þessi pukurverzlun við aðrar þjóðir helzt fram eftir allri 17. öld, enda þótt straung refsing væri viðlögð og ýmislegu harðræði væri beitt til þess að afstýra henni.

Sakir dýrleika varningsins og umkvartana landsmanna yfir kaupmönnum var Íslendingum leyft að senda 4 menn af landinu til þess að semja um texta á vörum kaupmanna.²⁾ Árangurinn af þessu varð sá, að taxti var settur á varninginn og skipað fyrir um mæli og vog, 6. Dec. 1619.³⁾ Eftir þeim texta áttu allir að fara í viðskiptum sínum, kaupmenn og Íslendingar. Sama ár fá sömu kaupmenn endurnýjað einkaleyfi sitt, og skyldu þeir gjalda, auk venjulegs tolls, riflega fjárhæð fyrir verzlunarleyfið. Vitanlega var auðvelt að fara utan um textann á ýmsan veg, og það er eingin furða, þótt kaupmenn, sem eingaungu verzlðu við landið í gróðaskyni, gerðu það á ýmsan hátt.

Það kom brátt í ljós, að ákveðinn taxti var að ýmsu óheppilegur báðum aðilum, Íslendingum og kaupmönnum. Þegar útlanda varan lækkaði í verði, þá græddu kaupmenn á honum, og þá var svo sem auðvitað, að honum yrði ógjarna breytt. Þegar varan varð þar á móti dýrari, þá hallaði á kaupmenn, og þá sendu þeir bænir sínar til konungs um taxtahækkun. Af þessum ástæðum var taxtinn aptur hækkaður. Árið 1630 feingu kaupmenn konung til þess að hækka textann fyrir þá sök, að vörur, einkum kornvara, væri mjög hækkuð í verði.⁴⁾ En árið eftir (1631) er þó taxtinn færður niður aptur, og jafnframt endurbann gegn verzlun annara en leyfishafa á Íslandi, og meðal annars er kaupmönnum leyft að verzla framvegis eftir háa taxtanum frá 1630 á þeim stöðum, sem landsmenn verzli við útlandinga. Þeim er því refsað með því að selja þeim vöruna dýrara en ella, og er slíkt nokkuð kyuleg aðferð, og gefur kaupmönnum heldur undir fótinn. Auk þess sem útlandinga var bannað að verzla við Íslendinga, voru þeim og bannaðar veiðar við strendur landsins, en kaupmennirnir feingu aptur á móti einkarétt til þess.⁵⁾ Árið 1652 fá Kaupmenn leyfi til þess að senda herskip til

¹⁾ S. st. 262—263.

²⁾ 21. April 1619, M. Ket. II. 286—287.

³⁾ S. st. 288 o. s. frv.

⁴⁾ S. st. 358 o. s. frv.

⁵⁾ M. Ket. II 402.

landsins til þess að handsama alla þá, er í óleyfi skiptu við landsmenn, og sést af þessu, að menn hafa ekki enn þá verið farnir að sætta sig við einokunina.¹⁾ Sá eini, sem fékk leyfi til þess að verzla dálítið á Íslandi, auk kaupmanna, var Henrik Bjelke höfuðsmaður.

Árið 1658 eru kaupmenn enn óánægðir með tæxtann, af því að nú hafði útlenda varan hækkað í verði, og fyrir því er Íslendingum boðið að senda 2 eða 4 menn til Danmerkur til þess að semja um nýjan taxa, en úr því varð ekkert svo að kunnugt sé. 7. Marts 1662 var verzlunarfélag þetta (Kaupmannahafnar, Málmeijar og Helsingjaeyrarmenn) af numið.²⁾ Þar með var einokuninni þó ekki lokið. Um þetta leyti fékk Hans Nansen, sá er einna best hafði stutt Friðrik þriðja, er einveldið komst á í Danmörku, verzlunarleyfi á Íslandi, og sama árið (1662) feingu nokkurir danskir menn aptur verzlunarleyfi á Íslandi. Landinu var skipt í fjóra hluti og voru aðalmennirnir 4 eða fjórar verzlaraðildir, og var Íslendingum þá sem fyrr harðlega bönnuð öll verzlun við aðra, hvort sem þeir voru íslenzkir eða útlenzkir, og gefnar margar skipanir til valdsmanna að gæta þess stranglega, að ekki væri brotinn einkaréttur þessa nýja verzlunarfélags, og þar eptir komu mörg bönn um það, að flytja ekki út vörur úr einokunar höfnunum. Auk þess leyfði konungur um þessar mundir einstökum mönnum, vildarmönnum sínum, annaðhvort að sigla á einstakar hafnir eða sigla nokkurum skipum til landsins, og flytja út þær vörur, sem verzlunarfélagið hafði ekki einkarétt á og þeir voru vanir að verzla með. Árið³⁾ 1682 kemur enn nýtt félag, sem fær einkarétt til verzlunar og fiskiveiða, og kom þá til orða, að semja nýjan taxa, og sömu reglurnar eru teknar upp aptur um bann gegn verzlun og fiskiveiðum útlendra, og lögð Bremerholms refsing við, ef skipt var við aðra en leyfshafa. Þeir leigðu beinlínis verzlunina og tekjur landsins, og guldu leigu af og versnaði nú um allan helming, enda kom nú nýr taxti 1684,⁴⁾ sem var sýnu verri landsmönnum, en hinn fyrri hafði verið, og var landinu nú skipt í ákveðnar kaupsveitir, og mátti einginn selja eða kaupa utan sinnar kaupsveitar. Var ríkt eptir því geingið, að þessu væri fylgt, enda voru menn miskunnarlaust hýddir eða dæmdir á Bremerhólm fyrir smávægileg afbrot í þessu efni.

Um 1700 var ástandið orðið hið háskalegasta. Fólk og gripir féllu hrönnum saman úr hungri. Þá sigldi Lauritz Gottrup lögmaður, hinn fyrsti danski lögmaður á Íslandi, á konungs fund, og bar fram fyrir konung ýmsar bænir landsmanna, en árangurinn varð nauðalítill annar en

¹⁾ S. st. III 43.

²⁾ S. st. 83.

³⁾ M. Ket. III 193—200.

⁴⁾ S. st. 209—217.

sá, að nýr taxti var settur, nokkru vægari en hinir, og að nefnd var skipuð til þess að rannsaka ástandið í landinu (Páll lögmaður Vidalln og Árni Magnússon).

Verzlunarfélögin, sem áður höfðu verið, hættu að verzlá hér 1706 og var verzlunin þaðan frá til 1733 leigð ýmsum verzlunarhúsum í Kaupmannahöfn fyrir yfir 20 þús. ríkisdala árgjald. Þá hófust aptur kaupskaparfélögin til verzlunar til 1743, er hörmangarar í Kaupmannahöfn tóku að sér verzlunina. Þeir voru allra manna verstir viðfangs, seldu skemdar vörur og fluttu hvergi nærri nægilegan varning til landsins. Voru þeir svo sviptir verzlunarleyfinu 1759. Síðan var verzlunin rekin um hríð á konungs kostnað, en það reyndist litill gróðavegur, og úr því var hún í höndum ýmsra til 1787, er verzlunin var gefin frjáls við alla þegna Danakonungs.¹⁾ Loks varð verzlunin á Íslandi frjáls öðrum þjóðum með lögum 15. Apríl 1854.

Að líkindum hefir ekkert orðið landinu jafnskaðlegt sem einokunarverzlunin, og ekkert hefir jafn svinbeygt Íslendinga fyrir útlenda valdinu sem þessi nærfelt 200 ára stöðnga plága. Fátækt hlaut fyrst og fremst af henni að leiða, en langvarandi fatækt er jafnan von að leiða af sér fákænsku, heigulshátt og þrællýndi. Alla þessa fylgifiska hlaut verzlunareinokunin að draga á eptir sér. Hins vegar mokuðu kaupmennirnir að sér fé af kaupskap sínum, og konungur fékk drjúgan skilding í leigu af verzluninni, og mun það ótalið og ómælt, enda mun nú aungvan frammar fýsa að gera glögg skil fyrir því öllu.

Þegnréttur á Íslandi. — Réttarstaða landsins.

I. Í Grágás eru eingin skýr ákvæði um þegnrétt á Íslandi á lýðstjórnartímanum. Þó er ekki svo að skilja, að útlendir menn hafi verið réttlausir. Hitt er miklu fremur, að þeir urðu aðallega að hlíta landslögum og rétti, bæði að því, er skyldur og réttindi snerti. Opinber störf máttu þeir rækja, ef þeir kunnu málið²⁾, arf máttu þeir og taka hér, þótt nokkru takmarkaðri væri réttur þeirra í þessu efni en Íslendinga sjálfra. Eignir máttu þeir og eiga á Íslandi, og voru þá að mestu jafnt settir sem aðrir, að því er skyldur snerti. Verzlunarskipti höfðu þeir og við Íslendinga, ekki einungis Norðmenn, heldur og aðrir útlendingar. Bætur fyrir víg og aðrar misgerðir greiddu þeir og tóku, en réttur þeirra var einungis nokkru takmarkaðri í þessu efni en landsmanna

¹⁾ Sbr. Eptirmæli 18. aldar, bls. 154—157. Verzlunin var gefin frjáls með tilsk. 13. Júní 1787. ²⁾ Sbr. Grg. I a. 38.

sjálfra. Íslendingar eru venjulega kallaðir í Grágás „órir landar“, en allir aðrir eru útlandingar. Þess er áður getið að Norðmenn, sem voru kallaðir Austmenn á Íslandi, feingu sérstöðu nokkra samkvæmt samningnum við Ólaf helga, og Íslendingar aptur í Noregi.¹⁾

Þegar nú landið gekk konungi á hönd, þá verður það nú ekki, eins og áður er tekið fram, skoðað svo, að Ísland hafi játast undir Noreg, heldur konung einn. Annað mál er það, að við þetta varð enn nánara sambandið milli landanna, meðal annars af því að líkur réttur gildi bráðlega í þeim báðum. Staða Íslendinga og Norðmannanna sín á milli, að því er þegnurétt snertir, skal nú athuguð stuttlega.

Með Gamla sáttmála er að nokkru breytt samningum við Ólaf helga. Í fyrsta lagi er það, að landaurarnir eiga að hverfa úr sögunni samkvæmt sáttmálanum 1262. Þar með er meiri jöfnuður gerður milli Norðmannanna og Íslendinga. Erfðir áttu að gefast upp Íslendingum í Noregi og Norðmönnum á Íslandi, svo sem fyrr hafði verið, meðan Ísland hafði verið lýðveldi. Og loks áttu Íslendingar að hafa þann rétt, sem þeir höfðu beztan haft, en það var höldsréttur eptir Gulapingslögunum og samningnum við Ólaf helga. Þetta bendir nú alt á það, að Ísland og Noregur hafi *hvort um sig* verið skoðuð sjálfstæð ríki, þar sem að eins er fyrir skipað um nokkur atriði milli þegna hvors um sig. Réttindi hvorra þegnanna sín á milli eru vitanlega að litlu eða eingu takmörkuð, og aukin að sumu. Til þess að skýra sambandið þykir réttast að taka hin helztu réttindi og skyldur Norðmannanna og Íslendinga, hverja grein út af fyrir sig, því að með því koma bezt fram þau réttindi og skyldur, sem nú á dögum eru taldar efni eða innihald hins svo nefnda þegnuréttar.

1. Í fyrsta lagi er einginn efi á því, að Norðmenn hafa haft *dvalarrétt* á Íslandi og Íslendingar í Noregi, eða með öðrum orðum, að ekki mátti vísa þeim á brott, meðan þeir gerðu ekkert það af sér, sem varðaði við lög, en þá gildi það um alla, jafnt innlenda sem útlenda, að dæma mátti þá útlaga. Eignir, arfi²⁾ og almenn mannréttindi höfðu þeir því hvorir í annars landi.³⁾ Þó ber þess að geta, að eptir sáttmálanum eiga Íslendingar að ná arfi í Noregi, hversu leingi sem staðið hefir, er löglegir erfingjar koma til, en eptir Jónsb. Kv.G. c. 18 tellur arfur til konungs í þessum tilfellum, ef hans er ekki vitjað innan 10 ára. Samt sem áður er venjulegast gerður greinarmunur Norðmannanna og Íslendinga í íslenskum lögum. Íslendingar eru kallaðir „íslenzkir menn“, „landsmenn“, „várir landar“ o. s. frv., en allir aðrir eru kallaðir „útlenzkir menn“ eða „útlandingar“, þar á meðal Norð-

¹⁾ Grg. I b. 195—199.

²⁾ Sbr. Jb. Kv.G. c. 17 og 18. ³⁾ Sbr. Jb. Mh. c. 1. og Kv.G. c. 17 Llb. c. 71.

menn líka.¹⁾ Á sama hátt er greint milli Noregs og annara landa Noregskonungs og Íslands, þar sem opt er haft um veru á Íslandi að eins orðið „hér“ „innanlands“ til aðgreiningar „utanlands“ „í Noregi“ „af landi brott“ o. s. frv. Sýnir það sérstöðu landsins. Maunhelgi Jónsbókar c. 1 kemur ekki í bága við það, að Norðmenn hafi verið taldir útlendingar, þótt þar standi svo; „... *várr landi hverr í Noregskonungsríki skal friðhelgr vera við annan innlands ok utanlands*“, því að í þessu tilliti eru Íslendingar, Norðmenn og aðrir þegnar Noregskonungs jafnt settir, því að þegn-gildið er í fyrsta lagi hið sama, hverrar þjóðar sem maðurinn var, og ættingjar feingu vígsbætur eða rétt eptir því, sem lög stóðu til. Í þessu tilliti eru þeir „várir landar“ allir, og ekki einungis Norðmenn á Íslandi, heldur líka aðrir útlendingar. Ein og sama friðhelgi var fyrir *alla* þegna Noregskonungs, en þar fyrir gat hann ráðið yfir fleirum sjálfstæðum ríkjum en einu.

Þótt lögbokin geri greinarmun Íslendinga og Norðmanna og telji Norðmenn í flokki útlendinga, þá er hinu sama ekki fylgt í samningum, sem Noregskonungar gerðu við konunga annara ríkja, eða reglum, sem konungur setti um verzlun og siglingar á Íslandi. Í samningum er það sagt, að öllum útlendingum sé t. d. bannað að verzla á Íslandi, og mun þá vera talið svo, að Norðmenn sé ekki útlendingar, en þetta sannar heldur ekki neitt, því að þessar reglur eru gefnar í Noregi og miðaðar þar við, og er því eðlilegt, að Norðmenn falli ekki þar í flokk með „útlendum“ mönnum.

2. *Sýslanir, metorð og nafnbætur*. Eptir sáttmálunum skyldu lögmennt og sýslumenn vera íslenzkir. Fyrir því voru Norðmenn eptir lögum útlokaðir frá því að gegna þeim störfum hér á landinu. Hins vegar er ekki sagt berum orðum í sáttmálunum, að jarlinn skyldi vera íslenzkur. Sú krafa kemur fyrst seinna glögt fram, því að árið 1320²⁾ setja Íslendingar það skilyrði meðal annars fyrir konungshyllingu, að *allir valdsmenn* sé íslenzkir á landinu, og 1520 tala þeir um, að hirðstjórinn, sem kominn var í jarls stað, ætti að vera íslenzkur sem svarinn sáttmáli þar um útvísaði,³⁾ og mætti vera, að þeir ættu þar við bréfið 1320, sem sáttmáli við Magnús konung Eiríksson ætti að hafa verið byggður á, ef hann hefir nokkurn tíma nokkur til verið. Jarl, hirðstjóri, höfuðsmaður o. s. frv. var sjaldnast íslenzkur sem fyrr er sagt. Ríkisráðið norska hefir líklega geingið að skilmálum þeim, sem bréfið 1320 setur, og virðist þar með hafa skuldbundið sig og

1) Sbr. t. d. Jb. Kv. G. c. 17: „Nú andast *útlenzkr maðr hér af Noregskonungsríki*“, Frml. c. 4: „þau skip setjist hér upp, er til *Noregs* ælla; c. 8: „Nú rýfr maðr skipan . . . *hér á landi*, sá er *útlenzkr* er“ Sbr. þegn-skylda c. 3, þar sem enn sést skýrt, að Norðmenn eru taldir útlendingar á Íslandi. ²⁾ Nr. V. ³⁾ Nr. IX.

konung til þess að setja hér einungis íslenzka hirðstjóra, enda er því lofað 1481, að setja aungvan útlendan höfuðsmann á Íslandi.¹⁾

Í sáttmálunum finnast ekki ákvæði um aðra sýslunarmenn, enda var þess ekki þörf af hálfu Íslendinga, því að þessar sýslanir, sem að ofan voru nefndar, voru þær einu veraldlegu sýslanir, sem helzt voru líkur til, að Norðmenn mundu keppa eptir. Um réttarstöðu Íslendinga í Noregi í þessu efni vitum vér ekki mart annað en það, að nokkurir Íslendingar komust þar til mikilla mannvirðinga og urðu þar t. d. lögmennt o. s. frv.

Aptur á móti stendur vitanlega ekkert um það í sáttmálunum eða lögbókunum, hvort Norðmenn áttu hér rétt á að gegna kirkjuembættum, því að það var þá talið heyra undir kirkjuréttinn að skipa slíka menn. En ef svo hefði ekki verið, þá hefði verið jafnmikil ástæða til þess að slá þar varnaglann, því að reynslan hafði áþreifanlega sýnt, hversu óheppilegt það var landinu að hafa útlenda (norska) biskupa. En nú var sú orðin venja á móti því sem áður tíðkaðist, að erkibiskup og kórsbræður í Niðarósi skipuðu biskupa til landsins eða páfínn setti þá „*per provisionem*“, og voru þeir einir teknir, sem þessir menn vildu unna stöðunna, bæði Íslendingar, Norðmenn og jafnvel stundum enn annara þjóða menn. Um klerka, prófasta og forstöðumenn klaustranna var auðvitað sama máli að skipta, einungis sá mikli munur, að ekki var eptir jafnmiklu að sækja, sem raun varð á, þegar veita átti biskups-embættin.

Metorð og nafnbætur voru í raun réttir hinar sömu í Noregi sem á Íslandi. Íslendingar feingu allmargir nafnbætur þegar eptir að landið gekk konungi á hönd, þeir urðu „herrar“ og „riddarar“ og feingu aðalsmerki. Veiting slíkra nafnbóta og metorða hefir leingi verið kölluð sérréttindi konungs, en sannar ekkert um samband landanna, því að konungur hafði jafnan rétt til þess að veita slíkt öllum þegnum sínum, hvar sem þeir voru búsettir í ríkjum hans, og hvernig sem sambandið milli ýmsra landa hans eða ríkishluta hefir verið.

3. *Atvinnurekstur.* Um verzlun og fiskveiðar er áður talað. Ekki verður annað séð en að frálst hafi verið að reka aðra atvinnu bæði Norðmönnum á Íslandi og Íslendingum í Noregi, en þetta hafði einga verulega þýðingu.

Það verður ekki séð, að nein veruleg breyting hafi orðið á þessu við það að landið komst í samband við Danmörku. Á miðöldunum og fram á síðari aldir hefir mönnum ekki verið ljós þýðing þegnréttarins, og

¹⁾ D. I. VI Nr. 361 og 419.

hafa ekki verið gefnar neinar almennar reglur um hann, svo að það sem hægt er að vita í þessu efni, verður að leiða út af ákvæðum í lögunum hing-að og þangað.

Eptir að einveldið var á komið, skipaði konungur af eigin geðþótta um þetta efni sem flest önnur. Hið fyrsta almenna ákvæði sem til er um þegnrétt („rétt innborinna manna“) er í tilsk. 15. Jan. 1776, sem gilt hefir á Íslandi. Áður var þegnréttur ekki skilyrði þess að fá embætti í ríkjum Danakonungs. Eptir þessari tilskipun höfðu Íslendingar, Danir og Norðmenn o. s. frv., allir jafnt þegnrétt alstaðar í löndum konungs, að því er rétt til embætta snerti. Um annað ræðir tilskipunin ekki. Þessi tilskipun gildi í raun og veru óbreytt til 1898. Hefir það verið svo, að Íslendingar hafa ekki talizt hafa neitt atkvæði um þegnréttinn, ekki heldur eptir að þeir feingu stjórnarskrána, því að eptir stöðulögunum 1871 er það mál sammál beggja landanna, með því að það er ekki talið með sérmálunum.

Sama mæli, vog og peningsláttu höfðu Íslendingar og Norðmenn í fyrstu, og svo er ákveðið í lögbókunum, en íslenzku lögbækurnar eru, eins og áður er sagt, að mörgu sniðnar eptir þeim norsku. Aptur á móti hefir Ísland í mörgu haldið fornum verðreikningi (metið vöru til álna, jarðir til hundraða o. s. frv.), og feingið á þann hátt sérstöðu í því efni, þótt danskur peningareikningur væri líka hafður á Íslandi. Þetta sannar ekkert um samband landanna, því að mörg ríki geta haft öldungis sama mál, mynt eða vog, en þó verið fyllilega sjálfstæð.

II. Það er nokkuð minst á það áður, hvernig sambandið milli Noregs og Íslands hafi verið skoðað. Fyrst framan, af eptir að landið komst í samband við Dani, verður naumast séð, að nein veruleg breyting hafi á því orðið. En eptir því sem landið varð fátækara og landsmenn vesalli fóru Danir vitanlega að skoða Íslendinga í reyndinni einskonar undirmenn sína eða lægri verur en sjálfa sig. En jafnvel eptir að einveldið var komið á eru þó eingin föst nöfn, er þeir hafi um Ísland eða Íslendinga. Eingin föst málvenja hefir myndast, er gefið geti ótvíræðar leiðbeiningar í þessu efni. Stundum er talað um Ísland svo sem standandi fyrir utan „ríki og lönd konungs“,¹⁾ og stundum er það beinlínis talið með löndum konungs eða ríkjum²⁾. Stundum er Ísland sett á bekk

¹⁾ T. d. sáttmáli 15. Júní 1701.

²⁾ T. d. tilsk. 15. Jan. 1776 „alle Embeder i vore Stater“. Það er traudla rétt, sem Jón Sigurðsson bls. 67—68 segir móti Larsen, að Íslendingar teljist ekki undir „Danske, Norske og Holstenere“ í tilsk. 1776, heldur, undir „de som der ved lige agtes“. Danir, Norðmenn og Holtsetalandsmenn eru þarna nefndir

með öðrum ríkis hlutum¹⁾. Opt er landið skoðað sem „Próvins“ eða „Koloni“, einkum þegar um verzlunarlöggjöfina er að ræða²⁾. Nafnið „Vort Land Island“ er og gamalt í málvenjunni, en af því verður heldur ekkert ráðið, því að sama nafn var haft um landshluta úr Danmörku, t. d. „Vort Land Fyn“ o. s. frv. og er þó ólíku saman að jafna Íslandi og Fjöni. Stjórnin virðist ekki sjálf hafa fundið neitt fast nafn eða hæfilegt landinu. Á síðari árum er orðið „Biland“ opt haft, eins og kunnugt er, í Danmörku, bæði í daglegu tali og ritum, og Danmörk er þá kölluð „Moderlandet“. Yfirskrift stöðulaganna heitir á dönsku: *Lov om Islands forfatningsmæssige Stilling i Riget*. Þar er sýnilega gert ráð fyrir því, að Ísland sé hluti úr danska ríkinu, enda hafa Danir sett í stöðul. 1. gr., að *Ísland sé óaðskiljanlegur hluti Danaveldis með sérstökum landsréttindum*³⁾. Ísland heyrir því eptir skoðun Dana undir „Danaveldi“, en eigi „konungsríkið Danmörk“ (Jótland, eyjarnar og Færeyjar). Í skipunarbréfi millilandanefndarinnar 31. Júlí 1907 eru þeir, sem þar eru taldir, skipaðir til þess að rannsaka og ræða stjórnskipulega stöðu Íslands í „veldi Danakonungs“⁴⁾. Hér er ekki farið skör leingra en áður, því að bæði er gert ráð fyrir því, að Ísland sé hluti Danaveldis samkv. stöðulögunum og haldi áfram að vera það.

Ekkert af þessu er bindandi, að því leyti sem Ísland snertir. Í lögum og stjórnarskjölum frá einvaldstímabilinu kemur að eins fram einhliða skoðun stjórnaryaldanna, og hún er langt frá því að vera samkvæm

sem helztu þjóðirnar í ríki Danakonungs, og innifela í sér hina, því að allir sem eru fæddir í „Vore Stater“, eru innfæddir, en „vore Stater“ er auðsjáanlega haft þarna um öll lönd Danakonungs. Upptalning þeirra, sem með „Indfödde lige agtes“ í tilsk., 2, 3, 4 og 5 gr nær til allra þeirra, sem „med Indfödde lige agtes“. Þeir sem fæddir eru fyrir utan „Vore Stater“ og eigi heldur samkv. 2—5 gr. „agtes lige med Indfödde“, eru „Fremmede“. Íslendingar eru því m. fl. innifolgnir þarna undir „Danske, Norske og Holstenere“. Orðalag tilsk. er víðar ónákvæmt t. d. í 9. gr. þar sem sagt er, að „deres (þ: Fremmedes) her fødte Børn, som i Staten forblive“, skuli verða þegnrettar að njótandi. Það er augljóst, að „Staten“ þýðir hér alveg það sama sem „Vore Stater“ áður í tilskipuninni.

¹⁾ Sbr. t. d. opið bréf 12. Apríl 1717, 24. Marts 1731. Kansellibréf 9. Des. 1786, 16. Sept. 1797 tilsk. um yfirréttina 31. Maí 1805 o. fl.

²⁾ Sbr. t. d. úrsk. 13. Júní 1787 o. m. fl.

³⁾ Danskí textinn: „*Island er en uadskillelig Del af den danske Stat med særlige Landsrettigheder*“.

⁴⁾ Danskí textinn: . . . „forat undersøge og dröfte Islands forfatningsmæssige Stilling i *det samlede danske Rige*“, sjá Stjórnartíðindi 1907, A bls. 34—39.

sjálfri sér, svo að ekkert verður að neinu leyti á henni bygt. Um stöðulögin er það að segja, að þau eru líka einhliða lög gefin og samþykkt af Dönum (Danska löggjafarvaldinu). Og orðatiltæki umboðsvaldsins geta aldrei orðið bindandi í þessu atriði.

Það er alkunnugt, að með konungsúrsk. 23. sept. 1848 var það heitryði gefið Íslendingum, að eingiu ákvörðun skyldi verða tekin um stjórnarstöðu Íslands fyrr en Íslendingar feingi sjálfir að láta í ljós skoðun sína á málinu á fundi í landinu sjálfu, sem þar til skyldi haldinn. Þessi fundur, þjóðfundurinn, stóð frá 5. Júlí til 9. Ág. 1851, en var þá slitið án þess að Íslendingar hefði feingið að ræða málið til fullnustu¹⁾. Það fór því líkt um efndir þessara heitryða af hálfu Dana sem samskonar heitorða til handa Hertogadæmunum. Nú er það aðgætaði, að þótt einveldisskuldbindingin 1662 hefði verið með öllu lögleg, þá var sú skuldbinding gefin konungi einum, eins og samsvarandi skuldbindingar í Danmörku og Noregi, en eingu öðru valdi. Þegar dönsku Grundvallarlögin voru gefin 1849, þá afsalaði konungur sér allmiklu af því valdi, sem hann hafði feingið í Danmörku árið 1660²⁾. En þótt konungur afsalaði sér völdum sínum að nokkru leyti, að því er konungsríkið Danmörk snerti, þá verður honum ekki þar af dreginn nokkur réttur til þess, að hann gæti löglega afsalað sér rétti yfir Íslandi í hendur *dönskum* stjórnarvöldum, ríkisþingi Dana eða umboðsvaldi. Erfðahyllingin í Kópavogi 28. Júlí 1662 segir ekkert annað eða meira en það, að Íslendingar heita *Friðriki konungi þriðja og niðjum hans* trúnað og hollustu, en ekki það, að hann eða hans niðjar megji selja réttindi eða völd sín yfir landinu öðrum í hendur. Ef því væri haldið fram, þá væri það nær því sama sem að segja það, að konungur hefði mátt gera hvað það við landið, sem honum kynni að detta í hug. Erfðahyllingin í Kópavogi veitir konungi og niðjum hans aðeins *persónulegan* rétt, en eingan rétt til þess að framselja völd sín yfir Íslandi til annara. Þegar af þessari ástæðu hefði konungur ekki haft rétt til t. d. að selja, gefa eða veðsetja landið. Kópavogserfðahyllingin getur því ekki að nokkuru leyti grundvallað nokkurn rétt yfir Íslandi öðrum til handa en konungi og ætt hans *persónulega*. Ef nokkurn tíma hefði um annað verið að ræða, þá þurfti til þess nýja samþykkt, sem gerð væri eftir líkum form-

¹⁾ Sbr. Þjóðfundar tíðindi bls. 412—414.

²⁾ Annars má geta þess, að vafi hefir líka leikið á því, hvort afsal réttindanna í hendur konungs hafi gerzt á löglegan hátt í Danmörku. Erfðakonungdæmi var samþykkt og konungi gefið vald til að skipa málum ríkisins á hagkvæman hátt, en algert afsal hluttöku „stéttanna“ í stjórn landsins lá ekki í því. Einveldisstjórnin í Danmörku er því frá upphafi ofbeldisverk, eins og á Íslandi, sbr. Matzen, Retsh. Offentl. Ret I bls. 190—195.

reglum og Gamli sáttmáli og Kópavogseiðarnir¹⁾. Til þess hefir eingin íslenzkur tundur eða löggjafarsamkoma enn þá haft vald, nema ef vera skyldi Þjóðfundurinn 1851, því að til hans var efnt einmitt í þeim tilgangi, að ræða stjórnarstöðu landsins. En það er allfjarri því, að þjóðfundurinn hafi gefið minstu heimild til þess, að konungur mætti afsala sér réttindum sínum yfir Íslandi í hendur nokkurs annars valds.

Því er nú líka sjaldan borið við, að formlegt landsréttindaafsal í hendur danskra stjórnarvalda hafi fram farið af hálfu Íslendinga. Öllu heldur er því haldið fram, að Ísland sé fyrir „rás viðburðanna“ komið undir Danmörku, og nú á síðari árum, að Íslendingar hafi látið stjórna sér eftir lögum, sem danskt löggjafarvald hafi sett þeim, að þeir hafi tekið við stöðulögunum 2. Jan. 1871, stj. 5. Jan. 1874, sem vitni í stöðulögin, og síðast hafi Alþingi samþykkt breytingar og viðauka við stjórnarskrána 1902 og 1903, sem orðið hafi lög 3. Okt. 1903. Þetta er rétt, en það sannar að eins ekki það, sem því er ætlað að sanna. Þó að vera megi, að stjórnarskrárbreytingin 3. Okt. 1903 hafi viðurkennt vald Dana yfir íslenzkum málum, sem er í meira lagi um þrætt og vafasamt, þá ber þess að gæta, að Alþingi gat ekki haft minstu heimild til slíks. Ef slíkt afsal ætti að gera löglega, eða réttara sagt, veita konungi heimild til þess, að afsala í hendur öðrum þeim persónulega rétti, sem hann fékk samkvæmt Kópavogseiðunum, þá hefði, eins og áður er sagt, þurft sérstaka löggjafarsamkundu til þess. Aukapung samkv. 61. gr. stjórnarskrárinnar hefði ekki haft rétt eða vald til þess. Þó að stjórnarskrárbreytingin 3. Okt. 1903 vitni í 8. gr. til stöðulaganna, þá verður sú tilvitnan lítills virði í þessu tilliti. Hún sýnir þar að auki ekkert annað en það, að Alþingi hefir þá að eins hugsað sér að byggja á þáverandi ástandi, en hefir ekkert vald eða umboð til þess að úrskurða um lög-mæti þess eða ólög-mæti. Slíkt liggur fyrir utan verkahring Alþingis Íslendinga. Til þess þyrfti sérstaka fulltrúa samkomu af hálfu íslenzku þjóðarinnar.

Afskipti danskra stjórnarvalda af íslenzkum málum eru því ólög-heimiluð. Þau eru ekkert annað en afleiðing þess, að Íslendingar eru færri og fátækari en Danir, svo að þeir hafa ekki haft aflið til þess að hrinda af sér ofbeldinu. Þögnin getur hér ekki réttlætt ólög-mætt ástand og vaninn ekki heldur.

En nú munu menn segja: Ef þetta væri rétt, þá væri allar stjórnar-athafnir ógildar, sem gerðar hafa verið síðan 1871, að minsta kosti.

1) Á yfirbordinu fullnægja þeir (Kópavogseiðarnir) formskilyrðunum. Annað mál er það, *hvernig farið var að, til þess að fá Íslendinga til eiðunningarinnar.*

Þeim ætti því að rípta, þær ætti að skoða markleysu eina. Þar til er því að svara, að slíkt verður ekki gert, fyrst og fremst af þeirri ástæðu, að mart það, sem gert hefir verið, er ekki *hægt* að fella burtu, og í öðru lagi, af því að slíkt mundi ganga óþolandi nærri réttindum einstaklinganna, og mundi blátt áfram valda svo miklum glundroða og torveldleikum, að slíkt gæti ekki komið til mála. Og það, að stjórnarathafnirnar, sem gerðar hafa verið á þessu tímabili, yrðu að skoðast gildar að þessu leyti, er eigi heldur neitt sérstakt í þessu efni. Samskonar verður opt í öðrum efnum. Setjum sem dæmi, að skipaður hafi verið dómari, sem skorti einhver lögskipuð skilyrði til þess að vera dómari. Þetta verður fyrst uppvíst, eptir að hann hefir gegnt dómaraströfum mörg ár. Fæstir mundu vilja halda því fram, að allir dómar hans yrðu ónýttir sem hver önnur markleysa. Samskonar dæmi má og finna úr einkamálaöggjöf-inni. T. d. má nefna hjónaband, sem er að lögum markleysa (ipso jure nullum), en það getur þó stundum farið svo, að börn getin í slíku hjónabandi verði talin skilgetin og borin til arfs sem börn getin í réttu hjónabandi. Þess háttar dæmi mætti fleiri til tína, ef þörf krefði. Slíkt sýnir að eins það, að ýmsar formlega ólöglegar athafnir geta haft og hljóta opt að hafa gildi í ýmsar áttir, sem löglegar væru. Þörfin og reynslan heimtar það, því að annað ylli ókljúfandi erfiðleikum og yrði opt versta ranglæti gagnvart einstökum mönnum, sem hlutu að treysta því, að alt væri í réttu lagi og lögum samkvæmt. Þetta sýnir að eins það, að nauðsyn hlýtur stundum að brjóta lög.

Eins og áður er áminst, var 31. Júlí 1907 skipuð nefnd til þess að undirbúa lög um samband Íslands og Danmerkur. Skipunarbréf nefndarinnar er undirritað af konungi og meðundirritað af ráðaneytisforseta Dana og ráðherra Íslands. Það getur aungvum blandast hugur um það, að nefnd þessi sé löglega skipuð. Hún á sem sé að eins að rannsaka málið og koma fram með tillögur í frumvarpsniði um málið. Nú er þetta mál svo vaxið, að komið gæti til mála að gera breytingar á sambandi Íslendinga við konung, með öðrum orðum, breyta þeim lagareglum, sem ekki hefir áður verið breytt á formlega löglegan hátt. Ef til þess kæmi, þá verður ekki heldur betur séð, en að til þess þurfi sérstaka fulltrúasamkomu af hálfu Íslendinga. Ef fast ákveða ætti samband Íslands við konung eða stöðu þess í Danaveldi, eins og ráðgert er í skipunarbréfinu, þá virðist þurfa til þess samskonar aðferð sem höfð var t. d. þegar Grundvallarlög Dana voru gerð 1849, eða samskonar samkomu sem þjóðfundinn 1851. Ráðgjafarþingið islenzka mun þá ekki

hafa verið talið réttur aðili (1851), og Alþingi hefir ekkert vald til þess að taka ákvörðun um þetta efni nú. Það hefir ekki stærra verksvið en því er sett í stjórnarskránni, hvernig sem á hana (og stöðulögin) er annars litið. Alþingi hefir einungis löggjafarvald í þeim málum, sem talin eru upp í 3. gr. stöðulaganna, sbr. 1. gr. stjórnarskrárinnar.

Það þarf því sérstaka þjóðarfulltrúa samkomu til þess, að á formlega löglegan hátt verði haggð við stöðu Íslands, eins og hún er að réttum lögum, fulltrúasamkomu, er menn séu kosnir í, sem hafi sérstakt umboð til þess að ráða þessu máli til lykta.

Kirkjustjórnin.

Eins og kunnugt er, var kristin trú lögtekin hér á landi árið 1000. Vitanlega var slíkt í fyrstu fremur í orði en á borði, og ekki verður sagt, að kirkjustjórnin kæmist í verulega lögskipað ástand fyrr en biskupsstóll væri reistur (1054). Svo er tiundargerð lögtekin (1096) og Kristinréttur tekinn í lög (c.1123). Þá er hyrningarsteinninn lagður undir veldi klerka og kirkju.

Skal hér til skýrleiksauka hvert tekið sér, löggjafarvald, dómsvald og framkvæmdarvald kirkjumála, eins og það varð eptir því, sem tímar liðu fram til siðaskipta.

I. Löggjafarvaldið.

Í upphafi var ekki um neitt sérstakt löggjafarvald í kirkjumálum að ræða. Tiundarlögin og Kristinréttur Þorláks og Ketils voru samþykkt á Alþingi eins og hver önnur lög. Sama er að segja um þau lög, er gefin voru í málum, er síðar heyrðu undir kirkjuna,¹⁾ svo og Alþingislögin 1253,²⁾ þar sem vald kirkjunnar er fest með því að samþykkja það, að þar sem guðs lög (þ. kanóniski rétturinn) og landslög greini á, skuli guðs lög ráða.

Þetta er þó ekki svo að skilja, að kirkjan hafi ekki þegar á 12. öld sniðið sér, óháð af almenna löggjafarvaldinu, ýmsar reglur um innra fyrirkomulag sitt, svo sem helgisiðu, skriptir, bann og stórmæli.³⁾ Þetta gildi sem lög væru að því leyti, sem þjónar kirkjunnar urðu að hlýða skipunum erkibiskupa og biskupa, og leikmenn líka, því að annars áttu þeir á hættu að verða bannfærðir, settir út af kirkju eða feld

¹⁾ t. d. lög um lögföstur og hjúskap 1217, Grg. Ia. 36–37, DI I. Nr. 98.

²⁾ DI. II. Nr. 1.

³⁾ Sjá t. d. DI. I. Nr. 42, 43 og Nr. 117 sbr. enn fremur Nr. 139 o. fl.

yfir þá stórmæli. Þessi þvingunarráð hafði kirkjan óskorað í hendi sér, og þar sem menn voru hins vegar meira og minna trúaðir, þá hlaut slíkt að ná tilgangi sínum betur en nokkur veraldleg refsilöggjöf. — Auk þess voru klerkar þegar á lýðveldistímanum farnir að ná undir kirkju og klaustur allmiklum eignum og kalla eftir yfirráðum staðanna í hendur leikmönnum.

Alt til þess að Staða-Árni kemur til sögunnar (1269), er því valdi kirkjunnar í löggjafarefnum þannig farið, að *hún verður í öllum aðalat-riðum að hlíta almennu löggjafarvaldi, en setur sér reglur sjálf um innra skipulag sitt*, eptir því, sem að framan er á vikið.

Árni biskup byrjar með því, að skipa fyrir um ýmsa kirkjusiðu, skipanir, sem snertu einungis innri málefni kirkjunnar, hvað klerkar mættu gera eða mættu ekki gera.¹⁾ Meðan ekki var leingra farið, þurfti ekki samþykki almenna löggjafarvaldsins. Aptur á móti var talið svo, að samþykki þess þyrfti, ef verulega var farið út yfir þessi takmörk, t. d. heimtaðir alment skattar eða þess háttar af landsmönnum til kirkjunnar eða kirkjustofnana. Í þessu tilliti skipti biskupa því miklu að koma sér vel við veraldlega valdið, til þess að fá það til samþyktrar skattaálögum kirkjunnar og vinna einstaka menn til þess að gefa kirkjum og klaustrum gjafir, aunaðhvort í lifanda lífi eða eptir sinn dag.

Skömmu eptir að landið gekk undir konung sést það, að Alþingi samþykkir ýms ákvæði um gjaldgreiðslu til kirkjunnar.²⁾

Alt lakara gekk, þegar til yfirráðanna yfir stöðunum kom. Kirkjulögin ákváðu, að valdsmenn kirkjunnar skyldu hafa yfirráð allra kirkjueigna, en kirkjurnar á Íslandi voru bygðar af einstökum mönnum, sem lögðu fé til þeirra og skipuðu klerka til þeirra. Þeir höfðu því aðal-yfirráðin yfir þeim, og þessi ráð vildu þeir eigi af hendi láta, sem ekki var von. En kanóniski rétturinn býður svo, að allar kirkjueignir skuli vera á valdi biskups, og hver, sem breytir móti þessu, skal bundinn eilífu banni.³⁾ Nú höfðu menn bundizt undir þáu lög, að guðs lög skyldu ráða, þar sem þau kæmi í bága við landslög, og hér var því svo varið, því að samkvæmt landslögum og venju áttu leikmenn forráð kirkna, sem þeir höfðu upphæflega byggt á kostnað sjálfra sín og á eignum sínum.

Út af þessu varð rimma hörð og laung, sem kölluð hefir verið

¹⁾ Sbr. DI. II. Nr. 7 o. s. frv.

²⁾ Sbr. DI. II. Nr. 4 og IV. Nr. 2.

³⁾ Sbr. DI II. Nr. 13, sbr. Krr. Árna c. 11 um forræði biskups á kirkjum og eignum þeirra.

Staða-málin. Leikmenn hófust til móttöðu gegn skipunum biskups, og varð það úr, að hvorirtveggja sigldu til Noregs og lögðu þá mál sín undir úrskurð erkibiskups (1270)¹⁾. Urðu þær lyktir á það sinn, að staðirnir Oddi og Hítardalur voru dæmdir undir forráð biskups.

Kirkjan hafði þegar eptir Kristinrétti Þorláks og Ketils biskupa náð undir sig hjúskapar löggjöfinni, því að kanóniski rétturinn skipaði fyrir um meinbugi á milli hjóna (frændsemi og sifjar²⁾), svo og um skilnað hjóna, sem var að miklu á biskups valdi³⁾. — Einn hafði kirkjan skipað fyrir um þyrmslur kirkna og klerka og kirkjueigna og lagt þungar refsingar fyrir brot í þessum efnum⁴⁾. Hórdómur, sifjaspjell og önnur skirlífisbrot heyrðu líka undir kirkjulöggjöfinna, því að kanóniski rétturinn og biskupar á Norðurlöndum gáfu strangar reglur um slík mál öll⁵⁾. Erkibiskuparnir tóku og snemma að hlutast til um reglur þær, er gilda skyldu í málum þeim, sem áttu að heyra undir kirkjuna eptir kanóniska réttinum. Það verður varla sagt, að borið hafi á valdi eða yfirdrottnan erkibiskupanna á Íslandi fyrri en erkistóllinn er reistur í Niðarósi árið 1154⁶⁾. Áður var kirkjan á Norðurlöndum undir valdi erkistólsins í Hamborg og Brimum og síðar erkistólsins í Lundi.⁷⁾ Þáfinn skoðar sig auðvitað æðsta valdsmann kirkjunnar, jafnt á Norðurlöndum sem annarstaðar, en hans fyrirskipana gætir lítið um Norðurlönd langt fram á miðaldirnar.

Árið 1173, ritar Eysteinn erkibiskup Íslendingum áminningarbréf um siðferði þeirra og skipar þeim ýmsa hluti⁸⁾. Litlu síðar (nál. 1176) setur erkibiskup reglur um ýmislegt, er kirkjuna snerti, og þó að þessi boð væri ekki beint ætluð Íslandi, þá er einginn efi á því, að íslenzku biskuparnir, einkum Þorlákur helgi, hafa tekið sér þau boð erkibiskups til fyrirmyndar⁹⁾. Árið 1180 (eða þar um bil) sendir Eysteinn erkibiskup aptur áminningarbréf til höfðingja á Íslandi og vandar um siðferði þeirra¹⁰⁾, og um 1180 skipar hann fyrir um ýmisleg málefni, sem aðallega skiptir þó hátterni klerka og biskupa¹¹⁾.

1) Annars hóf Þorlákur biskup helgi fyrstur tilkall til yfirráða staðanna 1178, og náði þá undir klerka nokkrum stöðum á Austurlandi.

2) Lögín frá 1217 sbr. Ib. 30—31 og 60—61.

3) Grg. Ib. 39, 41, 42.

4) Sbr. DI. I. Nr. 40.

5) Sbr. DI. I. Nr. 43.

6) DI. I. Nr. 35.

7) DI. I. Nr. 1. o. s. frv.

8) DI. I. Nr. 38.

9) DI. I. Nr. 40, 41, sbr. Nr. 42 og 43.

10) DI. I. Nr. 54.

11) DI. I. Nr. 72. Bréf Þóris eldra erkibiskups um utan stefnur (nál. 1211) DI. I. Nr. 96 verður minst á í öðru sambandi hér að neðan.

Enn haldi kanóniski rétturinn ákvæði um *leigur af dauðu fé*. Það var bannað í lögum kirkjunnar að taka leigu eptir dautt fé (*okur*), og bygðu klerkar það á einum stað í Nýja Testamentinu. Í lögum lýðveldistímans er okurákvæðið þó ekki, heldur eru lagðar lögleigur á fé, 10 af hundraði, og virðist það hafa haldizt tímabilið út¹⁾ og í Jónsbók er enn skilyrðislaust leyfð leiga bæði á dauðu fé og lifandi, svo og í Rb. 1294.

Í kirkjulöggjöfinni hér á landi finnast þó ákvæði um okur um 1270, þar sem bannað er að taka leigu af dauðu fé „byggja dautt fé á leigu“²⁾. Skipun þessi er frá dögum Staða-Árna og vildu menn ekki samþykkja hana. Hér var svo greinilega farið inn á kaupsvið manna í milli, að eingum hefir blandast hugur um það, að slík ákvæði væri því að eins gild, að almenna löggjafarvaldið samþykkti þau. Hinsvegar verður hér sem optar, að leikmenn voru skyldir að beygja sig undir ákvæði guðslaga (kanóniska réttarins), þótt þau brytu bág við verzlugu löggjöfina, samkvæmt Alþingislögunum 1253. Hvernig sem um þessi ákvæði hefir farið, þá er það víst, að okurákvæðið var samþykkt 1275, þegar Kristinréttur Árna biskups var lögtekinn handa Skálholts biskupsdæmi, því að í honum eru samskonar ákvæði um okur³⁾.

Samband konungs og kirkju er fram eptir öldum friðsamlegt. Þegar Karl mikli lét páfann krýna sig árið 800, þá var þar með viðurkennt vald páfans og kirkjunnar gagnvart konungi og leikmannavaldi. Páfinn hélt því fram, að hann hefði sitt vald beinlínis frá guði og konungur sitt vald frá páfanum (kirkjunni), það sem páfinn hefði leyst eða bundið, það væri sem sjálfur guð hefði gert það. Þetta vald veitti páfinn svo undirmönnum sínum, erkibiskupum, biskupum o. s. frv.⁴⁾

Á 12. öldinni voru innanlandsóeirðir miklar í Noregi, en með því að klerka vald og kirkju var þar orðið allmagnað á síðari helmingi þeirrar aldar, þá átti sá, er til valda barðist þar, víst skjól hjá kirkjunni, ef hann var henni þægur og undirgefinn. Þessu var svo farið um Magnakonung Erlingsson eða forvígismenn hans. Hann var krýndur af erkibiskupi í Niðarósi og gaf sig og ríki sitt undir vernd hins heilaga Ólafs⁵⁾. Hákon gamli viðurkennir 1247, að hann hafi þegið vald af guði og páfanum⁶⁾.

¹⁾ Grg. Ib. 140, II. 213.

²⁾ DI. II. Nr. 14, sbr. Bps. I. 684.

³⁾ c. 42.

⁴⁾ Sbr. DI. I. Nr. 35 („Licet omnibus discipulis eadem ligandi et solvendi sit concessa potestas“).

⁵⁾ DI. I. Nr. 39.

⁶⁾ DI. I. Nr. 140 B.

Þar sem nú bæði var samþykkt, að guðs lög skyldi hvervetna ráða, þar er þau greindi á við landslög, og konungur (Hákon gamli) hafði játað sig undir vald páfans, þá virðist af því leiða, að kirkjan á Íslandi hafi samkvæmt lögum verið búin að fá fulla sérstöðu í löggjafarmálum sínum þegar landið gekk undir konung.

Í lögbókunum sést það þó, að páfi (eða biskup) og konungur eru settir jafnhliða¹⁾ og sömuleiðis stóð svo í Jónsbókarfrumvarpinu, að „einn væri lögmaðr yfir guðs lögum ok lands lögum²⁾“. Árni biskup mótmælti þessu síðara ákvæði og komst það því aldrei inn í lögbókina, eins og hún var samþykkt á Alþingi, enda var ákvæðið ósamrýmanlegt lögum kirkjunnar og lögum þeim, sem þegar höfðu áður verið samþykkt hér, bæði lögnum frá 1253 og Kristinrétti Árna c. 41.

Þótt nú konungur hefði þegar áður í raun rétttri skipað sér undir vald kirkjunnar, þá kom það fljótt í ljós, að konungarnir vildu ógjarnan sleppa hlutöku sinni í löggjafarvaldinu, sem kirkjan krafðist. Konungi þótti Árni biskup Þorláksson og Jón erkibiskup rauði í Noregi hafa geingið leingra en hæfði í kristinrétti sínum, og varð af því allhörð deila milli kirkju og konungs valds. Á dögum Magnúsar lagabætis gerðist samningur milli hans og erkibiskups um kirkjusektir (1272)³⁾ og með samningnum 1273 um takmörk hins andlega og veraldlega valds⁴⁾, þar sem konungur meðal annars skuldbindur sig til þess að breyta ekki lögum heilagrar kirkju og að láta kirkjuna hafa fult sjálfsforræði í flestöllum málum sínum. Að visu gildi þessi sáttargerð ekki sérstaklega að því er Ísland snerti, en vitanlega hefir erkibiskup skoðað sig talsmann kirkjunnar í öllum löndum Noregskonungs, og samningurinn var orðinn kirkjulög á ákveðnu landsviði, og var því auðvitað, að biskuparnir á Íslandi mundu líka muna eptir honum. Samningurinn var auk þess samþykktur af páfa⁵⁾ og þar með orðinn samkvæmur vilja hans, og treysti það kirkjuna enn þá meir. Sáttargerðin í Tunsbergi 1277 lagði ótvírætt undir kirkjuna þau mál, sem Kristinréttur Árna skipar fyrir um, og verður því ekki betur séð, en að konungur hafi fyllilega afsalað sér og sínum örfum allri íhlutan um þau mál. Þetta gildir líka, að því er Ísland snertir, því að þetta voru orðin kirkjulög, og þá var biskupum frjálst að krefjast þess, að ákvæðunum væri framfylgt á Ís-

¹⁾ Járns. Krbd. c. 2, Jónsb., Krdb. c. 2 sbr. enn fremur Krr. Arna c. 2, sem er samhljóða Járns. og Jónsb. Krdb. 2.

²⁾ Formáli Jónsb. (útg. O. H.) V—VI. þetta ákvæði braut líka ótvírætt bág við sáttargerðina í Tunsbergi 1277, DI. II. Nr. 65 A. og B.

³⁾ DI. II. Nr. 38. ⁴⁾ DI. II. Nr. 40. ⁵⁾ DI. II. Nr. 54.

landi, enda bar Arni biskup þessa sáttargerð fyrir sig á Alþingi árið 1281, þegar deilan var um lögtöku Jónsbókar¹⁾.

Samt sem áður gat ekki um heilt gróíð milli klerka valds og konungsvalds. Þegar Magnús lagabætur var látinn, hófst deilurnar aptur, því að heit konungs voru illa haldin, og klerkar voru allágeingir. Deilurnar voru að því er Ísland snerti enn um Staða-málin aðallega, og lyktaði þeim loks með sáttinni í Ögvaldsnesi 1297, þar sem ákveðið var, að þeir staðir í Skálholtsbiskupsdæmi, sem kirkjur eiga allar, skuli vera undir biskups forræði, en þeir sem leikmenn eiga hálfar eða meir, skuli leikmenn „halda með þvílíkum kennimanns skyldum, sem sá hefir skilt, er gaf, en lúka af ekki framar“²⁾.

Þrátt fyrir alt þetta, verður þess opt vart, að konungur hlutast til um löggjöf kirkjunnar. Um 1305 kæra Norðlendingar til Hákonar konungs háleggs út af Jörundi Hólabiskupi, og 1305 sendir konungur þeim réttarbót, þar sem hann skipar svo, að Kristinréttur sá skuli gilda, sem að fornu hefir verið, og auk þess að lögmenn skuli segja lög um Kristindóms rétt, en eigi skuli beitt banni né útsetning kirkjunnar³⁾. Auk þess sem það var miður hyggilegt að kæra slíka hluti fyrir konungi, verður ekki betur séð, en að konungur geingi hér á heit þau, sem áður höfðu verið gefin af hálfu hans, einkum sáttina í Túsbergi 1277. Enn sendi Hákon Norðlendingum bréf út af því, að Jörundur Hólabiskup hafði tekið af hvölum, sem fátækir menn höfðu flutt til lands á helgum dögum.⁴⁾ Þýður konungur biskupi að skila aptur „ráni“ sínu, ella skuli sýslumaður taka það af fé hans. Þetta lýsir átakanlega gerræði konungs, því að gerðir biskups heyrðu alls eigi undir vald hans samkvæmt sáttargerðunum, sem áður hafa nefndar verið. Enn skipar sami konungur árið 1309 um ýmislegt, sem eptir löggjöfinni heyrði undir kirkjunna, svo sem um erfðir klerka, arfleðsluskrár og fleira, sem fellur undir kirkjulögin⁵⁾. — Réttarbótin 1316, um að Kristinréttur hinn forni skuli vera í gildi⁶⁾, er að visu vafalaust ekki gefin handa Íslandi, en hún sýnir þó, að konungur hélt áfram lögleysum sínum í þessu atriði. Vitni hins sama ber bréf Magnúsar konungs Eiríkssonar, þar

1) Bps. I. 720. 2) DI. II. Nr. 167, Lovs. f. Isl. 22—23.

3) DI. II. Nr. 182. Af þessu má annars ráða það að Kristin réttur Árna hafi verið notaður í Hólabiskupsdæmi um 1300, enda þótt hann væri ekki lögtekin þar fyrr en meira en 50 árum síðar sbr. og DI. II. Nr. 342.

4) DI. II. Nr. 183. 5) DI. II. Nr. 196, sbr. hér við Krr. Árna c. 16 og 17.

6) DI. II. 226. Um það hefir annars verið nokkur vafi, en beztu lagamenn hafa neitað gildi hennar og eingin rök eru fyrir því, að hún hafi verið lögtekin hér á landi.

sem hann fyrirbýður biskupum og lærðum mönnum að taka ýms gjöld af mönnum, sem ef til vill hafa verið ranglát, en konungur hafði ekki ákvæðisvald um, með því að það heyrði undir kirkjulöggjöfina¹⁾.

Um 1350 kemur konungsvaldið öðruvísi fram í kirkjulöggjöfinni. Árið 1353²⁾ sendir sami konungur Íslendingum bréf, þar sem hann áminnir þá um hlýðni við kirkjuna, en bannar þeim jafnframt að gangast undir neinar sektir framar en Kristinréttur vottar. Hér á konungur sennilega við Kristinrétt Árna biskups, en eigi hinn forna, því að ári síðar (1354) skipar hann svo fyrir, að Kristinréttur sá, er geingur sunnanlands (o: Kristinréttur Árna biskups) skuli og ganga norðanlands. Þar að auki dregur hann taum biskups um tíundargerð, enda segir hann, að Ormur biskup hafi kært fyrir sér, að ýmsir menn vilji ekki tíundir gera eptir því, sem þeir séu guði skyldugir, bæði af helgra daga veiðum o. s. frv.³⁾ Hér kveður við annan tón, því að nú er biskup tekinn að kæra óhlýðni landsmanna fyrir konungi, en áður höfðu landsmenn kært biskupana fyrir honum. Konungur var líka farinn að gefa biskupum verndarbréf,⁴⁾ er þeir settust að stóli, og sýnir það, að vinfeingi biskups og klerka verður betra, þegar kemur fram á 14. öldina, en verið hafði um daga þeirra sona Magnúsar lagabætis, Eiríks og Hákonar. Um verndarbréf þessi er það að segja, að þau eru ekkert löggjafaratriði,⁵⁾ og konungi vitanlega frjálst að heita vernd sinni hverjum, sem vera skyldi, svo framarlega sem bréfið hvorki hvetur til neins ólöglegs né veitir loforð um aðstoð til þess, né loforð um afnám afleiðinga slíkra verka, því að svo ótakmarkað var ekki dómsvald eða náðunarvald konungs, að hann gæti fyrirfram, eins og páfinn, veitt mönnum uppgjöf saka. Verndarbréfin eru í fyrsta lagi eins konar meðmælingarbréf, en svo eru þau jafnframt hótunarbréf, því að konungur ógnar þeim reiði sinni og

¹⁾ Bréf þetta er svar upp á kæru Norðlendinga til konungs yfir Auðunni rauða Hólabiskupi árið 1319, sem er prentuð í DI. II. Nr. 337, sbr. DI. III. Nr. 34. aths.

²⁾ DI. III. Nr. 34.

³⁾ DI. III. Nr. 60.

⁴⁾ DI. II. Nr. 462 (1338). III. Nr. 639 (1415). IV. Nr. 674 (1442). V. Nr. 56 (1450). VI. Nr. 441 (1483). Sbr. VIII. Nr. 148 (1507).

⁵⁾ Að því leyti sem konungarnir fóru inn á löggjafarsviðið í verndarbréfum sínum til biskupa eða klaustra, þá verður fast að halda því fram, að með það átti konungur ekki. Annað mál var það, hvort konungur hafi haft vald til þess að veita biskupum ýms sérrettindi, t. d. að því er verzlun snerti o. þ. h. og því er varla hægt að neita, að það vald hafi konungur haft eigi síður en að veita öðrum slíkt leyfi. Að minsta kosti er það ekki nema í samræmi við afskipti hans af verzluninni á þeim tímum.

refsingu, sem gegn bréfinu brýtur, og stundum refsingu sem fyrir bréfabrot,¹⁾ eins og konungur gæti þannig skipað hverjum og einum, án þess lagaheimild væri fyrir því. Verndarbréf handa kirkjum og klaustum voru annars tíð um Norðurlönd síðara hluta miðaldanna og þýðing þeirra byggist vitanlega á því, að konungur var í raun og veru orðinn völdugasti maður í ríkinu og hafði best færi á að framkvæma heit sín og hótanir.

Auðvitað er það, að ef einhver braut á móti verndarbréfinu, þá átti dómssvaldið að dæma um það. Í þesskonar máli var sá ávalt annar aðili, sem verndarbréfið fékk, í þessu tilfelli kirkjan, og því virðist sem dómssvald kirkjunnar hefði átt að taka yfir þetta mál. Þess finnst þó dæmi, að lögmaður úrskurðar verndarbréf gott og gilt, en það er eptir beiðni biskupa sjálfra, og er því ekki ágangur á kirkjunnar rétt.

Af öllu því, sem hér að framan hefir verið sagt, virðist það ótvírátt, að *konungur* hafði ekkert atkvæði um löggjöf í málum þeim, sem undir kirkjuna heyrdðu,²⁾ eptir að þau mál höfðu verið fastákveðin með sáttargerðum þeim, sem áður voru nefndar, enda er það alment játað, að kathólska kirkjan hafi verið sjálfstæð á Norðurlöndum, „ríki í ríkinu“, eins og menn hafa kallað það. Ísland var eigi síður háð þeirri reglu, nema að því leyti sem Alþingi samþykkti þó Kristinrétt Árna biskups. Þar á móti samþykkti konungur hann ekki, svo að séð verði. Kristinrétturinn var líka orðinn islenzk lög, eptir að Alþingi hafði samþykkt hann, og þau lög var konungur samkvæmt Gamla sáttmála skyldur að láta Íslendinga hafa. Hitt, að konungur skipti sér þó af lögum kirkj-kirkjunnar á Íslandi, kom bæði af því, að hann vildi ógjarnan sleppa í hendur kirkjunnar því valdi, sem hún gerði kröfur til, og átti *formlegan* rétt á eptir að lögin frá 1253 voru samþykkt, og jafnframt af því, að leikmenn kærðu stundum yfirgang klerka fyrir konungi, leituðu beinlinis ásjár hans, og síðar (um miðbik 14. aldar) taka biskupar upp á hinu sama, og afleiðing þessa verður auðvitað sú, að konungssvaldið fær af þessu nýtt færi til þess að smeygja sér inn og skipta sér af málum, sem það hafði að lögum aungvan rétt á.

¹⁾ Sbr. t. d. DI. II Nr. 462(. . . svara oss fullu bréfabroti eptir lögum), sbr. Rb. 25. nóv. 1315 DI. II Nr. 221). — Vendarbréf þessi eru því sama eðlis sem konungabréfin („litteræ amonitorie“), sem áður hefir verið minzt á, bls. 179.

²⁾ Enn sýnir Langa réttarbót frá 1450 glögt tilraunir konungs í þá átt, því að þar eru lagafyrirmæli um kirkjuefni, t. d. skipun biskupa. Þessi réttarbót hefir að visu aldrei verið lögtekin hér á landi svo að kunnugt sé, en hún sýnir alt að einu tilraun af hálfu konungs til þess að skipta sér af máli, sem hann hafði ekkert vald yfir að lögum.

Þá er næsta atriðið, hver afskipti löggjafarvaldinu í landinu hafi borið um löggjafarefni þau, er kirkjuna snerti. Í þessu efni verður allra fyrst að nefna lögin frá 1253, sem veita kanóniska réttinum alls staðar forrétt fram yfir landslögin. Ef þau brjóta bág við kirkjulögin, þá voru landsmenn í raun og veru samkvæmt löggjöf sinni skyldir að hlýða kirkjulögunum. Að framan¹⁾ er getið Alþingissamþykta, um gjaldgreiðslu til kirkjunnar, og sýnir það, að biskupunum hefir þá þótt vissara, að fá slíkar álogur samþykta af Alþingi, enda þótt þeir skipi síðar meir fyrir um ýmislegt þess háttar, án þess að leita til almenna löggjafarvaldsins, enda var veldi kirkjunnar orðið fastara þá hér á landi en um 1260—1270.

Þegar Árni biskup Þorláksson hafði samið Kristinrétt sinn,²⁾ bar hann hann upp á Alþingi og fékk hann lögtekinu 1275 í sínu biskupsdæmi.³⁾ Þangað til hafði Kristinréttur forni Þorláks og Ketils (frá c. 1123) verið í gildi, því að Járnsíða, sem samþykkt var 1271 og 1273, setti augvar reglur um kristnihald eða kirkjusiðu. Þegar þessi Kristinréttur var lögtekin, þá var veldi kirkjunnar svo traust eftir löggjöfinni, að ekki þurfti að leita samþykkis Alþingis, því að Kristinréttur Árna hefir að geyma öll aðalákvæðin um mál þau, sem undir kirkjuna heyra. Kristinréttur Árna skipar annars fyrir um þessi mál, sem nú skal greina:

1. *Um kirkjusiðu í aðalatriðum: barnsskírni,⁴⁾ ferming,⁵⁾ greptran,⁶⁾ kirkjuvígslu,⁷⁾ helgidagahald og helgra daga vinnu,⁸⁾ skriptir,⁹⁾ hvað eta skal.¹⁰⁾*
2. *Kirkja og kennimenn: kirkjueignir,¹¹⁾ kirkna og helgra hluta þyrmsl,¹²⁾ tekjur kirkna,¹³⁾ gjafir, heit og arfleiðsluskrár.¹⁴⁾*
3. *Kvonfang og skírlífi.¹⁵⁾*
4. *Eiðar.¹⁶⁾*
5. *Okur og*
6. *Réttarfarsreglur¹⁷⁾ og refsireglur¹⁸⁾ í öllum þeim málum, er undir kirkjuna heyru.*

¹⁾ bls. 174.

²⁾ Kristinn réttur Árna var saminn í Noregi í samráði við Jón rauða erkebiskup, en ekki eftir kristinrétti hans, eins og I. E. Larsen Om Islands statsrett. Stilling bls. 15 virðist ætla, en Jón Sigurðsson Om Isl. statsrett. Forhold bls. 17 hrakti. Meðal annars það, að Jón rauði hafði hönd í bagga með samning Kristinréttar Árna, skýrir það, að efni þeirra er samskonar. En þótt svo hefði ekki verið, þá hlutu þeir að hafa samskonar ákvæði að geyma að miklu, því að báðir voru byggðir á sömu heimildum, kanóniska réttinum, og báðum biskupunum, Jóni rauða og Árna, var jafnant um rétt og völd kirkjunnar.

³⁾ Bps I.

⁴⁾ c. 8.

⁵⁾ c. 10.

⁶⁾ c. 18.

⁷⁾ c. 12.

⁸⁾ c. 26, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37.

⁹⁾ c. 29.

¹⁰⁾ c. 39.

¹¹⁾ c. 11.

¹²⁾ c. 13, 14, 15.

¹³⁾ 21, 22, 38.

¹⁴⁾ c. 16, 17, 19 og 20.

¹⁵⁾ c. 23—27 og 43; 19, 28, 43, 44. og 46.

¹⁶⁾ c. 29, 30, 38 og 40.

¹⁷⁾ c. 9 (barnsfaðerni) og 41.

¹⁸⁾ Þessar reglur eru dreifðar um kristinnréttinn á líkan h. tt sem í Grágás, Járnsíðu og Jónsbók.

Þá er þess að gæta, að ekkert gat að lögum orðið í kirkjumálefnum, sem ekki var samþykkt af kirkjunnar hálfu. Þetta gat haft mikla þýðingu, meðan kirkja og konungsvald lá í deilum, því að þá lá alt af nærri, að konungur og almenna löggjafarvaldið tæki eitthvað það í lög, sem var ósamrýmanlegt kirkjulögnum. Að öðru leyti sýnir sagan það, að biskuparnir gengust venjulegast fyrir því, að hin eða þessi kirkjulagaregla yrði lögtekin, enda stóð þeim næst að halda uppi rétti kirkjunnar.

Þess er áður getið, að Kristinréttur Árna hefði ekki verið lögtekin handa Hólabiskupsdæmi fyrr en 1354. Þar gildi því að nafni til Kristinréttur hinn forni, en svo er að sjá, sem biskuparnir hafi farið eptir Kristinrétti Árna. Það er og auðskilið, að það skipulag, að hafa alt önnur kirkjulög í öðru biskupsdæmi en öðru, var lítt hafandi. Hólabiskupar voru augvu síður ágeingir en Skálholtsbiskupar fyrir hönd kirkjunnar á 14. öld, t. d. Auðunn rauði, Ormur Ásláksson o. fl., og mátti því nærri geta, að þeir mundu ekki vilja hlíta því, að þeirra biskupsdæmi og þeirra kirkja væri réttlægri en Skálholts biskupsdæmi. Þessvegna hlaut svo að fara, að sami Kristinréttur yrði notaður þar í framkvæmdinni og síðast lögtekin, úr því að ekki urðu reistar skorður við veldi og viðgangi kirkjunnar. Þar að auki hafði kirkjan alt af, eins og kunnugt er, þau refsimeðul og þvingunarráð í hendi sér, sem betur hrifu til þess að bæla niður mótpróa gegn boðum hennar en refsingar þær, sem veraldarvaldið lagði á sína afbrotamenn.

Að því er innra skipulag kirkjunnar snerti, gáfu biskupar mesta fjölda af skipunum, sem ekki sést, að hafi verið samþykktar af leikmönnum. Þessar skipanir eru um flest málefni kirkjunnar, nánari og fyllri ákvæði um þau sömu efni, sem Kristinréttur Árna var um. Þessu heldur áfram alt fram til siðbreytingarinnar á 16. öld (1541 og 1551).

Um afstöðu erkibiskups er það að segja í löggjafarefnum kirkjunnar, auk þess, sem þegar hefir verið sagt, að ýmsar skipanir, sem hann hefir gefið eða gefa látið, hafa biskuparnir íslenzku tekið upp og fylgt. Erkibiskup var skoðaður og skoðaði sig yfirmann íslenzku kirkjunnar, en eiginlegt löggjafarvald hefir hann þó ekki í íslenzkum kirkjumálum.

II. Dómsvald kirkjunnar.

Fyrst eptir að kristni var lögtekin hér á landi hafði kirkjan ekki neitt dómsvald í landinu svo að kunnugt sé. Í Kristinrétti Þorláks

og Ketils er biskupum að eins heimilað dómssvald yfir klerkum, ef þeir sýna honum óhlýðni¹⁾. Svo smáeykst dómssvald kirkjunnar að því leyti sem hún fer að gefa reglur um innri skipan sína og beita banninu, því að þegar beitt er banni eða stórmæli feld á menn, þá hlýtur að liggja þessum verknæði kirkjunnar til grundvallar úrskurður um brotið, sem refsa á eða skripta skal fyrir, því að þessum meðulum beitti kirkjan opt eða optast án þess dómur væri geinginn í málinu af hálfu hins almenna dómssvalds.

Annars má geta þess, að kanóniski rétturinn hafði ýmsar gagnólikar reglur þeim, er tíðkuðust í réttarfarinu á 12. og 13. öld. Fyrir dómstólum leikmanna gildi sú regla, að dómurinn var byggður á því, í flestum germönskum löndum, hvort aðilar intu af hendi einhverja formathöfn eða ekki, athöfn, sem fölgir var í því að þeir sóru eið (synjunareideða ákærueið) einir eða með sannaðarmönnum eða meðeiðsmönnum, báru járn o. s. frv. Kanóniska réttinum er, þegar kemur fram á 12 öld, illa við þessa aðferð, og setur þá kröfu, að sá skuli sanna, er öðrum gefur sök, og að dómariinn skuli *prófa* málið²⁾ o. s. frv.

Þau mál, er samkvæmt kirkjulögunum lágu undir dómssvald kirkjunnar, og samkv. Kristinrétti Arna voru þessi: Öll mál, sem koma upp milli kirkjunnar manna innbyrðis, svo sem um óhlýðni klerka við biskupa, um ólöglega meðferð á kirkju eða kirkjueignum, um eignarrétt kirkna og tekjur þeirra, um vanþyrmsl kirkna og kennimanna, arfleiðsluskrár, dánargjafir og heit öll, hjúskap og frændsemisspell, meinsæri og okur. Þar að auki sést það, að kirkjan hefir síðar tekið sér dómssvald yfir verkamönnum sínum og landssetum í málum, þar sem hagsmunir hennar stóðu annarsvegar.

Af þessu sést að dómssvald kirkjunnar hefir náð til *allra þeirra mála, þar sem kirkjan var beinlínis annar aðili eða hennar þjónar.*

Dómssvaldinu var annars háttað á líkan hátt því sem í veraldlegum málum. Biskup eða þeir, sem hann hafði til þess skipað, dæmir eða nefnir klerka í dóma. Stundum samþykkir biskup dóma klerka sinna eða þeirra manna, sem hann hefir nefnt í dóminn, á líkan hátt og lögmaður þá dóma, sem hann hafði nefnt menn til þess að dæma. Þá var ekkert innlent vald til, sem breytt gat þeim dómi, og hann hafði því samsvarandi þýðingu sem lögmannsúrskurðirnir að þessu leyti.

Þá er að athuga, hverja hlutdeild erkibiskup hafði í dómssvaldi kirkjunnar. Það sést, að Íslendingar hafa snemma á tímum skotið

¹⁾ Grg. Ia. 21 og II 25.

²⁾ Sbr. Kr.r. Arna c. 41.

³⁾ Kr.r. Arna c. 41 „... Nú skulu klerkar um öll mál sækjast fyrir herra biskupi eða þeim, sem hann hefir til feingit að skipa málum heilagrar kirkju“.

málum sínum til erkibiskups, og í Staðamálunum dæmir erkibiskup, sem kunnugt er, milli Árna biskups og Staðamanna bæði um 1270 og síðar. Auk þess finnast þess nokkur dæmi, að dómum í andlegum málum var skotið til erkibiskups, eða menn lögðu mál sín beint undir úrskurð hans. Það virðist því svo sem menn hafi talið svo, að erkibiskup ætti æðsta dómsvaldið í málum kirkjunnar, enda gáfu menn honum undir fótinn með því að stefna málum sínum fyrir hann og hlíta úrskurðum hans á þeim, og það er ekki heldur vafi á því, að biskuparnir hafa leingstum þózt skyldir að hlýða erkibiskupi. Úrskurðir erkibiskups (eða páfa) voru í þeim málum, sem undir kirkjuna heyrðu, alveg hliðstæðir úrskurðum konungs í veraldarmálum.

Dómsvald sitt hófu erkibiskupar með því að stefna Íslendingum fyrir sig á Sturlungaöldinni, og þótt utanstefningar af hálfu konungs, væru bannaðar í Gamla sáttmála þá verður ekki fullyrt, að slíkir samningar væru bindandi fyrir erkibiskup, því að hann og kirkjan viðurkendi það ekki, að hann hefði vald sitt frá konungdóminum, heldur þóttist kirkjan hafa alveg sjálfstætt vald frá guði, og kallaðist því í raun rétttri konungdómi og konungsvaldi æðri, og konungarnir viðurkendu það á þeim tíma bæði í orði og verki.

Það þarf ekki að ganga að því griplandi, að mönnum þótti hart undir dómsvaldi klerka að búa, og beittust gegn því á ýmsar lundir á 14. og 15. öld.¹⁾ Hver sem ástæðan hefir verið, finnast þó dæmi þess, að lögmaður leggur úrskurð á mál, sem samkvæmt framanskráðu heyrðu undir dómsvald kirkjunnar, og áður er getið, að lögmaður lagði úrskurð á verndarbréf biskups. Vitanlega gat slíkt verið heppilegt, því að lögmanns úrskurð mátti einginn (innlendur) maður rjúfa.

Enn finnast þess dæmi, að bæði klerkar og leikmenn kveða upp úrskurði saman í málum, sem kirkjan átti dómsvald á. Annars lögðu biskupar blátt bann við því, að leikmenn legðu dóma á mál, sem undir kirkjuna heyrðu, og eru til ýms slíks mótmæli af hálfu kirkjunnar, t. d. Ólafs biskups Rögnvaldssonar gegn Rafni lögmanni Brandssyni í Hvassafellsmálum.

Af því, sem að framan, segir og samningunum milli kirkjunnar og konungs, leiðir það ótvírætt, að konungur hafði aungvan rétt til þess að blanda sér í dómsvald kirkjunnar. Með sáttargerðunum 1273 og

¹⁾ Það nægir að benda á deilurnar milli Ólafs Rögnvaldssonar og Hrafnis lögmanns Brandssonar (Hvassafellsmál), Björns Guðnasonar og Stepháns biskups Jónssonar, Jóns Sigmundarsonar og Gottskálks Nikulásssonar grímma o. m. fl.

1277 hafði konungur afsalað sér því valdi, og á bak við þá gjörninga gat hann ekki geingið með réttu. Þar kom hann að eins fram sem aðili fyrir hönd veraldarvaldsins gagnvart kirkju og klerkum, og var líka sá eini maður, sem í Noregi gat að lögum gefið skuldbindingar um afsal þeirra réttinda, sem veraldarvaldið hafði í þessu efni eða þóttist hafa. Að visu tók konungur sér vald til þess að gefa undanþágu frá hjúskaparlöggjöfinni, en þetta hefir þó ekki þótt fullnægjandi, því að páfa leyfi var feingið alt að einu.¹⁾

Æðsti valdsmaður kirkjunnar var páfinn. Ef einhver hafði nokkuð yfir framferði erkibiskups að kæra, þá var páfinn sá eini, sem á því máli átti dómssvald. Þar að auki er það ekki vafasamt, að málum mátti skjóta undir úrskurð páfa, sem snertu dómssvald kirkjunnar, og þess fínast líka dæmi, að svo var gert.

III. Framkvæmdarvald í kirkjumálum.

Eins og áður er sagt, hafði kirkjan ekki feingið neitt afmarkað valdsvið á lýðveldistímabilinu. Vald hennar kemur þá aðallega fram í því, að biskupar stjórna kirkjum, setja þeim máldaga, stofna klaustur og hafa umsjón með þeim og klerkum, svo og taka menn til skripta, bannfæra og fella stórmæli á menn, sem þá var orðinn siður, svo og afleysa þá o. s. frv. — Annars virðist rétt að greina á milli *tekna kirkjunnar*, um sjónar með eignum hennar, *veitingu embætta* og umsjónar með *embættismönnum kirkjunnar*.

1. *Tekjur kirkjunnar og eignir*. Hér til verða ekki einungis taldar þær kirkjutekjur, sem notaðar voru í landinu, heldur líka þau gjöld, sem krafín voru af mönnum, og send út úr landinu, svo sem Rómaskattur, páfatiund o. s. frv.

Helztu tekjurnar voru þessar:

a. *Tiundin*. Tiundarlögin voru sett, eins og áður er sagt, 1096. Af tíuðinni geingu þrír fjórðu hlutar til biskups, prests og kirkju, en einn fjórði til fátækra¹⁾.

b. *Sektir* fyrir afbrot, sem heyrðu undir dómssvald kirkjunnar. Þegar í Kristinrétti forna og lögum lýðveldistímans greiðast nokkrar sektir til biskups eða kirkjunnar, en kirkjusektir voru þó tiltölulega sjaldnar. Þegar kirkjan hefir náð undir sig löggjöf og dómssvaldi í sumum málum, þá fylgir þar með, að hún fær sektirnar fyrir afbrot gegn boðum hennar.

¹⁾ Þetta var svo t. d. um hjúskap Páls Jónssonar og Sólveigar Björnsdóttur.

²⁾ Sbr. Grg. Ib 235—214.

Í þessu efni var og vandamál að leysa milli kirkjunnar og veraldarvaldsins, því að báðir vildu eiga sitt. Konungur hafði kallað til sekta til handa sjálfum sér þegar veldi hans var svo þroskað orðið, enn fyrrum átti afbrotamaðurinn einungis að gera þeim sæmdir, er meiddur var. Í lögbókunum, Járnsíðu og Jónsbók, var konungi jatað *þegnildi* og hann fékk meiri eða minni hlut sekta. Þetta gat orðið allmikil tekjuginn. En svo kemur kirkjan, og hennar menn sjá það vel, að féð er nauðsynlegt meðal til styrkingar kirkju og klerkavaldi. Kanóníski rétturinn krafðist þess líka, að kirkjan feingi sektir í þeim málum, sem undir hana heyrdú. Árið 1272 samdi Jón rauði erkibiskup við Magnús konung, að þær sektir, sem þar voru upptaldar, skyldu heita kirkjusektir¹⁾. Þau mál eru hin sömu, sem talin eru í Kristinrétti Árna c. 41 undir dómsvald kirkjunnar, enda er eðlilegt, að Kristinrétturinn samrýmist við sáttina, því að hvorttveggja er gert eptir ráðum Jóns rauða. Þar með hefir konungur gefið sitt eptir í hendur „heilagri“ kirkju, og á Íslandi er svo Kristinréttur Árna lögtekinn 3 árum síðar, og þar með jatað sektavaldi og sektaviðtöku kirkjunnar, að því leyti sem hann ákveður.

Þessu valdi heldur kirkjan svo alla tíð til siðbyltingatímans. Sektirnar leggur hún á með dómi, ef hlutaðeigandi vill eigi ganga til hlýðni á annan hátt. Annars reynir kirkjan mjög opt að fá menn með sáttargerð til þess að greiða sér sektir, eða hún bannsetur þá, eða fellir á þá stórmæli, og lætur þá svo *kaupa* sig undan eða úr banni fyrir stórfé.

Á þenna hátt hefir kathólska kirkjan safnað stórfé, einkum á 15. öldinni, en þessi fjárdráttur kirkjunnar fór vitanlega mjög eptir því, hversu eptirgangssamir valdsmenn hennar voru í þessu efni, en það voru þeir allflestir og sumir úr hófi fram, t. d. Stephán Jónsson, Ólafur Rögnvaldsson, Gottskálk Nikulásson. Þó mun vandhæfi á því að fullyrða það, að kirkjan á Íslandi hafi opt farið út fyrir þau formtakmörk, sem sett voru í lögjöfnni í þessu efni.

Sektaféð gekk ýmist til klaustra, kirkna eða biskupsstólanna. Ennfremur er víða heimilað í Kristinrétti Árna, að erkibiskup eigi sökina og skuli taka bæturnar. Þessu er þó líklega svo varið, að erkibiskup á sökina, af því að hann er talinn æðsti valdsmaður kirkjunnar, en eigi svo, að hann taki persónulega við sektarfénu. Það er með öðrum orð-

1) DI II, Nr. 38: I, klerkamál. II, hjónskap. III, skilsmál. IV, helligdagsbrot. V, kirkjunnar frelsi. VI, tíundagerð. VII, testamenti. VIII, sálugjafir. IX, bannsverk. X, líkfærsla. XI, okur. XII, símonía. XIII, villur. XIV, vantrú. XV, frillulfi. XVI, hórdóm. XVII, guðsifjaspell. XVIII, frændsemisspell.

um af þessu einu alveg víst, að íslenska kirkjan viðurkennir yfirráð hans og umsjón með fleirum málum.

c. *Tekjur af eignum* sínum hefir kirkjan haft afarmiklar er fram liðu stundir. Upphaflega var það svo, að einstakir menn reistu kirkjur á eignum sínum og réðu presta til þeirra, en bráðlega hófst eptirlit biskupa með kirkjunum, sem einkum kom fram í því, að viðhaldsskylda á kirkjunum var lögð á kirkjueigendur, en annars höfðu þeir full ráð yfir kirkjuförðunum. En 1178 heimtar Þorlákur biskup helgi yfirráð kirkna í Austfirðingafjórðungi, og náði þeim að nokkru leyti. Kirkjulögin skipuðu klerkum öll yfirráð kirkjujarða, og á þessum grundvelli hóf Arni biskup Þorláksson tilkall sitt til staðanna um 1270. Einkum átti hann í stímabraki út af Odda og Hitardal. Þau mál voru lögð á vald erkibiskups og dæmdi hann biskupi staðina. Með sáttargerðinni í Túnsergi 1277 og sáttargjörðinni í Ögvaldsnesi 1297, þar sem Staðadeilunum var loks ráðið til lykta, varð það úr, að kirkjan skyldi hafa staðaráðin, þar sem hún ætti meira en helming í heimalandi staðarins, en leikmenn ella. Þessu fór síðan svo fram til siðabótar, að kirkjan hafði þessi ráð yfir stöðunum. Að vísu héldu ríkir höfðingjar stöðum fyrir kirkjunni, eins og t. d. Björn Guðnason Vatnsfirði. Loks náði Ögmundur biskup þessum stað 1530.

Biskupar tóku snemma að setja kirkjum *máldaga* og gera skrár yfir eignir þeirra, réttindi og skyldur. Ennfremur eru til margar skýrslur um eignir kirkna og klaustra fram til siðabótar, og sýna þessar skrár og skýrslur, að kirkjurnar hafa verið afarauðgar á miðöldunum. Tekjur kirkjunnar og klaustranna af þessum eignum hafa verið stórmiklar, en mikið af þessum auði lagði konungur undir sig á siðaskiptatímanum.

d. *Rómaskattur*. Hann átti að gjalda samkvæmt Kristinrétti Árna c. 45 hver maður penning talinn, er átti til þriggja marka talinna fyrir utan vopn og klæði einföld. Hann hélzt alla tíð til siðaskipta eins og sést af deilum Gottskálks biskups Nikúlassonar og Jóns Sigmundssonar.

e. *Gjafir*. Klerkar voru afarlægnir á það að fá menn til þess að gefa kirkjunni, einkum dánargjafir. Í germönskum rétti þektust ekki dánargjafir eða arfleiðsluskrár fyrri en kirkjan festi þar rætur. Hún tekur undir sig lögjöfina í þessu efni og dómsvaldið, og heitir þeim eilífri sælu í himnaríki, sem sýni kirkjunni örlæti. Sama máli var að gegna um gjafir til klaustra og annara helgra staða. Þess er og mjög mörg dæmi, að menn gerðust prófentumenn kirkna og klaustra, og það meiri háttar menn, t. d. Oddur leppur lögmaður hjá Árna biskupi Ólafssyni 1417.

Auk Rómaskattsins voru páfa goldin ýmisleg gjöld, annað hvort föst eða þá einstök betligjöld. Ekki hafði íslenska kirkjan nokkrar tekjur af syndalausnarsölunni, sem að vísu tíðkaðist líka nokkuð hér á landi, en gjaldið greiddist altaf eða optast páfa beinlínis.

Það skal að eins tekið fram, að konungur átti eingin ráð þess fjár, sem í hendur kirkjuvaldsins kom. Erkibiskup og páfi höfðu yfirumsjón með þeim málum sem öðrum, er kathólsku kirkjuna snertu, en mikils þurfti ekki við um eptirlit með biskupum, því að þeir létu sjaldnast sitt eptir liggja, þegar um fjárafla kirkjunnar var að ræða.

2) *Embættismenn og valdsmenn kirkjunnar.* Það er áður tekið fram, að það var einkamál hvers manns, hvort hann reisti kirkju og hélt prest eða ekki. En eptir að Kristinréttur var skipaður og biskupsvaldið varð sterkara, þá varð prestshaldið skylda. Prestarnir stóðu í hvívetna undir valdi biskupanna og síðar prófastanna og voru vígðir af þeim. Sama máli var um klaustramennt að gegna, eptir að klaustrin voru stofnsett. Biskuparnir veittu klerkum brauðin, og höfðu þeir feingið til þess skýlausan rétt með sáttargerðunum 1273 og 1277.

Kosning biskupa réðu höfðingjar landsins leingstum á lýðveldistímabilinu, en erkibiskup vígði þá. En á fyrri hluta 13. aldar var farið að skipa norska biskupa til biskupsstólanna á Íslandi. Hefir það sennilega verið gert að undirlagi konungs, því að kirkjan varð einkum eptir það hin traustasta stoð konungsvaldsins á Íslandi. Úr því hættu landsmenn sjálfir að ráða kosningu biskupanna, og í Gamla sáttmála er ekkert ákvæði í þá átt, að biskuparnir eigi að vera íslenskir. Eptir sáttargerðinni 1273 afsalaði konungur sér öllu valdi og rétti til íhlutunar um þetta mál.¹⁾ Auk þessa skipaði páfinn beinlínis biskupsembættin, stundum „*per provisionem*“ eða gaf sérstakt umboð til þess. Enn fremur finnast þess dæmi, að landsmenn úrskurða þó, hvort biskupi hafi löglega verið veitt embættið.

Það hefir alstaðar komið fram, að konungur hafði afsalað sér íhlutun mála þeirra, sem undir kirkjuna heyrðu. Það að leikmenn leituðu til hans framan af, sýnir ekkert annað en það, að þeir töldu það vænlegast til árangurs að leita þess manns, sem var völdugastur leikmanna, og gat fyrir þá sök helzt rétt hlut þeirra, en kærur einstakra manna gátu aldrei veitt konungi almenna heimild að lögum til þess að úrskurða

¹⁾ Í Lönguréttarbót 1450 er þar á móti ákvæði um afskipti konungs og ríkisráðsins af skipun biskupa, en hún varð aldrei lög hér, eins og sagt hefir verið.

um mál, sem hann átti ekki úrskurðarvald á, samkvæmt löggjöfinni eða bindandi samningum við kirkjuna.

Þegar konungur kastaði eign sinni á klaustra eignir og kirkju á siðaskiptatímanum, þá voru eingin lög, einginn réttur, sem heimiluðu honum það, heldur að eins svik og vald, sem beitt var af hans hálfu, eins og hér að ofan er sýnt. Konungsvaldið smeygist inn á Íslandi með kristinni trú og kristinni kirkju. Fyrst er landið kristnað fyrir fulltingi og tilhlutan konungs (Ólafs Tryggvasonar). Hákon gamli notar erkibiskupinn í Niðarósi og einkum norsku biskupana á Hólum og í Skálholti sem verkfæri í hendi sér, til þess að ná yfirráðum yfir landinu, og Kristján þriðji lét ræna kirkjur og klaustur á siðaskiptatímanum, alt undir yfirskyni trúarinnar.

Því verður ekki neitað, að eftir siðaskiptin komst meira jafnvægi á milli kirkju og veraldarvalds, enda hvarf sjálfstæði kirkjunnar að mestu. Biskuparnir höfðu að vísu yfirráðin yfir eignum þeim, sem kirkjan átti, og sérstakt dómsvald hélzt í nokkurum málum, sem fyrrum heyrðu undir dómsvald kirkjunnar, svo sem um framferði klerka og kenningu, og kirkjueignir, en þó svo framan af, að helmingur dómenda voru leikmenn, en helmingur andlegrar stéttar menn, en konungur er þó æðsti yfirmaður kirkjunnar alla jafna síðan siðaskipti urðu, og hæstiréttur varð líka síðar æðsti dómstóll í þeim málum.

Efnisyfirlit.

Sáttmáli af hendi Norðlendinga og Sunnlendinga um skattgjald til Hákonar konungs gamla og Magnúsar konungs lagabætis 1262	bls. 1—2.
<i>Gamli sáttmáli</i> , samþykktur á Alþingi 1263 (og 1264, og endurnýjaður síðan)	— 3—9,
[10, 12—13, 15, 16—17, 19, 20—23, 24—25, 26, 27, 30—31, 33, 37, 42, 57—59, 60—61, 65, 67, 71, 87, 88, 90, 96, 104, 106, 108, 113, 119, 121, 122, 160—165, 178, 180, 184, 188—189, 191, 193, 195—196, 199, 206—207, 213, 214, 215, 219, 229, 233, 237].	
Bréf Magnúss konungs lagabætis með Jónsbók 1280	— 10—11.
Samþykkt Íslendinga um endurnýjan á Gamla sáttmála við Hákon konung hálegg 1302	— 12—13.
Bréf Íslendinga til ríkisráðsins í Noregi 1320 um skilmála fyrir sáttmála eða hollustu við Magnús konung minni-skjöld	— 14—15.
Árnesingaskrá (hin eldri) frá 20. Júlí 1375	— 16—17.
Hyllingarbréf Íslendinga til Eiríks konungs af Pommern frá 1. Júlí 1419	— 18—19.
Áshildarnýrarsamþykkt (Árnesingaskrá hin yngri) frá 1496	— 20—22.
Bréf bænda og lögréttumanna fyrir sunnan land til Kristjáns konungs annars 14. Júlí 1520, um íslenzka hirðstjóra samkvæmt Gamla sáttmála	— 23.
Eiðatökurnar 1551 og aðdragandi þeirra nokkur á siðabyltingartímunum	— 24—87.
Alþingissamþykkt frá 1588 um íslenzk lög og mótmæli gegn löggjöf konungs upp á eigin hönd	— 88—89.
Alþingissamþykkt frá 1606, er mótmælir gildi Garðsréttarins frá 9. Maí 1562 á Íslandi	— 90—91.

Æiðarnir 1649	bls. 92—104.
Alþingi og Kópavogseiðarnir 1662	— 105—159.

<i>Yfirlit yfir stjórn Íslands eftir 1262</i>	— 160—238.
Gamli sáttmáli	— 161—165.
A. Löggjafarvaldið	— 165—178.
B. Dómsvaldið	— 178—185.
C. Framkvæmdarvaldið	— 185—221.
Kirkjustjórn	— 222—238.

